

ACTA MVSEI PETRODAVENSIS

MEMORIA ANTIQUITATIS

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI NEAMȚ
Complexul Muzeal Județean Neamț

MEMORIA ANTIQUITATIS

XV - XVII
(1983 - 1985)

MUZEUL DE ISTORIE PIATRA NEAMȚ

1987

COLEGIUL DE REDACȚIE :

Dr. IONEL MARIN — redactor responsabil ;
Marius ALEXIANU — secretar de redacție ;
Valentin CIUCĂ, Gheorghe DUMITROAIA, Emil
NADLER, Marina SABADOS, dr. Vasile URSACHI.

Coperta : Mircea Răzvan Ciacăru

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —
Revista Muzeului de istorie
Piatra Neamț

Orice corespondență va fi trimisă
pe adresa : Muzeul de istorie Pia-
tra Neamț, str. Chimiei nr. 10
(telefon : 936/1 74 96), județul
Neamț

REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —
Revue du Musée d'histoire
de Piatra Neamț

Toute correspondance sera envo-
yée à l'adresse : Muzeul de istorie
str. Chimiei nr. 10 — 5600 Piatra
Neamț, jud. Neamț (tel. 936/
1 74 96) — ROUMANIE

XV—XVII MEMORIA ANTIQUITATIS

1983—1985

SUMAR — SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

- IONEL MARIN — Complexul Muzeal Județean Neamț — factor activ în efortul de edificare a conștiinței revoluționare a oamenilor muncii . . . 5

ARHEOLOGIE

- DAN MONAH, DRAGOMIR POPOVICI, GHEORGHE DUMITROAIA, ȘTEFAN CUCOȘ, ALEXE BUJOR — Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poduri — Dealul Ghindaru (1984—1985) . . . 9
Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de Poduri—Dealul Ghindaru (1984—1985)
- GHEORGHE DUMITROAIA — Plastica antropomorfă din așezarea cucuteniană de la Răucești—„Munteni“, jud. Neamț 21
La plastique anthropomorphe de l'établissement cucutenien de Răucești—„Munteni“, dép. de Neamț
- VASILE URSACHI — Ceramica dacică pictată din cetatea de la Brad, comuna Negri, județul Bacău 43
La céramique dacique peinte de la cité de Brad, com. de Negri, dép. de Bacău
- ELENA PETRIȘOR — Așezarea carpică de la Homiceni, județul Neamț. L'établissement carpe de Homiceni, dép. de Neamț 99
- VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA — „Le trésor unique“ de l'empire romain 115
- MARIUS ALEXIANU, LINDA ELLIS — Date noi asupra necropolei de tip Sîntana de Mureș de la Izvoare—Piatra Neamț 127
Nouvelles données sur la necropole de type Sîntana de Mureș de Izvoare — Piatra Neamț
- MARCEL DRAGOTESCU — Dovezi arheologice ale continuității populației autohtone în secolele V—IX e.n. în județul Neamț 151
Temoignages archéologiques de la continuité de la population autochtone (V—XIe s. de n. è.) dans le dép. de Neamț
- MARIUS ALEXIANU, ȘTEFAN SCORȚANU — Două topoare din evul mediu descoperite în județul Neamț 159
Deux haches du Moyen-Âge découvertes dans le dép. de Neamț

ISTORIE

- EPIFANIE COZĂRESCU — Îngrijirea în Roman a ostașilor bolnavi și răniți din Războiul de Independență 167
Les soins accordés à Roman aux soldats malades et blessés provenant de la Guerre de l'Indépendance
- IONEL MARIN — Condițiile de viață și de muncă ale maselor muncitoare din județul Neamț între anii 1900—1940 175
Les conditions d'existence et de travail des ouvriers du département de Neamț pendant la période 1900—1940
- IOAN SCURTU — Contribuții privind structura socio-demografică a parlamentului României în anii 1919—1937 191
Contributions sur la structure socio-démographique du Parlement de la Roumanie entre 1919—1937
- LIVIA DANDARA — Considerații privind fondarea Ligii antirevizioniste române. 207
Considérations sur la fondation de la Ligue antirévissionniste roumaine.
- M.C. STĂNESCU — Unele probleme referitoare la România discutate la Conferința de pace de la Paris, oglindite în presa vremii. 215
Quelques problèmes concernant la Roumanie discutés à la Conférence de paix de Paris, reflétés dans la presse.

ISTORIA ȘTIINȚEI ȘI CULTURII

ION I. BARA, MARIUS ALEXIANU — Din istoria geneticii în România. Contributions à l'histoire de la génétique en Roumanie	223
ION MĂZĂREANU, CORNEL HENEGAR, MINODORA URSACHE — Prima contribuție de prezentare iconografică a lui Ion Ionescu de la Brad. Présentation iconographique de Ion Ionescu de la Brad	233
CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE ÎN ARHEOLOGIE	
GHEORGHE LUPĂȘCU, ION DONISA, DAN MONAH — Unele caracteristici ale depozitelor terigene din stațiunea arheologică Poduri—Dealul Ghindaru, jud. Bacău. Quelques caractéristiques des gisements terrigènes de Poduri—Dealul Ghindaru, dép. de Bacău	245
FELICIA MONAH, ION BARA, DAN MONAH — Observații asupra compoziției depozitelor de cereale din așezarea Precucuteni III de la Poduri—Dealul Ghindaru. Observations sur la composition des dépôts des céréales de l'établissement Precucuteni III de Poduri—Dealul Ghindaru, dép. de Bacău	249
SERGIU HAIMOVICI — Studiul materialului faunistic provenit din așezarea de la Izvoare—Piatra Neamț, zona B, aparținând secolelor II—III e.n. L'étude du matériel faunique provenant de l'établissement de Izvoare—Piatra Neamț, daté pendant le II—III-s. de n.è.	263
SERGIU HAIMOVICI — Studiul materialului paleofaunistic descoperit în așezările de la Mălești și Vărărie (sat Borniș, comuna Dragomirești, jud. Neamț) din sec. VI—IX e.n. L'étude du matériel paléofaunique découvert dans les stations de Mălești et Vărărie (Village de Borniș, com. de Dragomirești, dép. de Neamț) de VI—IX s. de n. è.	273
MUZEOGRAFIE	
MIRCEA RĂZVAN CIACARU — Restaurarea unei statuete de bronz. La restauration d'une statuette en bronze	281
CRONICA	
GHEORGHE DUMITROAIA — Săpăturile arheologice din județul Neamț (1986). Les fouilles archéologiques dans le dép. de Neamț (1986)	291
NECROLOG	
AUREL BUZILĂ (1924—1986 — (Dan Monah)	297
NOTE BIBLIOGRAFICE	
SILVIA MARINESCU-BÎLCU, <i>Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania</i> , Oxford, 1981 (Dan Monah)	301
ARGHAEOLOGICAL RESEARCH IN SLOVAKIA, Nitra, 1981 (Victor Spinei)	304
N. M. VINOGRADOVA, <i>Plēmēnā Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdureč'ja v period rascveta Tripolskoj kul'tury</i> , Chișinău, 1983. (Dan Monah)	310
ISTVAN VÖRÖS, <i>Lion remains from the late Neolithic and Copper Age of the Carpathian Basin, Folia Archaeologica</i> , XXXIV, 1983. (Dan Monah)	310
LINDA ELLIS, <i>The Cucuteni — Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society</i> , Oxford, 1984. (Dan Monah)	311
BARBARA DEPPERT-LIPPITZ, <i>Griechischer Goldschmuck</i> , Mainz, 1985. (Dan Monah)	314
VLADIMIR DUMITRESCU, <i>El arte prehistórico en Rumania</i> , București, 1985. (Dan Monah)	315
W. G. MOOK, H. T. WATERBOLK, <i>Handbooks for Archeologist, Radiocarbon Dating</i> , 1985. (Dan Monah)	315
THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW, vol. 62, 1984, nr. 3—4. (Anca Colibaba, Ștefan Colibaba)	316
LISTA ABREVIERILOR — ABRÉVIATIONS	319

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ — FACTOR ACTIV ÎN EFORTUL DE EDIFICARE A CONȘTIINȚEI REVOLUȚIONARE A OAMENILOR MUNCII

Organizat în anul 1978, Complexul Muzeal Județean Neamț este una dintre instituțiile culturale de prestigiu ale acestui ținut, exemplară pentru marile realizări obținute în perioada construcției socialismului multilateral dezvoltat în patria noastră. Așezămintele culturale care îl compun reflectă, deopotrivă, bogata tradiție spirituală care înnobilează această zonă și nivelul ridicat pe care i l-au conferit anii creatori parcurși de România socialistă de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român încoace. De aceea, unitățile muzeale nemțene sînt permanent preocupate să răspundă marilor comandamente impuse de Programul partidului și de gîndirea creatoare a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în domeniul specific de activitate în care ele se situează.

Cele trei secții ale Complexului muzeal însumează un total de 15 unități cu profiluri diferite. Din cadrul secției de istorie trebuie menționate în primul rînd muzeele din Piatra Neamț, Roman, Tîrgu Neamț și Bicăz. Expozițiile de bază ale acestor unități se axează în principal pe reflectarea elementelor particulare, locale, ale dezvoltării culturii materiale și spirituale pe teritoriul județului nostru, din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, în strînsă legătură cu evoluția unitară a întregului popor român. E necesar să menționăm aici că ținutul Neamț a fost, de-a lungul timpului, spațiul în care s-au consumat numeroase evenimente semnificative pentru istoria patriei, de la apariția primelor așezări ale strălucitei civilizații Cucuteni pînă la formarea primului stat unitar geto-dac, de la lupta pentru independență condusă de Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare sau Petru Rareș pînă la mișcarea pașoptistă, de la prima unire modernă a principatelor române pînă la Războiul de Independență din 1877, de la prezența locuitorilor de pe aceste meleaguri în primul război mondial pînă la Revoluția de Eliberare Socială și Națională, Antifascistă și Antiimperialistă din august 1944, de la crearea republicii pînă la cele mai recente realizări ale prezentului socialist. Toate etapele se regăsesc ilustrate în muzeele de istorie, în primul rînd expodate care privesc angajarea nemțenilor în procesul de dezvoltare a națiunii noastre.

Nucleul Complexului Muzeal îl constituie Muzeul de istorie din Piatra Neamț, care și-a aniversat de curînd semicentenarul și se bucură

de un prestigiu binemeritat între instituțiile similare din țară și străinătate. Aici se concentrează o bună parte din tezaurul civilizației Cucuteni (cu piese de inestimabilă valoare dintre care cităm „Hora de la Frumușica“, „Gînditorul de la Tîrpești“, complexe rituale de la Ghe-lăiești și Poduri, vasul cu colonete de la Izvoare etc.) După primele investigații ale cercetătorului Constantin Matasă, alți arheologi de o recunoscută competență, precum Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Silvia Marinescu-Bîlcu au contribuit la îmbogățirea colecției eneolitice, descoperite în județul nostru și intrate în muzeu, încît instituția a întrunit — de-a lungul timpului — sufragiile elogioase ale unor personalități de seamă ale culturii românești : Ion Marin Sadoveanu, Gh. Țițeica, I.D. Ștefăneșcu, N. Iorga ș.a. Colecțiile de piese geto-dacice, medievale, moderne și contemporane se ordonează într-un tablou care prezintă fidel și specific dezvoltarea civilizațiilor înscrise în spațiul carpato-danubiano-pantic. Acest fapt justifică pe deplin aprecierile pe care le inscriau în cartea de onoare a instituției, cu prilejul vizitei efectuate în județul Neamț, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu și eminentul om de știință, tovarăsa Elena Ceaușescu : „Am vizitat cu mult interes Muzeul de istorie din Piatra Neamț care cuprinde inestimabile dovezi materiale ale existenței multmilenare a poporului nostru pe aceste străvechi meleaguri, ale luptei sale pentru unitate și independență, pentru progres și o viață mai bună...”

Preocupările de valorificare a patrimoniului cultural arhitectural sînt permanente, o dovadă grăitoare în acest sens constituind-o intrarea în circuit public a Muzeului Curții Domnești din Piatra Neamț, veche ctitorie, incluzînd un ansamblu medieval de o mare frumusețe, ce își aștepta punerea în valoare.

Muzeul de istorie din municipiul Roman este reprezentativ prin colecția sa de vestigii dacice (sec. I î.e.n. — III e.n.) rezultate dintr-o amănunțită cercetare a cetății de la Brad, dar și a altor așezări situate în valea riului Moldova. Trebuie remarcat faptul că prin modul în care a fost conceput, acest muzeu se încadrează armonic în constelația de renumite monumente medievale păstrate în vechea cetate a lui Roman-Vodă, dovedind o dată în plus continuitatea și unitatea civilizației autohtone în toate epocile.

Amplasat într-un local posedînd el însuși o semnificație istorică și culturală deosebită (fosta școală domnească datînd din sec. XIX), Muzeul de istorie din Tîrgu Neamț are un profil distinct, exponatele de aici avînd menirea să ilustreze dezvoltarea meșteșugurilor tradiționale din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, oferind totodată elemente care să marcheze progresul tehnic în domeniile prelucrării lemnului, pietrei, textilelor, fierului etc. Bineînțeles că în primul rînd s-a avut în vedere traiectul ascendent al meșteșugurilor specifice zonei. Tot sub egida Muzeului de istorie din Tîrgu Neamț a fost organizată și introdusă în circuit public Colecția memorială „Veronica Micle“, găzduită în casa care a aparținut scriitoarei și unde pot fi rememorate momentele mai impor-

zante din biografia celui care a inspirat o bună parte din creația poetului nostru național, Mihai Eminescu.

Muzeul de istorie din orașul Bicăz reflectă, pe un fundal de argumente materiale alese cu atenție, transformările progresiste care au avut loc în viața locuitorilor de pe Valea Bistriței

În structura Complexului Muzeal Județean Neamț un rol deosebit revine secției de artă-etnografică-memorialistică, reunind câteva așezăminte renumite în țară și peste hotare prin valorile pe care le dețin în colecții, sau prin importanța deosebită pe care o constituie în sine, ca edificii importante din punct de vedere istoric și cultural. Pe lângă lucrările unor plasticieni contemporani cunoscuți (Vasile Dobrian, Iulia Hălăucescu, V. Mihăilescu-Craiu, Clement Pompiliu, Dumitru și Aurelia Ghiață ș.a.), Muzeul de artă din Piatra Neamț oferă publicului posibilitatea de a cunoaște opera unor pictori intrați deja în istoria artei naționale și universale, validați de plasarea lor într-un context de referință, exemplar pentru nivelul atins de evoluția școlii românești în domeniu: Lascăr Vorel, C. D. Stahi, I. Tuculescu, Ștefan Popescu, Aurel Băeșu, N.N. Tonitza ș.a. Totodată Muzeul de Artă din municipiul Roman, prin tablourile unor autori actuali reprezentativi, adaugă o dimensiune nouă sintezei plastice pe care o realizează muzeele nemțene. Și nu poate fi trecută cu vederea interesanta Colecție de etnografie și artă populară de la Piatra Neamț, organizată tematic sub genericul „Casa țărănească — tezaur de tradiție“.

Ținutul Neamțului, este un fapt cunoscut, a fost și rămîne un spațiu favorabil formării și afirmării unor mari personalități ale culturii române. De la Miron Costin la Ion Ionescu de la Brad și Vasile Conta, numeroși oameni iluștri s-au născut sau au activat pe aceste meleaguri. Memoria lor stăruie vie în filele tipărite, dar și în ambiantul unor edificii devenite monumente prețioase ale culturii naționale. Astfel, în componența Complexului Muzeal nemțean intră, cu justificată valoare memorialistică, casele în care s-au născut, au trăit ori au creat scriitorii Ion Creangă, Calistrat Hogaș, Mihail Sadoveanu, aflate la Humulești, Piatra Neamț și Vînători Neamț. Aici pot fi văzute obiecte personale care au aparținut acestor personalități, file de manuscris, mobilier, fotografii originale și alte exponate care, laolaltă, reconstituie o parte din ceea ce a însemnat viața și opera lor.

De asemenea, nu putem să nu amintim bogăția și diversitatea naturii județului Neamț, o zonă care dispune de frumoase și interesante forme de relief, vegetale și animale, reprezentate într-o manieră științifică modernă în muzeele de științele naturii din Piatra Neamț și Roman. Sutele de mii de turiști care vizitează anual județul poposesc și în aceste muzee pentru a-și fixa o imagine rezumativă și complexă a teritoriului său armonios integrat în ansamblul natural al patriei, dar dispunînd și de o multitudine de elemente specifice.

Desigur, toată această diversitate de valori aflate în colecțiile Complexului Muzeal Județean Neamț este menită să contribuie la educația patriotică, revoluționară și culturală a oamenilor muncii. Dar pentru a

deveni utile în acest sens, este nevoie de o permanentă activitate de cercetare și de integrare a lor în patrimoniul muzeistic, proces nu tocmai simplu, care presupune o desfășurare amplă, de la investigațiile în teren și restaurarea noilor descoperiri în laboratoare special dotate și amenajate, pînă la alegerea modalității de etalare în vitrinele care le sînt destinate. Toate aceste lucrări cad în sarcina specialiștilor din Complexul Muzeal, care trebuie să fie permanent la curent cu cele mai noi cuceriri ale muzeologiei, o știință cu o dinamică interioară intensă. Astfel ei pot asigura și o bună asistență grupurilor de vizitatori care intră în unitățile noastre. Pe de altă parte, Complexul Muzeal Județean Neamț dispune de o mare cantitate de material documentar care este solicitat de întreprinderile, instituțiile și școlile din județ în cadrul acțiunilor politice pe care le organizează, în cadrul unor manifestări culturale etc. Și tot specialiștii complexului participă la activitățile politico-educative în unitățile industriale cu care colaborează, prezentînd aici ultimele descoperiri și cele mai importante evenimente din viața țării și a planetei. De asemenea, cei interesați mai îndeaproape de fenomenul istoric, din trecut sau din contemporaneitate, pot dobîndi informații competente citind anuarul complex, sub titlul MEMORIA ANTIQUITATIS.

dr. IONEL MARIN

DIRECTOR AL COMPLEXULUI MUZEAL JUDEȚEAN
N E A M Ț

RAPORT PRELIMINAR ASUPRA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA PODŪRI — DEALUL GHINDARU (1984—1985)

de DAN MONAH, DRAGOMIR POPOVICI, GHEORGHE DUMITROAIA,
ȘTEFAN CUCOȘ, ALEXE BUJOR

În primele campanii (1979—1983) întreprinse pe Dealul Ghindaru obiectivul principal urmărit a fost stabilirea stratigrafiei stațiunii¹. Acest obiectiv a fost îndeplinit la sfârșitul săpăturilor din anul 1983 când a fost definitivată schița stratigrafică preliminară a depunerilor arheologice.

Pentru campania 1984 am hotărât să trecem la o nouă etapă și să continuăm cercetările prin săpături pe suprafețe mai mari. Considerăm că metoda ne va permite să investigăm integral complexele de locuire și ne va înlesni precizarea unor detalii de stratigrafie. Ca atare am procedat la trasarea casetei A, situată la nord-est de secțiunea III. Caseta, care măsoară 14/24 m, este lipită de secțiune. De la început măsurarea adâncimilor a fost făcută de la nivel 0 stabilit la 425,50 m altitudine absolută.

După curățarea și nivelarea terenului s-a trecut la săparea casetei care a fost împărțită în carouri de 2 m². Pe latura de nord carourile au fost notate cu litere de la A la G, iar pe latura de est cu cifre arabe de la 1 la 12. Prin acest sistem de coordonate sperăm să obținem o mai exactă localizare a complexelor de locuire și mai ales a inventarului descoperit.

În primul strat, gros de 15—20 cm, răscolit de lucrările agricole, au fost găsite fragmente ceramice cucuteniene și din epoca bronzului — culturile Costișa și Monteoru². În partea de nord a casetei au fost găsite numeroase oase de animale datînd, probabil, din faza Cucuteni B dar și din epoca bronzului. Se pare că locuitorii din faza Cucuteni B au aruncat spre marginea terasei resturile menajere.

La adîncimea de aproximativ — 0,45 m față de nivelul 0 au început să apară primele aglomerări de chirpic. În casetă au fost surprinse dărîmăturile a două locuințe notate L 55 și L 56.

1 D. Monah, S. Antonescu, Alexe Bujor, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din com. Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale*, XIV, 1980, p. 86 și urm.; D. Monah, Șt. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CA*, V, 1982, p. 9 și urm.; D. Monah, Șt. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice de la Poduri — Dealul Ghindaru*, în *CA*, VI, 1983, p. 3 și urm.

2 Cf. D. Monah, Șt. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, *op. cit.*, p. 9 și urm.

Vestigiile locuinței 55 apar în zona centrală și sud-estică a casei; o mică parte a construcției se află încă sub taluzul de est. L 55 are axul orientat pe direcția nord-sud, avînd lungimea de aproximativ 11 m și lățimea de circa 6 m. Suprafața locuinței a fost determinată doar după răspîndirea dărîmăturilor din pereți. În chirpicul locuinței se observă mai multe discontinuități datorate unor intervenții dintr-o perioadă nedeterminată. O discontinuitate mai importantă provocată, probabil, de un șanț puțin adînc, străbate locuința pe întreaga ei lățime. Deranjamentul se află în partea de sud-est a locuinței.

Pe chirpicul L 55 au fost descoperite mai multe fragmente ceramice specifice fazei Cucuteni B. Fragmentele care păstrau urme de pictură pot fi încadrate în stilul ε . De fapt întregul material ceramic recoltat de pe/și din locuință este pictat în stilurile specifice etapei Cucuteni B¹.

Chirpicul se prezintă sub forma unei mase relativ compacte cu unele discontinuități. Culoarea chirpicului era roșie-cărmizie, dovadă a unui incendiu puternic. În compoziția lutului au fost înglobate paie și pleavă în cantitate destul de mare. Pe unele bucăți de chirpic au fost observate amprente de niulele cu diametrul variînd de la 1,5 cm pînă la 3 cm. La demontarea dărîmăturilor din pereți s-a observat că locuința nu avea platformă, ceea ce constituie aproape o regulă pentru construcțiile din faza Cucuteni B.

Inventarul complexului de locuire era destul de sărac, fiind alcătuit din cîteva vase întregi și întregibile, mai multe rîșnițe, unelte de os, piatră și silex.

Vatra locuinței, destul de prost conservată, se afla pe latura de nord-est. Poziția ei este mai puțin obișnuită deoarece se afla cu aproximativ 3—4 cm mai jos decît nivelul de călcare al locuinței. În apropierea vetrei se aflau numeroase fragmente ceramice de la un vas tronconic mare cu interiorul bine lustruit, impermeabil. Presupunem că vasul era folosit pentru păstrarea apei necesare locuitorilor.

În partea de sud-vest a construcției au fost descoperite șase rîșnițe și fragmente de rîșniță. În apropierea lor, în caroul G 9, se aflau patru „suporturi” de chirpic, de formă tronconică-ovală cu diametrul mare de 21 cm și înălțimea de 10—12 cm. Dispunerea lor era destul de neregulată; două exemplare fiind foarte prost conservate s-au distrus la spăcluit. Pe fața „suportului” nr. 2 s-a observat o canelură. Suportii erau modelați din lut amestecat cu paie fine, probabil fin, exteriorul fiind fețuit cu lut fin. La două dintre piesele mai bine conservate am putut observa că erau modelate direct pe podeaua de pămînt a locuinței. Partea superioară a suporturilor era ușor concavă. Un suport asemănător a fost descoperit în așezarea Cucuteni B de la Valea Șoșii-Dealul Păltiniș. Rostul acestor piese nu este încă lămurit.

¹ D. Popovici, Alexe Bujor, *Șantierul arheologic Poduri—Valea Șoșii, „Dealul Păltiniș”, în CA, VII, 1984, Pl. XI/4.*

La nord-vest de L 55, la baza nivelului Cucuteni B, a fost descoperită vatră izolată, probabil exterioară. În jurul ei nu au fost observate nici un fel de urme de la vreo construcție. Vatra era construită simplu, fără structură de piatră sau fragmente ceramice. În apropierea ei au fost găsite mai multe fragmente ceramice Cucuteni B.

Spre extremitatea sud-vestică a casetei au fost descoperite vestigiile unei construcții (L 56) care a fost degajată doar în parte. Chirpicul, de culoare roșie-cărmizie, avea denivelări și discontinuități, resturile locuinței fiind destul de prost conservate. Porțiunea dezvelită, în acest an, nu a fost demontată, această operațiune urmînd să fie efectuată în campania viitoare. Au fost totuși recoltate două mici vase (fig. 2/1, 4) care par să dateze acest complex în etapa Cucuteni B₂⁴. Asupra lor vom reveni la descrierea materialului.

În partea nordică a casetei săpătura a ajuns, la —0,60 —0,65 m, la baza stratului cenușiu-negricios care corespunde nivelului de locuire Cucuteni B. Menționăm că în jumătatea de sud a casetei, sub vestigiile locuințelor 55 și 56 se observă urmele unei noi locuințe. Probabil în campania viitoare vom putea preciza datarea acestei locuințe.

Inventarul recoltat în campaniile 1984—1985 este destul de sărac. Din epoca bronzului au fost găsite doar cîteva fragmente ceramice care se încadrează în culturile Monteoru și Costișa din epoca mijlocie a bronzului. Materialele din epoca bronzului au fost descoperite în pătura de pămînt arabil⁵. Dintre materialele din această perioadă se detașează trei vîrfuri de săgeți de os, precum și o altă piesă, de dimensiuni mai mici, care bănuim că a fost folosită tot ca vîrf de săgeată. Primul dintre ele pare să facă parte dintre așa numitele săgeți-stilete (*flèches-stylets*). Vîrful de săgeată la care ne referim are secțiunea pătrată, fiind fațetat cu grijă (fig. 1/10). Pedunculul, cu secțiunea circulară, este mai lung decît vîrful⁶. Al doilea exemplar ilustrat (fig. 1/9) este mult mai mic și secțiunea vîrfului ca și a pedunculului este circulară. Și în acest caz pedunculul este mai lung decît vîrful⁷.

După tipologia Arnal-Séronie-Vivien ambele vîrfuri s-ar încadra în tipul VIII, nefiind însă identice cu piesele prezentate de autorii menționați⁸. Vîrfurile de săgeți de la Poduri par să facă parte dintr-un subtip încă nedefinit. După autorii citați vîrfurile de săgeți de acest fel „acoperă cronologic intervalul cuprins între sfîrșitul neoliticului și

4 Un mic complex dat în etapa Cucuteni B₂ a fost descoperit în campania 1979. Vezi D. Monah, S. Antonescu, Alexe Bujor, *op. cit.*, p. 87.

5 Vezi D. Monah, St. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, *op. cit.*, p. 10 și urm.

6 Lungimea totală a piesei este de 85 mm, pedunculul măsurînd 49 mm.

7 Lungimea piesei este de 31 mm, din care pedunculul măsoară 21 mm.

8 Cf. J. Arnal și M.-R. Séronie-Vivien, *Les armes en os de la France et leur contexte européen du Néolithique à l'Âge des Métaux, extras din Congrès Pré-historique de France, XXe session, Quercy, 1979, vol. 2 (1983), p. 3 și urm., fig. 2 și fig. 9/1—2.*

începutul epocii bronzului⁹ Menținăm că vîrfurile de săgeți de la Poduri par să fie mai evoluat și se datează, fără îndoială, în faza mijlocie a epocii bronzului.

Alte două mici vîrfuri de săgeți de silex (fig. 1/1-2)¹⁰, de formă triunghiulară și cu baza ușor concavă, retușate pe laturile lungi pot fi atribuite, cu oarecare probabilitate, tot bronzului mijlociu.

Unelte descoperite în nivelul Cucuteni B sînt, de asemenea, foarte puține. Din silex și silicolit au fost desprinse lame (fig. 1/3, 6) și răzuitoare. Au fost găsite patru topoare de silicolit, toate în depunerea corespunzătoare fazei Cucuteni B. Menționăm și faptul că în locuința 55 nu a fost descoperit nici un topor.

Mai numeroase sînt împungătoarele de os, dintre care în L 55 au fost găsite patru exemplare. Un alt împungător a fost găsit pe chirpicul locuinței 56. Cea mai mare parte dintre împungătoare sînt lucrate pe așchii de os. Unele (fig. 1/5, 8, 11) sînt de dimensiuni mari și au putut fi folosite și ca pumnale. Se pot distinge două tipuri: 1. împungătoare mari realizate pe așchii (fig. 1/5, 8, 11) și 2. împungătoare mai mici cu ambele capete ascuțite (fig. 1/7, 12). Ultimele erau probabil prinse în cozi de lemn.

Interesantă este descoperirea unui brăzdar din corn, aflat într-o stare de uzură destul de avansată. Nu este exclus ca piesa descoperită în caroul G 2 la —0,60 cm să fi fost aruncată deoarece nu mai putea fi folosită. Brăzdarul (fig. 1/4) are lungimea de 17,5 cm, lățimea tăișului fiind de 6 cm. Realizat pe un capăt de corn, brăzdarul este perforat în partea superioară (diametrul găurii 30 mm). Piesa poate fi considerată ca un brăzdar de aratru fără plaz.

Categoria uneltelor de lut ars este reprezentată de o singură greutate de formă sferică ușor aplatizată.

Ceramica descoperită în nivelul Cucuteni B este destul de puțină, fiind reprezentată mai ales prin fragmente din categoria vaselor uzuale. În locuința 55 și în imediata ei apropiere au fost descoperite cîteva vase întregi și întregibile, de dimensiuni mici. Este documentată prezența paharelor bitronconice cu gîtul cilindric și buza ușor evazată (fig. 2/2, 5), modelate din pastă bună, arse oxidant. Unul dintre pahare, descoperit în apropiere de L 55 (fig. 2/5) este decorat cu metope separate prin benzi liniare și perle negre lipite de benzi. În centrul metopelor, la baza zonei decorative sînt dispuse arcuri din linii negre. Un alt pahar descoperit în L 55 (fig. 2/4) are două torți perforate orizontal plasate pe curbura maximă și este decorat cu motivul „benzilor liniare în X”, zona tortițelor fiind înconjurată cu elipse din bandă albă, probabil de tradiție Y

Din categoria castroanelor (fig. 2/3—3) avem un singur exemplar, de dimensiuni mici, decorat cu motivul tangentelor la cercuri.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ Înălțimea variază între 20 și 22 mm, iar baza între 13—17 mm.

Ceramica Cucuteni C este foarte puțină, fapt observat și în campaniile precedente. Nu au fost descoperite decât puține fragmente, fără pică pisată în pastă, dar decorate cu șnurul imprimat pe buză. Din materialul nestratigrafiat provine un fragment Cucuteni C (fig. 3/1) cu un frumos bucraniu modelat în relief.

O problemă deosebită este ridicată de cele două castroane recoltate de pe locuința 56. Unul dintre ele (fig. 2/4) este tronconic, cu buza destul de înaltă și răsfrintă în afară. Pasta vasului este puțin obișnuită pentru ceramica cucuteniană deoarece se folosește mult nisip cu grăunule mari. Din această cauză pereții sînt zgunțuroși, aspri la pipăit. Exteriorul vasului a fost acoperit cu un strat subțire de lut bine lustruit. Învelișul exterior nu a aderat bine la peretele vasului, păstrîndu-se doar pe alocuri. Pe curbura maximă se află o apucătoare trasă în jos. Al doilea castron este tot tronconic (fig. 2/1) cu buza mai puțin înaltă, modelat din pastă bună dar aspră. După modelare castronul a fost acoperit cu un înveliș de lut fin bine lustruit. Pe curbura maximă se află, plasate simetric, două apucători. Ambele vase par să facă parte din așa zisa „variantă Monteoru”. Contextul ceramic din care fac parte va fi lămurit în campania viitoare cînd vom investiga, în întregime, locuința 56.

În timpul săpăturilor au fost găsite și cîteva statuete antropomorfe și zoomorfe. Un singur exemplar, o figurină reprezentînd un bovid, a fost descoperit în locuința 55. Celelalte statuete au fost găsite, sparte, în spațiul din apropierea locuințelor. Plastica antropomorfă este reprezentată de cîteva statuete feminine fragmentare și un singur exemplar întregibil (fig. 4/4). Statueta întregită este de tip vertical, tip bine cunoscut în plastica fazei Cucuteni B. De dimensiuni mari ($\hat{h} = 23,5$ cm) are capul masiv cu nasul proeminent și lobii perforați, ombilicul este marcat printr-o proeminență perforată orizontal, amorsele și pliurile adipoase de deasupra taliei sînt de asemenea perforate. Partea inferioară se termină sub forma unui postament oval. Din zona gîtului masiv coboară două rînduri de linii pictate cu negru ce reprezintă, probabil, un colier. Spartă din vechime, statueta a fost găsită la baza nivelului Cucuteni B.

Pe baza ceramicii descoperite în L 55 ne permitem să datăm acest complex în etapa Cucuteni B₁. În aceeași etapă se datează și materialul ceramic descoperit în caseta A. Singura excepție pare să fie complexul 56 care ar putea data din etapa Cucuteni B₂. Dar acest lucru va fi elucidat doar în campania viitoare.

În cadrul cercetărilor interdisciplinare efectuate în *tell*-ul de la Poduri-Dealul Ghindaru au fost recoltate șase probe pentru datare prin termoluminiscență¹¹. Patru probe provin din nivelul Cucuteni B₁, fiind

¹¹ Analizele vor fi efectuate de colega Linda Ellis de la Universitatea San Francisco (S.U.A.) care a participat la săpăturile din campania 1984.

recoltate din caseta A, iar alte două probe au fost recoltate din S III din nivelul Precucuteni II-tîrziu.

La încheierea campaniei 1985¹² au fost luate măsuri pentru protejarea săpăturii. Suprafața casetei a fost acoperită cu folie de polietilenă și cu pămînt. În același mod au fost protejate și taluzurile casetei. În campania viitoare vom continua investigarea casetei A.

*

În timpul săpăturilor de la Poduri-Dealul Ghindaru au fost efectuate mai multe cercetări de teren. În urma periegezelor au fost descoperite cîteva stațiuni arheologice noi :

1. *Pe Hăineală*. La vest de satul Poduri, la aproximativ 1,5 km de primăria comunei, a fost descoperită o stațiune din care au fost culese fragmente ceramice cucuteniene (Cucuteni A) și din epoca bronzului. Stațiunea se află la nord de o vie și la nord-est de slatina de „Pe Hăineală“.

2. *Dealul Bisericii-Prohozești*. Pe capătul de nord al „Dealului Bisericii“, aflat la circa 0,8 km de „Dealul Ghindaru“, au fost găsite fragmente ceramice din epoca bronzului. Se pare că este vorba de o așezare care se datează, după materialul ceramic, în bronzul timpuriu.

3. *Pe Albotești*. La nord de „Dealul Bisericii“, de fapt la poalele acestuia, se află o așezare carpică din care au fost recoltate numeroase fragmente tipice. Stațiunea este periclitată de lucrările din grădiniaria care o suprapune.

4. *Cetățuia Zemeș*. Pe platoul „Cetățuiei Zemeș“, aflat la aproximativ 3 km de periferia orașului Moinești, au fost descoperite fragmente ceramice dacice din perioada secolelor I î.e.n. — I e.n. Se pare că în același loc există și un fragment de zid de piatră.

Colectivul șantierului Poduri a verificat și în aceste campanii stațiunile descoperite în anii trecuți : Siliște-Prohozești, Dealul Jgheaburilor, Dealul Păltiniș și Ripa Morii. Cu această ocazie au fost recoltate noi materiale arheologice care permit o mai exactă datare a acestor stațiuni.

RAPPORT PRÉLIMINAIRE SUR LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE PODURI—DEALUL GHINDARU (1984—1985)

Résumé

À la suite de la mise au point, en 1983, de l'esquisse stratigraphique préliminaire des dépôts archéologiques de Poduri—Dealul Ghindaru, on a commencé la recherche „horizontale“ de la station. On a investigué un périmètre (noté A), aux dimensions, à la fin de la campagne 1985, de 14 x 24 m.

Dans ces années, on a fouillé seulement les dépôts du Bronze et de la phase Cucuteni B. Dans la zone investiguée, les dépôts du Bronze (les cultures de Monteoru et de Costișa) sont sporadiques et, par conséquence, on a recolté peu de fragments céramiques et quelques pointes de flèches intéressantes. Tous les ma-

12 Restaurarea materialelor descoperite în campaniile 1984—1985 a fost efectuată de Ecat. Băbușanu, desenele fiind realizate de Mircea Ciacăru, cărora le exprimăm mulțumirile noastre.

matériaux ont été trouvés dans la couche du sol arable, n'ayant donc une position stratigraphique précise. Comme dans les années précédentes, les matériaux du Bronze sont mélangés et ne peuvent pas être attribués aux cultures de Monteoru et de Costișa qu'en vertu des critères typologiques. Parmi les matériaux du Bronze, il faut remarquer trois pointes de fleches ainsi qu'une autre pièce que nous supposons être également utilisée comme pointe de flèche. La première d'entre elles semble s'intégrer dans la série d'ainsi dites flèches-stylets. Cette pointe de flèche est carrée en section, étant façonnée avec soin (fig. 1/10). Le pédoncule, à section circulaire, est plus long que la pointe. Le second exemplaire (fig. 1/9) est beaucoup plus petit et la section de la pointe, ainsi que du pédoncule, est circulaire. Selon la typologie Arnal-Séronie-Vivien, ces deux pointes peuvent s'encadrer dans le type VIII, même si elles ne sont pas identiques avec les pièces présentées par les auteurs susmentionnés. Les flèches de Poduri semblent s'intégrer dans un sous-type encore non-défini, daté dans le Bronze moyen.

Dans le niveau Cucuteni B, on a investigué une habitation (H 55) dont l'inventaire est assez sommaire. À partir de la céramique peinte et des idôles anthropomorphes découverts, l'habitation est datée dans l'étape Cucuteni B₁. Le problème de l'existence d'un niveau de l'étape Cucuteni B₂ n'a été, ni cette année, élucidé. C'est seulement dans les futures campagnes qu'il pourrait être tiré au clair.

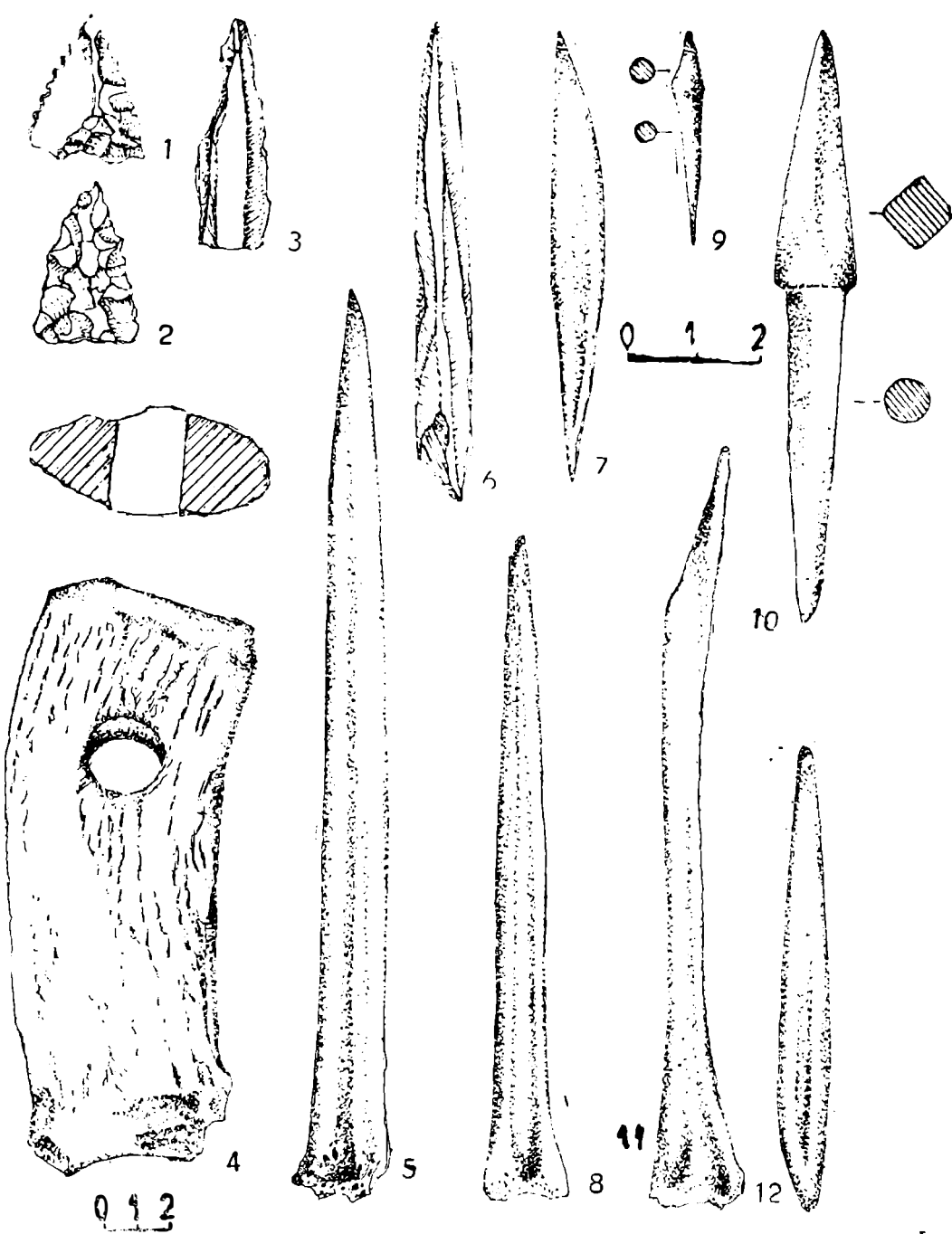

Fig. 1. Epoca bronzului : virfuri de săgeată de silex (1, 2) și de os (9—10) ; Cucuteni B : lame de silex (3, 6), împungătoare de os (5, 7—8, 11—12), brăzdar din corn de cerb (4).

Fig. 1. L'âge du bronze : pointes de flèche en silex (1, 2) et en os (9—10) ; Cucuteni B : lames en silex (3, 6), perceurs en os (5, 7—8, 11—12), araire en bois de cerf (4).

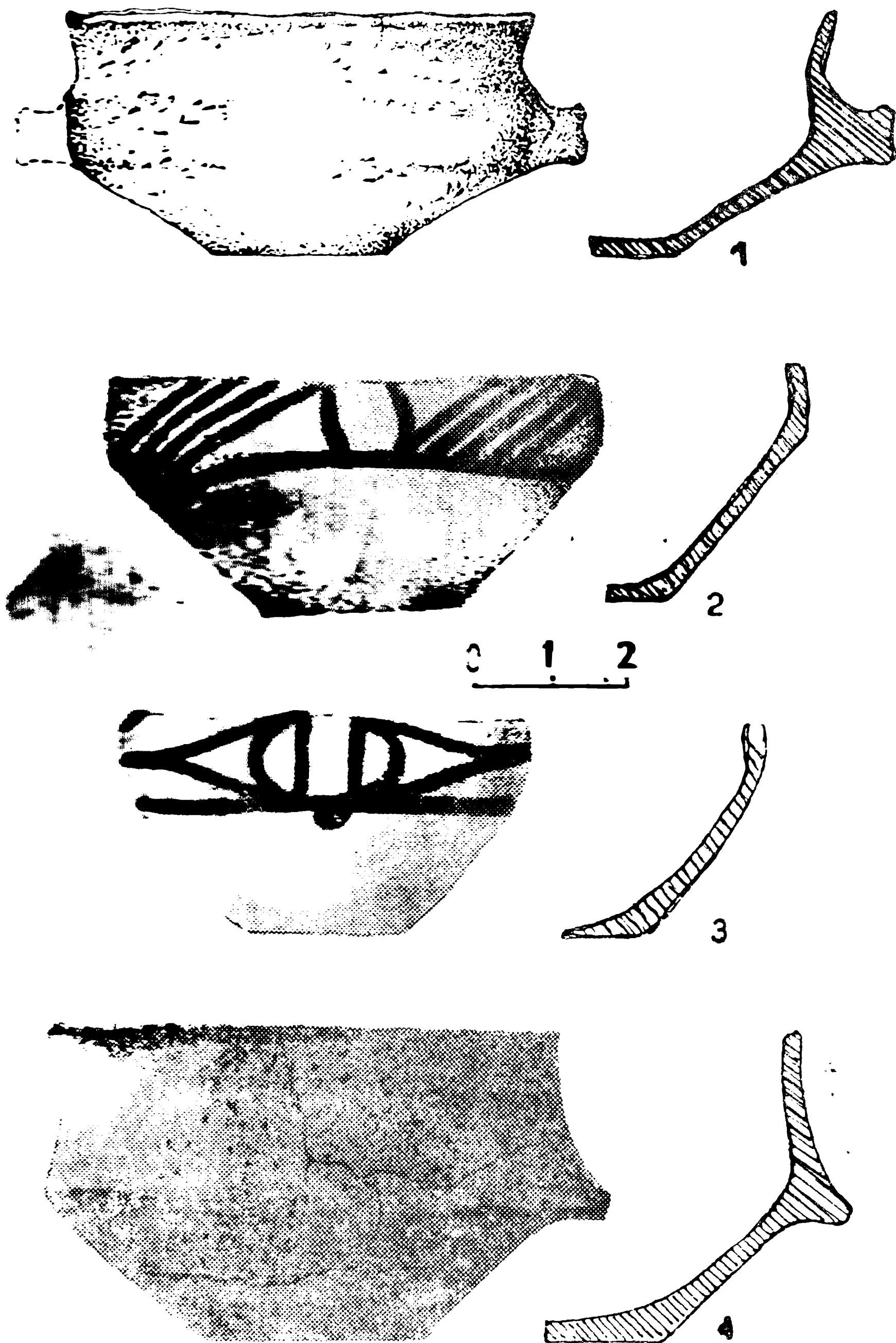

Fig. 2. Faza Cucuteni B : castroane pictate (2—3), castroane „varianta Monteoru“ (1, 4).

Fig. 2. La phase Cucuteni B : soupières peintes (2—3), soupières „variante Monteoru“ (1—4).

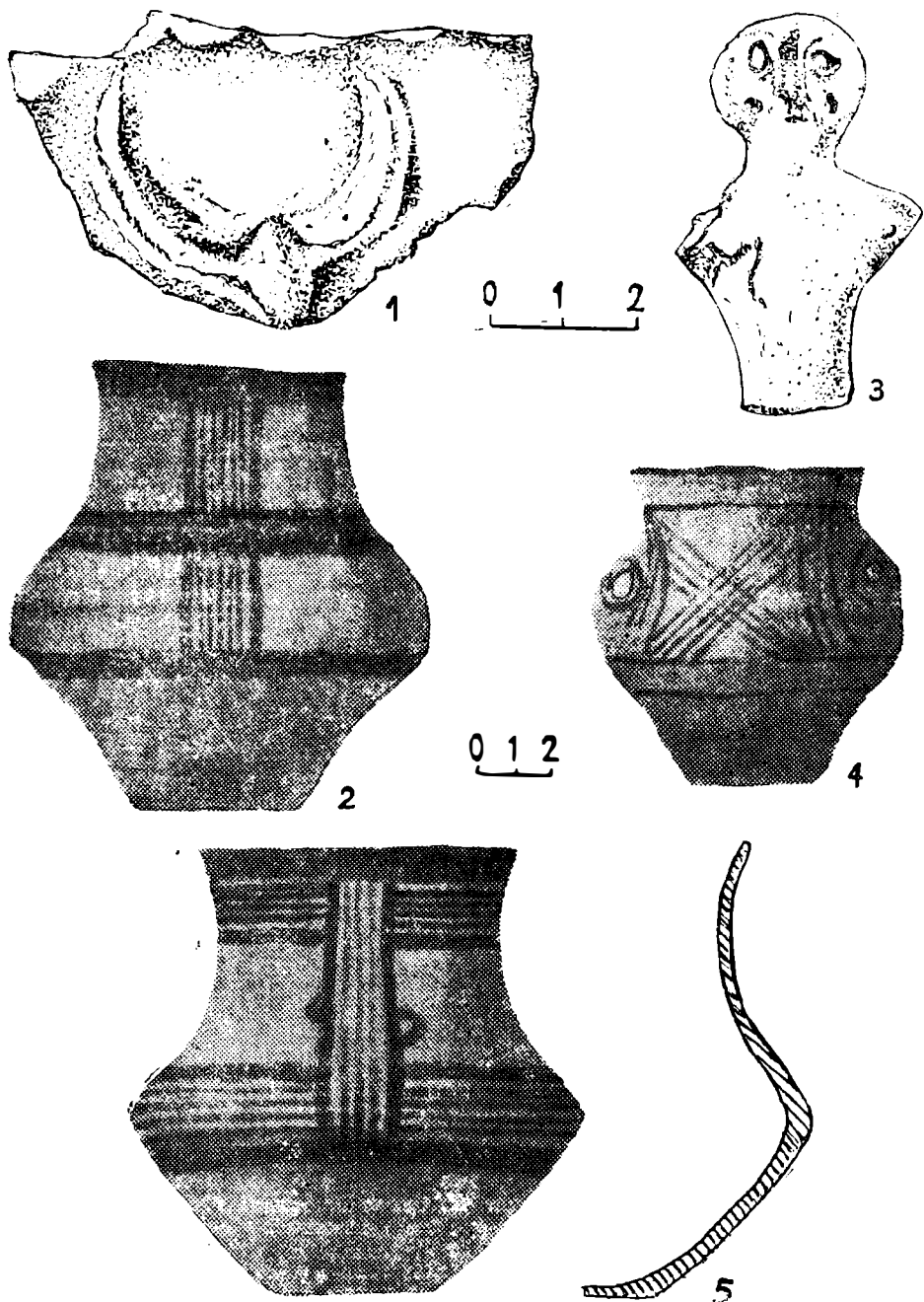

Fig. 3. Faza Cucuteni B : fragment ceramic Cucuteni C (1) ; idol antropomorf (3) ; pahare bitronconice (2, 4—5).

Fig. 3. La phase Cucuteni B : fragment céramique Cucuteni C (1) ; idole anthropomorphe (3) ; verres bitronconiques (2, 4—5).

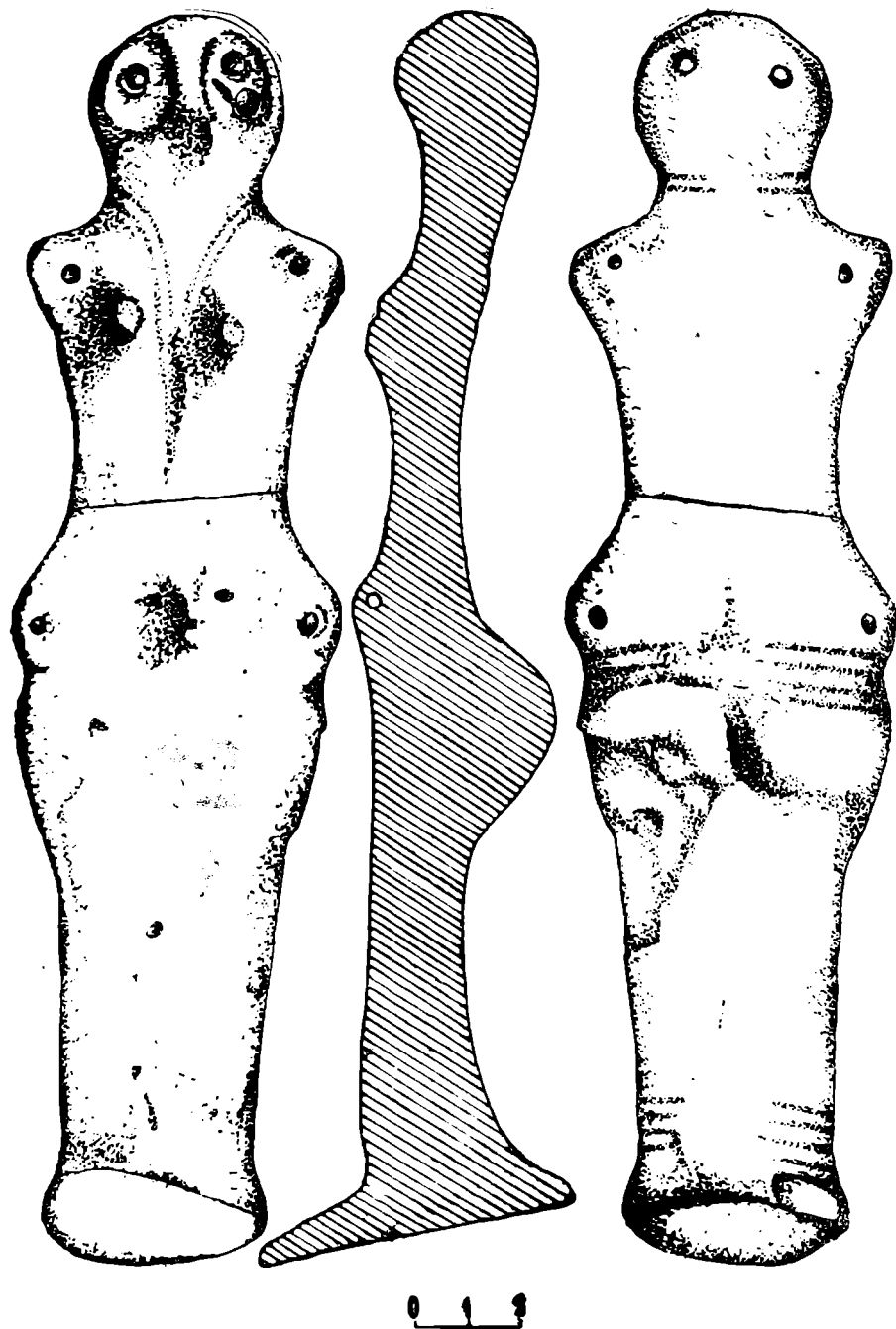

Fig. 4. Faza Cucuteni B : idol antropomorf.
 Fig. 4. La phase Cucuteni B : idole anthropomorphe.

PLASTICA ANTROPOMORFĂ DIN AȘEZAREA CUCUTENIANĂ DE LA RĂUCEȘTI-„MUNTENI“, JUD. NEAMȚ

de GHEORGHE DUMITROAIA

Stațiunea eneolitică „Munteni“ se află la limita nord-estică a județului Neamț, în zona de contact a Subcarpaților cu Podișul Moldovei și se situează în partea meridională a satului Răucești, pe un deal de 20 m altitudine ce constituie prelungirea estică a Culmii Pleșului. Săpăturile arheologice efectuate aici în anii 1978-1979 și 1986¹ au dat la iveală valoroase materiale care corespund în cea mai mare parte fazelor A₃ și B₁ ale culturii Cucuteni, faza A-B a acestuia fiind identificată doar sporadic.

Din secțiunile și casele săpate (cu o suprafață de circa 400 mp) au fost recoltate numeroase obiecte, între care statuetele antropomorfe fragmentare² ocupă un loc aparte. Ținând cont de numărul apreciabil al reprezentărilor umane găsite în locuințe, gropi și mai ales în spațiile dintre acestea, cât și de valoarea lor artistică și științifică, prezentăm mai jos principalele date privind noile descoperiri.

1 Conducerea șantierului de la Răucești a aparținut în anii 1978—1979 lui Ștefan Cucuș și Gh. Dumitroaia, săpăturile din 1986 fiind coordonate de Gh. Dumitroaia. Cf. Gh. Dumitroaia, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1977—1983)*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI, 1985, p. 737 ; idem, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1986)*, în *Mem. Antiq.*, XV—XVII, p. 295 ; Dan Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 137. Unele din descoperirile de la Răucești—Munteni au fost incluse de Șt. Cucuș, în *Faza Cucuteni B în depresiunea subcarpațeană a Moldovei*, teză de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, 1983.

2. Cu excepția exemplarelor descoperite în diferite complexe, cum sînt cele de la Ghelăiești (cf. Șt. Cucuș, *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești-Neamț*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 207—215 ; al doilea complex este inedit, inf. Șt. Cucuș), Buznea (cf. C. Mihai, D. Boghian, *Complexul cucutenian de cult descoperit la Buznea—Tg. Frumos*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI, p. 429—452) sau Dumești—Vaslui R. Maxim—Alaiba *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A₃ de Dumești (Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 269—286, statuetele întregi sînt foarte rare, o statistică asupra numărului pieselor de acest fel nefiind întocmită pentru aria culturii Cucuteni. A. P. Pogojeva, în lucrarea sa recentă (*Antropomorfnaia plastika Tripolia*, Novosibirsk, 1983, p. 11) analizînd situația identică din aria Tripolie, ajunge la concluzia că în totalitatea lor exemplarele întregi nu reprezintă mai mult de 5% din numărul statuetelor descoperite, ceea ce ar însemna, se pare, un procentaj mai ridicat decît în cultura Cucuteni.

Referitor la această problemă, unii cercetători sînt de părere că statuetele aveau o folosință de scurtă durată, spargerea lor fiind pusă în legătură cu ritualuri bine determinate.

Dintre cele 103 de reprezentări plastice de dimensiuni cuprinse între 4 și 25 cm, 65 de exemplare sînt specifice fazei Cucuteni A, în linii generale ele înscriindu-se în canoanele știute ale începuturilor acestei culturi. După cum s-a arătat³, statuetele din faza A moștenesc unele trăsături ale figurinelor din finalul culturii Precucuteni, în majoritatea cazurilor sînt modelate în poziție „verticală“, cele în poziție „șezîndă“ fiind mult mai rare. Aceasta constituie o trăsătură valabilă și pentru statuetele de la Răucești care, cu mici excepții, au fost modelate după aceleași „tipare“. Deși este greu de stabilit numărul exact al statuetelor feminine sau masculine din cauza fragmentării lor, putem spune că cel mai mare număr al acestora reprezintă personaje feminine, doar cîteva înfățișînd figurine de sex opus (fig. 8/1—2; 10/2). Unele exemplare au capul mult schematizat, prezentat sub forma unui con (fig. 4/1—2; 6/7; 9/1; 3/1, 3), majoritatea statuetelor avînd însă capul lipsă ca urmare a sfărîmării. În situațiile în care bustul se păstrează, acesta se termină sub forma unor umeri proeminenți fie ridicați în sus (fig. 3/3; 4/1—2, 8; 6/7), fie în formă de unghi drept (fig. 3/1; 5/3; 6/5; 8/8), avînd aspectul unor monturi care țin loc de brațe. Talia este înaltă și de multe ori suplă (fig. 4/8; 3/1; 5/3, 7), arcuindu-se la șolduri. Fesele sînt corect modelate plastic și puțin exagerate, indicînd o steatopigie pronunțată doar în cîteva cazuri (fig. 1/3; 2/2; 3/2). Picioarele, în situația în care nu sînt fragmentate, sînt despărțite mai mult simbolic pe ambele fețe prin cîte o șanțuire verticală, fără ca aceasta să ajungă totdeauna pînă la vîrf. Printre detaliile anatomice redate, ochii sînt indicați prin orificii situate de ambele părți ale nasului (fig. 3/1, 3; 6/7), iar sinii sînt marcați prin cîte două mici pastile în relief aplicate pe torace (fig. 3/3; 7/2). La două statuete se adaugă și a treia pastilă care simbolizează ombilicul (fig. 2/1; 6/6), într-un singur caz pastilele indicînd genunchii (fig. 2/1).

Marea majoritate a statuetelor din faza A (48 buc.) au corpul acoperit cu incizii adînci sau striuri foarte fine, uneori încrustate cu ocră roșu (fig. 4/8; 5/7), unele alcătuiind romburi (fig. 1/3; 5/3; 7/3) sau triunghiuri (fig. 2/1; 6/1). După părerea unor cercetători care au studiat în detaliu plastica complexului Cucuteni-Tripolie, aceste figuri geometrice ar fi însemne ale feminității sau fecundității, ele fiind considerate uneori și ca simboluri ale cîmpurilor însămîntate⁴. Pe unele statuete astfel de semne se repetă, ceea ce ar însemna, potrivit opiniei altor specialiști care au studiat tipuri asemănătoare⁵, că ele ar fi trebuit să-și întărească funcția magică. În alte cazuri pe anumite părți ale

3 Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Buc., 1974, p. 208—209; idem, *Arta culturii Cucuteni*, Buc., 1979, p. 74—76, 95; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR, 107, Oxford, 1981, p. 65—67.

4 S. N. Bibikov, *Poselenie Luka-Vrublevetkaia*, în *MIA*, 38, 1953, p. 205; B. A. Ribakov, *Kosmogonia i mifologhia zemledehtev eneolita*, în *SA*, 1965, 1—2, p. 35; *Eneolit SSSR*, Moskva, 1982, p. 242.

5 I. V. Markevici, apud *Eneolit SSSR*, p. 242.

corpului, fese sau abdomen, se întâlnește spirala (fig. 2/2; 3/1), iar la gît sau pe piept sînt incizate coliere (fig. 3/1; 5/3—4; 6/7), ultimele fiind reprezentate și în relief (fig. 7/2).

O parte a statuetelor cucuteniene din faza A a așezării de la Răucești-Munteni sînt lipsite însă de decor (fig. 3/5; 4/2; 6/6; 10/5) singurele reprezentări plastice pe acestea fiind brîiele (fig. 4/6; 6/2; 8/1-2, 5; 10/4), prezente pe statuetele masculine, cît și pe alte fragmente al căror sex nu poate fi precizat.

Deși sînt puternic schematizate și stilizate, statuetele din prima fază a culturii Cucuteni respectă proporțiile reale ale corpului uman, ele fiind mult mai apropiate de acesta decît statuetele fazelor următoare. În acest sens, cu excepția cîtorva exemplare inedite din anumite puncte de vedere, figurinele de la Răucești se înscriu în tipologia cunoscută a fazei Cucuteni A.

O piesă deosebit de interesantă (fig. 4/1), descoperită în anul 1986, o constituie tors-ul unei statuete din lut ars la roșu, cu capul stilizat în formă de con și mîinile — din care se păstrează numai una — sub formă de monturi ridicate. Este ornamentată cu decor incizat format din linii paralele oblice ce pleacă de pe mijlocul toracelui, pe ambele părți, pe fața acesteia coborînd puțin și lăsînd un spațiu liber sub formă de „decolteu”. Pe mijloc este străpunsă de un orificiu. O notă particulară este conferită figurinei de existența unui modelaj în relief care poate fi luat drept o eșarfă trecută după gît, dar nedepășind lățimea acestuia cu capătul mai gros, atîrnînd doar pe partea dreaptă din față. La prima vedere am putea crede că este vorba într-adevăr de un astfel de obiect, mai ales că eșarfa este întilnită pe unele reprezentări plastice ale culturii Cucuteni. Examinarea atentă a statuetei ne pune însă în fața unui foarte interesant modelaj care după părerea noastră este un șarpe. O reprezentare deosebită care după cît cunoaștem nu este cunoscută pînă în prezent pe plastica antropomorfă cucuteniană. Elementele care susțin această interpretare sînt: grosimea inegală a corpului — mai mare înspre cap și mai subțire spre coadă, decorul punctat ce simbolizează petele de pe spatele șarpelui, cît și forma capului care este fixat după gîtul statuetei. Șarpele de pe statueta de la Răucești-Munteni atîrnă pe piept pînă spre talie. Fiind prima reprezentare a unui astfel de animal, acest lucru ar putea fi primit cu rezerve, deși motivul șarpelui este cunoscut în pictura cucuteniană⁶, dar care din păcate nu a fost discutat decît arareori de către specialiști. După unii cercetători sovietici care au fost preocupați de reprezentarea șarpelui de casă⁷ în plastica eneo-

6 Pentru cultura Cucuteni vezi reprezentările cele mai clare de pe vasele de la Valea Lupului (cf. Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, fig. 53 și 156) și Mitoc—Valea lui Stan (inedite, informații Dan Monah).

7 Șarpele de casă (*Natrix natrix*) face parte din familia *Colubridae*. Corpul său este colorat cenușiu și acoperit cu puncte negre pe spate. Răspîdit în întreaga Europă, iar spre est pînă în Iran, acest animal este prezent și în unele basme populare, fapt remarcant și de unii zoologi. Cf. *Lumea animalelor* (după Brehm), Ed. Șt., 1964, p. 409—410.

litică sud-est europeană, acest animal ar fi avut pentru timpurile respective o semnificație deosebită, de apărare a viitorului copil și de aceea a fost redat uneori pe figurinele feminine⁸. Mai mult, A.P. Pogojeva este de părere că „chipul șarpelui ca mijlocitor între pământ și cer, legat de trezirea de primăvară a pământului, nu poate provoca îndoială”⁹.

Fără a putea descifra vreodată în totalitate atributele șarpelui în practicile magico-religioase ale comunităților agricole eneolitice, inclusiv semnificația sa pe statuetele feminine, nu putem să nu reamintim că simbolul acestui animal s-a păstrat peste milenii, el fiind prezent în miturile multor popoare¹⁰.

O altă piesă interesantă, deși nu se păstrează în întregime, ce se datează în prima fază a culturii Cucuteni, înfățișează un tors de statueta feminină (fig. 3/1) care a fost modelată dintr-o pastă fină și apoi arsă la roșu. Are capul stilizat în maniera cunoscută acestei faze, de o parte și de alta a nasului prezentat sub forma unei creste având câte un mic lob perforat care înfățișează urechile. Decorată cu incizii adânci pe ambele părți, alcătuind spirale, linii frunte sau linii drepte dispuse oarecum simetric, această statueta are reprezentat pe piept un pandantiv. Eleganța deosebită, scoasă în relief de suprafața îngrijită, dimensiuni, linia taliei și decor, conferă acestei statuete un loc aparte printre descoperirile de la Răucești. Publicată succint în albumul *Preistoria Daciei*¹¹, are analogii multiple cu o serie de descoperiri de pe întreaga arie a acestei culturi.

O statueta antropomorfă oarecum aparte, cu decor striat pe spate dar destul de corodată, cu steatopigie puțin pronunțată în raport cu lungimea (fig. 3/6), provine de pe un vas cu reprezentări plastice, fiind aplicată înainte de ardere. Faptul că a fost aplicată pe un vas este demonstrat de însăși fața acesteia care este puțin concavă, semn că a fost lipită pe o suprafață ușor curbată. Asemănătoare în fond unei statuete obișnuite, are analogii în vasele și fragmentele ceramice cu reprezentări antropomorfe din aria culturii căreia îi aparține¹².

Alături de statuetele așa-zis clasice, din nivelul fazei Cucuteni A au apărut și exemplare tratate sumar. Cel puțin una din ele pune în evidență seria figurinelor mult schematizate, cu capul lucrat după sistemul „en bec d’oiseau”, realizat prin stringerea lutului între degete, procedeu ce a dat părții superioare un aspect de față umană. De formă aproximativ cilindrică și cu baza ușor lătită, aceste figurine (fig. 8/9 ; 9/6), singurele între statuetele așezării, au analogii multiple în stațiunile

8 B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 35—47.

9 A. P. Pogojeva, *op. cit.*, p. 130.

10 Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, p. 66 ; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, Buc., 1985, p. 245 și urm. ș.a.

11 I. Miclea, R. Florescu, *Preistoria Daciei*, Ed. Meridiane, 1980, p. 161.

12 Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, p. 81, fig. 63, a ; ș.a.

menținute cercetate la răsărit de Carpați¹³, fiind considerate printre cele mai primitive reprezentări plastice din aria culturii Cucuteni.

Cîteva din figurinele de la Răucești ce aparțin fazei A au o diagonală pe piept, reprezentată prin linii incizate sau puncte (fig. 9/1, 3), de care afirmă un fel de franjuri. Este vorba se pare de statuete masculine ce au eșarfa diagonală fixată pe umărul drept care uneori apar și în fazele tirzii. După Pogojeva¹⁴, care a studiat aceste tipuri de statuete pentru aria Tripolie, eșarfa sub formă de bandă lată, linie dublă sau simplă nu are funcție de îmbrăcăminte, situație care pare firească de altfel, ci este un semn distinctiv social sau al inițierii spirituale. T. Movșa este de părere că acest port este legat de ritualul primirii tinerilor ca luptători, cu toate că, spune ea, ar exista și statuete feminine prezentate în același fel¹⁵.

Plastica de la Răucești-Munteni corespunzătoare fazei Cucuteni A cuprinde și alte piese interesante care, în linii generale, se înscriu în cadrul celor expuse mai sus.

În ceea ce privește reprezentările corespunzătoare fazei B, acestea sînt din punct de vedere numeric mai reduse decît statuetele primei faze. Sînt mult mai variate însă în ceea ce privește realizarea artistică, corpul uman fiind înfățișat în chip diferit. Capul statuetelor este mult mai mare, în afară de unele reprezentări naturaliste (fig. 9/7 ; 11) acesta fiind modelat sub forma unui disc cu o creastă pe mijloc (fig. 10/1 ; 12) care înfățișează nasul, de o parte și de alta avînd găuri ce reprezintă ochii sau urechile. Fără urme de pictură, statuetele din faza B a culturii Cucuteni păstrează doar cîteva incizii care indică unele detalii anatomice. Steatopigia este mai puțin accentuată (fig. 8/4 ; 9/4 ; 12), iar minile sînt prezentate mai des (fig. 9/7 ; 10/1 ; 11). Statuetele masculine sînt în număr mai mic (fig. 8/4 ; 11), deși în mod normal figurinele ce reprezintă acest sex sînt mai numeroase decît în faza A.

Între statuetele feminine și masculine descoperite la Răucești putem deosebi două variante : una în poziție verticală (fig. 8/4 ; 9/2, 4 ; 12) și alta în poziție șezîndă, aceasta fiind reprezentată în mod cert de o singură descoperire (fig. 11).

Din varianta statuetelor în poziție verticală cea mai reprezentativă este un exemplar de mari dimensiuni (fig. 12), cu capul rupt din vîrtej¹⁶ și cu brațele reliefate doar schematic, prin două prelungiri laterale ale umărilor, ușor arcuite în sus și prevăzute cu câte un orificiu. Din cele două pastile care au fost aplicate pe corpul zvelt și care indică sînii, una lipsește. La gît are incizat un colier, linia taliei este

13 Idem. *Hăbășești, Monografie arheologică*, Ed. Acad., 1954, p. 417—418, fig. 37 ; A. Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, 1977, fig. 58/4—5 ; cîteva descoperiri inedite provin de la Poduri și Vermești. Informații Dan Monah.

14 A. P. Pogojeva, *op. cit.*, p. 125.

15 T. Movșa, apud *Eneolit SSSR*, p. 244.

16 Completat de regretatul restaurator Aurel Buzilă, capul acestei statuete nu pare să fi avut mai mult de o gaură de o parte sau alta a nasului.

foarte elegantă, iar pliurile ingvinale sînt perforate. Are triunghiul sexual reprezentat tot prin incizii, iar coapsele bine modelate și neexagerate. Picioarele, mai lungi în raport cu jumătatea superioară, sînt separate printr-o creștătură adîncă și ușor îndoite. Acestea se termină la vîrf sub forma a două tălpi separate și se aseamănă din acest punct de vedere cu unele statuete din faza A—B a culturii Cucuteni¹⁷. Nu sînt prezentate în maniera obișnuită fazei finale, cum sînt fragmentele de la fig. 8/4 ; 9/2.

După cum s-a arătat, în linii generale stilul plasticii cucuteniene din faza B nu este schimbat cu mult de cel din faza A, stilizarea și schematizarea statuetelor constituind mai departe constantele după care artiștii cucutenieni se ghidează. Marea majoritate a statuetelor sînt lucrate însă după alt canon¹⁸, mult mai depărtat de corpul uman.

Încadrate în tipologia specifică acestei perioade, figurinele de la Răucești-Munteni din ultima fază a culturii Cucuteni prezintă și unele caracteristici naturaliste, numărul statuetelor de acest fel fiind destul de mare.

Una din descoperiri (fig. 11), de sex masculin la prima vedere¹⁹, prezentată în poziție șezîndă, are unele elemente și detalii singulare între statuetele cucuteniene din așezare. Capul rotunjit, modelat otova cu gîtul, este bine proporționat în raport cu restul corpului. Are fruntea lată, nasul normal, ochii fiind reprezentați prin orbite largi, quasi-circulare, adîncite. Pomeții feței sînt realizați mai puțin din cauza orbitelor, iar gura este redată printr-o gropiță, bărbia fiind slab pronunțată. Capul bombat în spate, nu are părul reprezentat. Urechile sînt redată prin cite două creștături transversale, iar gîtul este scurt și nefiresc de gros în raport cu dimensiunile capului. Pieptul este lat și prevăzut cu două pastile mici apropiate, reprezentînd sînii, deasupra cărora sînt scoase în relief claviculele. Pe spate, o ușoară canelură subliniază coloana vertebrală. Cu mîinile depărtate de corp, rupte la fel ca și picioarele, această statueta redă o figură umană ce emană, parcă, o mare forță. Face parte după părerea noastră dintr-o grupă restrînsă de statuete pusă în evidență de descoperirile mai vechi din România²⁰ și Uniunea Sovietică²¹, (cît și de exemplarul de la fig. 9/7), unele dintre acestea cu vădite caractere androgine.

17 Ne referim la cîteva descoperiri inedite aflate în colecția muzeului de istorie Piatra Neamț, provenite de la Traian—Dealul Fintinilor (săpături Hortensia și Vladimir Dumitrescu). Între reprezentările plastice antropomorfe ale celor două faze nu există, așa după cum s-a menționat, deosebiri esențiale.

18 Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, p. 85.

19 Prezența sînilor pe această statueta cu înfățișare masculină, dar fără o reprezentare a sexului datorită fragmentării sale probabil, pune în evidență mai degrabă existența unei figurine androgine.

20 Natalia Berlescu, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei*, în *ArkMold*, II—III, 1964, p. 72, pl. XV 2; N. Ursulescu, V. Bătaru, *L'idole androgyne de Mihoveni*, în *La civilisation de Cucuteni en context européen*, p. 309; G. Luca, *Statueta antropomorfă cucuteniană de la Drăgușeni—Fălticeni*, în *CI*, XII—XIII, 1981—1982, p. 113—116.

21 A. P. Pogojeva, *op. cit.*, fig. 17/5.

O altă statueta din seria figurinelor cu caractere naturaliste pe care am luat-o în discuție, este cea de la fig. 9/7. Probabil masculină, cu capul modelat schematic, turtit, cu nasul mic și corioat, are ochii oblici, gura crestată, iar barba aproape inexistentă. Urechile cu lobii îngroșați au fost modelate între degete, iar gîtul aproape că lipsește. Brațele în secțiune rotundă, sparte din vechime, erau desfăcute și îndreptate lateral. Fiind ruptă de la mijloc greu se poate spune în ce categorie se înscrie, verticală sau șezîndă. Poate fi inclusă în aceeași grupă cu descoperirile de mai sus.

În sfîrșit, a treia statueta (fig. 10/1), feminină, după forma capului reprezintă tipul clasic al statuetelor fazei B, avînd cîte două orificii de fiecare parte a nasului prezentat sub formă de creastă. Sinii sînt reliefați naturalist, iar mîinile mai scurte în raport cu corpul sînt ținute sub piept.²² Pe spate, deși părul nu este redat din creștet, ci din zona gîtului, este destul de fidel modelat și este prins spre vîrf într-un fel de „plasă”. Avem de-a face în acest caz cu o confirmare modelată a unei reprezentări pictate de pe o statueta Cucuteni B de la Podei-Tîg. Ocna²³ (fig. 9/8) care are coafura prinsă cu o podoabă de tipul celei descoperite la Traian²⁴, care aparține culturii Precucuteni. Se pare că este vorba într-adevăr, așa cum arăta Silvia Marinescu-Bilcu²⁵, de mici plăci de os, uneori perforate, de formă aproximativ dreptunghiulară, bombate pe o parte și albiate pe cealaltă cu care se prindea părul. Discuțînd despre o statueta de la Kazarovici²⁶, Pogojeva vorbește de un fel de toc de piele sau o plasă de formă „bitriunghiulară” sau „biconică” în care se prindea părul mai jos de omoplați, care corespunde ca înfățișare modelajului de pe statueta de la Răucești. În afară de statueta de la Kazarovici, în aria Tripolie au fost descoperite și alte figurine cu aceleași reprezentări²⁷.

Pe lângă statuetele cu caractere naturaliste amintite mai sus, plastica Cucuteni B este reprezentată de încă cîteva fragmente (fig. 8/4 ; 10/3 ; 9/2, 4), care nu oferă însă prea multe date de interes științific.

Din punct de vedere al materiei prime folosite pentru modelarea statuetelor ambelor perioade, putem spune că exemplarele de la Răucești

22 Sintem de părere că această figurină face parte dintr-un subtip format din statuete șezînde modelate în chip realist, ce înfățișează una din ipostazele Zeitei Mame. Discuțînd despre statuetele de acest fel, Pogojeva (*op. cit.*, p. 132) ajunge la concluzia că aceste chipuri înfățișează mame vîrstnice cu sinii lăsați reprezentate în poziție șezîndă, iar H. Todorova (apud Pogojeva) este de părere că femeia șezîndă reprezintă chipul strămoasei comunității gentilice, ea aparținînd astfel unui colectiv mare de oameni. Din acest motiv, conchide autoarea citată, statuetele similare descoperirii noastre ar fi mai rare decît „fecioarele”.

Citînd părerile autorilor de mai sus, trebuie să subliniem că, deși acest subiect nu este larg răspîndit în eneoliticul sud-estului Europei, el are o tradiție îndepărtată, întîlnită în mediile neolitice timpurii (cf. Bibikov, *op. cit.* passim).

23 S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, fig. 200/15.

24 *Ibidem*, fig. 200/16.

25 *Ibidem*, p. 69.

26 A. P. Pogojeva, *op. cit.*, p. 125.

27 *Ibidem*, p. 73, fig. 21/5 ; p. 88, fig. 26/1.

sînt lucrate dintr-o argilă bine frămîntată, apropiată ca structură de lutul folosit pentru confecţionarea vasele fine. Avînd suprafeţe foarte îngrijite, aproape toate figurinele au fost arse uniform, de cele mai multe ori la roşu, doar cîteva fiind de culoare cenuşie-neagră. Înglobînd de obicei un degresant foarte fin, unele fragmente de statuete au o serie de asperităţi sau gropiţe ce par a proveni de la materialele de natură organică care s-au dezagregat odată cu arderea.

Deosebit de interesantă ni se pare din acest punct de vedere una dintre statuete (fig. 4/10), pe care se păstrează amprenta clară a unui bob de cereală²⁸, inclusiv al paleei, situaţie care pune în evidenţă unele practici rituale ale populaţiilor eneolitice sud-est europene. S.N. Bibikov, descoperind unele amprente de seminţe fie întregi, fie sfărîmate în statuetele de la Luka-Vrublevetkaia²⁹, ajungea la concluzia că această preocupare este legată nemijlocit de cultele agrare. Remarcînd prezenţa amprentelor de seminţe de cereale numai pe statuetele feminine, cercetătorul citat încerca să descifreze însăşi ritualurile la care erau folosite, făcînd legătură între chipul femeii şi ideea de fecunditate. Preocupat de aceeaşi chestiune, foarte recent Olaf Höckmann³⁰ a pus în evidenţă că pe lingă boabele întregi care există în pasta unor statuete, se află şi făină de cereale, practică ce s-a transmis din perioade mai vechi, respectiv din timpul culturii ceramicii liniare, prezenţa făinii nefiind înţeleasă decît tot în sensul amintit de Bibikov.

Evident că problematica ce se degajă din studiul pastei statuetelor de mai sus este mult mai amplă, la fel ca şi chestiunile legate de tipologie sau semnificaţia figurinelor în ritualurile magico-religioase ale purtătorilor acestei culturi. Socotim însă că nu este cazul ca într-un articol ca cel de faţă să ne oprim mai mult asupra celor menţionate.

Deosebit de numeroasă³¹ în raport cu suprafaţa de teren cercetată, plastica antropomorfă din aşezarea de pe dealul Munteni, deşi oferă o sumedenie de reprezentări, nu abdică în fond de la tradiţia generală a artei sculpturale cucuteniene. Oarecum diversă ca mod de tratare, figurinele descoperite în această staţiune³² pun în evidenţă temele majore ale plasticii culturii Cucuteni.

28 Opinie susţinută şi de botanista Felicia Monah, căreia-i mulţumim călduros pentru unele precizări.

29 S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 209, 252.

30 Olaf Höckmann, *Gemeinsamkeiten in der Plastik der Liniark Keramik und der Cucuteni—Kultur*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, 1987, p. 89 şi urm.; idem, *Ein ungewöhnlicher neolithischer Statuettenkopf aus Rockenberg, Wetteraukreis*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 1985, p. 92—107.

31 Pînă la ora actuală nu s-a explicat din ce motiv statuetele antropomorfe se găsesc în proporţii diferite în aşezările culturii Cucuteni. Nu putem şti în ce măsură este vorba fie de o aşă-zisă specializare în producerea acestor figurine, fie de existenţa unor centre de cult sau pur şi simplu de o anumită preferinţă a locuitorilor respectivelor aşezări.

32 Materialul ilustrativ ce însoţeşte articolul de faţă a fost realizat aproape în întregime de Mircea Răzvan Ciacărău, excepţie făcînd piesele de la fig. 3/1; 11 şi 12 care au fost desenate de Violeta Dinu. Ambilor de adresăm mulţumirile noastre.

LA PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE DE L'ÉTABLISSEMENT CUCUTENIEN DE RĂUCEȘTI—„MUNTENI“, DÉP. DE NEAMȚ

Résumé

La station archéologique identifiée au lieu-dit „Munteni“, com. de Răucești, dép. de Neamț est située à l'est de la Roumanie, dans la zone de contact entre les Subcarpathes et la Plateau de la Moldavie.

Par les recherches systématiques des années 1978—1979 et 1986 on a découvert des valeureux matériaux archéologiques appartenant aux phases A₃ et B₁ de la culture de Cucuteni, la phase A—B étant documentée sporadiquement.

Parmi les nombreux vestiges qui vont constituer l'objet d'un future étude, il faut remarquer surtout la plastique anthropomorphe en terre cuite. Récoltées de la surface des sections et cassettes fouillées, des habitations, des fosses et surtout de l'espace d'entre celles-ci, les 103 représentations plastiques, toutes fragmentaires, appartiennent pour la plupart à la première phase de la culture de Cucuteni (65 exemplaires), et le reste à la phase finale de cette culture.

En général, les statuettes de la phase A sont semblables à la plastique cucutenienne et trypolienne découverte en Roumanie et en URSS. Modelées selon les mêmes canons, ces statuettes se divisent en deux catégories : l'une en position debout et l'autre en position assise, la dernière avec peu d'exemplaires. Il faut remarquer que les statuettes féminines sont les plus nombreuses, tandis que celles masculines sont extrêmement rares.

Quoique schématisées et stylisées, les statuettes de la première phase de la culture Cucuteni respectent les proportions réelles du corp humain, celles-ci étant plus proches de celui-ci que dans le cas statuettes des phases suivantes. Sauf quelques exemplaires qui présentent une série de particularités, les figurines appartenant à cette période s'incluent dans les types déjà connus. La plupart des représentations anthropomorphes de cette phase sont décorées d'incisions qui forment des rhombes, des triangles ou de simples spirales. Les statuettes masculines et les fragments avec représentations de ceintures manquent de décor.

Les statuettes de la phase A ont le cou et la tête schématisés sous la forme d'une colonne, les épaules proéminents soit haussées soit droites, la taille souple, les fesses correctement façonnées et les pieds séparés plutôt symboliquement par une incision verticale.

Parmi les „raretés“, il faut remarquer un torse de statuette incisée qui présente autour du cou un serpent (fig. 4/1). Cette représentation n'a pas des analogies dans la plastique de la culture de Cucuteni, mais cependant le serpent se trouve figuré sur les vases peints de Valea Lupului et Mitoc-Valea lui Stan, ce qui met un relief la signification du serpent dans la vie spirituelle des communautés cucuteniennes. Signalons aussi (fig. 3/6) une statuette qui a été collée sur un vase et deux statuettes approximativement cylindriques à base aplatie, appartenant aux figurines plus primitives (fig. 8/9 ; 9/6).

La plastique de la phase B est moins nombreuse que celle de la phase A, mais elle est plus diverse du point de vue artistique. Les statuettes de la phase B se divisent en celles en position debout et assise.

La plus représentative de la catégorie en position debout est une statuette à grandes dimensions — 25 cm (fig. 12) avec les bras schématiquement représentés, le corps svelte et les plis inégaux perforés. La collier et la triangle sexuel sont représentés par incisions, les hanches sont normales et les pieds plus longs par rapport au corps.

De la catégorie des statuettes en position assise font partie quelques statuettes à caractères naturalistes, spécifiques pour la fin de cette culture. L'une, à caractère visiblement androgyne (fig. 11), s'inclue dans un groupe restreint de statuettes découvertes en Roumanie et en URSS.

L'autre (fig. 10/1) représente, quant à la tête, le type classique des statuettes de la phase B. Elle a deux orifices de chaque côté du nez. Les seins sont abaissés et les mains sur l'abdomen. Les cheveux sont liés par une pièce biconique semblable à l'objet en os découvert à Traian et qui présente des analogies dans une série de découvertes de la civilisation Cucuteni-Tripolye.

Modelées d'une pâte très fine, quelques statuettes présentent pourtant des marques de diverses matières organiques disparues pendant la cuisson. Dans ce contexte, il faut remarquer une pièce (fig. 4/10) qui conserve l'empreinte prégnante d'une semence de céréale.

Nombreuses et variées comme manière de traitement, les statuettes de l'établissement cucutenien de Răucești soulignent encore une fois les disponibilités artistiques des porteurs de cette culture, en nous offrant cependant de nouvelles données sur la vie spirituelle des tribus néolithiques de l'est de Carpathes.

(Traduit par Marius ALEXIANU)

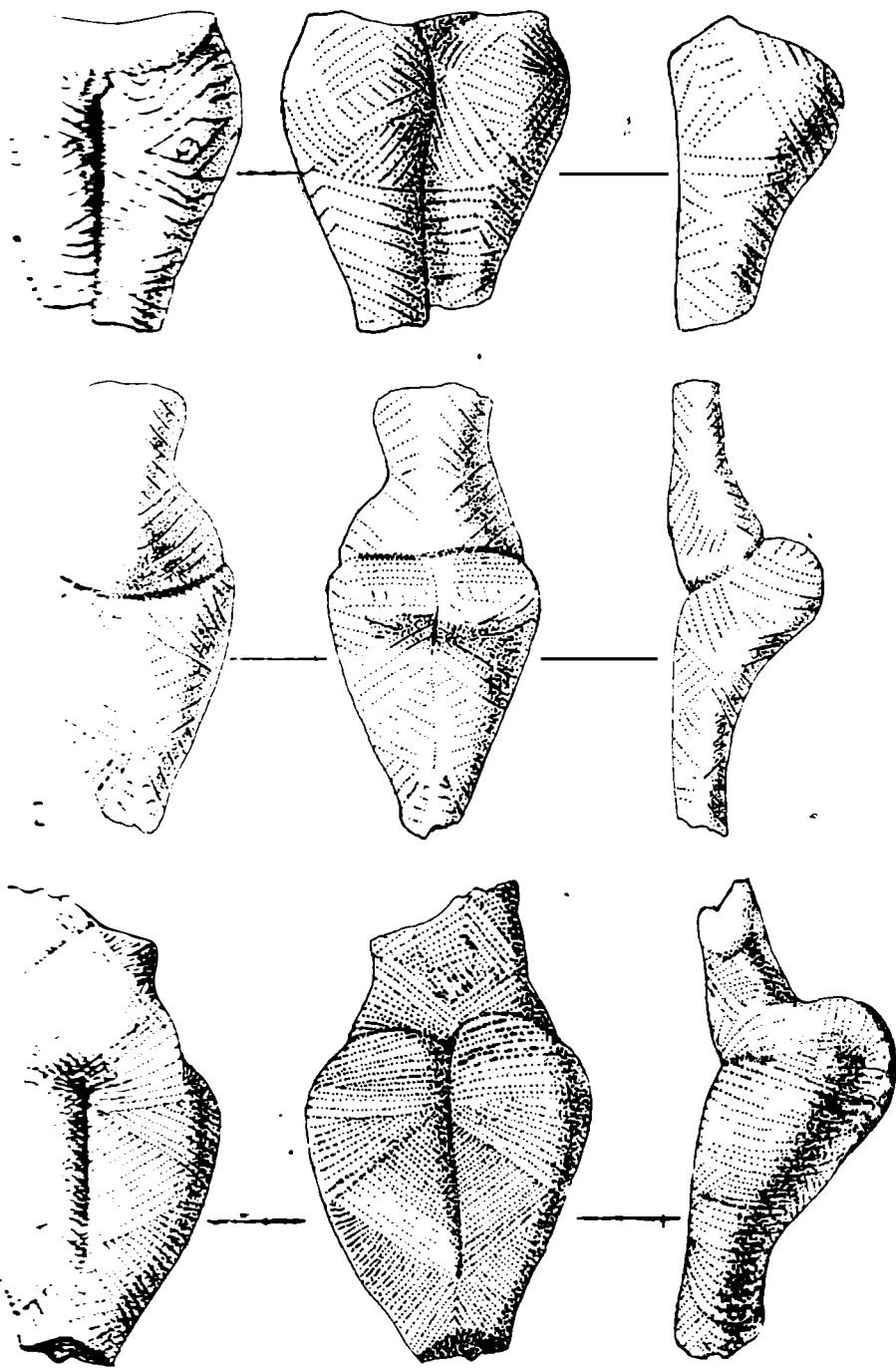

Fig. 1. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
 Fig. 1. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

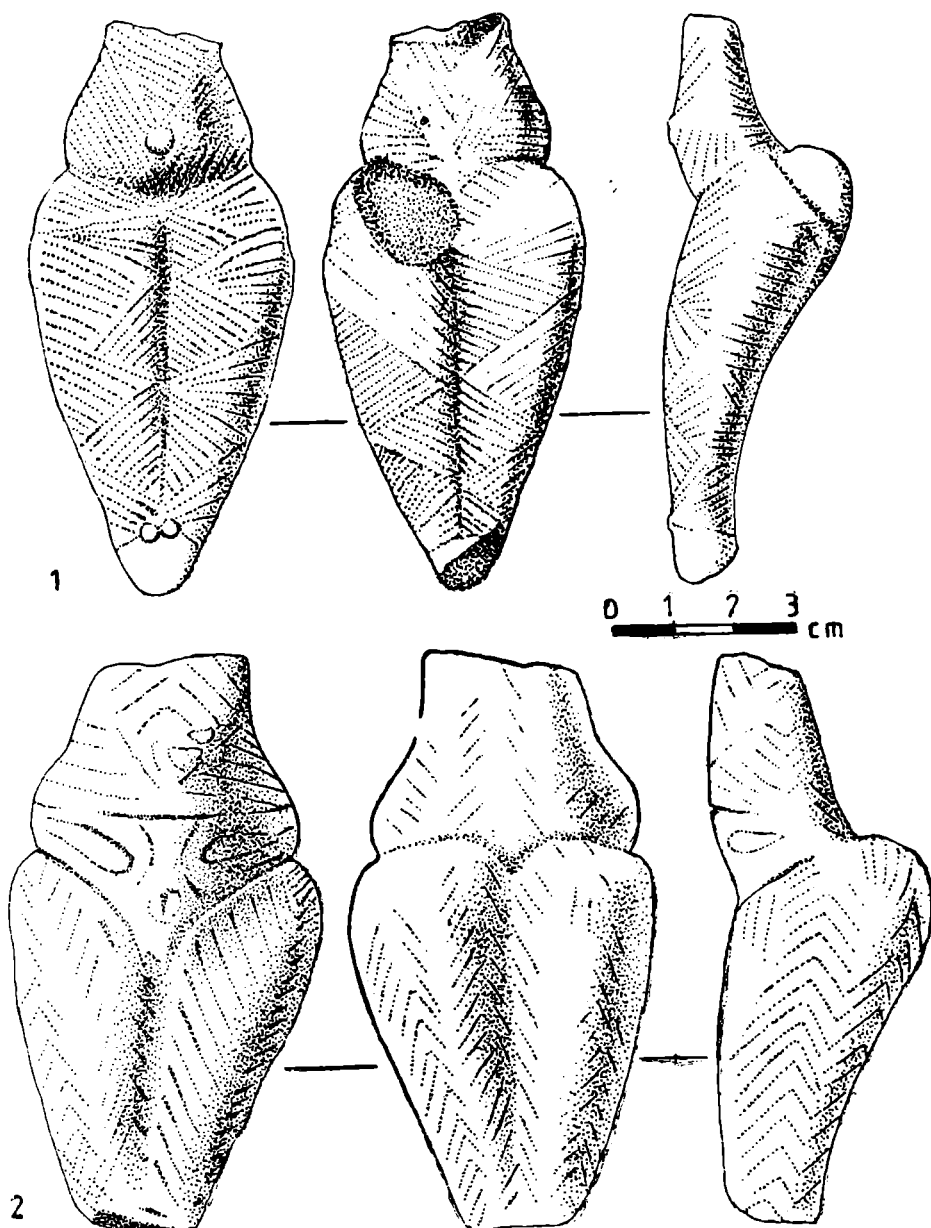

Fig. 2. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
 Fig. 2. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

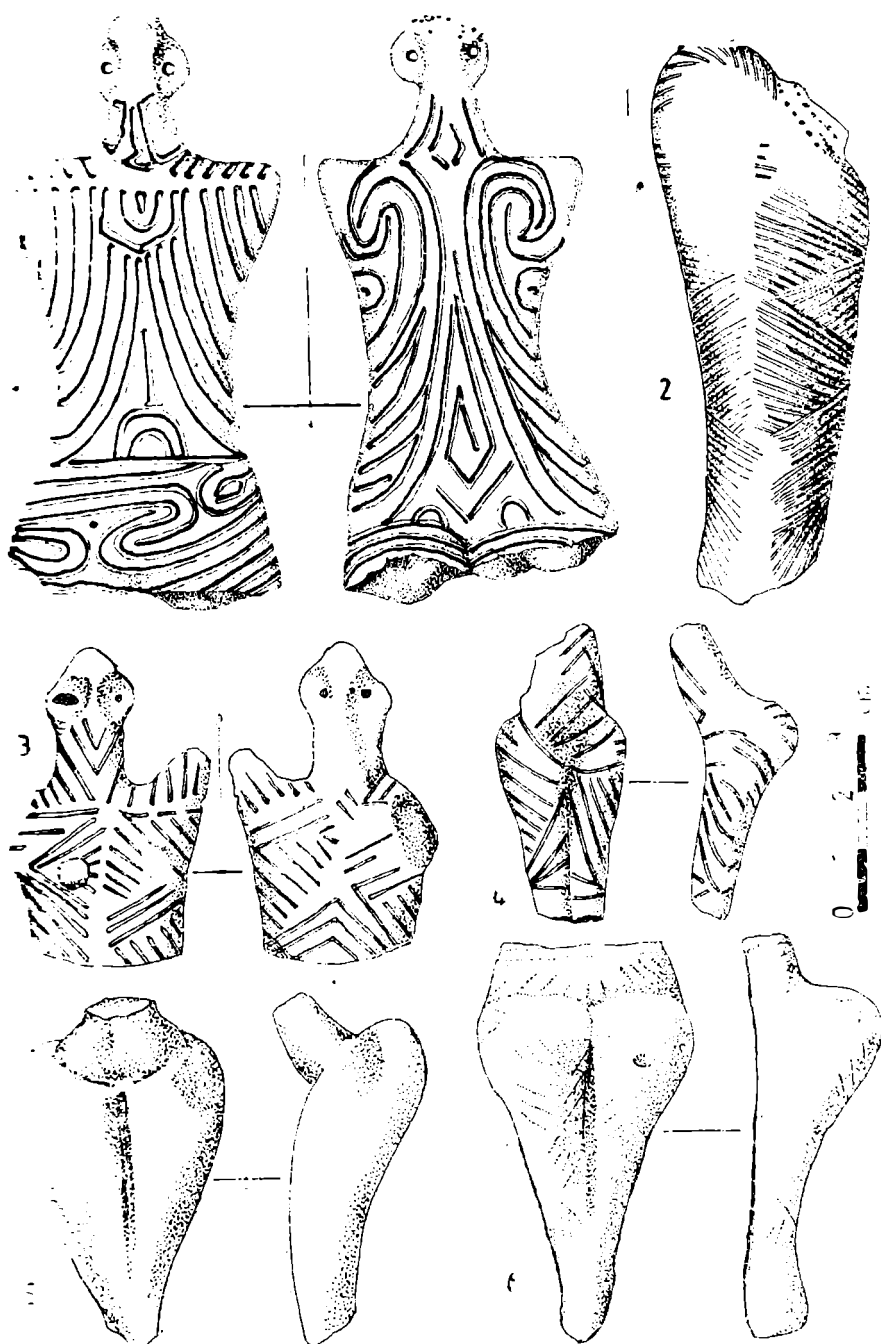

Fig. 3. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
Fig. 3. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

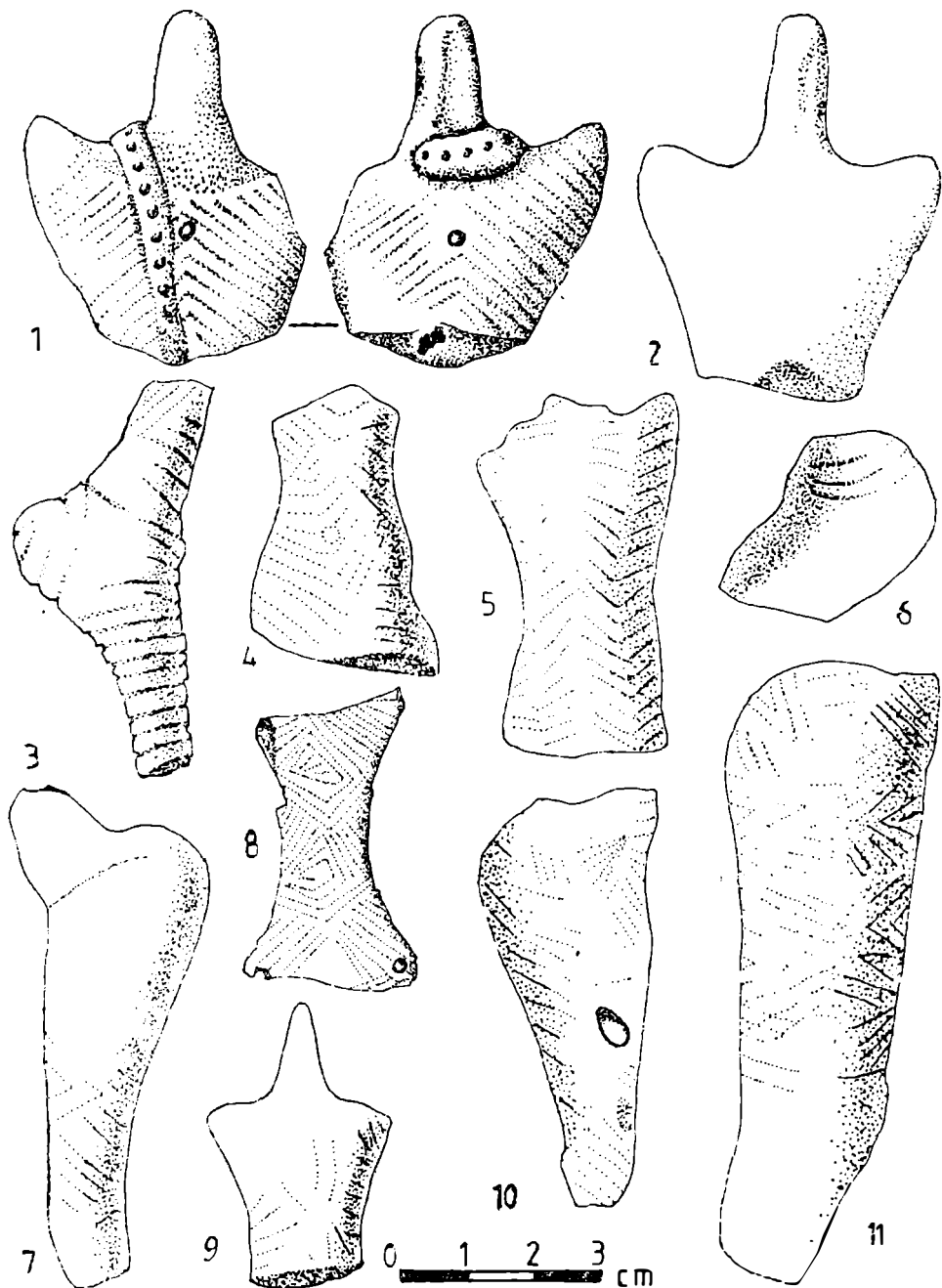

Fig. 4. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
 Fig. 4. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

1 2 3
cm

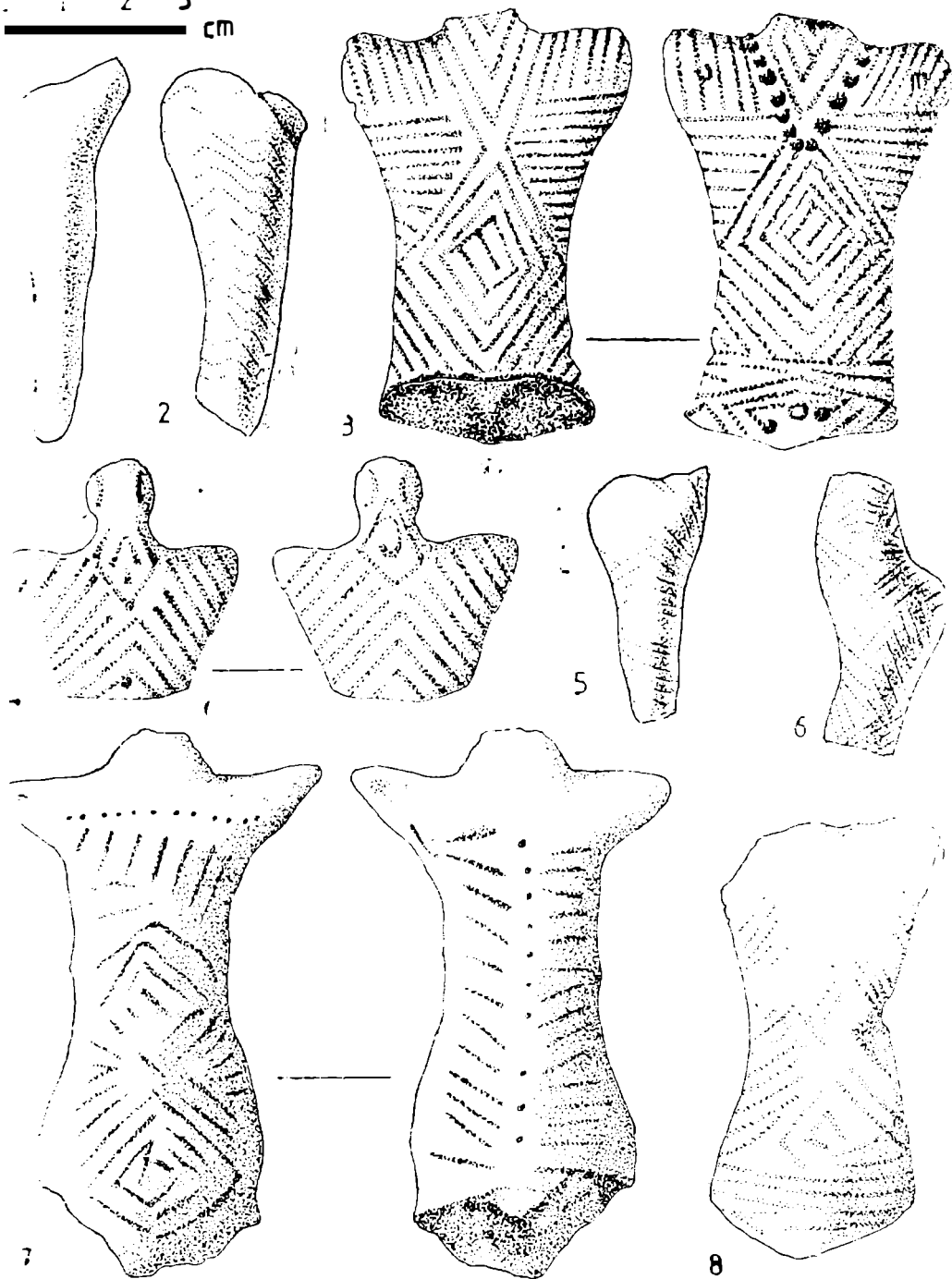

Fig. 5. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
Fig. 5. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

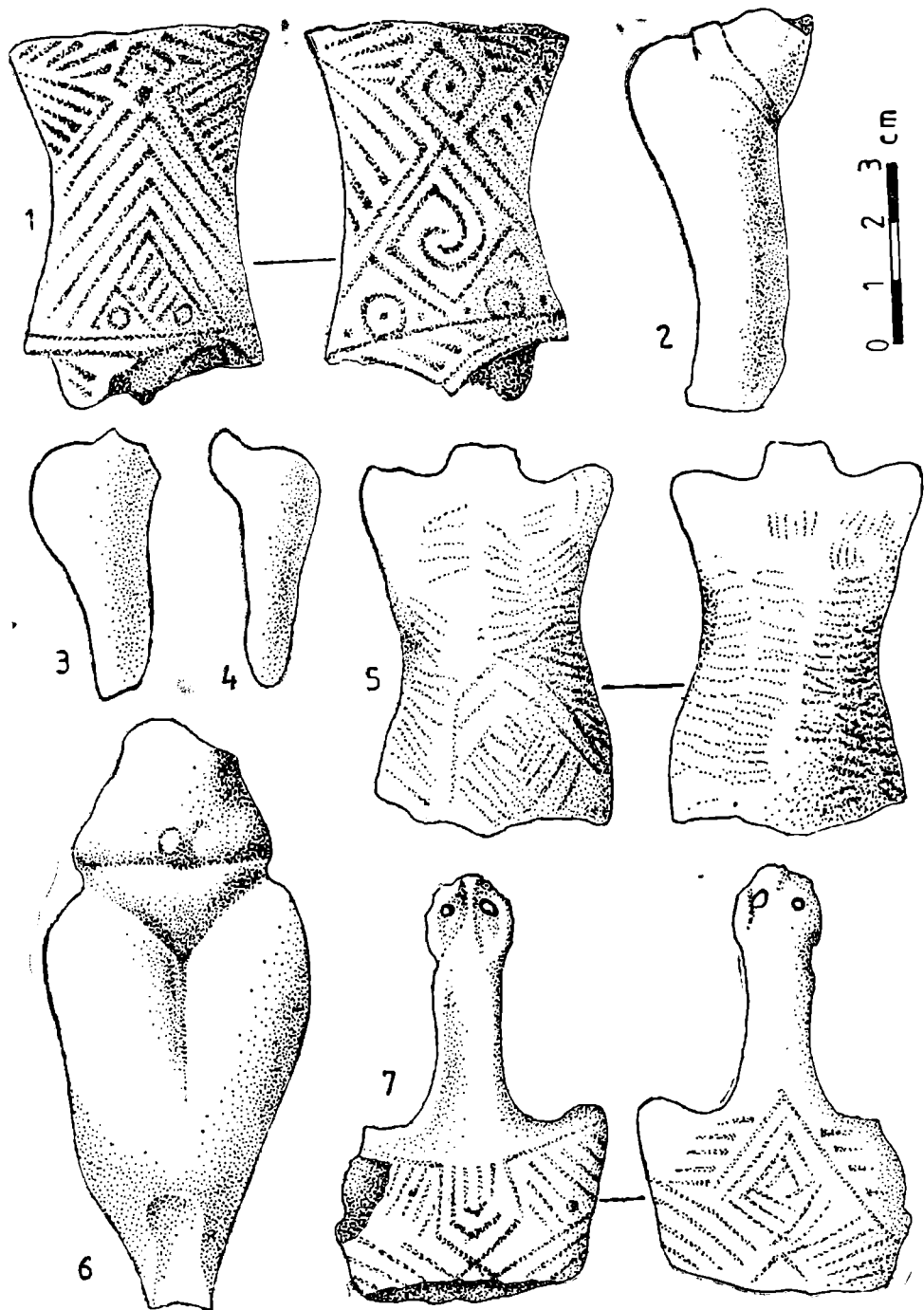

Fig. 6. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
 Fig. 6. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

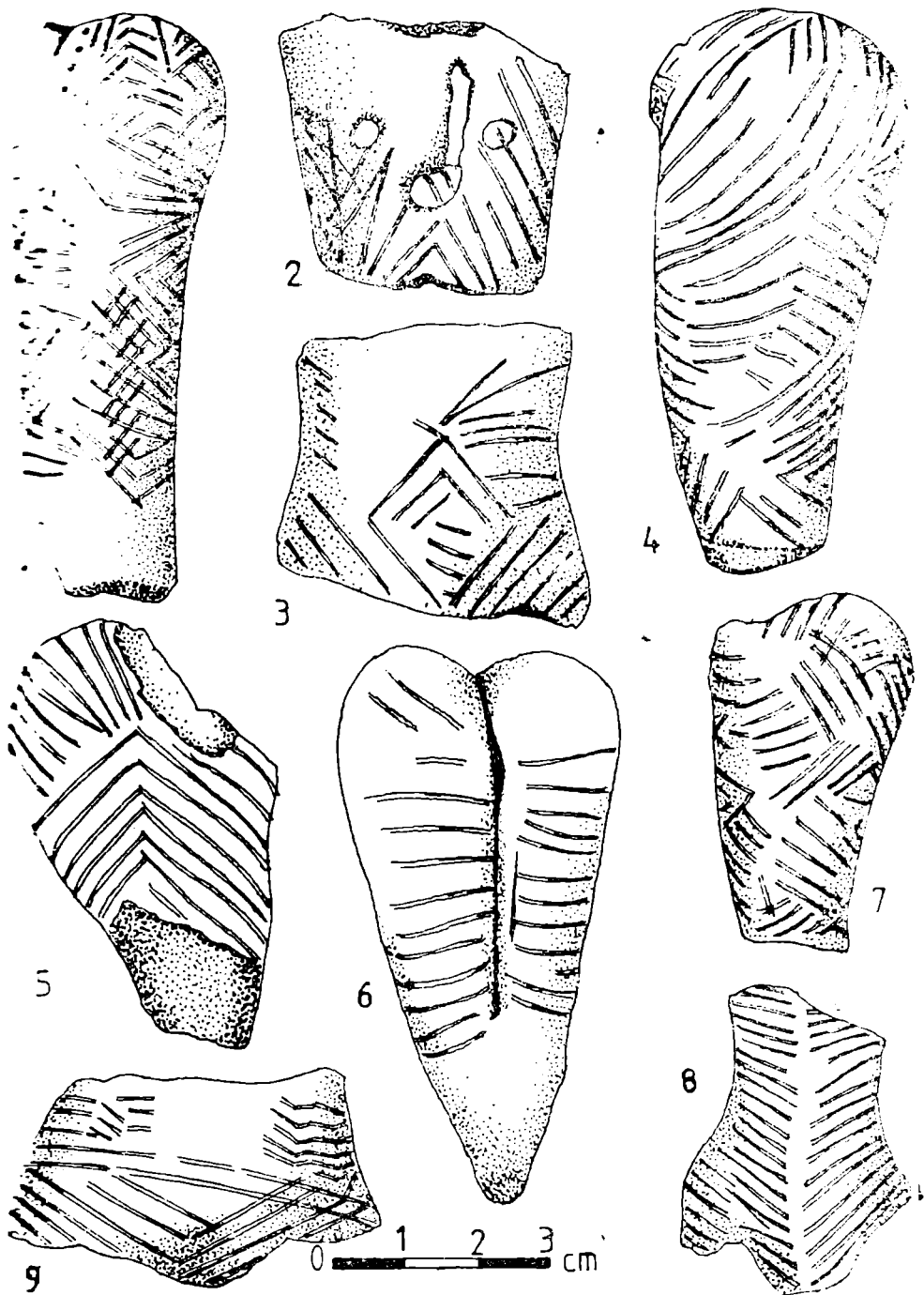

Fig. 7. Statuete antropomorfe din faza Cucuteni A.
Fig. 7. Statuettes anthropomorphes de la phase Cucuteni A.

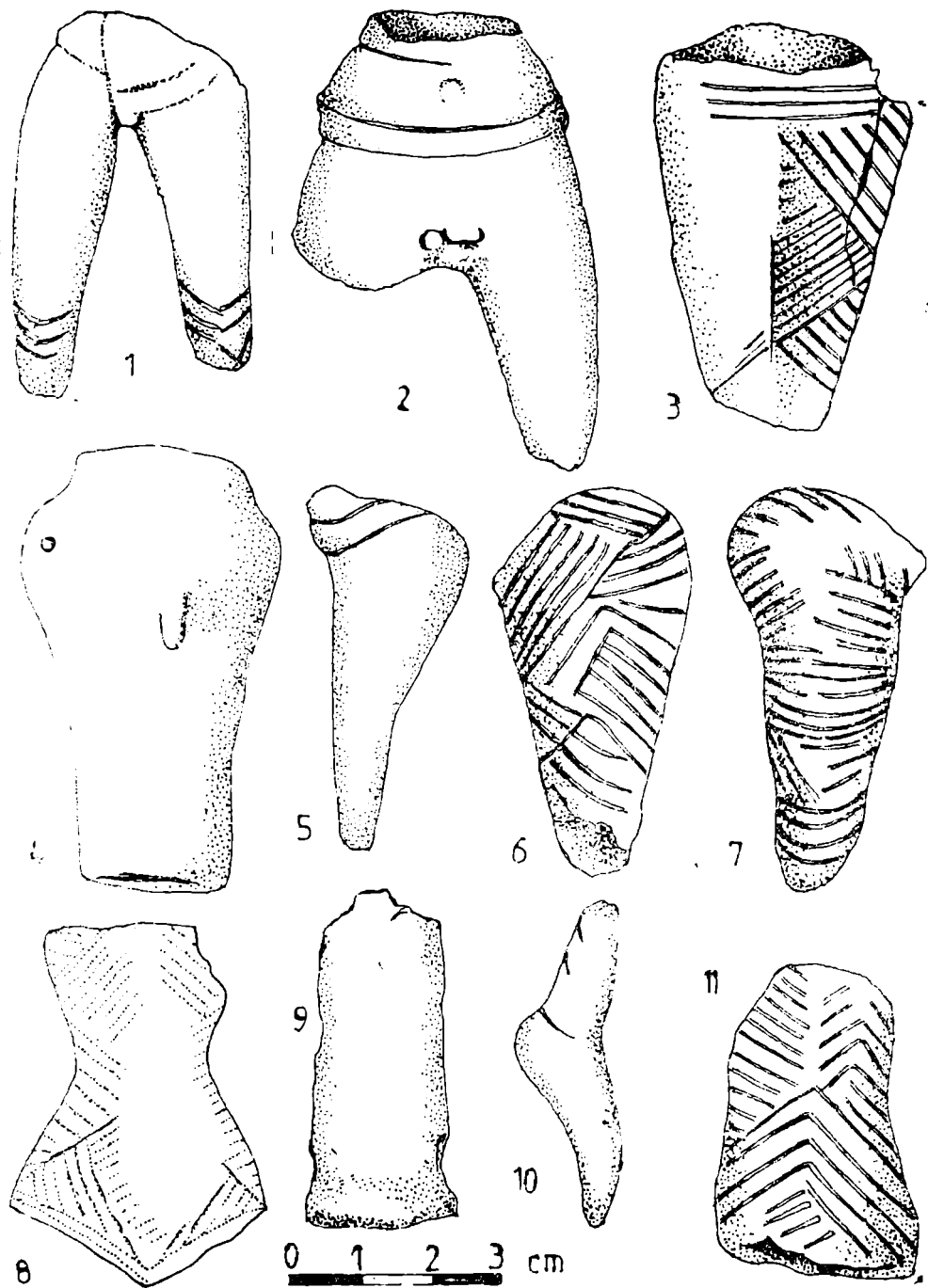

Fig. 8. Statuete antropomorfe din fazele Cucuteni A (1, 3, 5—11) și Cucuteni B (4)
 Fig. 8. Statuettes anthropomorphes des phases Cucuteni A (1—3, 5—11) et Cucu-
 teni B (4).

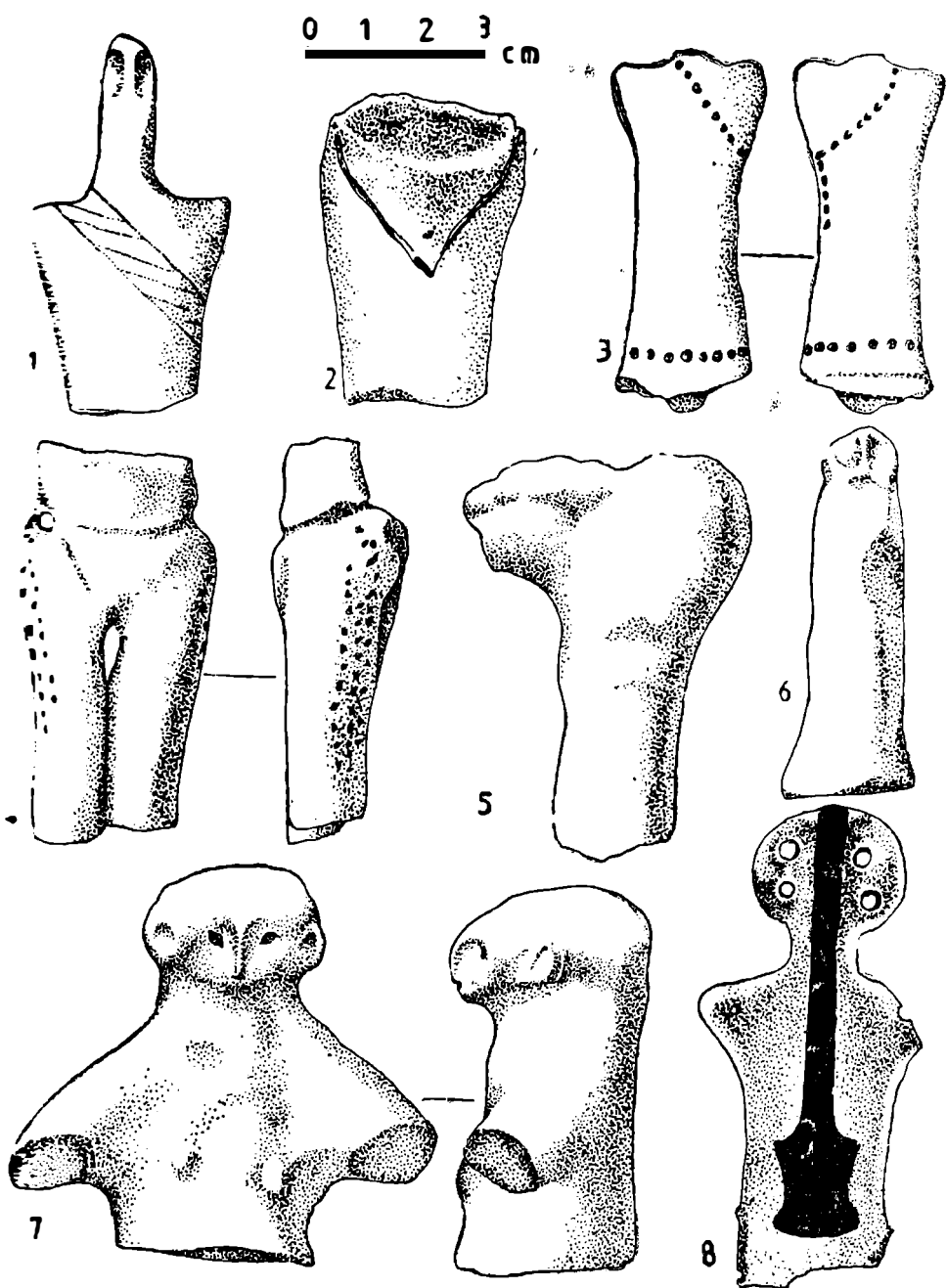

Fig. 9. Statuete antropomorfe Cucuteni A (1—6) și Cucuteni B (7) de la Rău-
cești și Cucuteni B (8) de la Podei.

Fig. 9. Statuettes anthropomorphes Cucuteni A (1—6) et Cucuteni B (7) de
Răucești et Cucuteni B (8) de Podei.

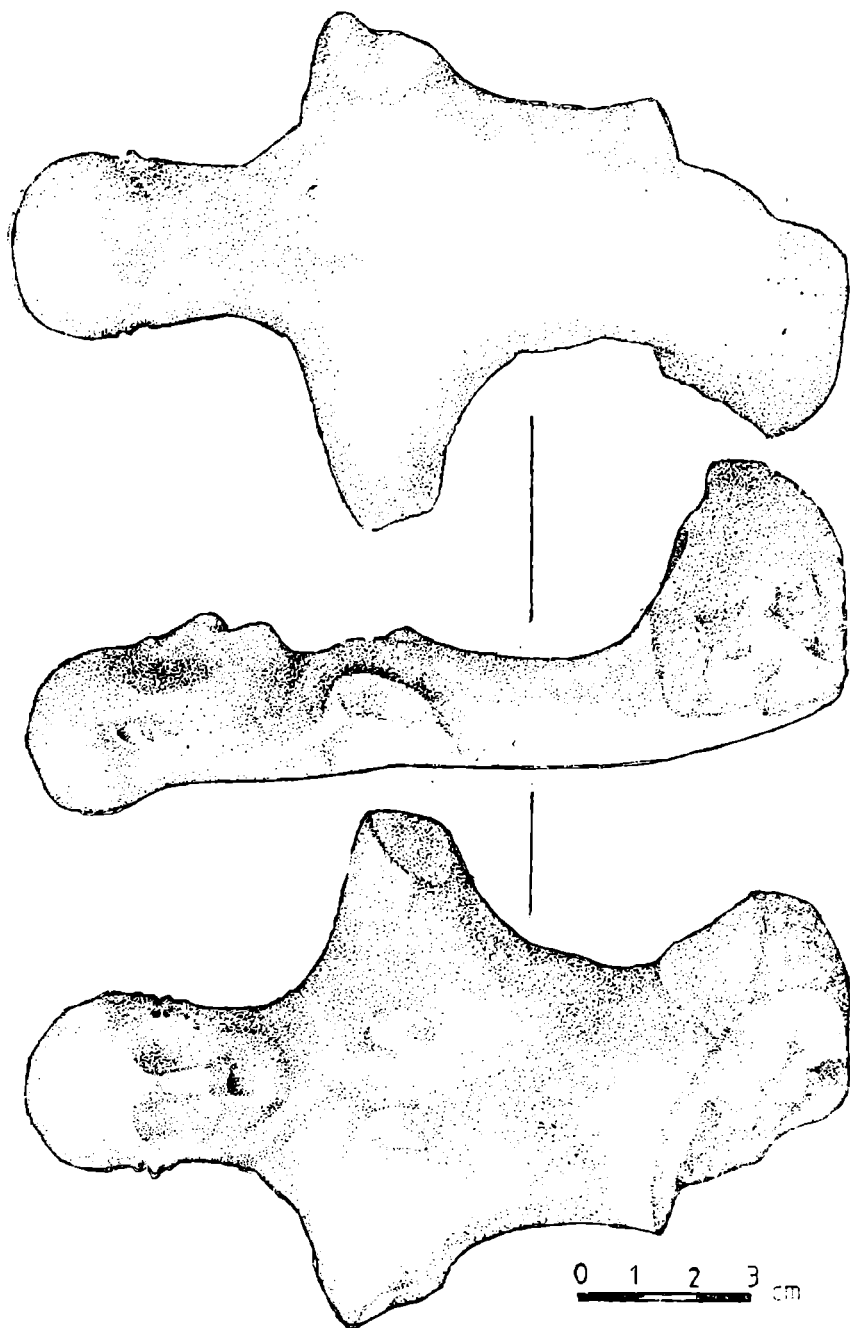

Fig. 11. Statuetă Cucuteni B.
Fig. 11. Statuette Cucuteni B.

CERAMICA DACICĂ PICTATĂ DIN CETATEA DE LA BRAD, COMUNA NEGRI, JUDEȚUL BACĂU *

de VASILE URSACHI

Cetatea dacică de la Brad face parte din seria marilor complexe arheologice din Moldova, cercetate în ultima vreme în mod sistematic, care au dat un bogat material pentru studiul acestei epoci ¹.

Situată pe una din cele mai frecventate căi de comunicații din Moldova — valea Siretului — intens locuită din cele mai vechi timpuri, cetatea de la Brad a constituit, mai ales în epoca de mare înflorire a civilizației dacice, un puternic centru politic, militar, administrativ și mai ales economic al acestei zone. O asemenea înflorire este documentată de numeroasele urme materiale descoperite în cercetările noastre ².

În cele 16 campanii de săpături efectuate la acest obiectiv, a fost cercetată o suprafață de 4 900 mp. din care 1 700 mp. pe acropole și 2 200 mp. în așezarea deschisă, reprezentând 27,76% din suprafața acropolei și 80% din cea a așezării deschise ^{2a}.

* Prezentul articol a fost prezentat la Cluj în cadrul sesiunii „Continuitate multimilenară” 27—29 mai 1981.

1 R. și E. Vulpe, *Săpăturile de la Poiana, Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 253—351; R. Vulpe și colab. „*Activitatea Șantierului arheologic Poiana Tecuci, 1950*”, SCIV, I, 1951, p. 177—216; V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe Valea Siretului, Carpica*, II, 1969, p. 93—130; idem, *Descoperiri geto-dacice în județul Bacău, Crisia*, 1972, p. 97—114; V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica*, I, 1968, p. 171—184; idem, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului, Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105—119; A. Nițu, M. Zamosteanu, *Sondajul în cetățuia dacică de la Tisești, Materiale*, VI, 1959, p. 375—382; N. Gostar, *Cetatea dacică de la Piatra Neamț — Bîtea Doamnei, Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București*, 1965; idem, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos, Apulum*, V, p. 137—149; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969; R. Vulpe, *Les fouilles de Calu, Dacia*, VII—VIII, 1937—1940; A. Florescu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, Comunicare la Colocviul de tracologie, Baia Mare, 10—13 mai 1982; idem, la sesiunea științifică a Complexului Județean Muzeal Neamț, martie 1983; N. Gostar, *Săpăturile și sondele de la Săndreni-Barboși, Materiale*, VIII, p. 505—511.

2 V. Ursachi, *op. cit.*, *Carpica*, I, 1968; idem, *op. cit.*, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969.

2a Datele cuprinse în articolul de față se opresc la rezultatele obținute pînă în campania din anul 1977 inclusiv. Ceramica dacică pictată descoperită ulterior nu modifică concluziile de față.

Este bine cunoscut faptul că alături de alte două mari așezări dacice de tip „dava” din Moldova — Poiana și Răcătău — cea de la Brad a dat o mare cantitate de material arheologic pentru cercetare, din care ceramica ocupă primul loc, fiind prezente aproape toate tipurile de vase cunoscute în civilizația dacică.

Prezentă în aproape toate așezările dacice mai importante, ceramica dacică pictată nu s-a bucurat, pînă în prezent, de un studiu amănunțit, în care să fie analizate toate aspectele legate de forme, decor, tehnică, datorită faptului că în mare majoritate aceste materiale nu sînt publicate exhaustiv din nici una din aceste așezări, cu excepția, poate, a celei de la Piatra Craivei³.

Cele cîteva studii asupra acestui tip de ceramică nu au cuprins decît aspecte legate de importurile elenistice sau romane, ceramica așa zisă „de curte” cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe, sau simple reprezentări de obiecte ce fac parte din această categorie⁴. Cel mai amplu și mai complet studiu asupra ceramicii dacice pîstate, mai ales pentru cea descoperită în Transilvania, s-a făcut într-un studiu publicat în *Dacia* precum și în lucrarea *Ceramica daco- getică, cu privire specială la Transilvania, care aparțin* lui I. H. Crișan.

Tipul de ceramică dacică pictată prezentă în așezările dacice, cu excepția celei din Munții Orăștiei, este cea cu pictură geometrică și foarte rara motive vegetale, iar formele vaselor sînt locale sau imitații după cele elenistice ori romane. Din punct de vedere tehnic, vasele erau lucrate la roată, arse la roșu-gălbui, unele acoperite cu o angobă gălbui-rozie, peste care se picta cu alb sau nuanțe diferite de roșu pînă la maroniu. Nu lipsesc nici vasele lucrate cu mina, cărămizii, pictate cu benzi maronii sau albe precum și vase lucrate la roată, cenușii, pictate cu benzi roșii sau albe. Acestea sînt foarte rare (Pl. I ; II).

Ceramica dacică pictată descoperită la Brad este, în general, fragmentară și cuprinde o gamă variată de forme, pe care le reprezintă în ordinea numărului de piese identificate pe baza fragmentelor ceramice care aparțin unui anumit tip de vas⁵.

Recipientul cel mai frecvent în ceramica pictată este *cana*, de factură locală, care cuprinde întreaga gamă a cănilor dacice caracteristice perioadei sec. I î.e.n. — sec. I e.n. Majoritatea acestora au buza evazată, corpul bombat, fundul inelar și toarta ușor supraînălțată (Pl. III-VI : VII/3, 6, 7). Nu lipsesc nici așa numitele „câni de lux”, care sînt pictate pe corp cu benzi orizontale de culoare roșie — maronie (Pl. V/4, 5).

3 I. Berciu, V. Moga, *Ceramica pictată din cetatea dacică de la Piatra Craivei, Apulum, XII*, 1979, p. 70—75.

4 I. H. Crișan, *Mit geometrischen Mustern bemalte dakische Keramik aus Siebenbürgen, Dacia, N. S., X*, 1966, p. 329—338 ; idem, *Ziridava*, Arad, 1973, p. 112 ; M. Dărăbanț, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe, Acta Musei Napocensis, XVI*, 1979, p. 519—544 ; Gh. Trohani, *Ceramica geto-dacică pictată în așezările din Muntenia, Comunicare la sesiunea „Cercetarea istorică — permanență a vieții sociale”, Piatra Neamț*, 1981.

5 Apartenența unui fragment la un vas s-a făcut pe baza unor anumite părți ale vaselor, de regulă buza, pentru a se evita greșelile referitoare la numărul lor.

La cană este preferată pentru pictură, zona gâtului și a buzei, mai puțin partea inferioară, care uneori nu are decât un cerc pictat deasupra ine-ului de fund. Torțile sînt uneori acoperite în întregime cu vopsea roșie sau decorate cu benzi simple horizontale sau în zig-zag.

Motivul decorativ este compus din benzi înguste sau late horizontale, benzi horizontale și triunghiulare hașurate cu linii oblice, benzi late horizontale unite cu altele oblice sau verticale dispuse din loc în loc, benzi roșii alternînd cu altele albe sau gălbui horizontale, linii horizontale albe pe corpul roșu etc. Decorul de pe unele căni este asemănător cu cel de pe imitațiile de kantharos (Pl. XVI—XIX).

În așezarea de la Brad s-au descoperit 382 de căni, cuprinzînd atît forme mici cît și cele mijlocii sau mari. Repartizate pe zone și complexe situația este următoarea: 272 căni pe acropole și 110 în așezarea deschisă, dintre acestea 300 au fost descoperite în strat, 2 în locuințe de suprafață, 17 în locuințe adîncite, 28 în gropi și 35 în șanțul de apărare. Pe adîncimi, cele mai multe sînt în nivelul de suprafață — de la 1 exemplar între adîncimea de 1,90—2,10 m la 38 între 0,20—0,50 m pe acropole și de la 5 exemplare între 0,90—1,15 m la 38 între 0—0,40 m în așezarea deschisă (Tabel 1).

Pe locul secund în ceea ce privește numărul pieselor din ceramică dacică pictată, în așezarea de la Brad, se situează *fructiera*. Este recipientul cu cea mai bogată gamă de motive decorative, fiind, de obicei, pictată atît în interior cît și în exterior (Pl. VIII—XII). În funcție de marginea lor, care este zona preferată pentru pictură, deosebim patru tipuri de fructiere dacice pictate:

I — Fructiere cu buza adusă spre interior și apoi evazată, cu marginea curbată și adusă în jos (Pl. VIII/1, 3, 4).

II — Fructiere cu marginea adusă spre interior și apoi evazată drept, marginea exterioară adusă în jos (Pl. IX, X).

III — Fructiere cu marginea evazată spre exterior, drept, puțin îngroșată spre partea exterioară (Pl. XI).

IV — Fructiere cu marginea evazată oblic spre exterior apoi dreaptă (Pl. XII/11, 13, 15).

Fiecare din aceste patru tipuri are cîte o caracteristică privind motivistica. Astfel, pentru tipul I este caracteristic motivul de benzi paralele pe buză, cîte una sau mai multe, uneori unele subțiri alternînd cu altele mai late și printre ele cîte o bandă ondulată; pentru tipul II benzi roșii mai late alternînd cu altele gălbui, horizontale paralele; unele au pe marginea exterioară a buzei cîte două șanțuri paralele, iar interiorul cupei este de obicei pictat în întregime cu roșu; pentru tipul III este caracteristic decorul din două benzi roșii late, paralele, horizontale, unite din loc în loc de cîte o bară sau mai multe verticale sau oblice de aceeași culoare, iar între ele puncte mari sau bare oblice în ambele sensuri (în câpriori), cu interiorul cupei, de obicei, complet roșu, iar pentru tipul IV este caracteristic decorul din benzi horizontale sau linii în zig-zag pe partea teșită, executat cu culoare albă pe fondul gălbui al vasului.

Interiorul cupei fructierelor este pictat într-o singură culoare sau cu diverse motive de benzi și linii roșii spre maroniu ca : cercuri concentrice simple, cercuri concentrice unite prin câte două linii oblice în ambele sensuri, iar fundul cupei cu raze sau cruci înscrise în cerc. La exterior multe din fructiere au ca decor benzi orizontale paralele.

Piciorul fructierelor este, în general, mijlociu, profilat, decorat, de obicei, cu benzi orizontale simple, uneori intercalate cu linii ondulate. Piciorul la fructiera care folosește banda lată este decorat și el cu benzi late de aceeași culoare (Pl. XII/1—10, 12, 14).

Pînă în prezent s-au descoperit 357 fructiere din care 282 pe acropole și 75 în așezarea deschisă. Ca și în situația cănilor, abundența mai mare se constată în straturile superioare atît pe acropole cît și în așezarea deschisă, de la 1 exemplar între 1,90—2,10 m la 40 între 0,20—0,50 m pe acropole și de la 3 între 0,90—1,15 m la 20 între 0—0,40 m în așezarea deschisă (Tabel I).

Un alt tip de vas, foarte frecvent în așezările dacice îl reprezintă imitația după vasul *kantharos*. Deosebim două grupe mari de imitații după acest tip de vas și anume : a) cu picior și b) cu fundul inelar. Vasele din prima grupă sînt cele mai apropiate de originale, avînd, în general, tortile cu placă sau în unghi, bine executate. După compoziția pasteii sînt locale. Decorul la această grupă de vase este compus, în general, din triunghiuri pline, linii oblice pe corp, benzi orizontale mai late unite prin linii oblice în ambele direcții (în căpriori), tortile pictate în întregime sau cu dungi oblice din loc în loc (Pl. XIII/2—6, XIV/1, XV/2, 6, 7).

A doua grupă, cele mai numeroase, au corpul drept, mijlocul rotunjit către fundul terminat într-un inel, buza dreaptă, ușor evazată sau îngroșată, cu nervuri orizontale în relief. Tortile în bandă sau cilindrice, inelare (Pl. XIII/1, XIV/2—9, XV/1, 3—5).

Motivele decorative sînt foarte variate, dispuse, mai ales, pe rețele drept al vasului, fiind obținute din multiple combinații de linii orizontale, verticale, oblice, ondulate, în ghirlande, în rețea, triunghiuri hașurate sau pline, linii oblice, decor de puncte și linii orizontale. Tortile vopsite în întregime sau folosindu-se aceleași motive ca pe corpul vasului. Partea inferioară a vasului este de obicei nedecorată sau decorată cu câte una, sau două benzi orizontale (Pl. XVI—XXVI).

Și acest tip de vas este destul de frecvent în descoperirile de la Brad, însumînd 184 de exemplare, din care 132 pe acropole și 52 în așezarea deschisă. Se păstrează cam aceeași proporție ca la fructiere, frecvența mai mare fiind în straturile superioare, dar prezent în primele faze ale nivelului din sec. I î.e.n. (Tabel I).

Capace. Majoritatea capacelor au forma unor vîrfuri de con, mai mult sau mai puțin aplatizate. Cele mai multe au câte un prag pentru unirea cu vasul pe care îl acoperă. Sînt prevăzute cu butoane de prindere de diferite forme și mărimi. Decorate numai pe partea exterioară și pe buton, motivistica este de asemenea, variată, ca rezultat al combina-

șilor de benzi orizontale late sau înguste, simple ; benzi ondulate, bare verticale și oblice, care formează fereștruci umplute cu culoare alb-gălbui, ramuri de brad în poziție verticală. Unele capace sînt pictate pe tot corpul cu roșu. Butoanele de prindere sînt decorate pe disc cu cercuri concentrice, X înscris în cerc, cercuri concentrice adîncite sau cercuri simple (Pl. VII/1, 2, 4, 5 ; XXVII, XXVIII).

Din cele 74 exemplare descoperite, 51 provin de pe acropole, iar 23 din așezarea deschisă. Deși numărul lor este mult mai mare în nivelurile superioare, ele apar pe acropole doar de la adîncimea de 1,50, pe cînd în așezarea deschisă situația se menține aceeași, adică începînd cu nivelul de jos (Tabel I).

Străchinile sînt prezente în așezarea de la Brad sub două forme principale a) cu picior și b) cu fundul inelar. Din punct de vedere numeric predomină a doua categorie. Ca și la celelalte recipiente, motivele decorative se bazează pe combinațiile de benzi și linii orizontale, verticale, oblice, în zig-zag. Pentru decor se folosește mai mult buza vasului și interiorul. Multe din străchini sînt pictate complet în interiorul cupei cu culoare roșie sau maronie (Pl. XXIV, XXX, XXXI).

Păstrînd proporția ca și la celelalte vase descrise, menționăm apariția lor din cele mai vechi faze ale nivelului din sec. I î.e.n., cu excepția așezării deschise unde, probabil cu totul întîmplător, nu apare nici un exemplar la adîncimea de 0,90—1,15 m. Din cele 52 exemplare 38 s-au descoperit pe acropole, iar 14 în așezarea deschisă (Tabelul nr. 1).

Un alt tip de recipient, foarte frecvent în așezările dacice, îl constituie *vasul cu corpul bombat*, fundul inelar, buza adusă spre interior, îngroșată și profilată sau teșită oblic, care sînt decorate, mai ales, cu benzi orizontale late precum și cu diverse combinații de benzi, linii, triunghiuri etc. (Pl. XXXII—XXXVII). Atît pe acropole cît și în așezarea deschisă ele apar ceva mai tîrziu decît celelalte vase, numărul lor fiind mai mare în straturile de suprafață. Astfel, din cele 23 de vase de acest tip descoperite pe acropole doar unul aparține nivelului — 1,30—2,10 m, iar în așezarea deschisă din cele 10 exemplare doar unul este la adîncimea de 0,70—0,90 m.

Platouri, decorate pe partea exterioară cu benzi paralele orizontale, nu prea late. Unele sînt pictate în întregime cu aceeași culoare. Numărul lor este mai mare pe acropole — 10 și destul de puține în așezarea deschisă — 2 (Pl. XXXVIII/9, 11 ; XL/2).

Vase tip urnă, cu buza evazată, gîtul decorat cu caneluri adînci, de diverse mărimi, pictate mai ales pe gît și buză, dar și pe corp, cu benzi roșii sau alb-gălbui, unele înguste altele late. Asemenea vase au fost descoperite numai pe acropole — 11, în straturile superioare, precum și în locuințe sau gropi (Pl. XXXIX).

Vase cu tub, avînd buza adusă spre interior, cu torțile în bandă sau cu trei cilindri, care unesc, pe diametru, marginile vasului, au ca decor, pe corp, benzi orizontale, paralele, unele unite din loc în loc de bare verticale, toarta și tubul decorate cu linii simple sau ondulate (Pl. XL/3,

6—8, XLI, XLII). Din cele 9 exemplare 8 au fost descoperite pe acropole și unul în așezarea deschisă. Pe acropole ele apar între adâncimile de 0,50—1,50 m (Tabel I). Din această categorie de vase se remarcă un fragment care are o protomă de berbec, dispusă în zona de unire a țerii cu buza vasului. Este, deocamdată, unicat între descoperirile de ceramică dacică pictată.

Parfurii — 6 exemplare, din care 3 pe acropole și 3 în așezarea deschisă, decorate în interior și în exterior cu benzi orizontale concentrice (Pl. XXXVII/1—8, 10).

Strecurători, cu buza evazată, 5 exemplare descoperite pe acropole, decorate numai la exterior cu benzi orizontale pe corp (Pl. XL/9, 10 ; XLIII).

Cupe cu picior — 5 exemplare din care 3 în așezarea deschisă.

Vase de cult, de formă dreptunghiulară, cu protomă și cioc de scurgere, decorate cu benzi înguste oblice și verticale, triunghiuri pline, unele alungite. Din cele 5 exemplare descoperite 3 provin din așezarea deschisă (Pl. XLIII, XLV/2). Asemenea tip de vas, din categoria ceramicii lucrate la roată, nu s-a descoperit decât în așezarea de la Răcătău și Brad. Un exemplar de la Răcătău a putut fi restaurat. Nu este exclus ca vase de acest tip să fie prezente și în alte așezări dacice, dar, deocamdată, nu a fost semnalat nicăieri.

Vase cu pereți drepți, de tip căzanel, buza îngroșată, pe corp ancore aplicate și decor pictat din benzi orizontale simple, alternînd cu benzi ondulate. S-au descoperit 5 exemplare pe acropole (Pl. XLV/3, 4).

Vase kernos, 3 exemplare din care 2 pe acropole, decorate cu benzi orizontale (Pl. XL/1, 4, 5).

Ulcioare, 2 pe acropole, decorate cu benzi simple orizontale la baza gîtului și pe corp (Pl. XL/13, 14 ; XLV/1).

Rondele, 2 bucăți în așezarea deschisă, făcute din fragmente de vase cu pictură (Pl. XL/11, 12).

Vase cu gura largă, corpul bombat — 1 exemplar pe acropole, avînd ca decor benzi late orizontale.

Vase cu corpul bombat — 1 exemplar în așezarea deschisă, cu decor din benzi orizontale late.

Boluri simple — 1 exemplar pe acropole, decorat cu benzi orizontale.

Din cele prezentate putem deduce că în așezarea de la Brad a existat o producție de ceramică dacică pictată destul de abundentă, folosită de marea majoritate a populației acestei așezări. Numărul mai mic de vase în așezarea deschisă este explicabil nu prin folosirea în mai mică măsură a acestui produs de către locuitorii de aici ci prin intensitatea de locuire, marcată de grosimea stratului de cultură din această perioadă, care este la jumătatea celui de pe acropole.

Fără a intra în probleme de cronologie, considerînd că marea majoritate a lucrărilor de pînă acum au elucidat în bună măsură problema datării acestui tip de ceramică, este necesar să menționăm că ceramica dacică pictată apare încă de la începutul sec. I î.e.n. sub influența ceramicii elenistice și romane demonstrată atît de formele de vase carac-

teristice acestei perioade cît, mai ales, de prezența ei în primele faze ale nivelului din sec. I î.e.n. de la Brad⁶. Cu toate acestea, urmărind, pe acropole, frecvența unor tipuri de vase dacice pictate la adîncimi diferite, ne putem da seama de nivelul producției acestor bunuri în anumite perioade. Astfel, începînd de jos în sus, merită subliniată apariția primelor recipiente de acest fel încă de la adîncimea de 1,90—2,10 m, deci din cel de al treilea nivel dacic de la Brad. Acestea aparțin desigur primelor faze ale acestui nivel, indicîndu-ne și formele de vase care apar pentru prima dată și anume: fructiera, cana, strachina, kantharosul și farfuria. Numărul pieselor, mic la început, continuă să crească, atîngînd cifra cea mai mare către adîncimile — 0,70—1,10 m, deci prima jumătate a sec. I e.n., pentru ca după aceasta numărul exemplarelor unor tipuri să se mențină, în timp ce ale altora să scadă. Printre cele care se mențin, sînt, în general, tot formele locale și anume: fructiera și cana. Alte două tipuri de vase dacice pictate — vase cu gura spre interior și strecurători — apar de la adîncimea de 1,50 — 1,70 m, deci la jumătatea sec. I î.e.n. și cunosc o evoluție apropiată de a celorlalte descrise anterior, după cum vasul cu tub sau capacul, care apar de la adîncimea de — 1,30—1,50 m devin din ce în ce mai numeroase către jumătatea sec. I e.n. Cele mai multe tipuri de vase dacice pictate s-au descoperit în ultimile faze ale sec. I e.n., dar numărul exemplarelor este mai mic, datorat, poate, și împrăstierii lui de către cimitirul medieval sau construcțiile moderne care au afectat ultimile niveluri dacice. Piese destul de numeroase s-au descoperit și în locuințe sau gropi, a căror datare ne indică aceeași situație stabilită pentru cele din strat, respectiv sec. I î.e.n. — sec. I e.n. Cu excepția a patru tipuri: platouri, farfurii, strecurători, vase cu gura largă, toate celelalte se găsesc și în locuințe și mai ales în gropi.

În așezarea deschisă situația este asemănătoare. Faptul că principalele tipuri de vase cunosc aici o mărire a numărului de exemplare în ultimul nivel, constituie o indicație elocventă privitoare la situația de pe acropole, unde, așa cum notam, cimitirul medieval și construcțiile moderne au împrăștiat o parte din materialul arheologic existent. Trebuie să remarcăm de asemenea, faptul, că în așezarea deschisă lipsesc unele tipuri de vase, cum ar fi: strecurători, ulcioare, vase urnă, vase cu gura largă de tip căzanel, vase cu pereții drepți, boluri, chernos — situație care poate fi explicată, mai ales, prin suprafața încă mică cercetată din această zonă și mai puțin prin faptul că ele nu au fost folosite de populația care locuia aici.

Se cuvine să menționăm, de asemenea, faptul că vasele pictate cu benzi late cuprind o bună parte din formele autohtone și în consecință nu se mai poate vorbi de o grupă aparte, care ar proveni din import, după cum prezența elementelor decorative cu vopsea albă la multe din

6 În acest sens a se vedea datarea diferită a ceramicii dacice pictate cf. I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 197—202; M. Dărăbanț, op. cit. p. 523; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 151.

vasele descoperite la Brad constituie o dovadă a autohtoniei și acestui tip⁷.

În concluzie, consemnăm faptul că acest tip de ceramică, cea mai înaltă realizare a meșterilor olari daci, existentă în aproape toate marile așezări dacice este legată de dezvoltarea meșteșugurilor și de puternicele influențe exercitate de ceramica elenistică, prezentă pe aceste meleaguri ca urmare a schimburilor comerciale⁸. Producerea ei de către localnici era impusă nu numai de dezvoltarea meșteșugurilor, în special al olăritului, ci și de faptul că produsele grecești erau prea scumpe și destul de rare.

Dacă apariția acestui tip de ceramică este ușor de lămurit, mai greu ni se pare a explica fenomenul abandonării ei, ce nu poate fi legat de evenimentele de la 105—106 ci de unii factori economici, care nu au mai dat posibilitatea meșterilor olari daci să mai producă asemenea ceramică cu toate calitățile ei⁹. Este bine cunoscut faptul că populația dacică a continuat să producă o ceramică fină și după cucerirea romană, continuând multe din formele cunoscute anterior. Printre tipurile și formele de ceramică care nu mai apar după această dată, se numără și ceramica dacică pictată. Printre cauzele care au putut determina dispariția acestui produs ceramic nu lipsit de interes ar fi și acela că elementul principal în confecționarea ei — vopseaua — nu constituia un produs local. În consecință ea a putut fi confecționată doar atâta vreme cît materia primă pentru decor, respectiv coloranții, putea să fie procurată pe cale comercială, din zonele cu care existau relații de schimb. Cum acestea au fost perturbate de evenimentele amintite, care au provocat multe alte schimbări în cultura materială și spirituală ulterioară, este firesc să considerăm dispariția acestui tip de ceramică, ca un fenomen legat de noile raporturi impuse de cuceritori, nu numai în zonele ocupate ci și în cele din afara granițelor Imperiului.

Numai așa ne putem explica faptul că deși populația carpică, dacă ne referim doar la populația dacică din această zonă, care a continuat să producă o ceramică fină, din care nu lipsea cea arsă la roșu (oxidantă) acoperită cu un slip de culoare roșie -cărămizie, nu produceau și ceramică pictată sau nu imitau formele grecești — mai ales kantharosul — atât de frecvent în perioada anterioară. După cum principalele forme — fructiera, cana, strachina, vasul urnă etc. existente mai înainte în număr mare în repertoriul ceramicii dacice pictate, nu mai sînt acum produse de meșterii olari ai acestei perioade. Formele amintite, cu mici transformări, continuă să apară frecvent în ceramica fină cenușie. Ca atare nu tehnica producerii ei constituia elementul care stă la baza dispariției ceramicii pictate, ci materia primă, care lipsește, fiind un produs importat

7 I. H. Crișan, *op. cit.*, București, 1969, p. 197.

8 Ceramică dacică pictată s-a descoperit în multe din așezările cercetate pînă în prezent și sînt consemnate în lucrările enumerate la autorii citați mai sus.

9 În acest sens am putea aminti faptul că unele așezări care încep în sec. I e.n. și continuă și în următorul, nu au ceramică pictată. Printre acestea amintim așezarea de la Dumbrava—Iasi, cercetată de S. Sanie și cea de la Șura Mică săpată de I. Glodariu și colaboratori de la Muzele din Cluj-Napoca și Sibiu.

CETATEA DACICĂ DE LA BRAD

CERAMICA DACICĂ PICTATĂ

ACROPOLE

AȘEZARE DESCHISĂ

Nr. crt.	Tipul de vase	Strat	Locuințe		Gr.	S A	Total	Strat	Locuințe		Gr.	S A	Total	Total general
			Supr.	Bordei					Supr.	Bordei				
1.	Căni	232	2		16	22	272	68		17	12	13	110	382
2.	Fructiere	227	3		22	30	282	43		11	19	2	75	357
3.	Kantharos	102			22	8	132	36		8	5	3	52	184
4.	Capace	44			5	2	51	17		4	2		23	74
5.	Străchini	27			3	8	38	9		1	4		14	52
6.	Vase cu buza spre interior	20	1		1	1	23	6		1	2	1	10	33
7.	Platouri	10					10				2		2	12
8.	Vase urnă	2	2		7		11							11
9.	Vase cu tub	7			1		8	1						9
10.	Farfurii	3					3	3					3	6
11.	Strecurători	1				4	5							5
12.	Cupe cu picior	1			1		2	2		1			3	5
13.	Vase de cult	2					2	1		1	1		3	5
14.	Vase cu pereți drepți				5		5							5
15.	Vase chernos	1			1		2	1					1	3
16.	Ulcioare	1			1		2							2
17.	Rondele											2	2	2
18.	Vase cu gura largă	1					1							1
19.	Vase cu corpul bombat										1		1	1
20.	Boluri simple				1		1							1
21.	Vase cenușii pictate	1					1							1
22.	Vase la mână cu pictură	18					18	1			4		5	23
T O T A L		700	8		86	75	869	188		44	52	21	304	1174

dintr-o zonă cu care meșterii olari ai acestei perioade nu mai aveau legături.

Raportat la suprafața cercetată, numărul pieselor de ceramică dacică pictată este destul de mare, peste 1 150 exemplare, poate cel mai mare din aria culturii dacice, dacă ne referim la stațiunile cercetate pînă în prezent și a căror rezultate au fost publicate. Oricum, publicarea exhaustivă a pieselor din această categorie și din celelalte așezări dacice, ne va da posibilitatea să avem o imagine mai clară asupra dezvoltării meșteșugului olăritului la daci, după cum limitele producerii ei constituie și un indiciu cronologic destul de important, care marchează una din cele mai importante etape de dezvoltare a culturii și civilizației dacice.

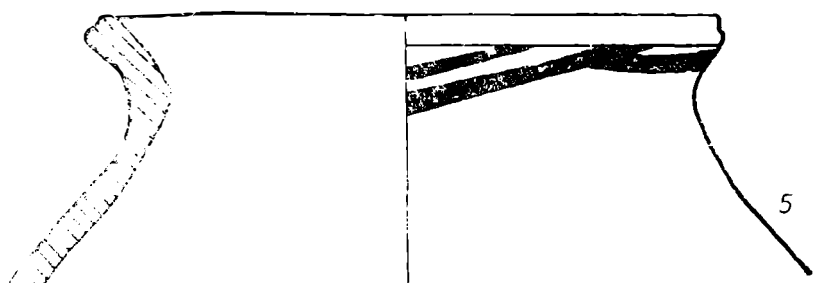
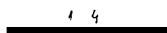
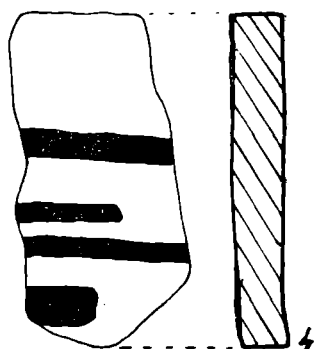
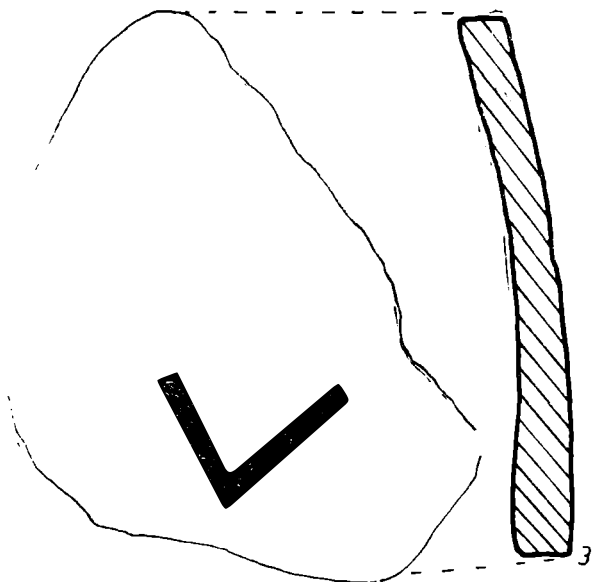
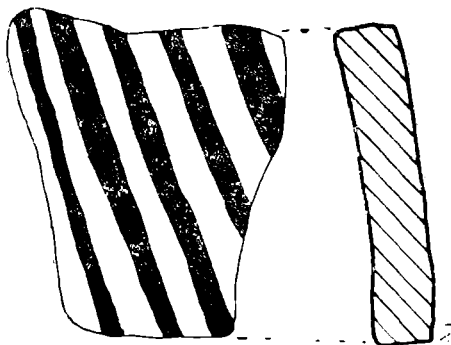
Punînd în circulație științifică această minunată realizare a meșterilor olari daci din așezarea de la Brad, ne îndeplinim o datorie de cea mai mare actualitate, care poate servi cercetătorilor noștri în sinteză arheologice ce se cer a fi realizate.

LA CÉRAMIQUE DACIQUE PEINTE DE LA CITÉ DE BRAD, CÔM. DE NEGRI, DÉP. DE BACAU

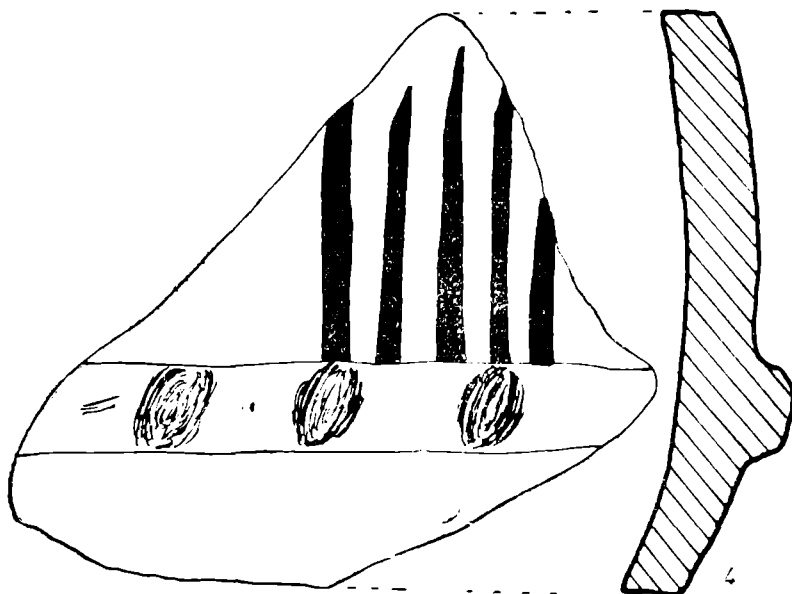
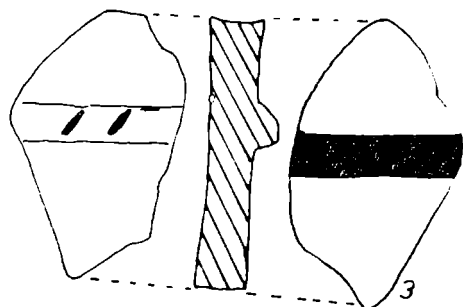
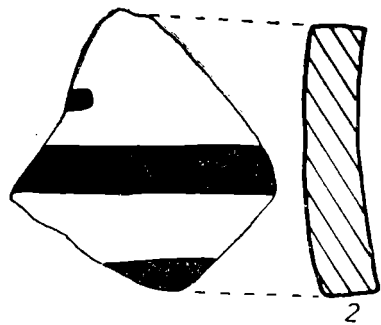
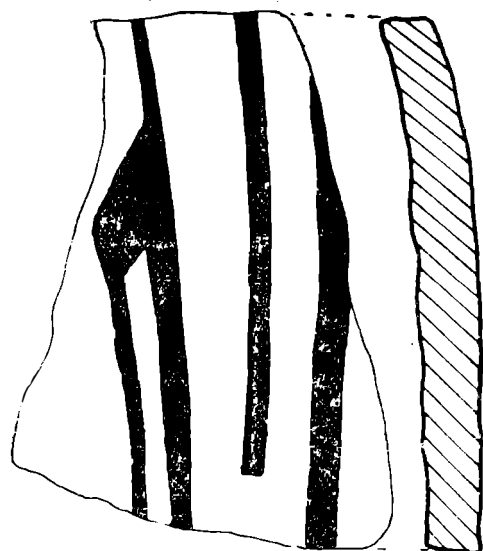
Résumé

L'auteur présente la céramique dacique peinte de la cité de Brad, découverte dans les seize campagnes de fouilles effectuées jusqu'en 1977. À partir des types de vases faits dans cette technique, découvertes dans des contextes stratigraphiques différentes, on a réalisé une présentation statistique, en se déterminant quelques éléments de chronologie pour certaines formes de vases.

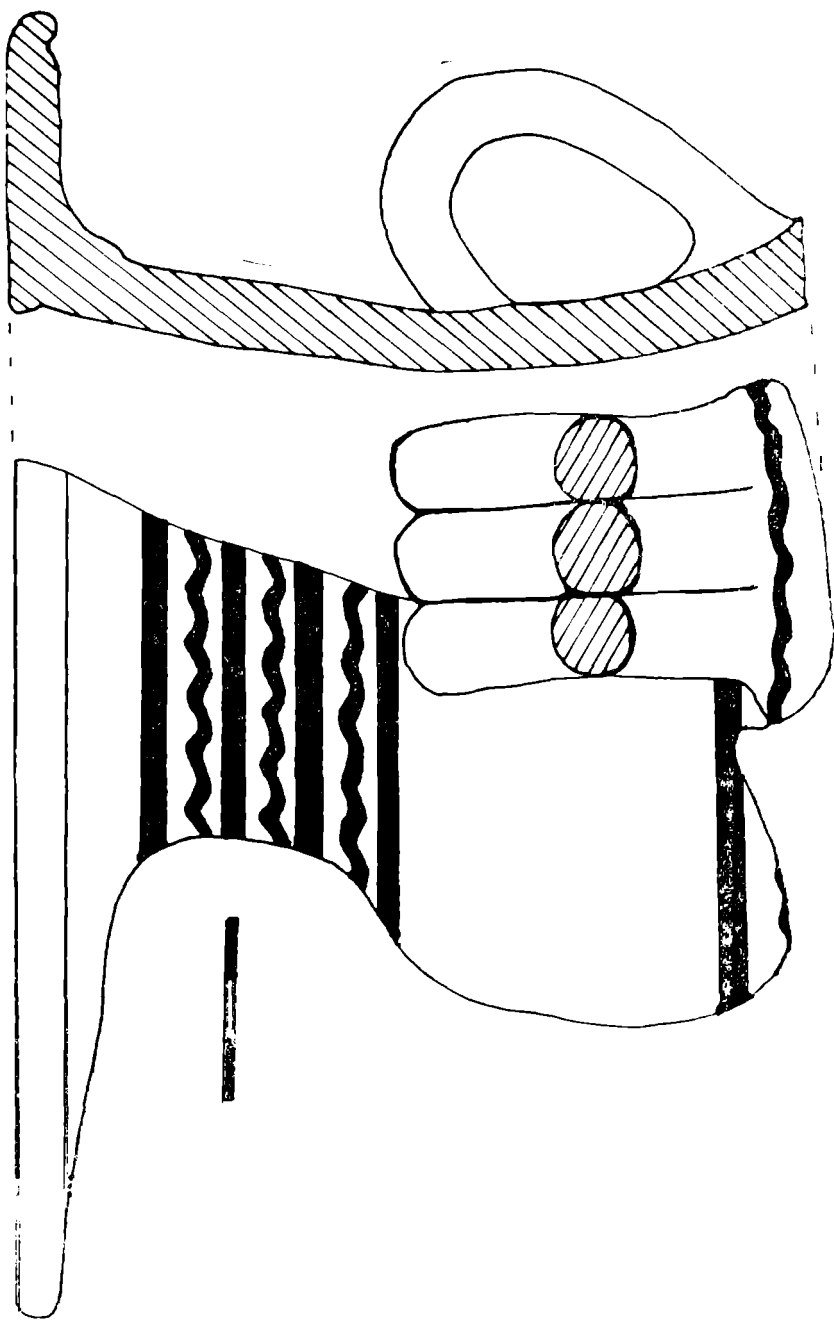
On constate que dans l'établissement de Brad il y avait une production assez grande de cette céramique qui constitue la plus haute réalisation des potiers daces. Cette production est caractéristique pour la période du I s.av.n.é — I. s. de n.é.

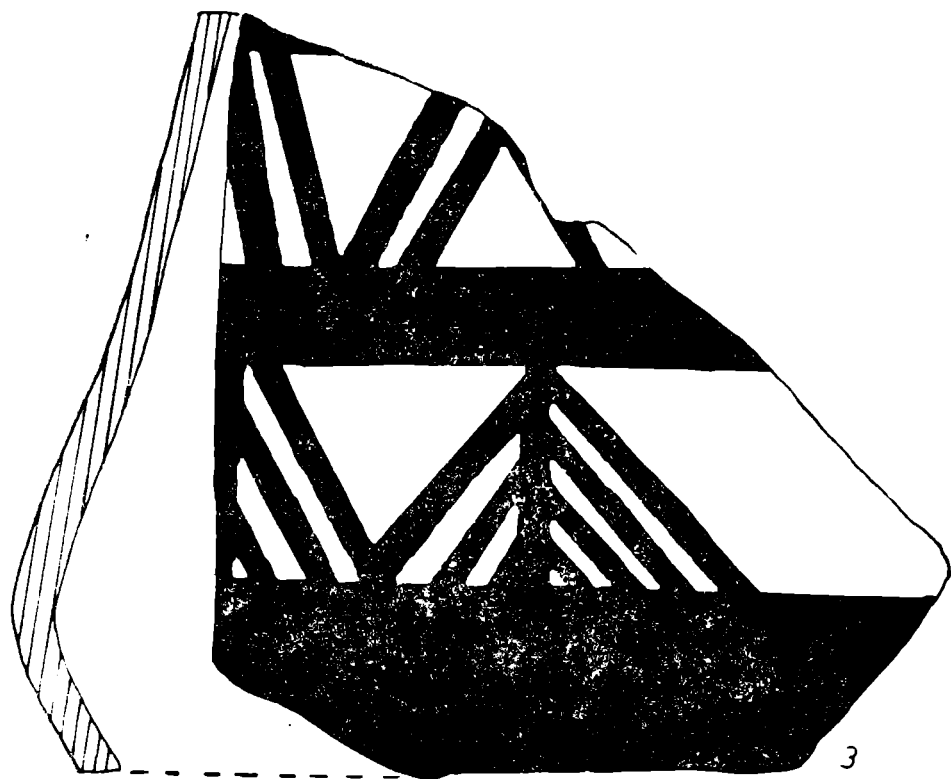
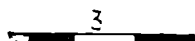
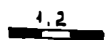
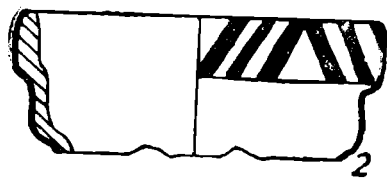
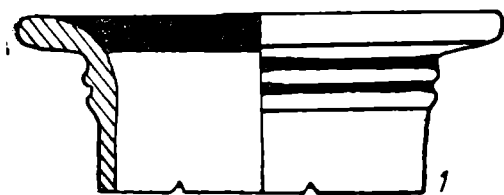
Planşa I, Vase lucrate la mină cu pictură
Pl. I. Vases faits à la main avec peinture

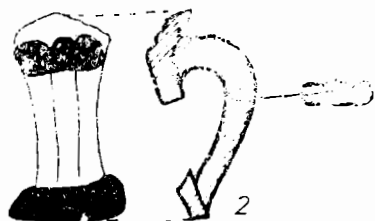
Plansa II. Vase lucrate la mînă cu pictură
Pl. II. Vases faits à la main avec peinture

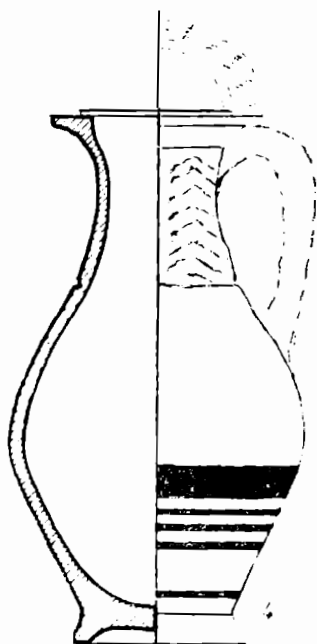
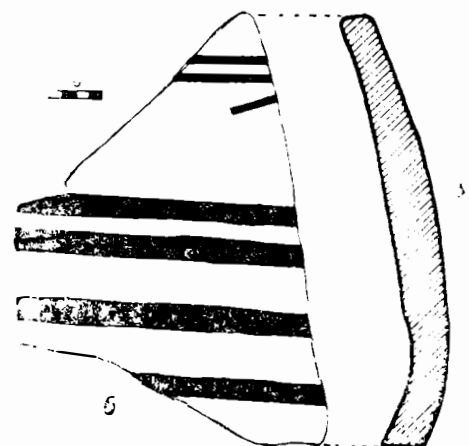
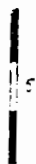
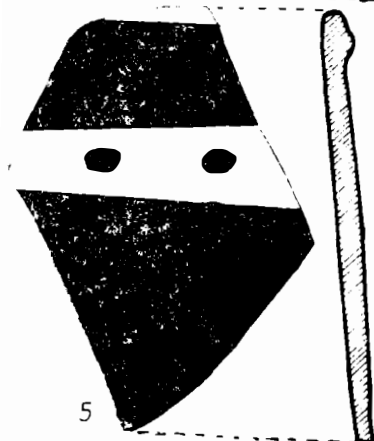
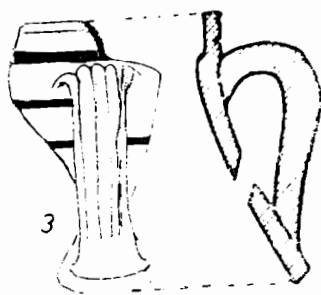
Planșa III. Cană dacică pictată
Pl. III. Broc dacique peint

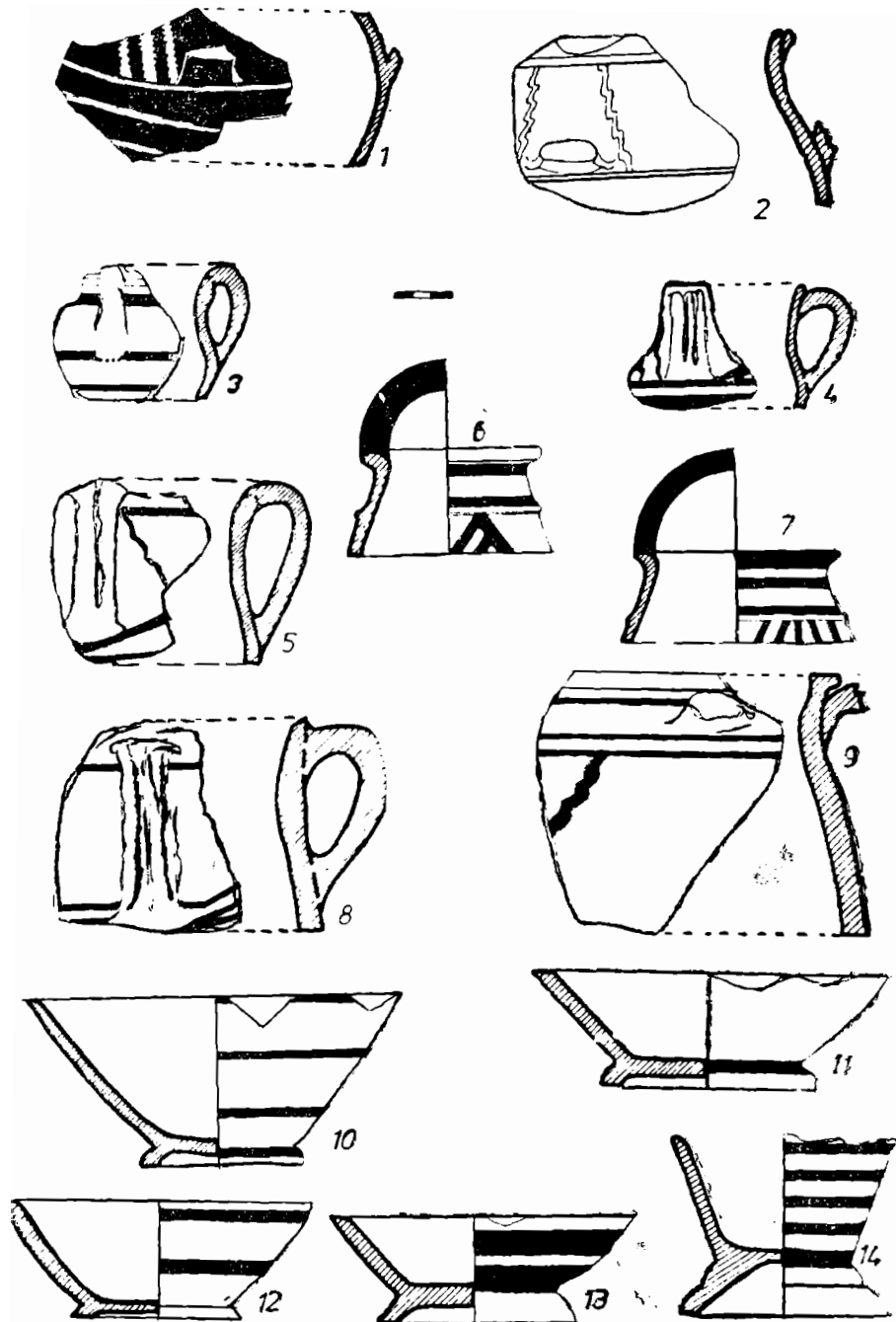
Planşa IV. Căni dacice pictate
Pl. IV. Brocs daciques peints

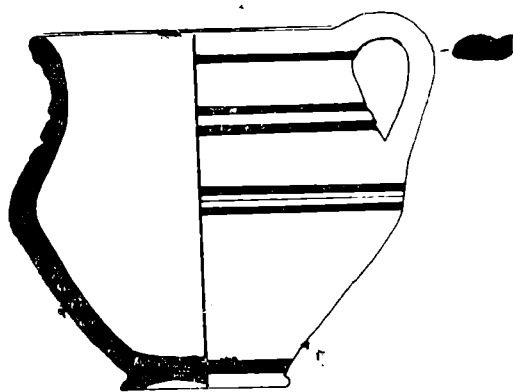
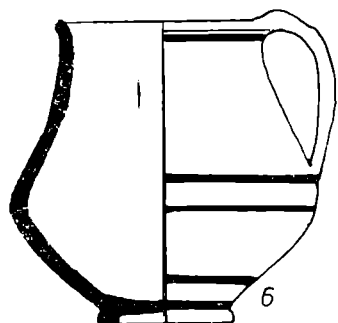
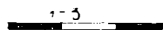
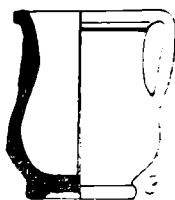
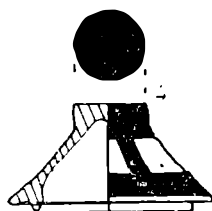
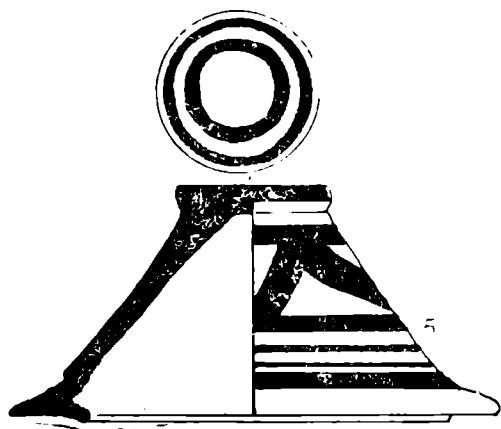
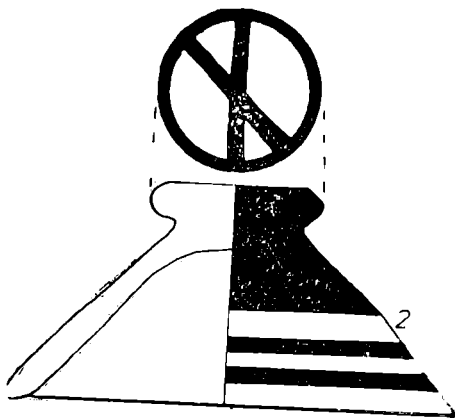
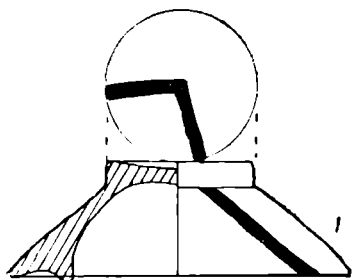
1-4

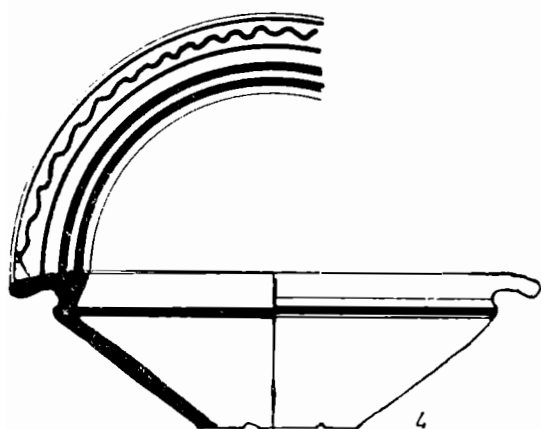
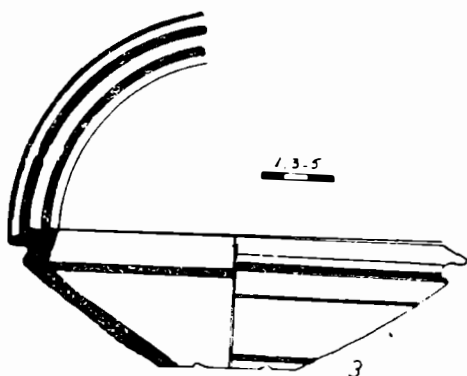
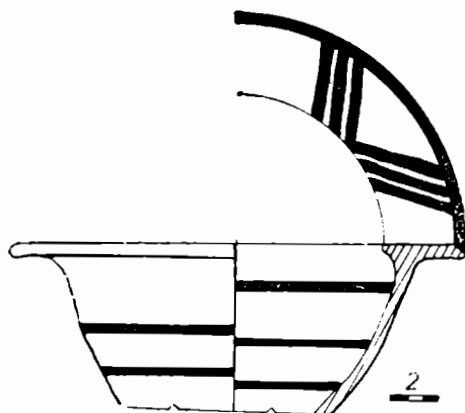
Planșa V. Căni dacice pictate
Pl. V. Brocs daciques peints

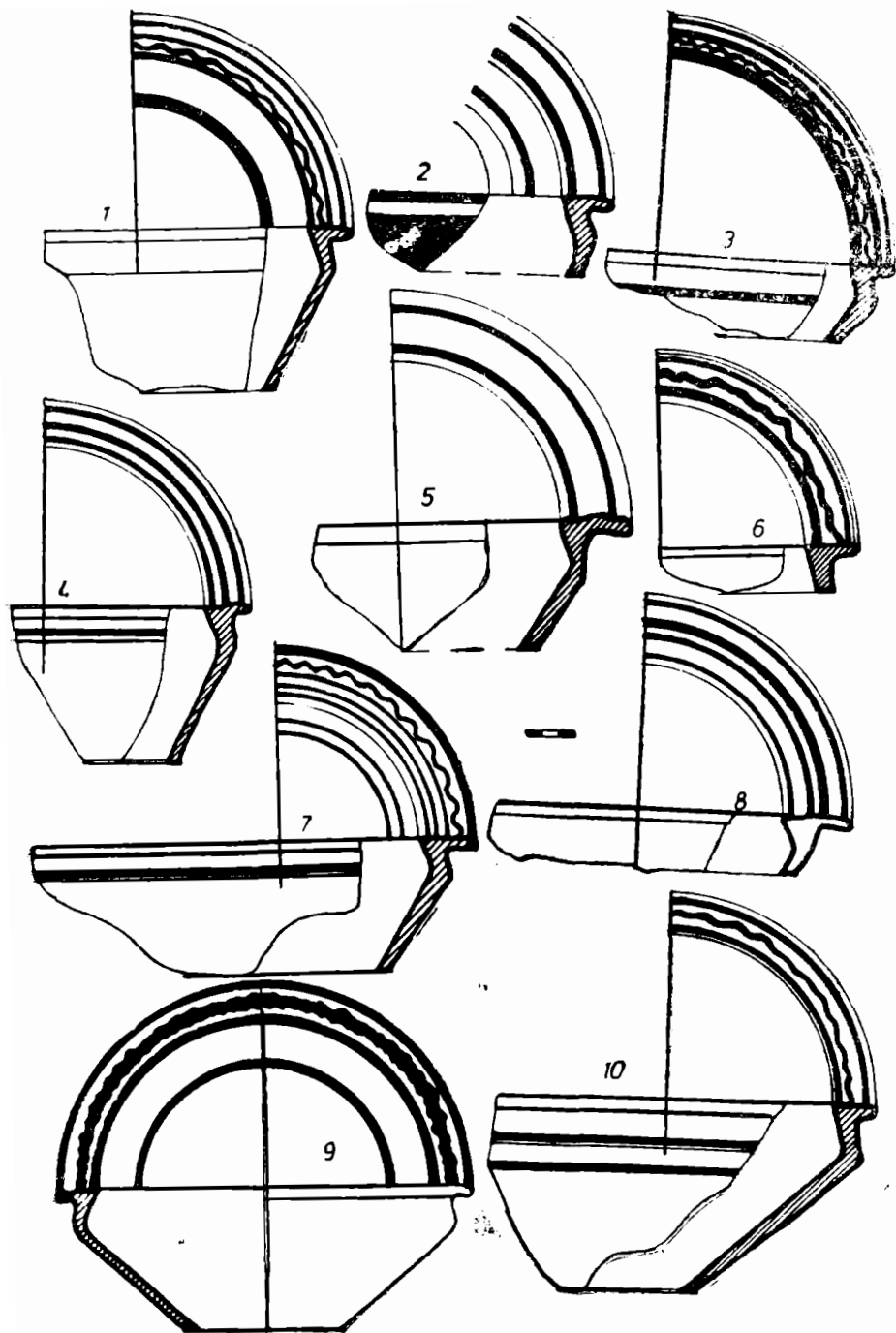
Planşa VI. Căni dacice pictate
Pl. VI. Brocs daciques peints

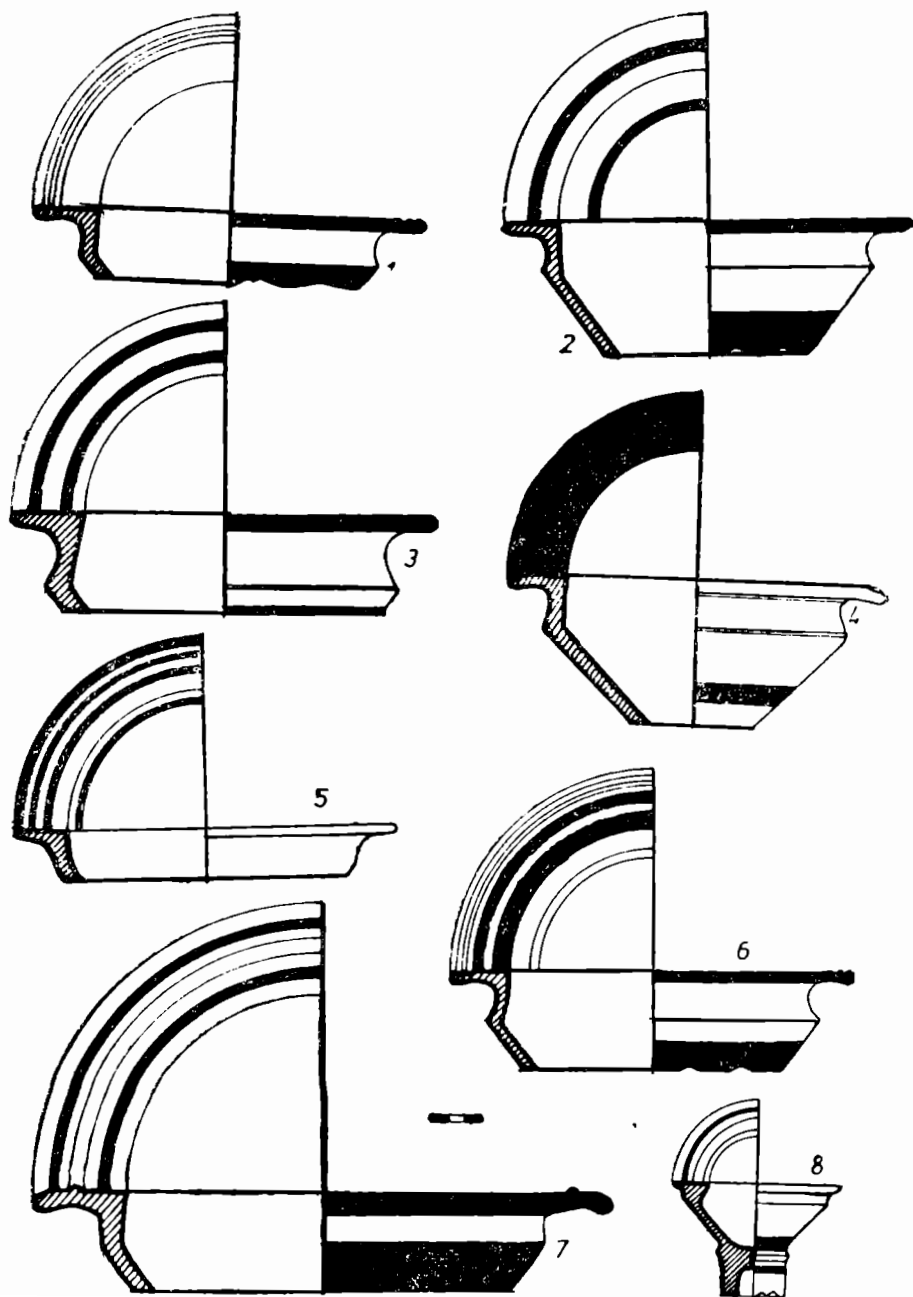
Planșa VII. Capace și căni dacice pictate
Pl. VII. Couvercles et brocs daciques peints

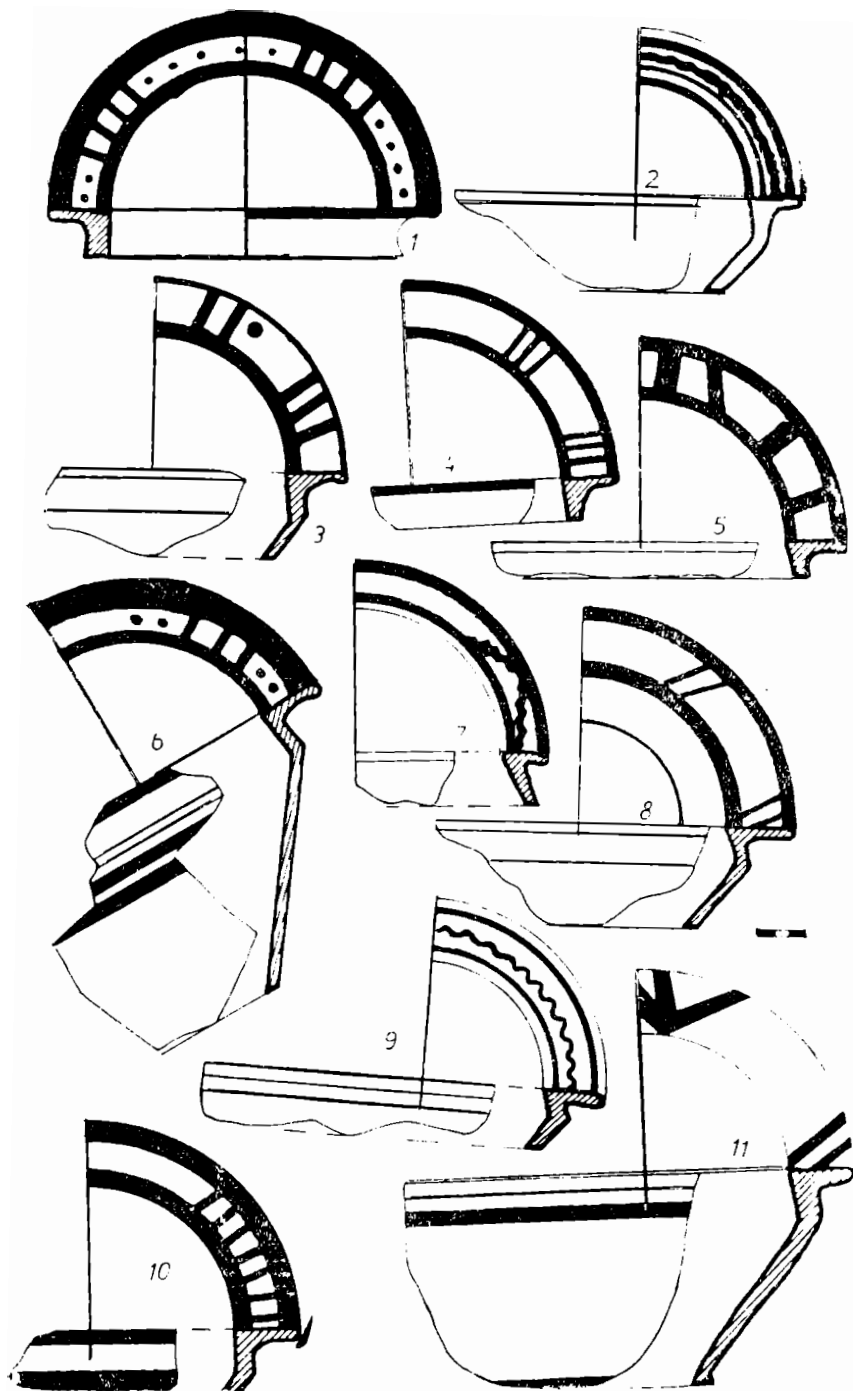
Planşa VIII. Fructiere dacice pictate
Pl. VIII. Vases à fruits daciques peints

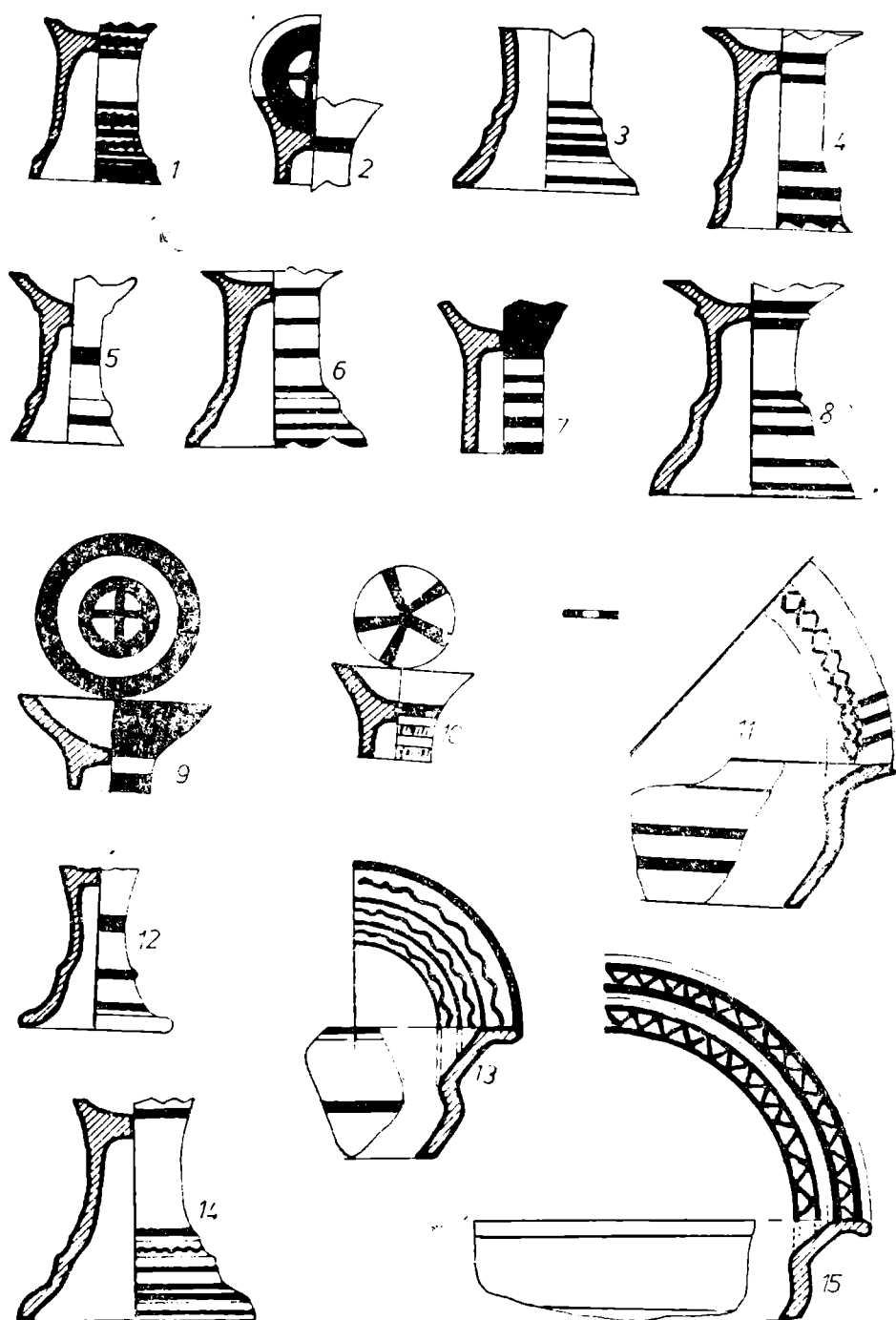
Plansa IX. Fructiere dacice pictate
Pl. IX. Vases à fruits daciques peints

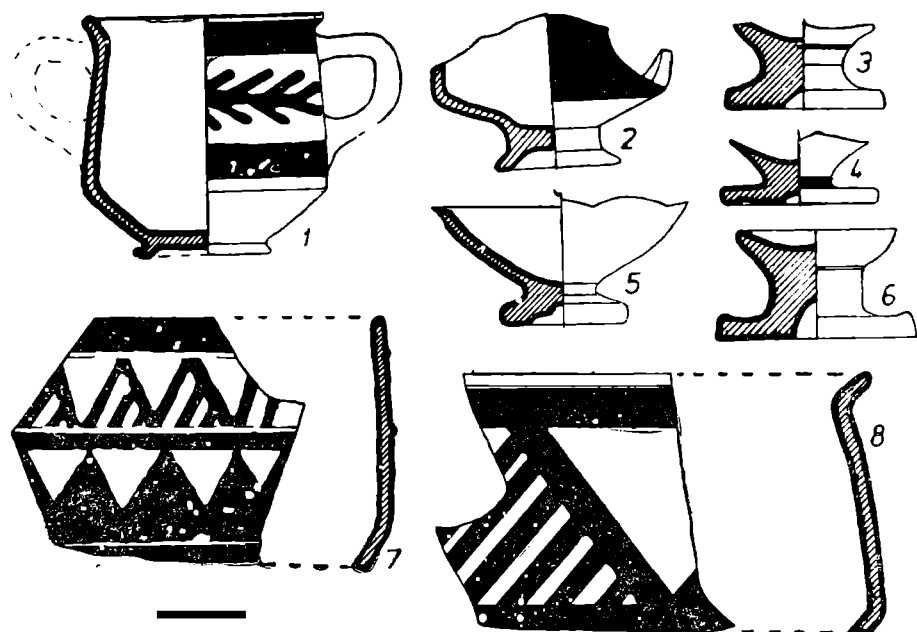
Planşa X. Fructiere dacice pictate
Pl. X. Vases à fruits daciques peints

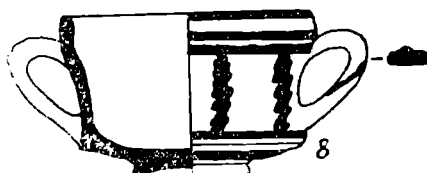
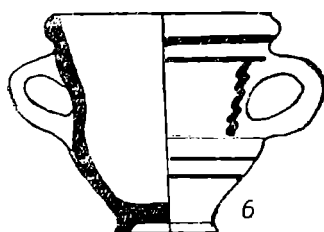
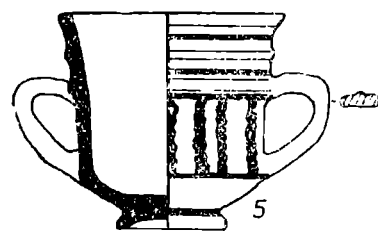
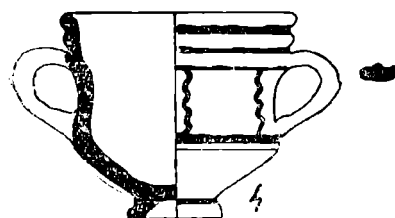
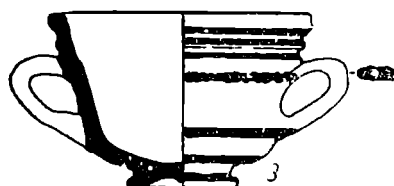
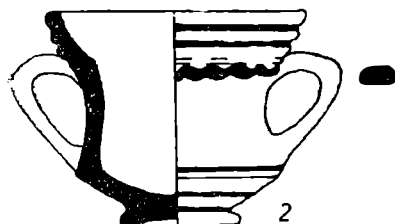
Planşa XI. Fructiere dacice pictate
Pl. XI. Vases à fruits daciques peints

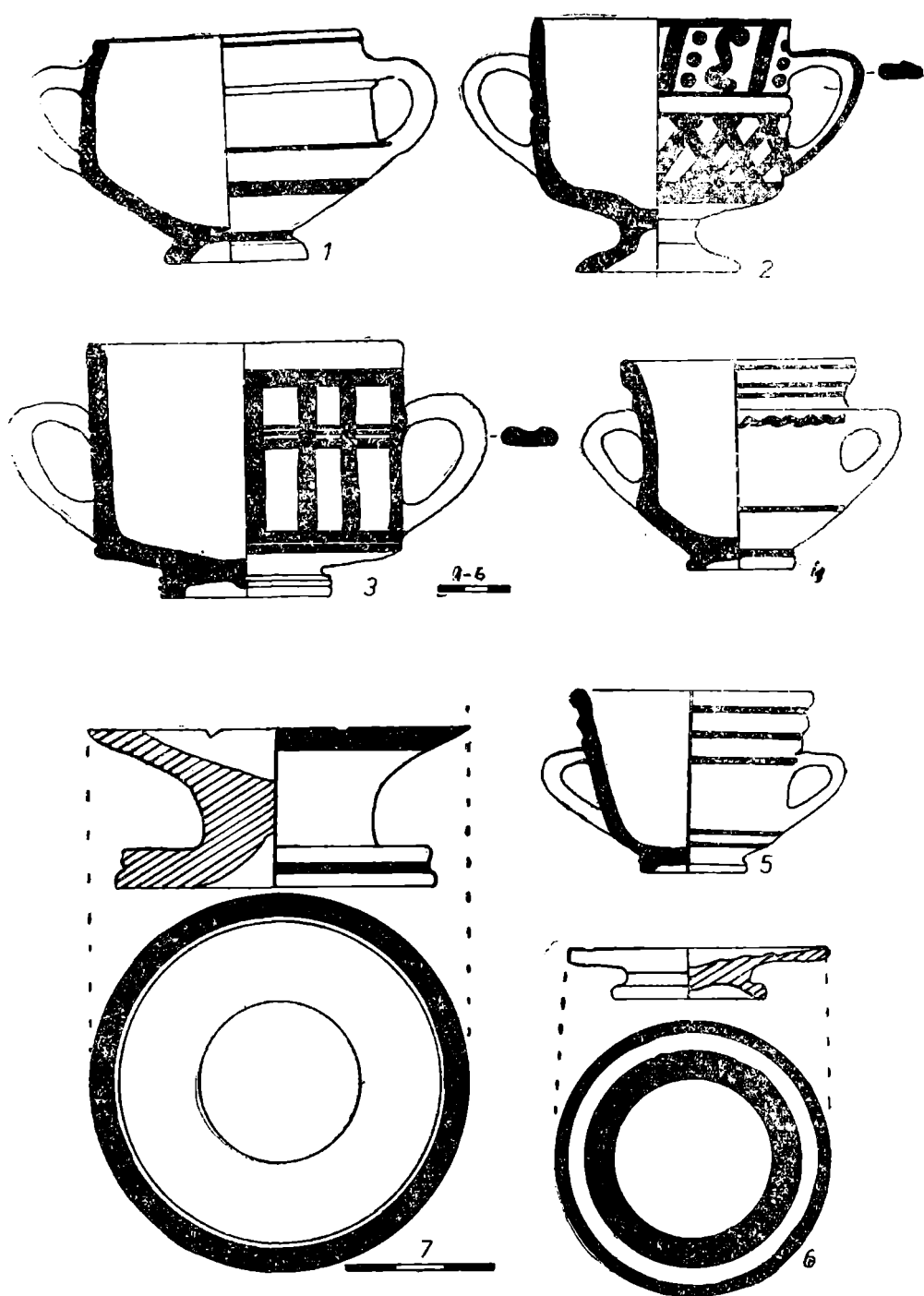
Planşa XII. Fructiere dacice pictate
Pl. XII. Vases à fruits daciques peints

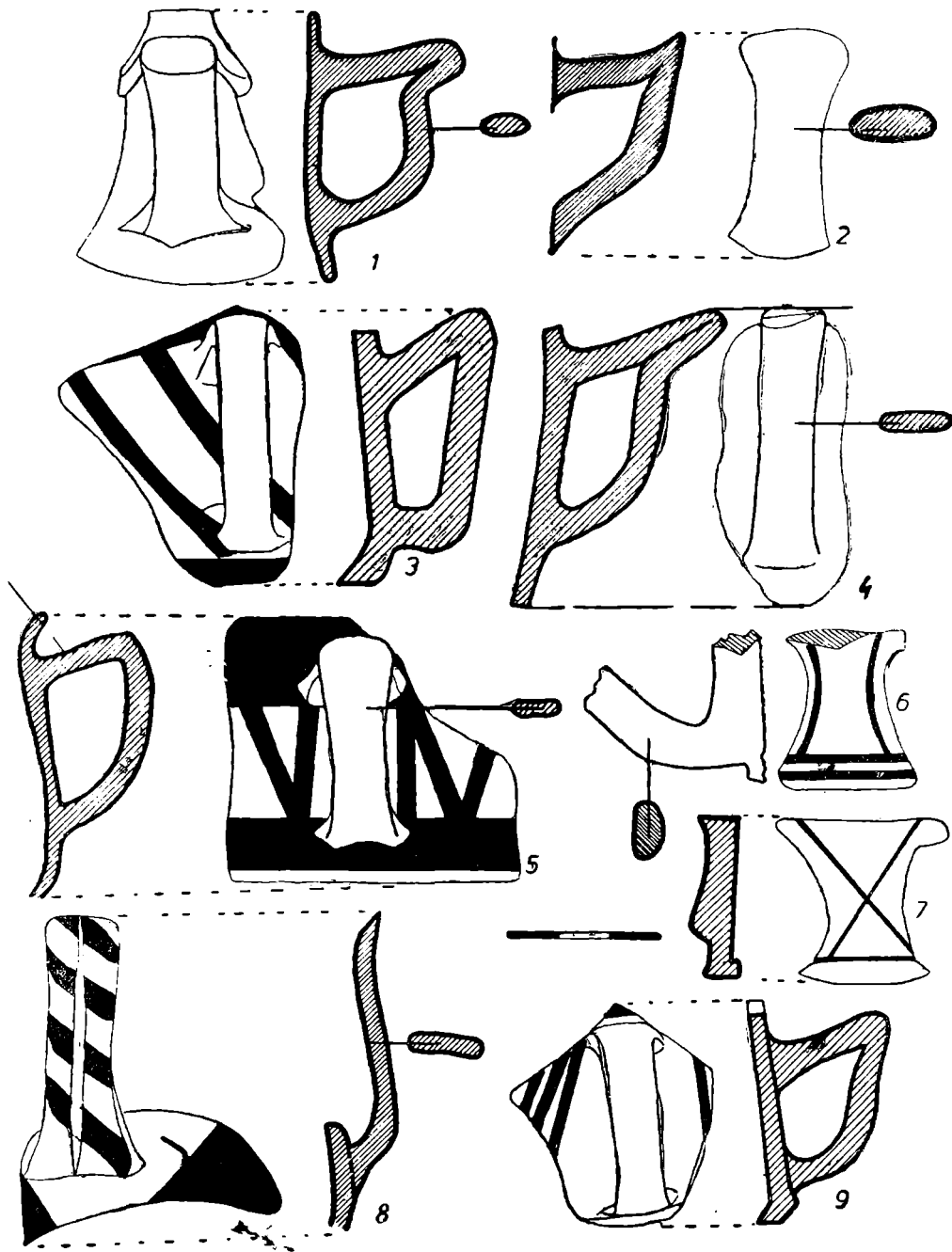
Planșa XIII. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XIII. Vases daciques peints de type kantharos

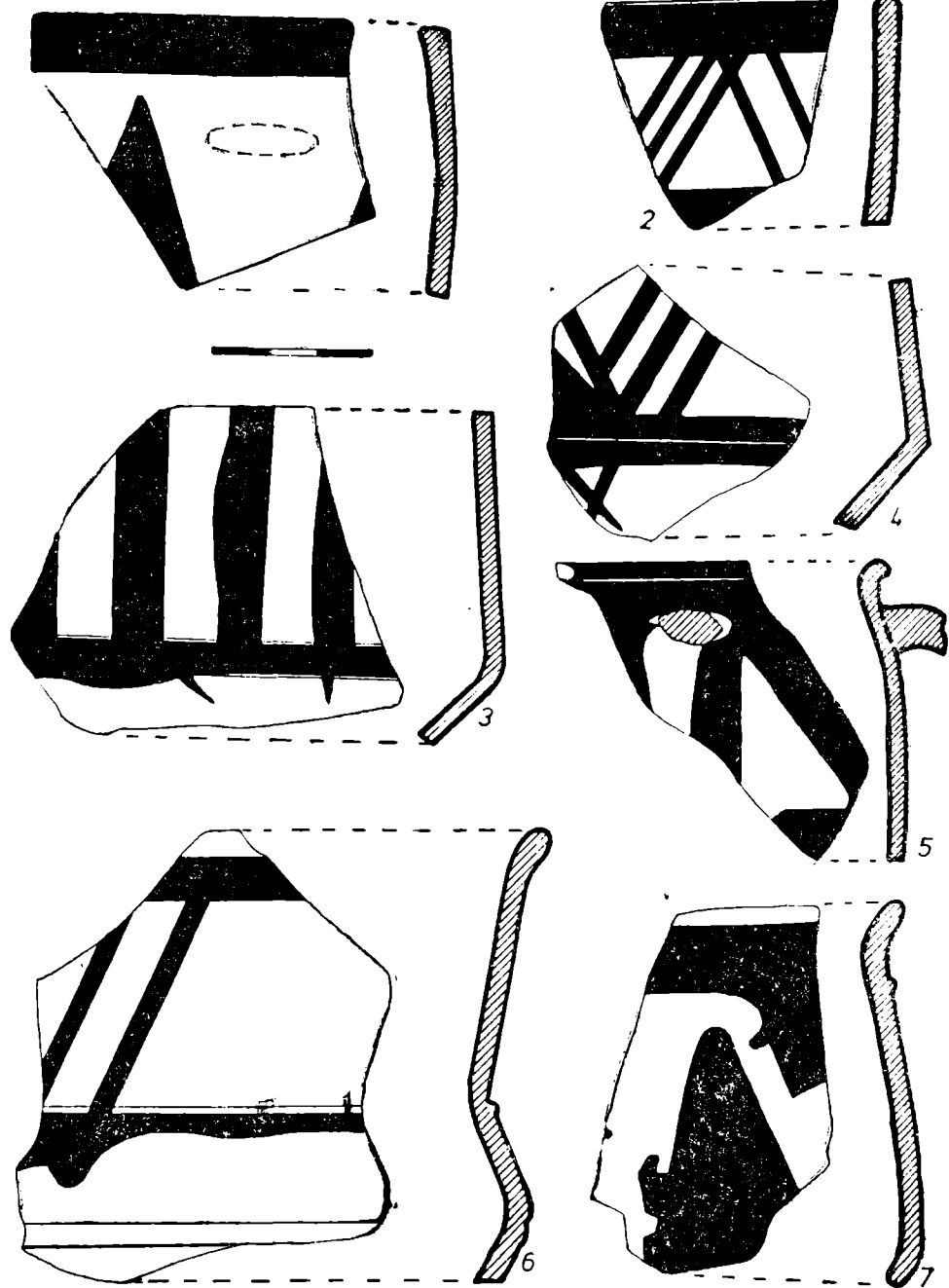
Planşa XIV. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XIV. Vases daciques peints de type kantharos

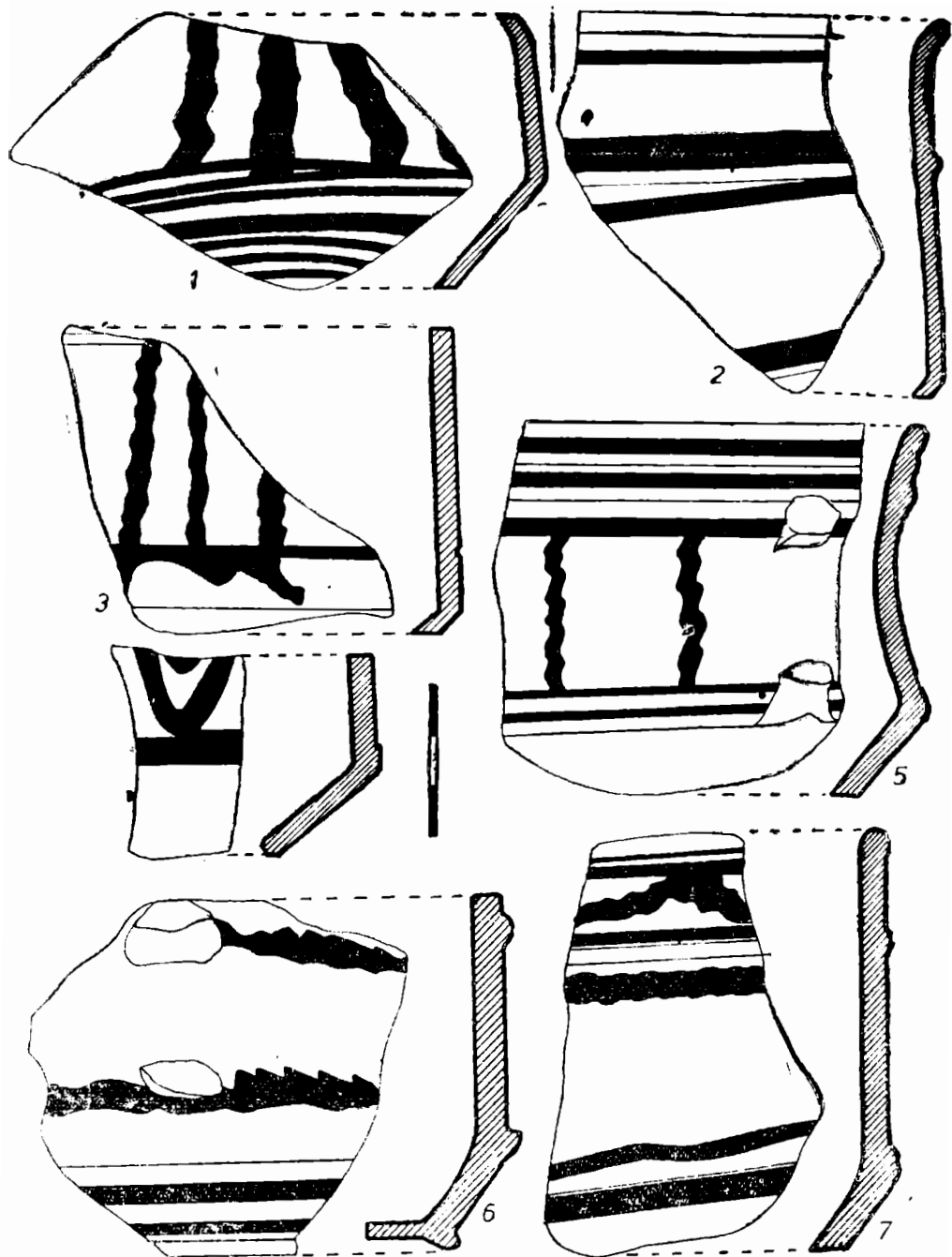
Planșa XV. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XV. Vases daciques peints de type kantharos

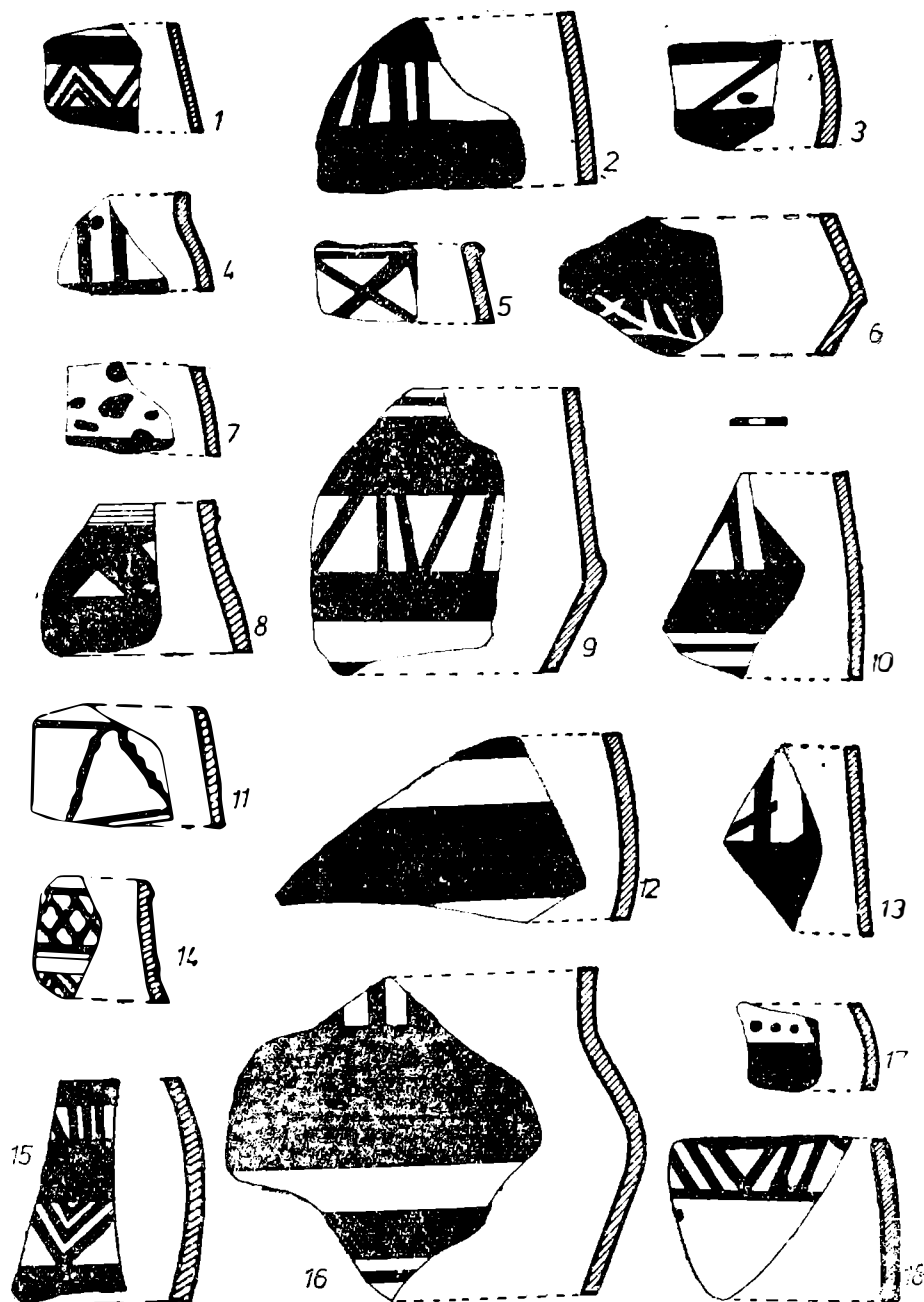
Planșa XVI. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XVI. Vases daciques peints de type kantharos

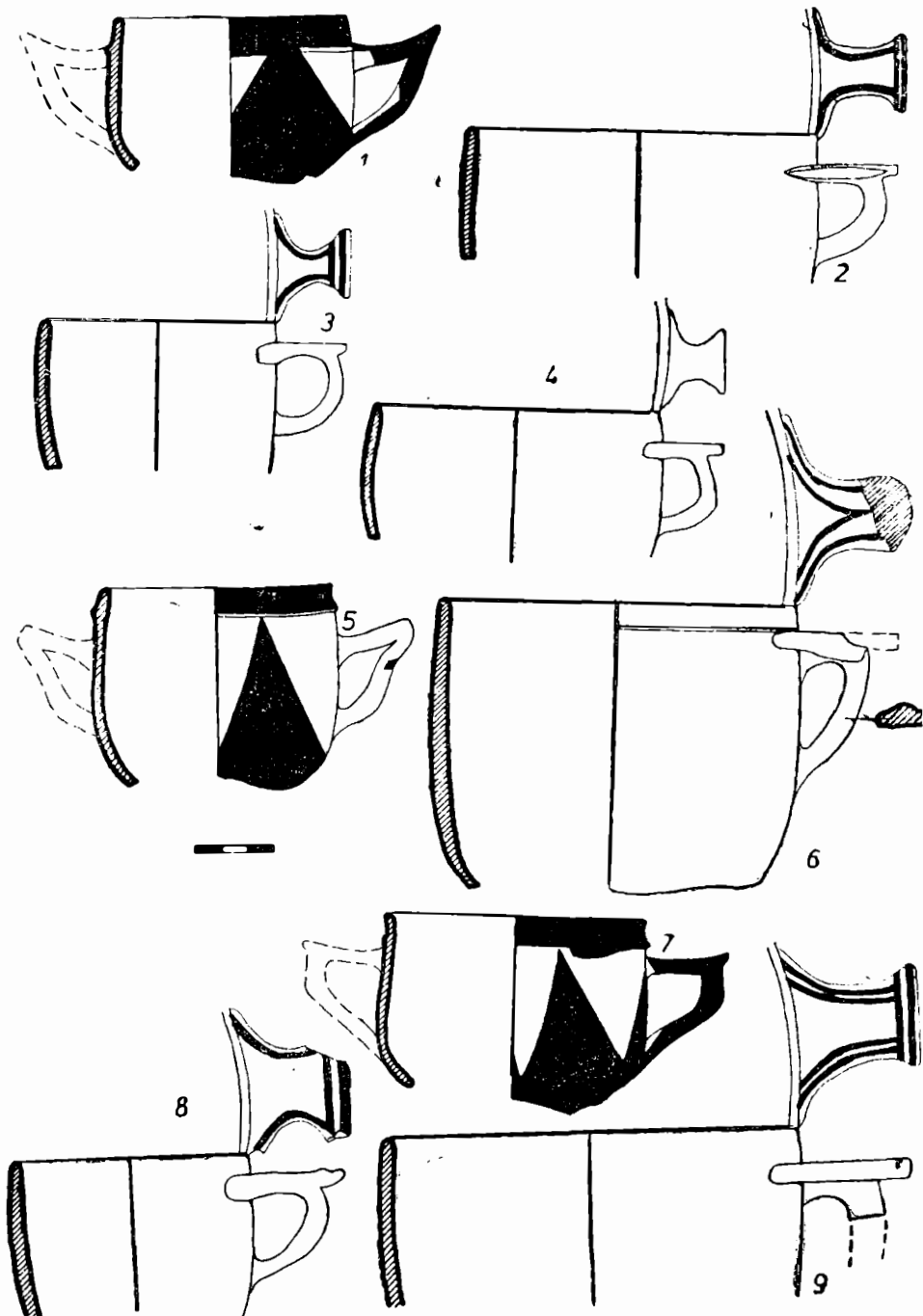
Planşa XVII. Vase tip kantharos dacice pictate
 Pl. XVII. Vases daciques peints de type kantharos

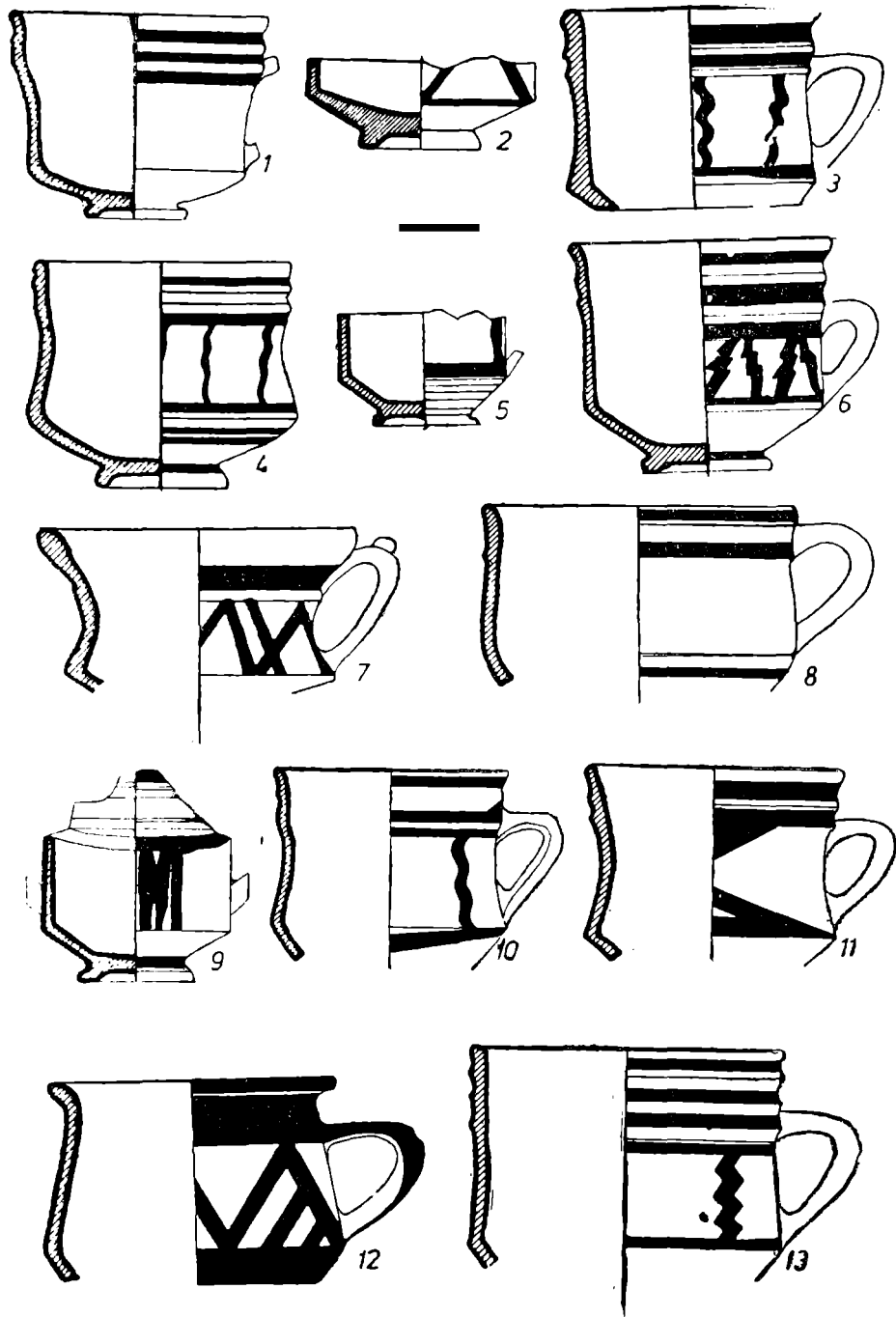
Planşa XVIII. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XVIII. Vases daciques peints de type kantharos

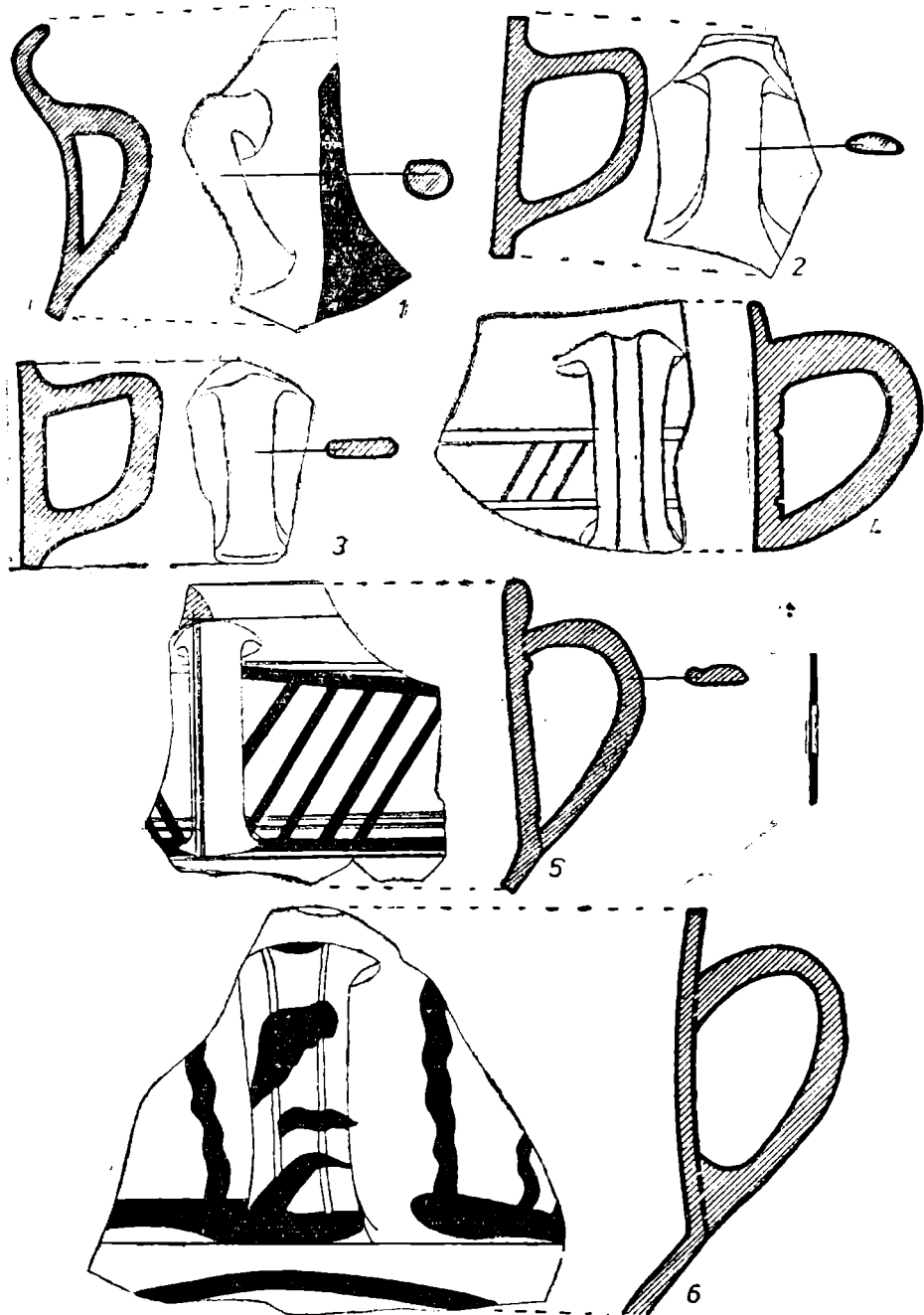
Planşa XIX. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XIX. Vases daciques peints de type kantharos

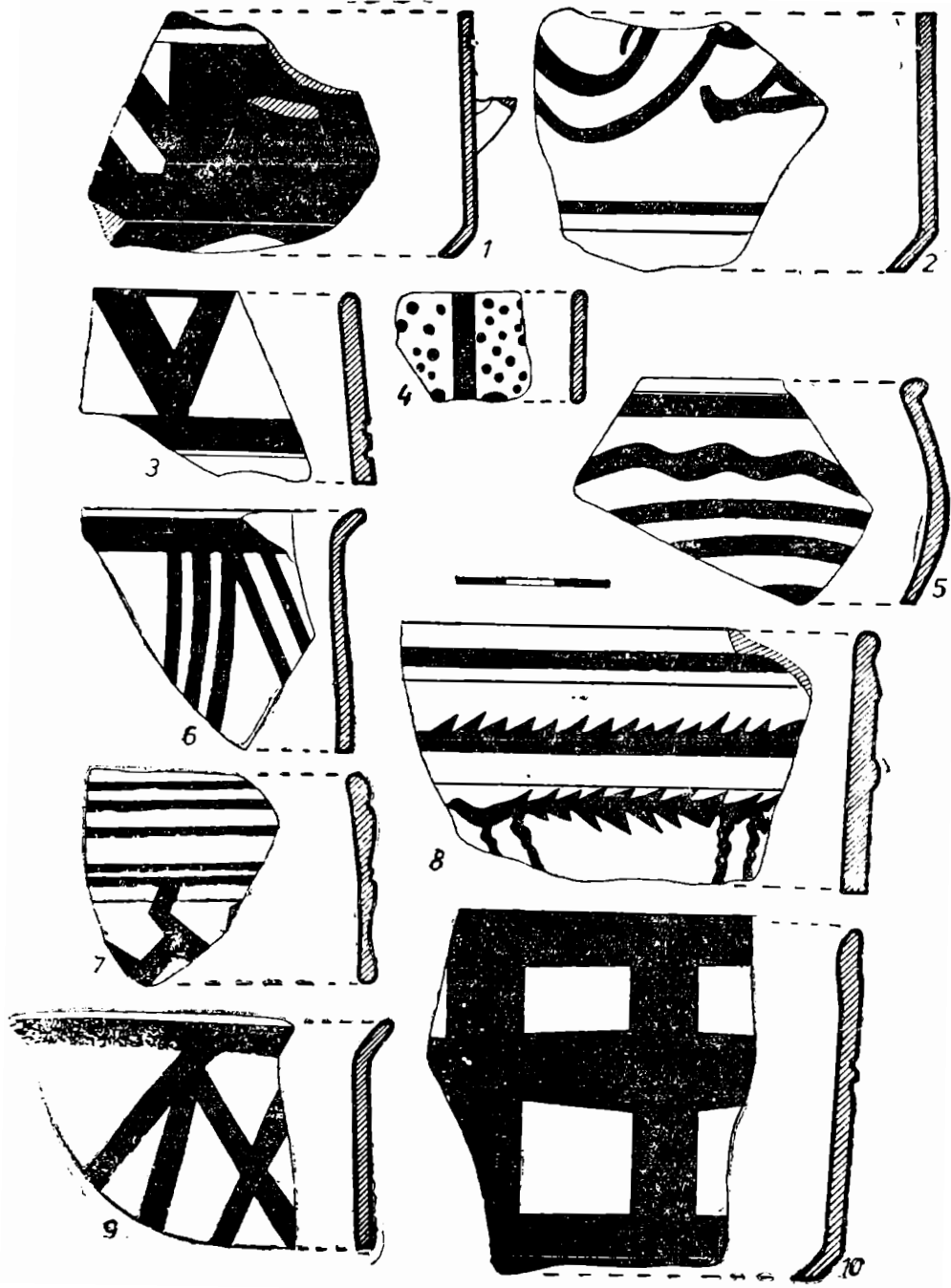
Planșa XX. Vase tip kantharos dacice pictate
 Pl. XX. Vases daciques peints de type kantharos

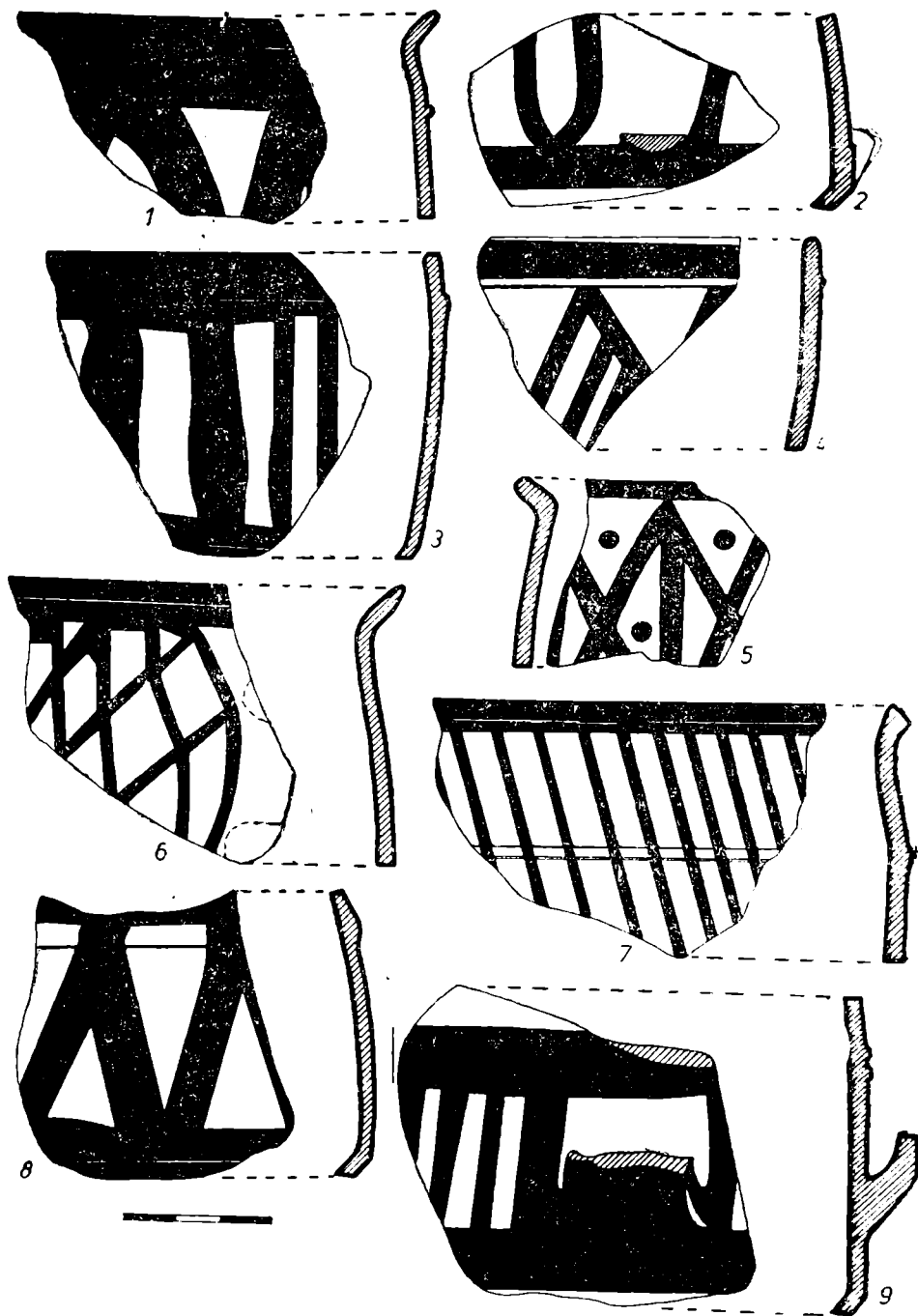
Plansa XXI. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XXI. Vases daciques peints de type kantharos

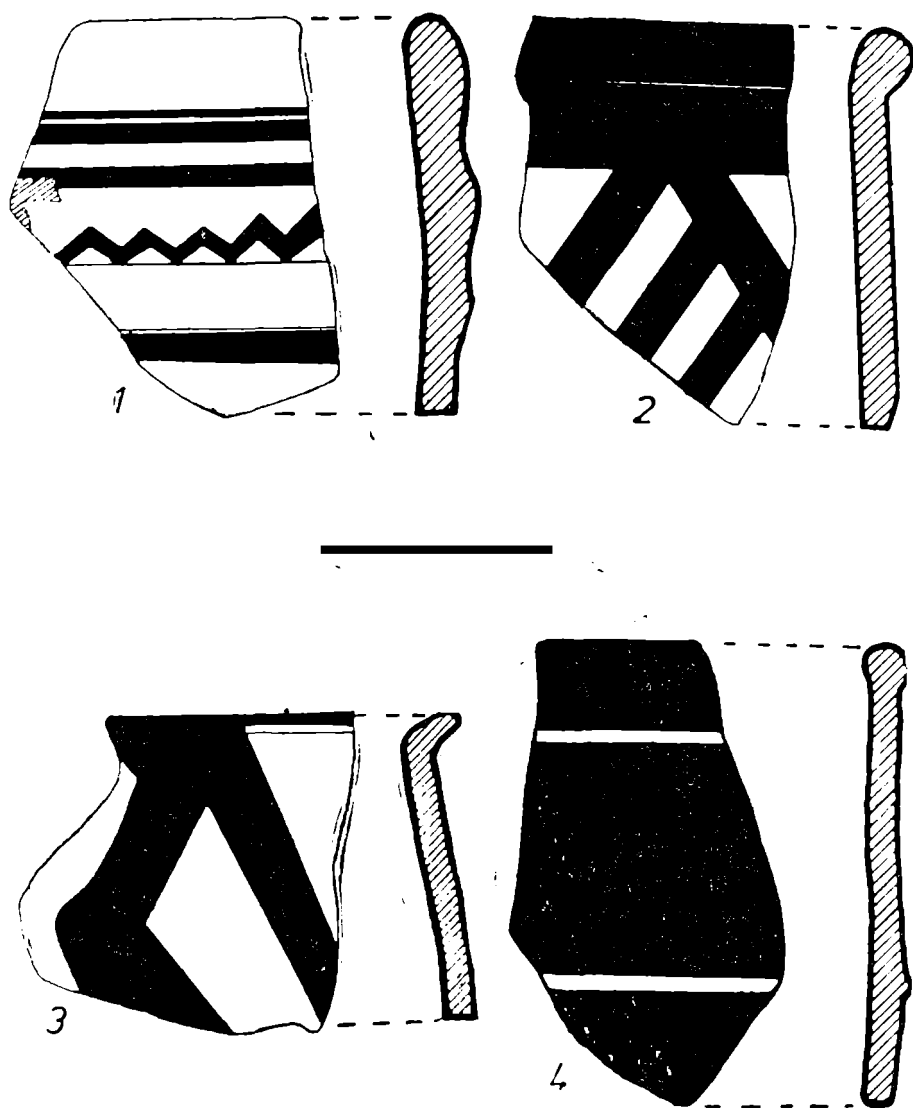
Planșa XXII. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XXII. Vases daciques peints de type kantharos

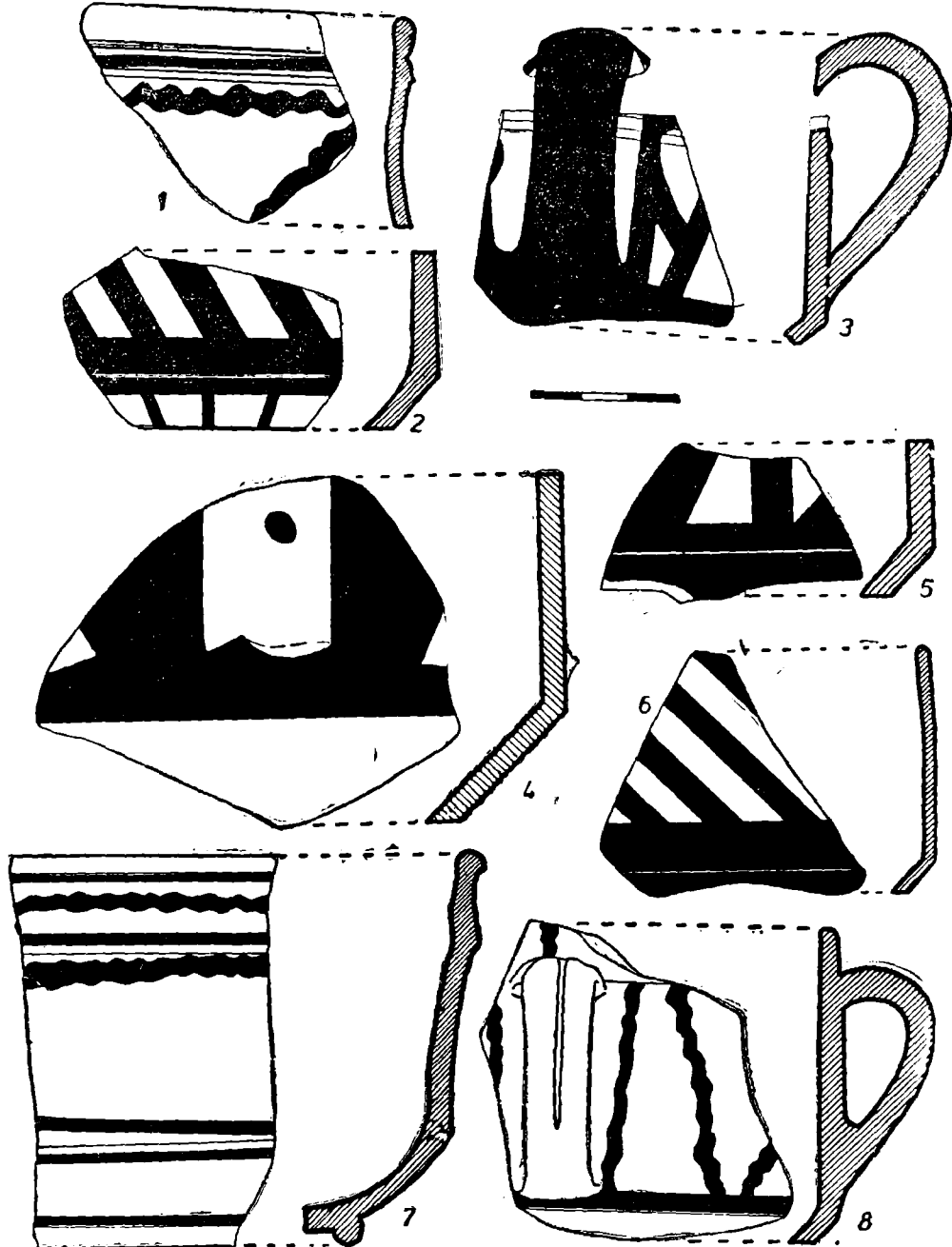
Planşa XXIII. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XXIII. Vases daciques peints de type kantharos

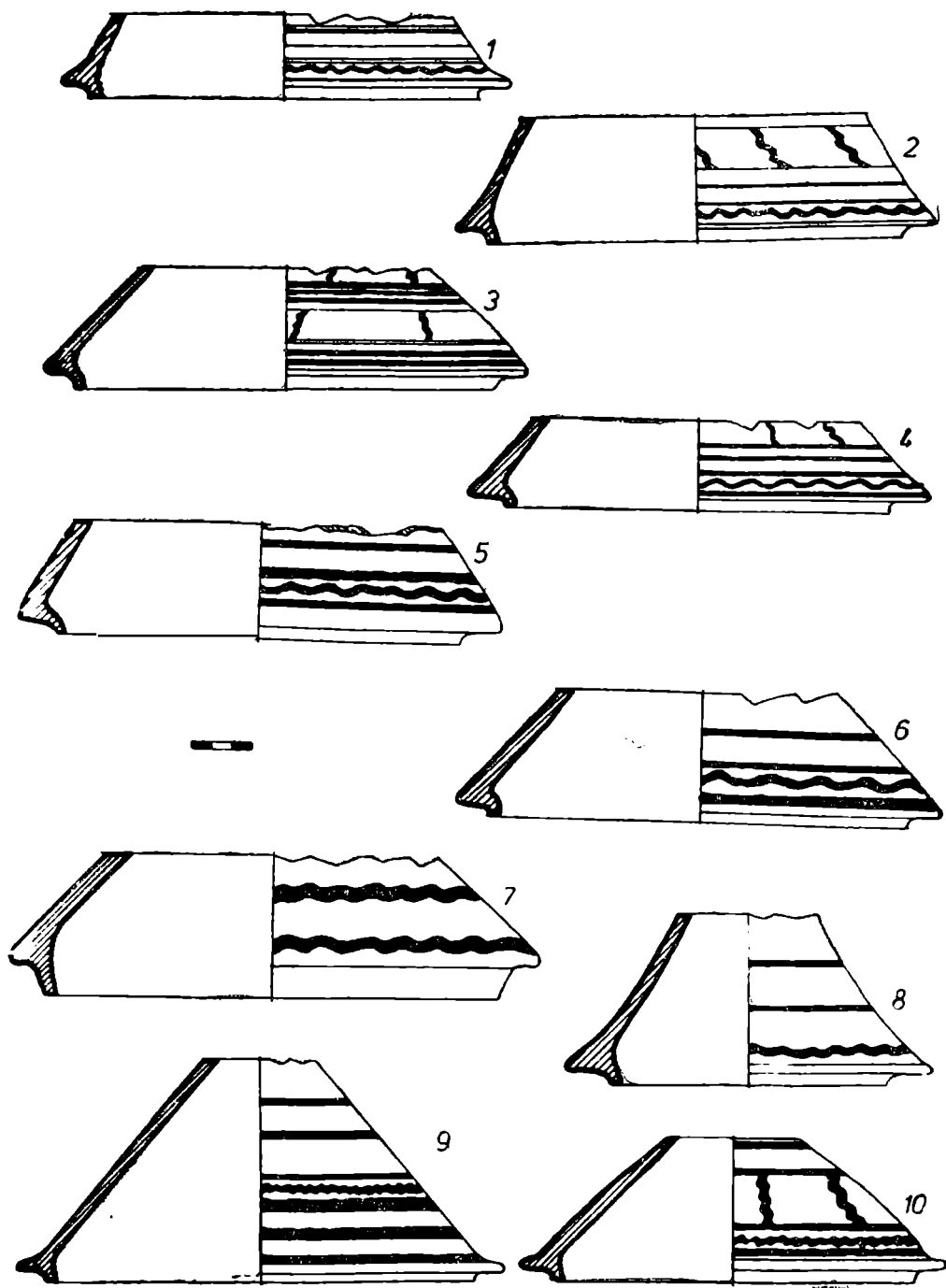
Planşa XXIV. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XXIV. Vases daciques peints de type kantharos

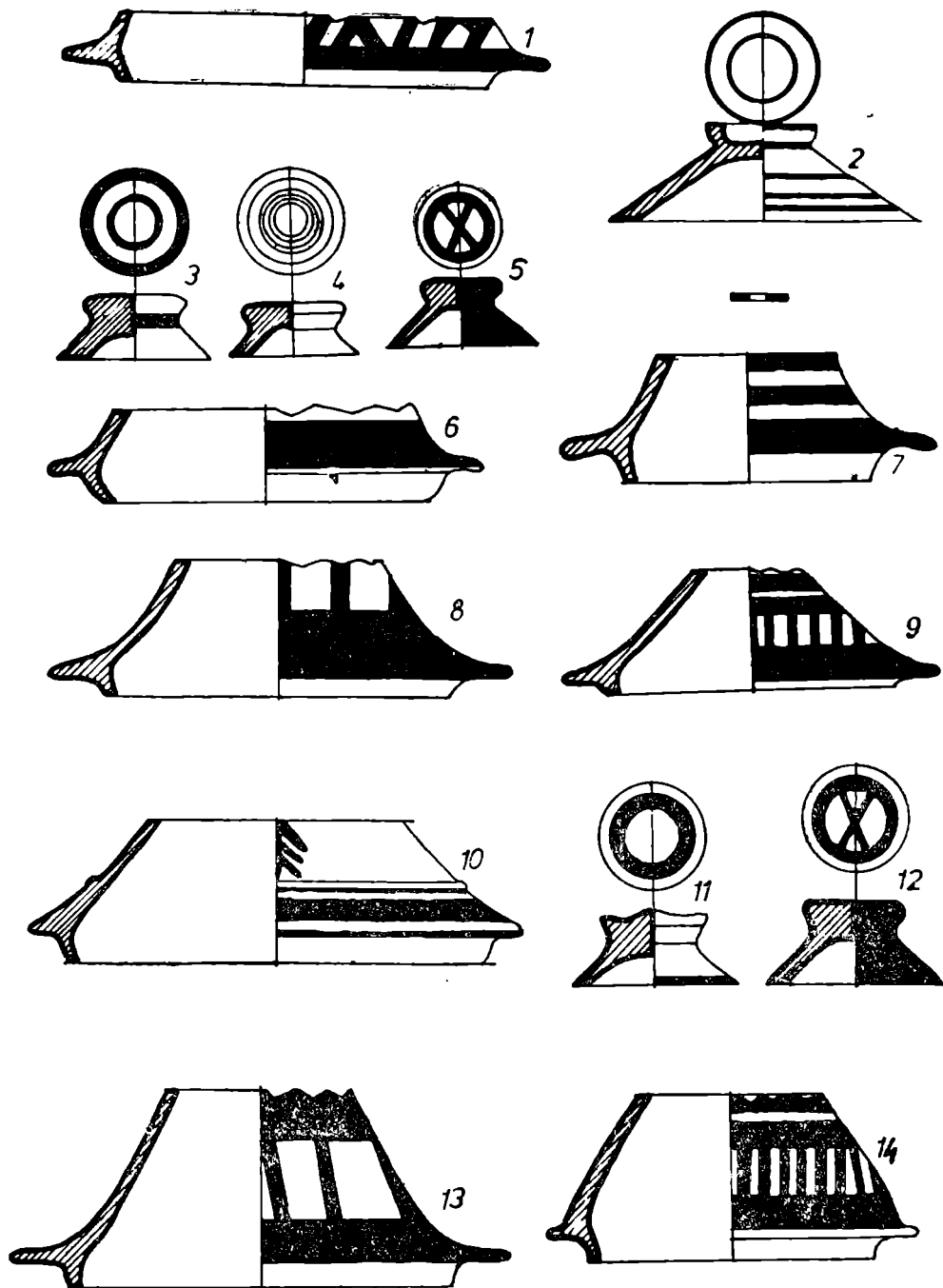
Planșa XXV. Vase tip kantharos dacice pictate
Pl. XXV. Vases daciques peints de type kantharos

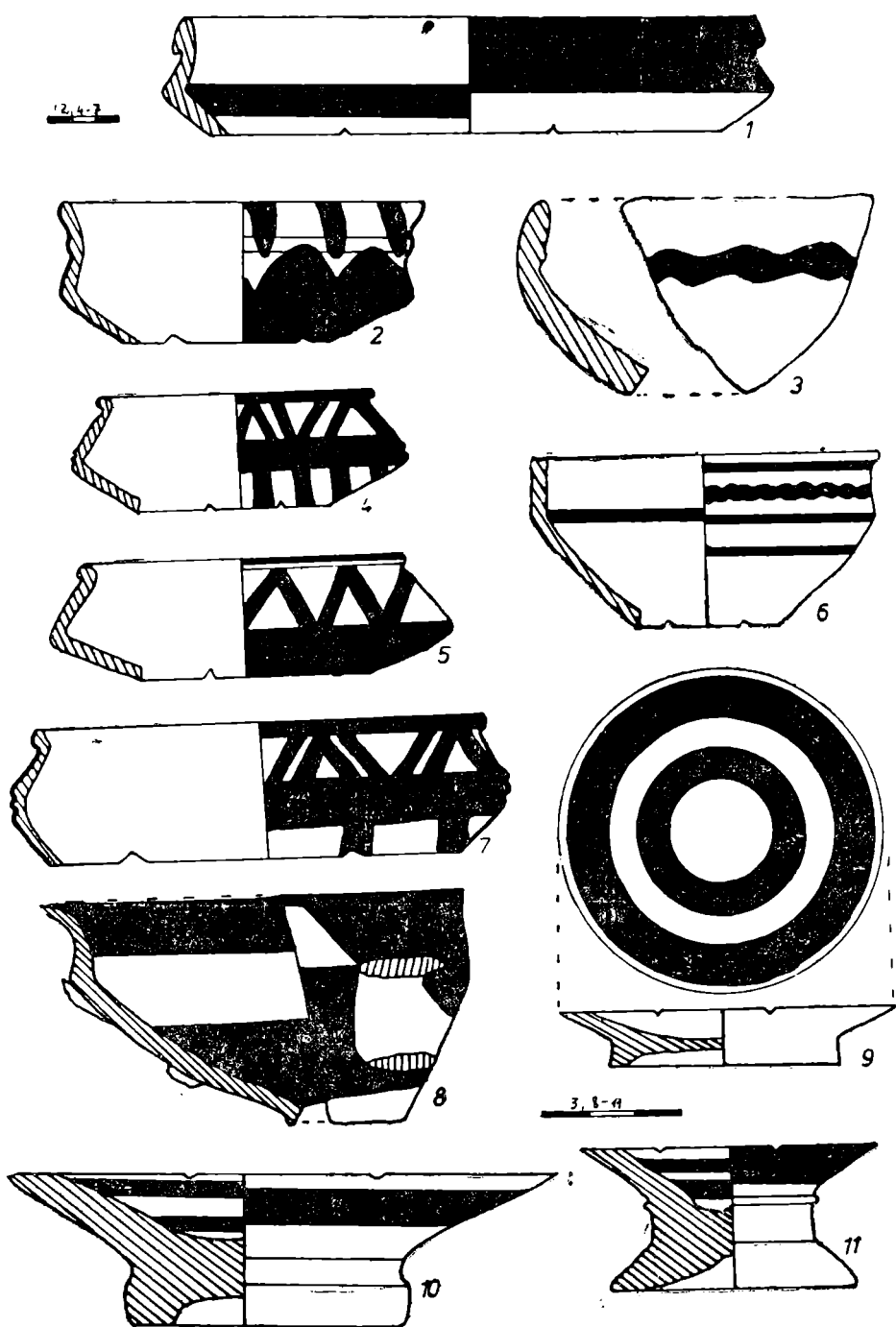
Planşa XXVI. Vase tip kantharos dacice pictate
 Pl. XXVI. Vases daciques peints de type kantharos

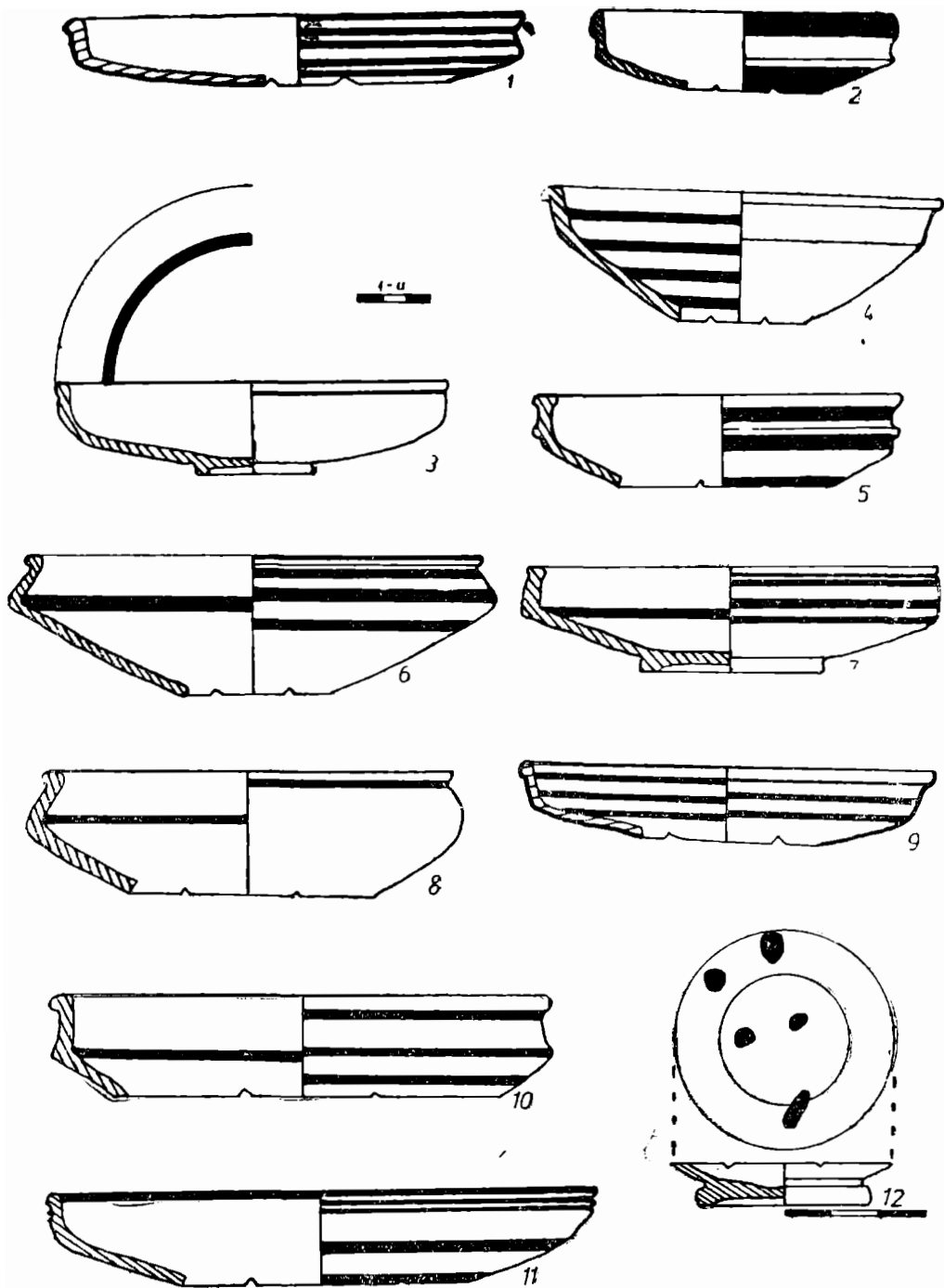
Planşa XXVII. Capace dacice pictate
Pl. XXVII, Couvercles daciques peints

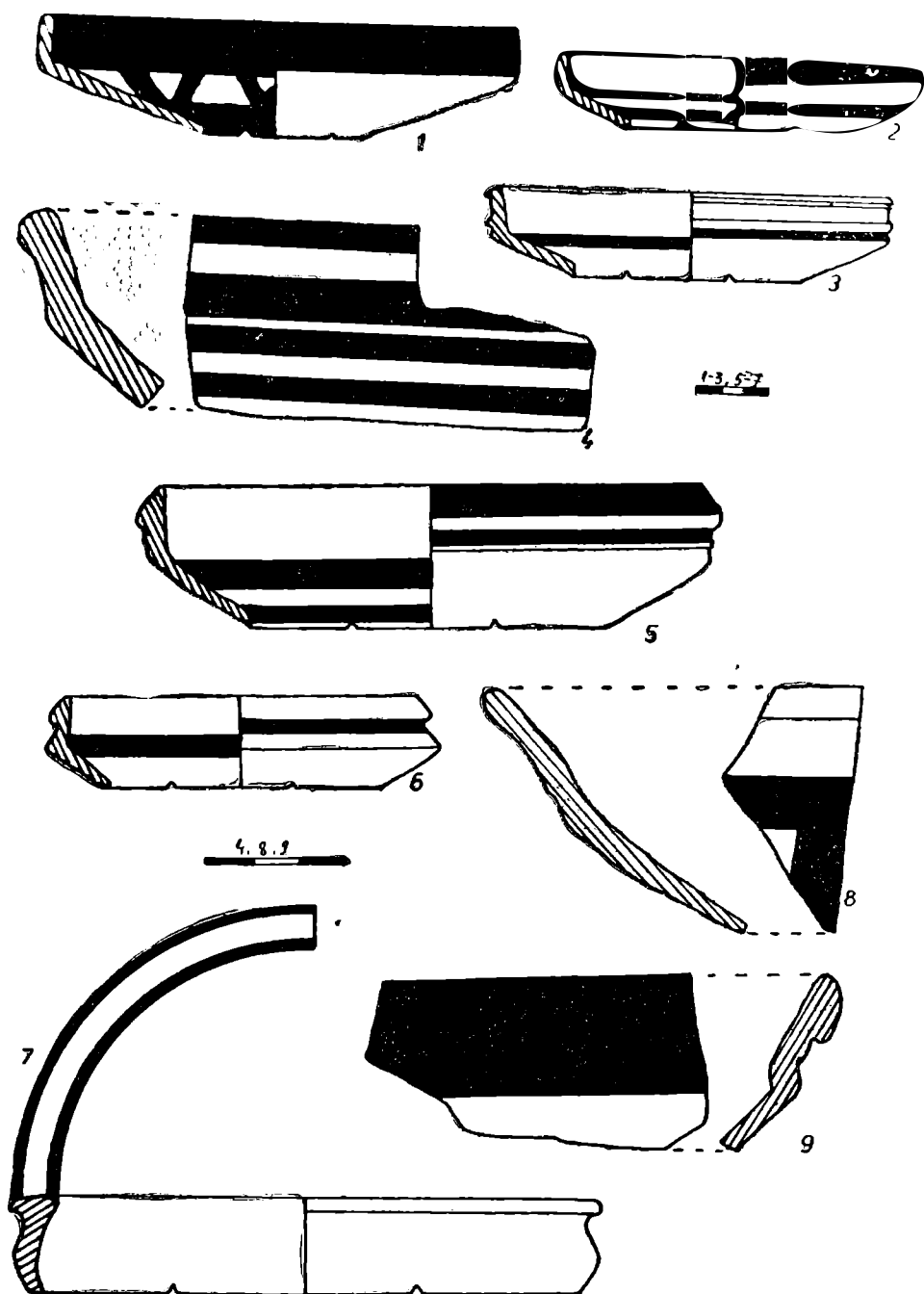
Planşa XXVIII. Capace dacice pictate
Pl. XXVIII. Couvercles daciques peints

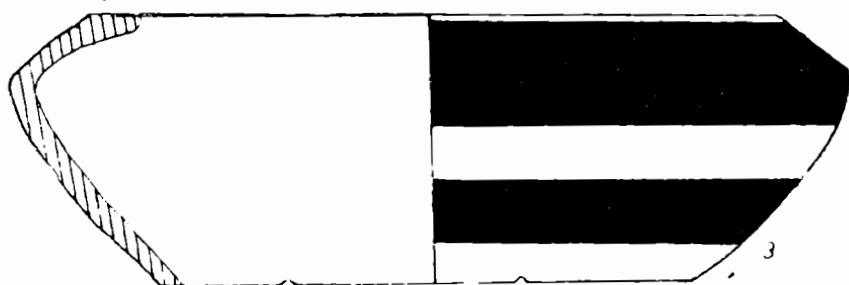
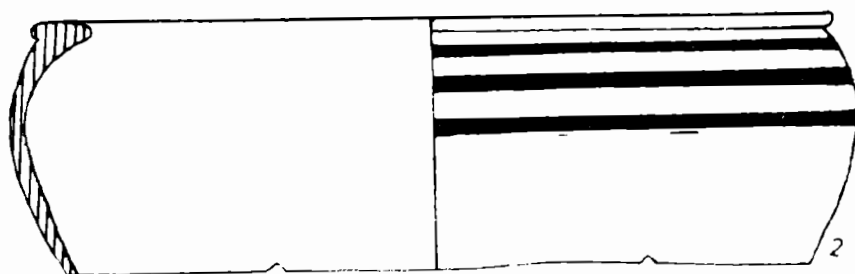
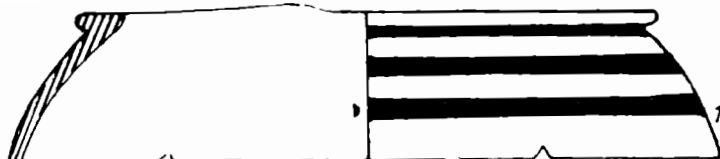
Planșa XXIX. Străchini dacice pictate
Pl. XXIX. Écuclles daciques peintes

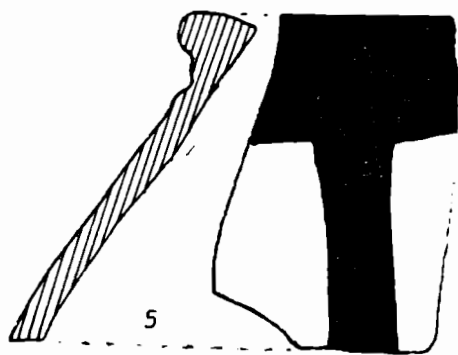
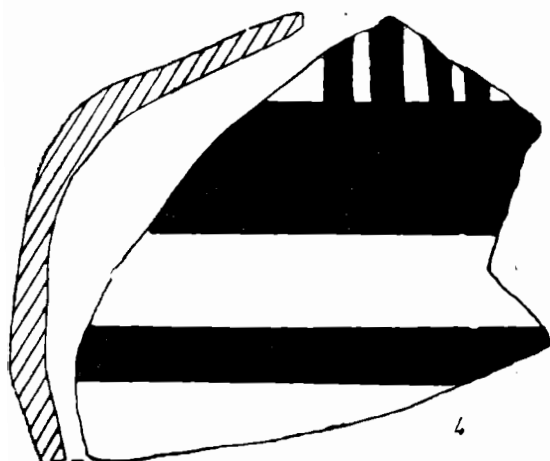
Planşa XXX. Străchini dacice pictate
Pl. XXX. Écuelles daciques peintes

Planșa XXXI. Străchini dacice pictate
Pl. XXXI. Écuellles daciques peintes

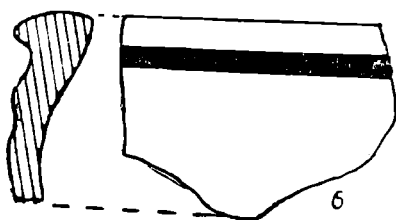
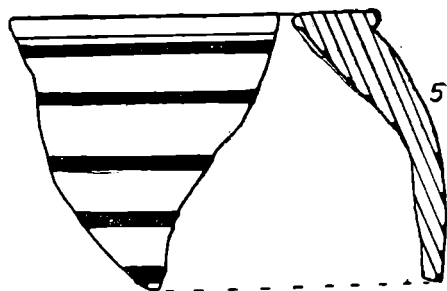
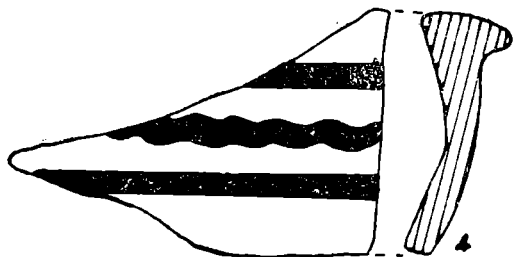
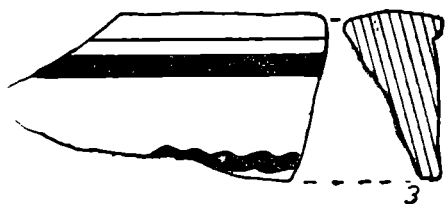
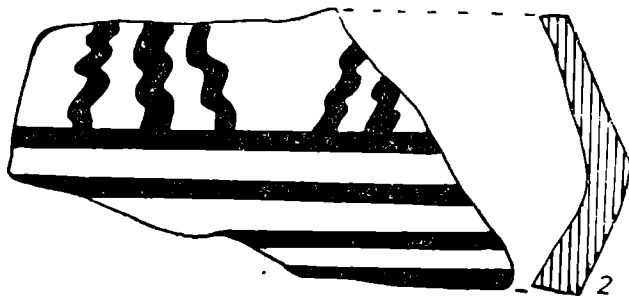
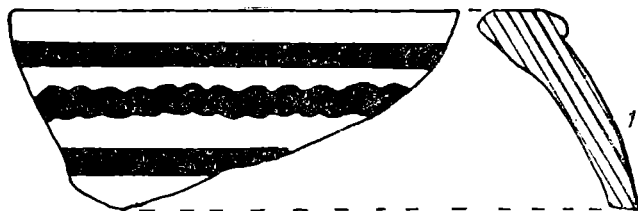

1-3

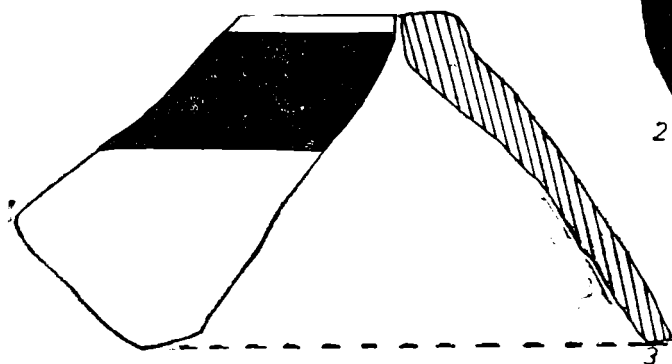
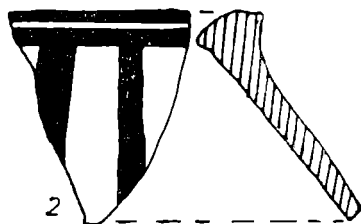
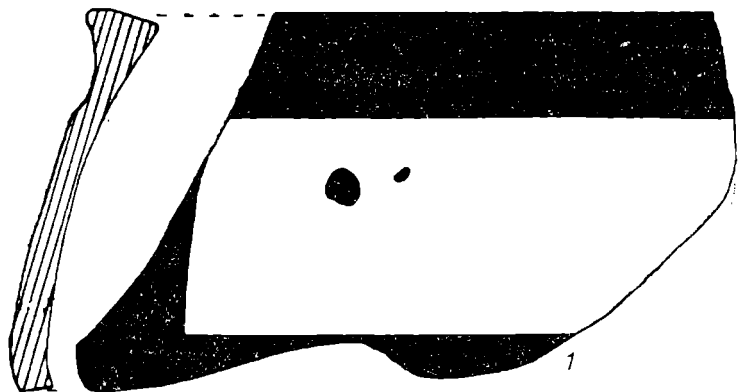

4 5

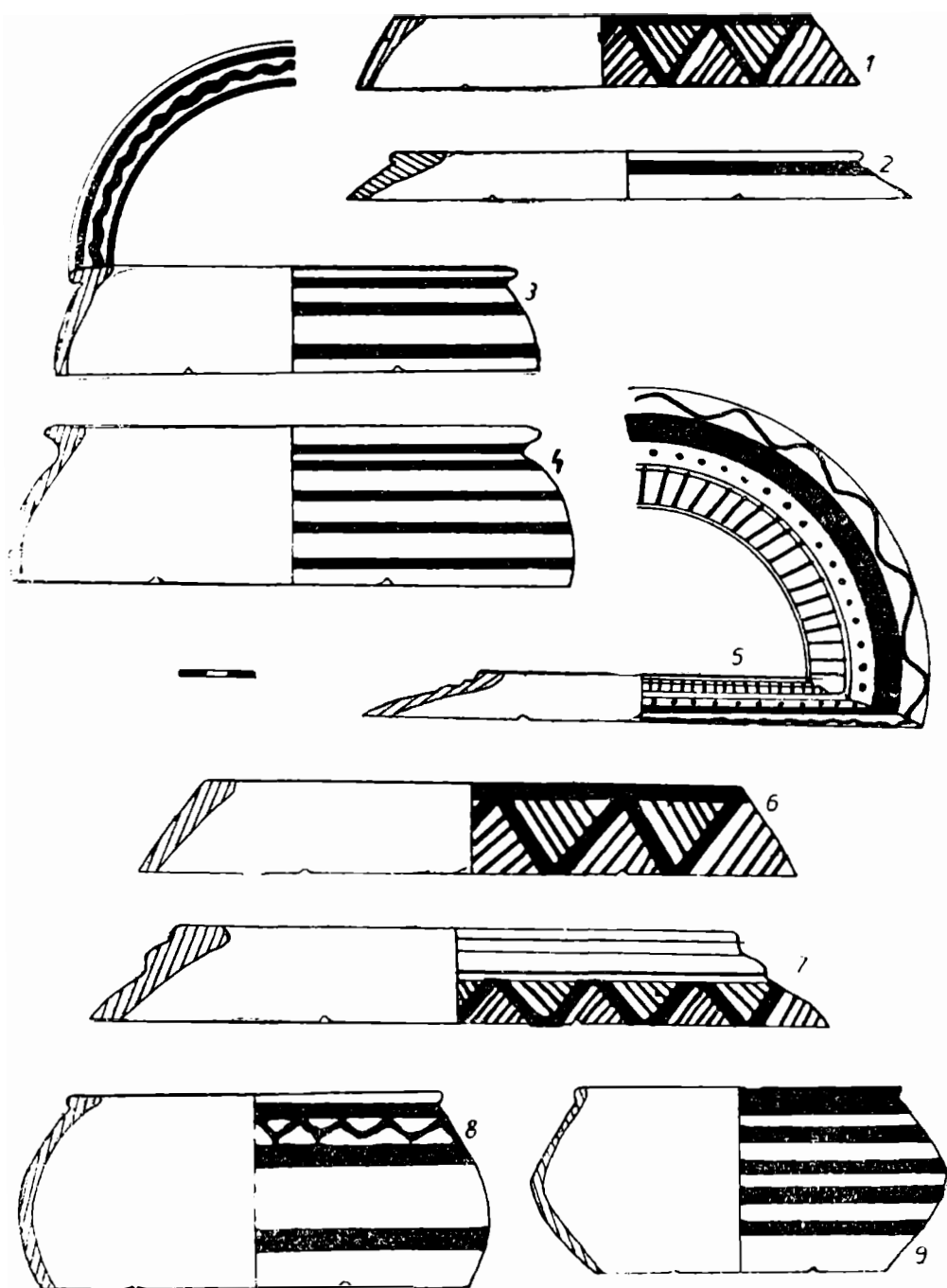
Planşa XXXII. Vase dacice pictate cu gura spre interior
Pl. XXXII. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

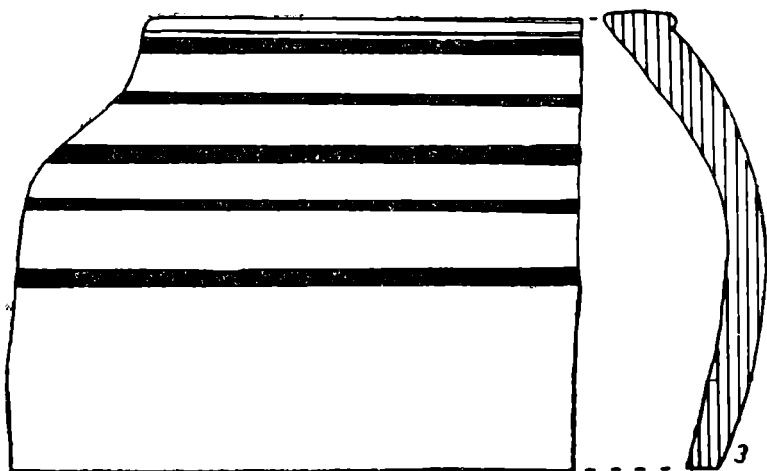
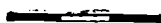
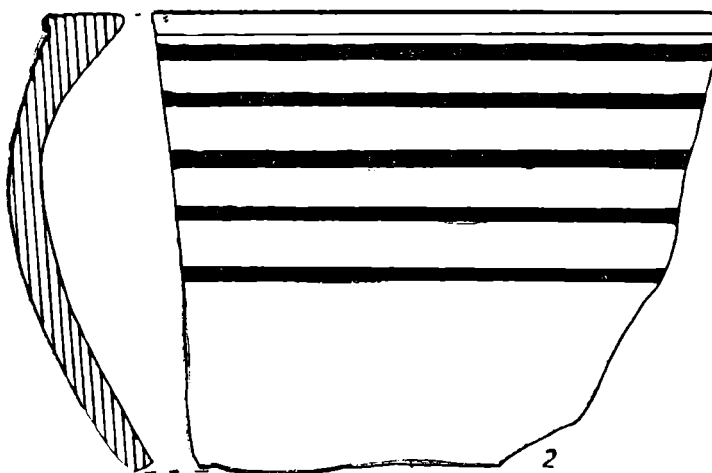
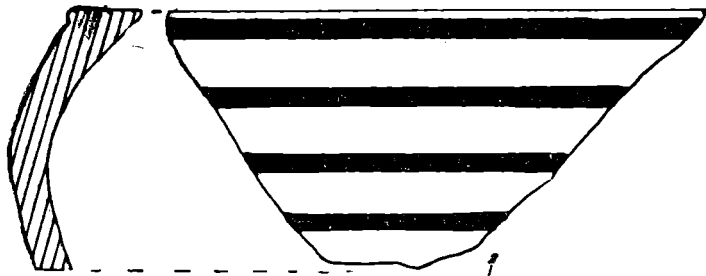
Planşa XXXIII. Vase dacice pictate cu gura spre interior
Pl. XXXIII. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

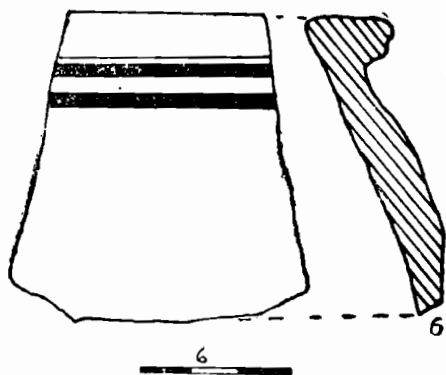
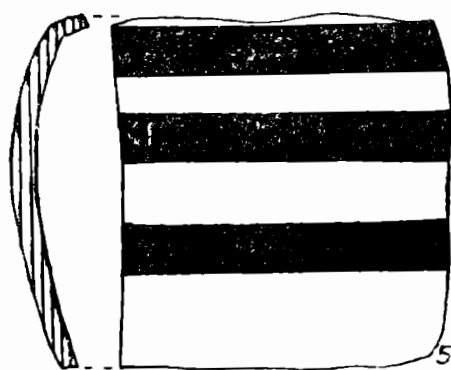
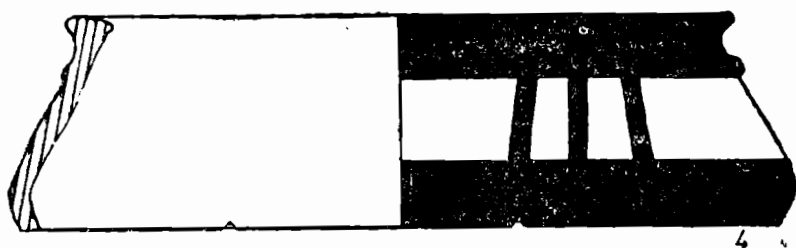
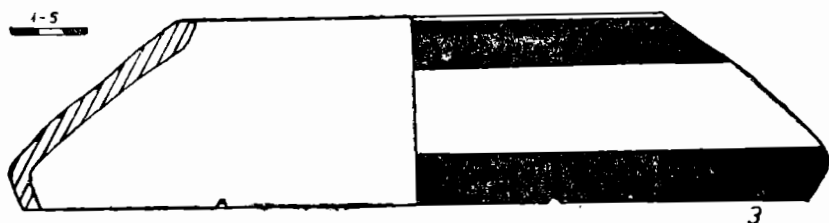
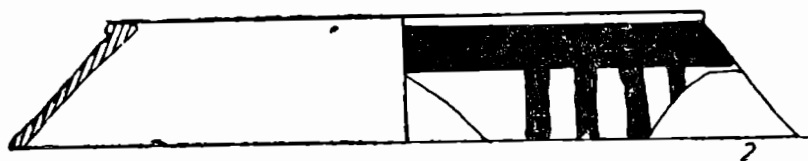
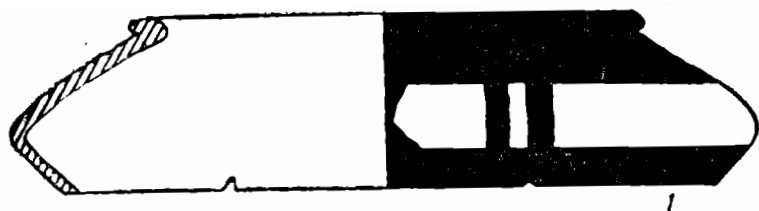
Planșa XXXIV. Vase dacice pictate cu gura spre interior
Pl. XXXIV. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

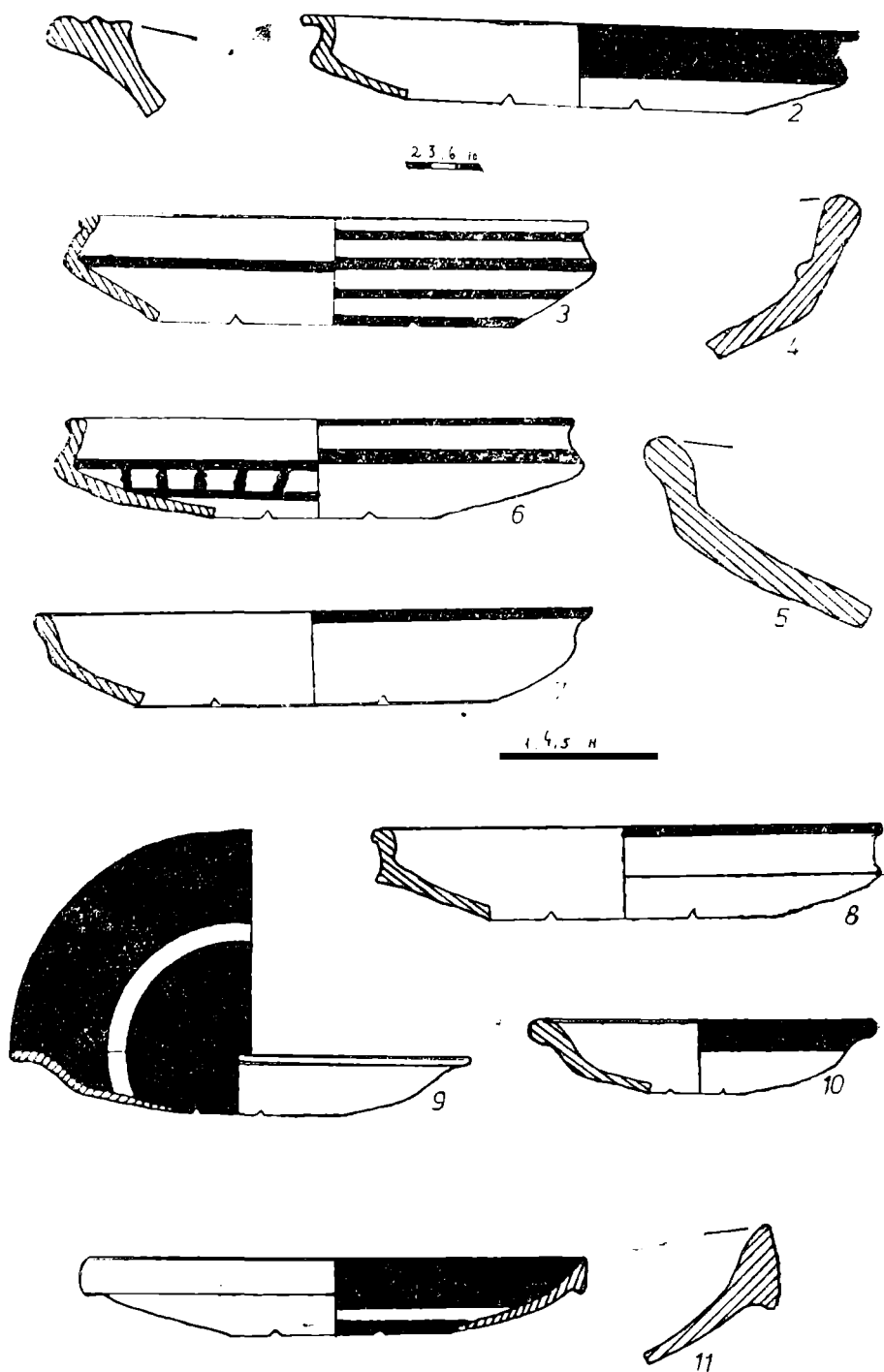
Planşa XXXV. Vase dacice pictate cu gura spre interior
 Pl. XXXV. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

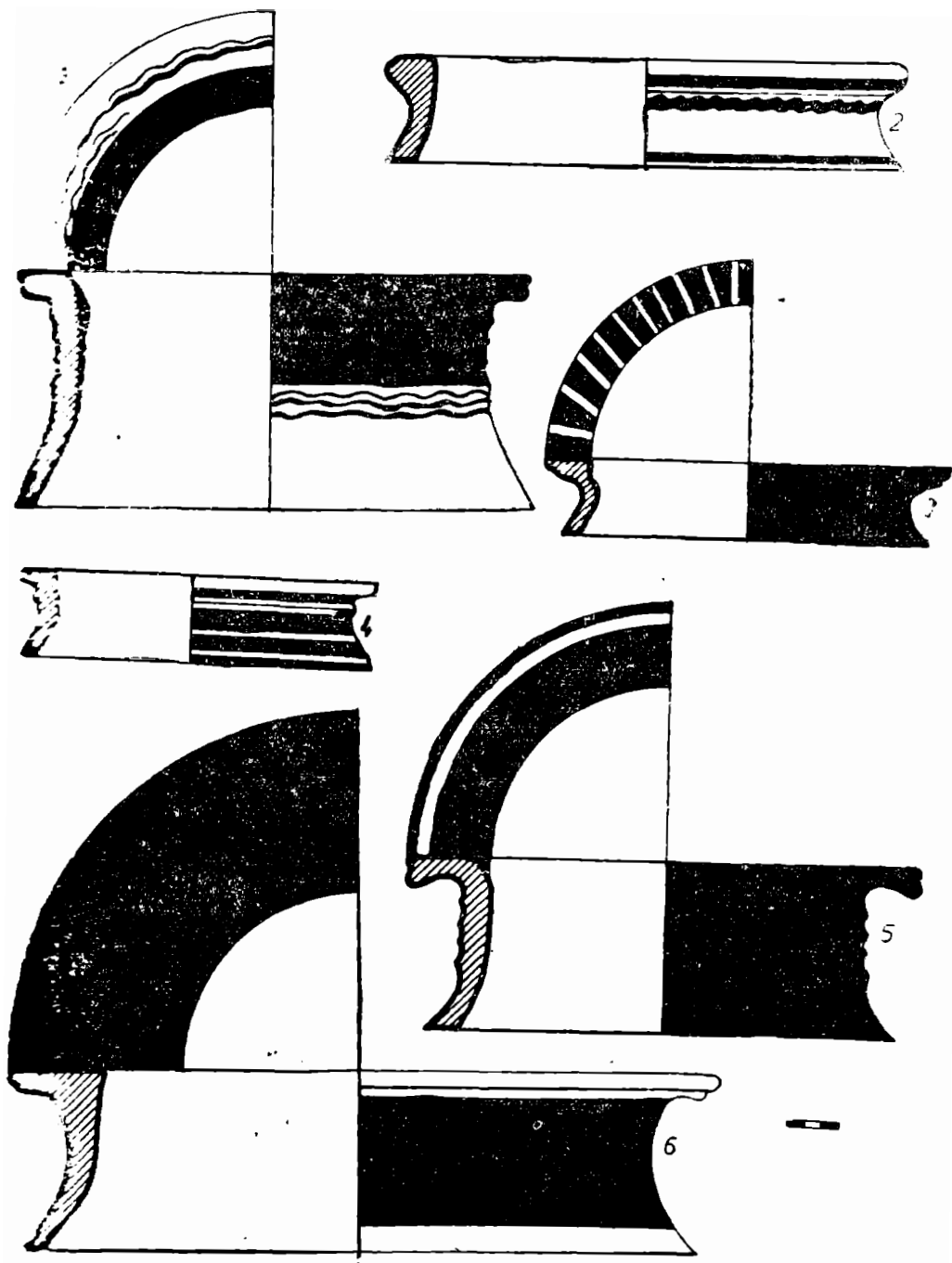
Planşa XXXVI. Vase dacice pictate cu gura spre interior
Pl. XXXVI. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

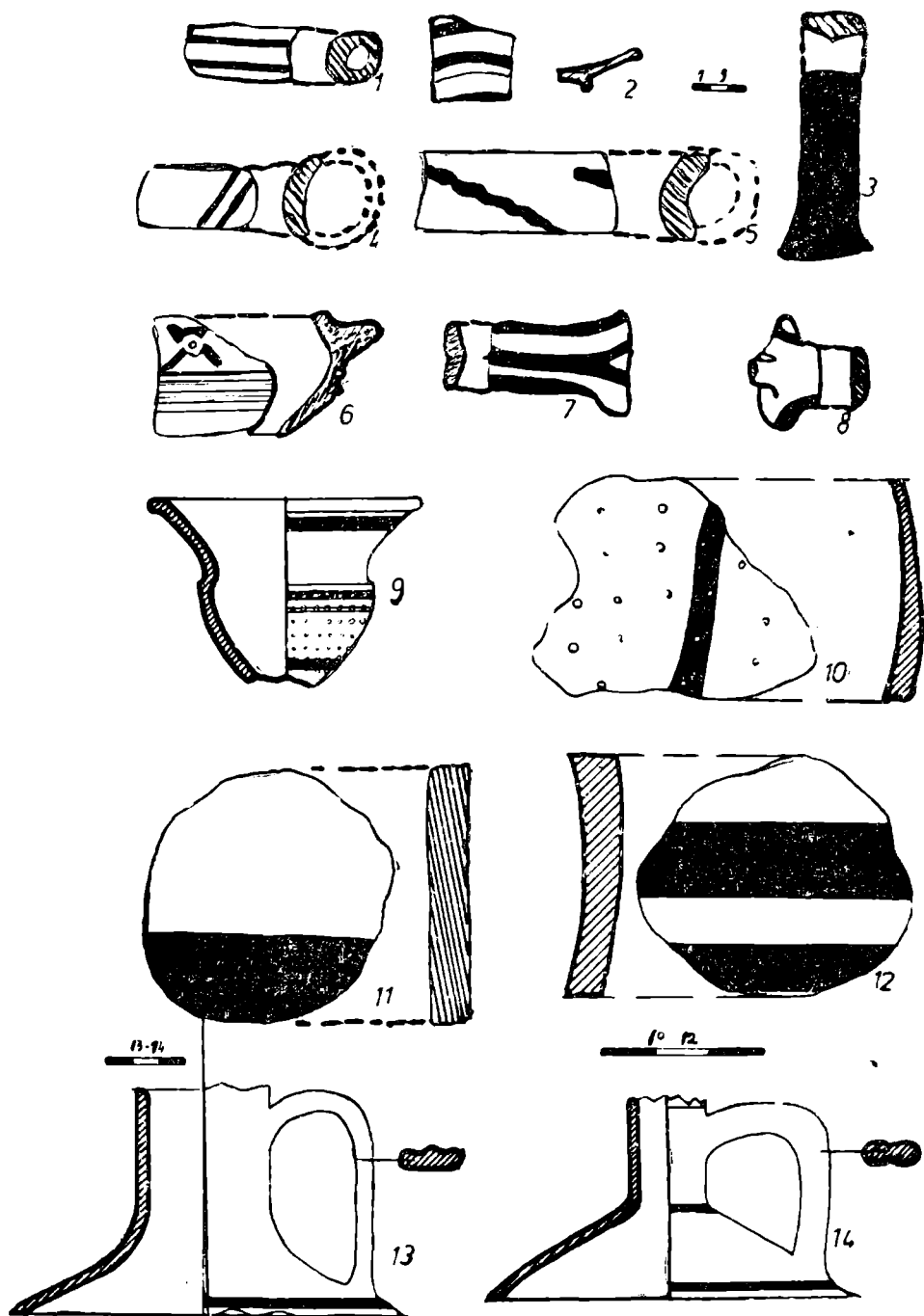
Planşa XXXVII. Vase dacice pictate cu gura spre interior
Pl. XXXVII. Vases daciques peints avec le bord vers l'intérieur

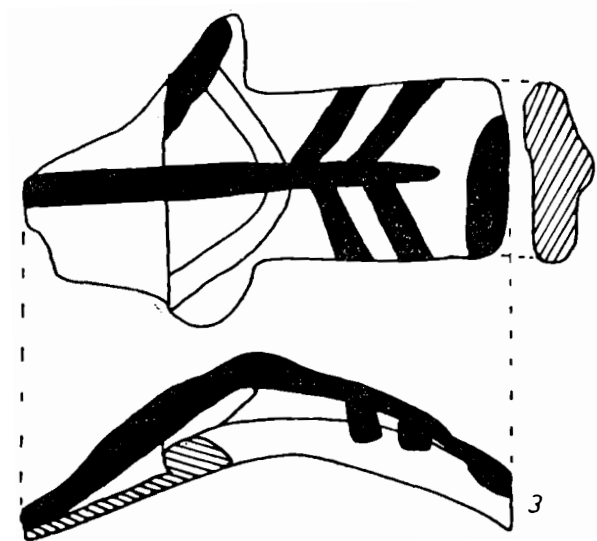
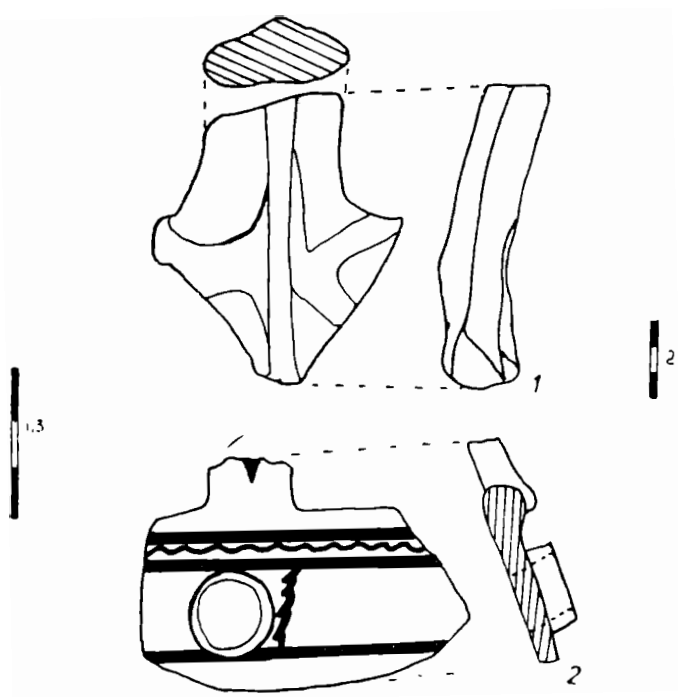
Planșa XXXVIII. Farfurii și platouri dacice pictate
Pl. XXXVIII. Assiettes et plats daciques peints

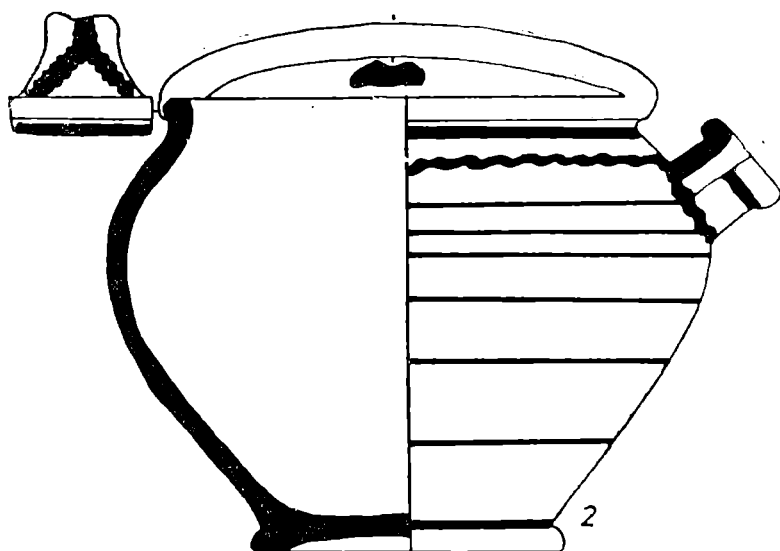
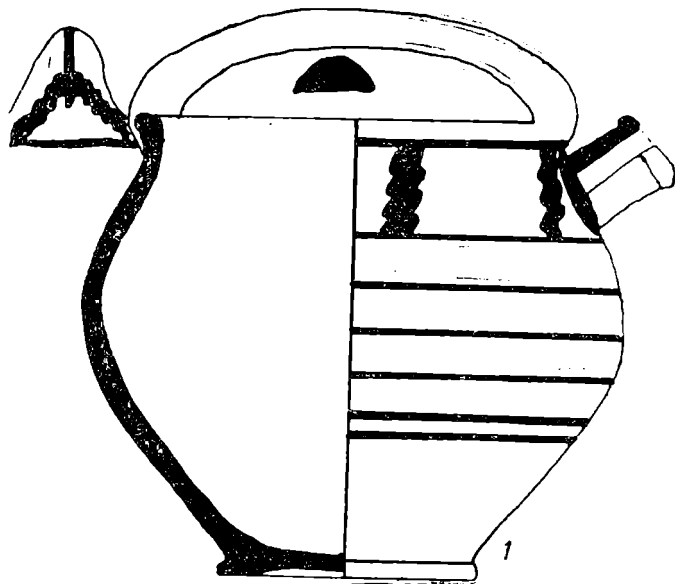
Planșa XXXIX. Vase urnă dacice pictate
Pl. XXXIX. Vases-urnes daciques peints

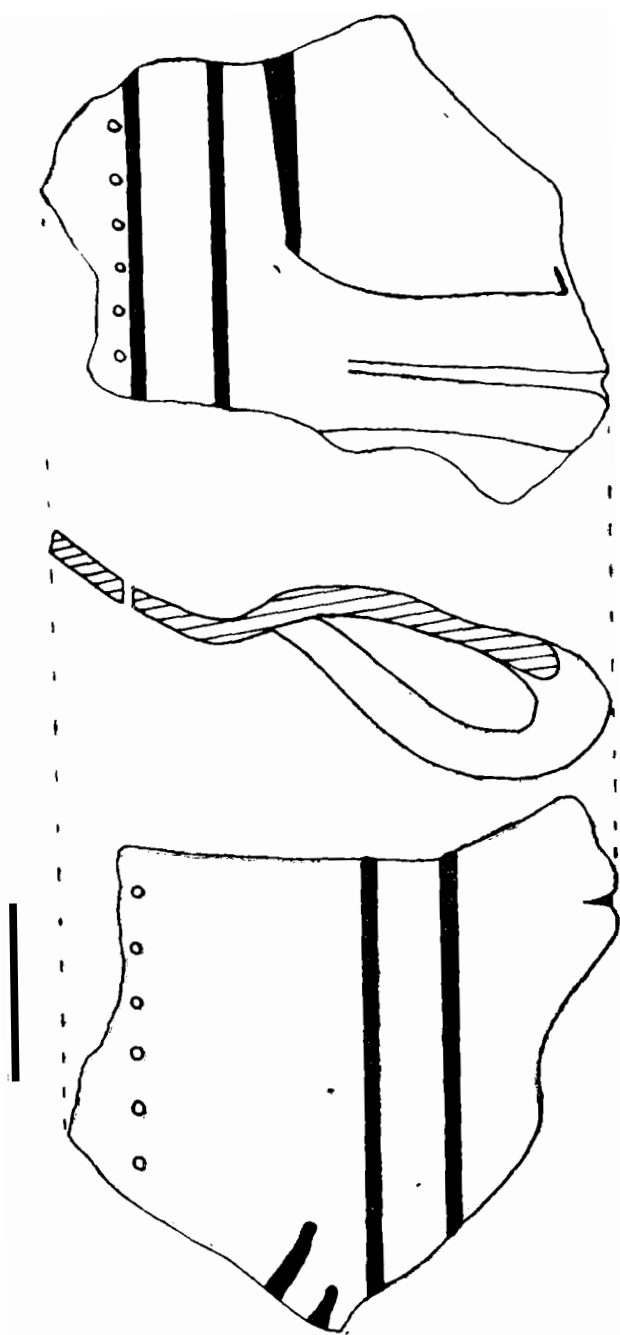
Planşa XL. Ceramică dacică pictată
Pl. XL. Céramique dacique peinte

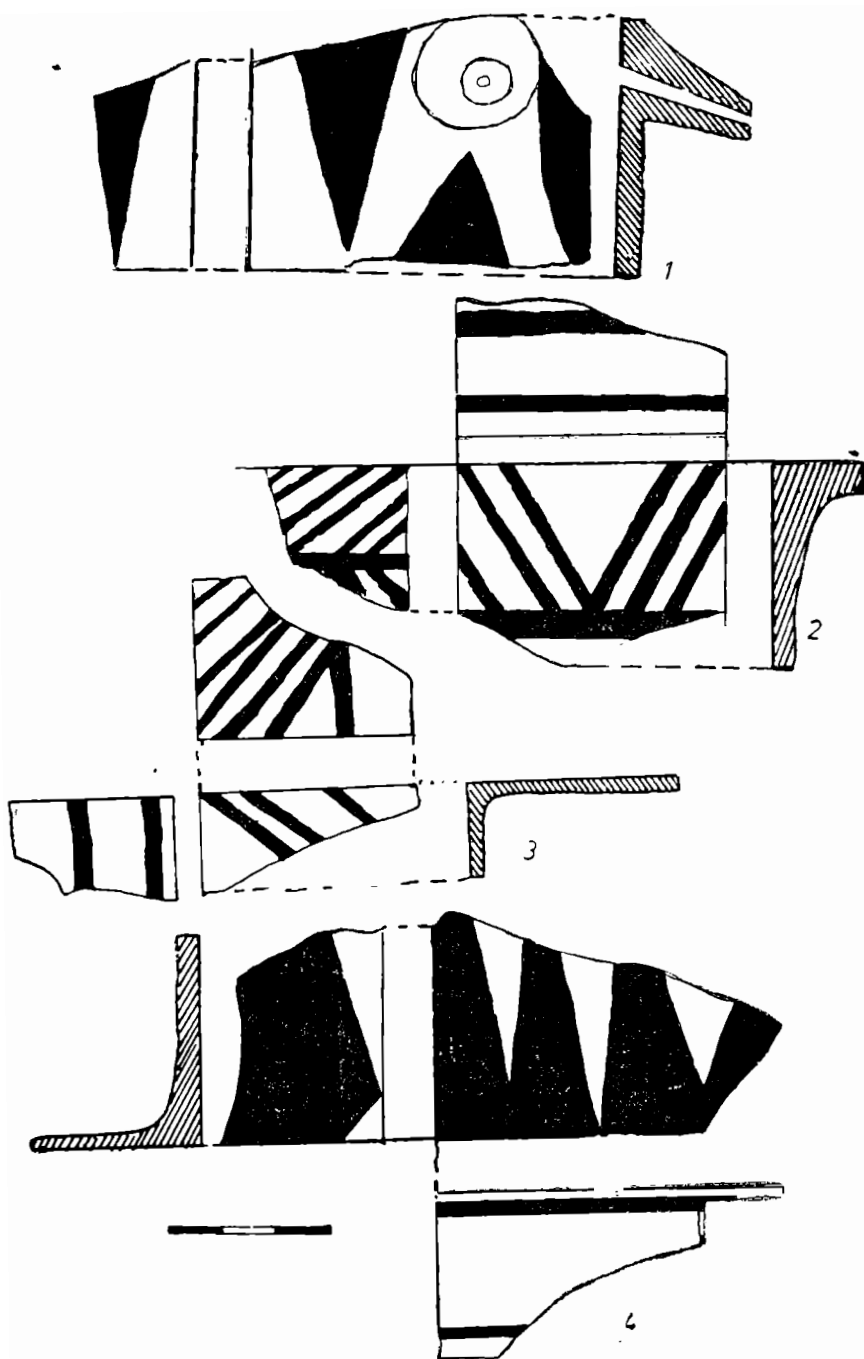
Planșa XLI. Vase cu tub dacice pictate
Pl. XLI. Vases daciques peints avec tube d'écoulement

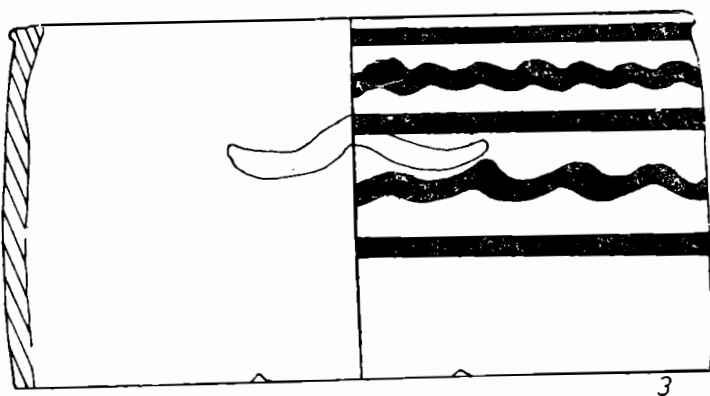
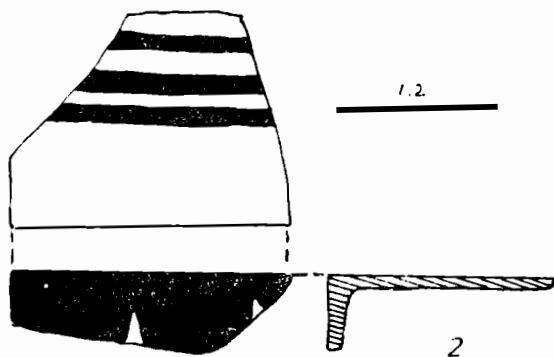
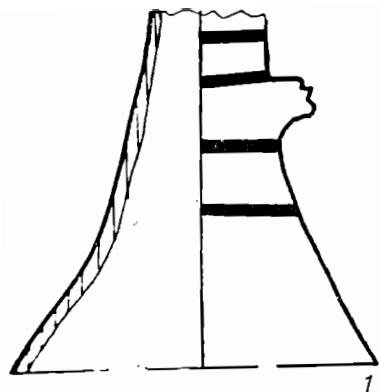
Planşa XLII. Vase cu tub dacice pictate
Pl. XLII. Vases daciques peints avec tube d'écoulement

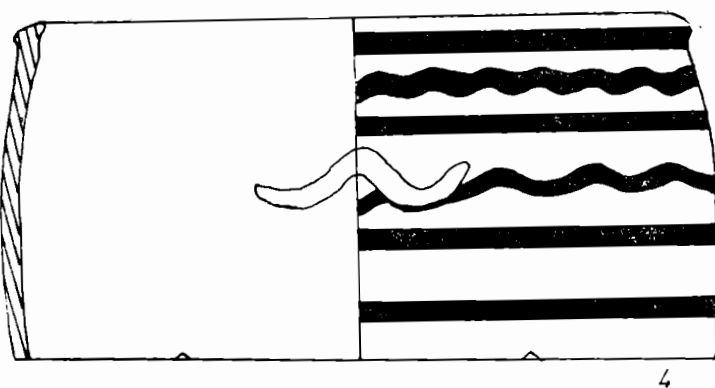
Planșa XLIII. Stecurătoare dacică pictată
Pl. XLIII. Passoire dacique peinte

Planșa XLIV. Vase de cult dacice pictate
Pl. XLIV. Vases daciques de culte peints

3 4

Planşa XLV. Ceramică dacică pictată
Pl. XLV. Céramique dacique peinte

AȘEZAREA CARPICĂ DE LA HOMICENI, JUD. NEAMȚ

de ELENA PETRIȘOR

Cercetările arheologice efectuate pe terenurile fermei agricole din satul Homiceni, com. Bîrgăoani, au fost determinate de apariția întîmplătoare, la punctul „Bendeasca”, a unui mic tezaur monetar¹ format din 38 denari imperiali romani de sec. I—II e.n. (cu prima monedă de la Galba — 68—69 e.n. și ultima de la Hadrianus — 138 e.n.)².

Deplasarea noastră la fața locului a constatat existența pe suprafața arăturii proaspete a numeroase fragmente ceramice și de chirpic, care dovedeau existența în acel loc a unei așezări carpice, peste care s-a suprapus o alta de secolele V—VI e.n.

Investigațiile arheologice întreprinse în anii următori au confirmat existența în acel loc a unei intense locuiri daco — carpice, în al cărui strat de cultură a fost descoperit (în anul 1986) un al doilea tezaur monetar³. Acesta numără 666 denari imperiali romani, ce se desfășoară pe perioada anilor 54 e.n. (Nero) — 141 e.n. (Antoninus Pius).

În cadrul așezării de la Homiceni, au fost decopertate locuințe de suprafață, vetre din afara acestora, gropi de provizii, simple și cuptorite, precum și o serie de gropi de ritual.

Ceramica grosieră, lucrată de mină, dintr-o pastă cu impurități și degresant de scoici pisate, este prezentă în proporție de aproximativ 30 %, fiind reprezentată cu preponderență de vase de tip borcan, decorate cu briuri în relief, simple, alveolate sau crestate și de cești, ambele tipuri de o mai veche tradiție geto-dacă.

Ceramica fină, lucrată la roată dintr-o pastă bine aleasă și frământată, se află într-o proporție de 55 %. De preferință sînt arse reductor. Vasele arse oxidant sînt abia în proporție de 20 % din totalul acestei categorii ceramice.

1 Tezaur descoperit de cooperatorul Dincă Victor din satul Breaza, com. Bîrgăoani, cu ocazia recoltării cartofului.

2 Elena Petrișor, *Tezaurul de la Homiceni, jud. Neamț*, comunicare susținută în cadrul sesiunii științifice organizată de Complexul Muzeal Județean Neamț, în anul 1985.

3 Din colectivul de cercetare, în anul 1986, a făcut parte și Elena Ciubotaru, muzeograf la Complexul Muzeal Județean Neamț. Tezaurul de la Homiceni II este în curs de publicare.

Sînt prezente la această specie ceramică, vase cu una sau două torți, căni, străchini, castroane, strecurători, vase mari de provizii și miniaturale, tipuri frecvent întîlnite în mediul carpic⁴, cu analogiile cele mai apropiate în cadrul descoperirilor de la Poiana-Dulcești, Văleni-Botești, Lutărie-Piatra-Neamț.

Decorul cel mai frecvent întîlnit la acest tip ceramic este cel incizat, cît și cel realizat prin lăstruire.

Ceramica de import aflată în proporție de 15 % (ceea ce reprezintă foarte mult pentru o așezare situată lăturalnic marilor drumuri comerciale antice⁵) este bogat reprezentată printr-un număr remarcabil de fragmente ceramice: ce provin în majoritate de la cel mai răspîdit tip de amforă în mediul carpic și anume cel lucrat dintr-o pastă zgrumțuroasă de culoare alb-gălbui sau roz-gălbui, cu buza îngroșată, gît lung și subțire și cu fundul tronconic, scobit. Torțile prinse de gît și umăr sînt de tipul cu una sau două șanțuiri longitudinale dispuse lateral, sau cu canelură mediană. Ca tipologie se încadrează în tipul A₁ varianta tîrzie pentru secolele II—III e.n. după clasificarea făcută de Gh. Bichir⁶. (Fig. 1 1 ; 5/1 ; 6/1).

Unele fragmente provin de la amfore de dimensiuni mai mici, lucrate dintr-o pastă fină, cu puțin nisip în compoziție și de culoare roz spre cărămiziu, care după aceeași clasificare ar fi de tipul A₂⁷.

Pe un gît de amforă de tip A₁ se află pictate cu vopsea roșie-carmin (la baza acestuia), pe două rînduri suprapuse, următoarele litere grecești : K I C, într-un spațiu de 20×10 mm (Fig. 1/2, 5). Pe un alt fragment, dintr-o pastă asemănătoare celei de mai înainte au fost scrise literele NA într-un perimetru de 33×19 mm. Partea de deasupra literelor lipsește (Fig. 1/4). Pe al treilea, cu o culoare maron-roșcată se observă că a fost trasată o literă sau un semn, din care se observă doar partea de jos. Seamănă cu un II întors : II de 8×9 mm. (Fig. 2/1). Pe un mic fragment dintr-o amforă lucrată dintr-o pastă cu un conținut ridicat de caolin și mai puțin aspră se observă o parte dintr-o incipție trasată cu o vopsea maron-roșcată pe urmele unor impresiuni de două linii oblice paralele, urmate de un romb alungit. Împreună, par a reprezenta literele grecești AA terminate cu un semn + (Fig. 1/3). Toată inscripția se întinde pe $29 \times 9,6$ mm.

Aceste „tituli picti” pot reprezenta valori numerice cu referiri la capacitatea conținută, la ordinea în cadrul unei producții de asemenea recipiente, dar și prescurtările numelor producătorilor sau chiar ale lichidelor ce urmau să le conțină : băuturi, uleiuri, coloranți⁸. De altfel multe fragmente sînt impregnate spre partea interioară cu un colorant negru lucios, de parcă ar fi fost smolite înainte sau în timpul folosirii. Acestea pot constitui și depuneri ale colorantului ce l-au conținut, sau urmele lăsate de unele produse după arderea lor.

⁴ Gheorghe Bichir, *Cultura carpică*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, p. 62 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 94.

⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁷ *Ibidem*.

Același lucru se observă și pe cea mai mare parte a fragmentelor ce provin dintr-un alt tip de amforă și anume A₃, în formă de ulcior⁹, o apariție mai rară în cadrul descoperirilor de secol II—III e.n. din Moldova, unde au fost semnalate la : Văleni—Botești, Butnărești și Gabăra, jud. Neamț¹⁰, Dumbrava com. Ciurea, jud. Iași¹¹, Barboși¹². Fig. 3 1 ; 4 1 ; 8/1 ; 9/1-2).

Cele mai multe au apărut în descoperirile de pe teritoriul Dobrogei¹³.

Au fost semnalate și pe teritoriul URSS¹⁴ și a Bulgariei¹⁵.

Sînt lucrate dintr-o pastă densă, mai puțin aspră, de culoare cărămizie, cu gîtul larg (ușor rotunjit spre mijlocul lui), cu buza puțin profilată prin rotunjire și cu o linie incizată dispusă circular la baza ei. Au o singură toartă în bandă lată, alveolată median, ce pornește de sub buză și se oprește pe umărul vasului, în imediata apropiere a carenei.

Corpul este puternic bitronconicizat, cu partea superioară mult mai scundă decît cea inferioară, care este de obicei decorată cu caneluri mai mult sau mai puțin pronunțate. Fundul este terminat cu un umbo accentuat, înconjurat de un picior înalt tronconic.

Prima amforă ulcior a fost găsită aproape întreagă în partea superioară a unei gropi rituale. Îi lipsea toarta și gîtul. Pe porțiunea cuprinsă între gît și carenă, a fost zgîriat cu un corp ascuțit, după ardere, un semn ce se încadrează într-un perimetru de 9 cm² (Fig. 3/1,2 ; 8/1,2). Amfora are I = 360 mm. și DM = 335 mm. (Fig. 3/1).

Un alt grup de fragmente ce provin de la amfore ulcior au fost găsite în număr mare în preajma gropii rituale și mai puține în interiorul acestora, unde au fost aruncate în timpul ceremonialului. Împreună, au ajutat la întregirea unui alt exemplar. Atît bucățile din interior, cît și cele din exterior, au fost picurate în timpul procesiunii respective cu un lichid care a lăsat pete negre, după cum se poate lesne observa pe corpul reconstituit și chiar pe fundul semisferic ce-i aparține.

Și această a doua amforă are zgîriat un semn în formă de cruce cu brațele lungi de 45 mm. × 50 mm., făcut sub toarta vasului. Este

8 Ibidem.

9 Ibidem, p. 91 ; Silviu Sanic, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolele II î.e.n. — III e.n.)*, Ed. Junimea, Iași, 1981, p. 138.

10 Vasile Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman în zona riurilor Siret și Moldova*, în *Carpica* I, 1968, p. 115, 116, 147 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 91.

11 Silviu Sanic, Șeiva Sanic, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercetări istorice* IV, 1973, p. 78.

12 Silviu Sanic, *op. cit.*, p. 135, 150.

13 Mircea Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV* 22/1, 1971, p. 26, 29 ; G. Ionomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, în *Pontica* I, 1968, p. 250 ; Victor Henrich Bauman, *Ferma romană din Dobrogea*, Muzeul Deltei Dunării, Tulcea, p. 181 ; Const. Scorpan, în *Pontica* I, 1968, p. 356 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 91, Silviu Sanic, Șeiva Sanic, *op. cit.*, p. 78.

14 E. L. Gorohovschii, V. M. Zubar, I. A. Gavriluc, *Pro pizniu datu deiakih anticinih gorodișci Olbiscoi hori*, în *Arheologhia*, nr. 49, Kiev, 1985, p. 30 ; E. A. Rikman, *Jilișcia Budestcovo selita*, în *Cerneahovscaia cultura*, Moscova, 1960, p. 303.

15 M. Stanceva, *Serdica*, I, Sofia, p. 147-152.

mai vizibil și mai adâncit decât precedentul întrucât s-a insistat mai mult la realizarea lui, întâmplată după ardere. Instrumentul ascuțit cu care a fost realizat a ricoșat, întinzind superficial linia orizontală a crucii, către dreapta cu încă 6 cm. Pe urmă, în apropierea gîtului au fost punctate și două buline negre, apropiate, ce se pot încadra într-un perimetru de 33 mm \times 15 mm, și care seamănă cu doi ochi (Fig. 4/1-3 ; 9/1-2 ; 10/1-2). Amfora are dimensiunile de I = 330 mm. și DM = 314 mm.

Semne incizate după ardere pe suprafața exterioară a unor vase, au mai fost întîlnite în mediul carpic, fiind preluate de la sarmați¹⁶. Mai rar sint întîlnite pe amfore. Practica folosirii lor în cadrul unor ritualuri a determinat și prezența lor în cadrul menționat mai sus. Dacă pentru primul „graffiti” nu s-au găsit încă analogii, cel de al doilea a mai fost semnalat în cadrul unor cercetări desfășurate la Kozîrsk¹⁷, pe teritoriul URSS unde se întîlnește pe același tip de ulcior amforoidal.

Cele două buline negre semnalate pe cea de a doua amforă, sint deasemeni o noutate. Contextul în care a fost folosit vasul ne îndeamnă să credem că folosirea lor avea aceeași semnificație ca a graffitielor, și anume de ordin magic.

Dia a treia amforă ulcior, al cărei fragmente au fost recuperate tot din preajma gropii rituale, s-au putut întregi numai gîtul cu toarta în bandă lată cu o ușoară alveolare mediană, ce pornește de sub buză și se întîlnește cu vasul deasupra carenei. Buza rotunjită la exterior este marcată mai bine de linia orizontală incizată, ce se află imediat sub ea. Înălțimea gîtului amforei este de 130 mm., iar DG = 116 mm. (Fig. 2/3 ; 11).

Restul fragmentelor găsite în același context cu cele dinainte provin de la un alt exemplar, care nu are suficiente elemente pentru a fi întregit.

În altă secțiune a mai fost descoperit un picior de la un asemenea tip de amforă, care a fost confecționată dintr-o pastă mai puțin nisipoasă și de culoare cărămidie-roșcată. Forma acestuia vrea să sugereze o amforă mai suplă decât cele discutate pînă acum. (Fig. 2/2 ; 6/3).

Exemplele întregite se deosebesc între ele prin dimensiuni și forma piciorului de susținere, care are unele particularități. Prima este mai scundă și mai largă, iar piciorul de susținere are umboul mai aplatizat și totodată mai plin în secțiune. Partea exterioară, tronconică a piciorului lipsește, fiind spart din vechime. Prin folosire, urmele acestuia s-au rotunjit, creînd impresia (pe unele porțiuni) că fundul semi-sferic este înconjurat de un inel profilat.

Cea de a doua amforă este mai zveltă și mai îngustă, iar piciorului deasemeni îi lipsește partea tronconică. Are umboul mai pronunțat și foarte subțire în secțiune în comparație cu mărimea și volumul vasului.

Toate amforele ulcior semnalate în cadrul așezării de la Homiceni, au avut o folosință rituală, exceptînd piciorul găsit în alt context. Proportia ar fi în aceste condiții de 4/1, ceea ce ne determină să considerăm

16 Gheorghe Bichir, *op. cit.*, p. 89.

17 E.L. Gorohovschii et colab, *op. cit.*, p. 30.

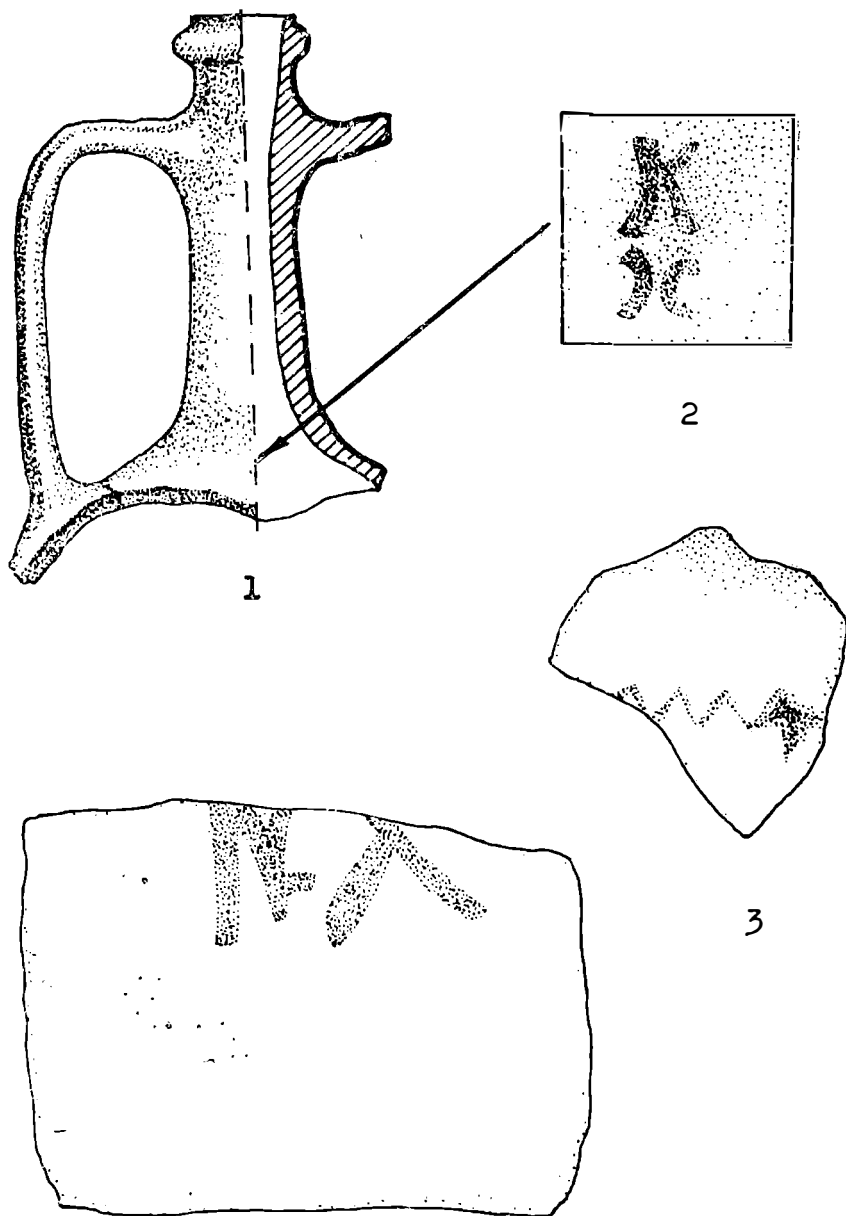

Fig. 1. 1 — Gît de amforă cu inscripție (mărime 1/4); 2—4: tituli picti pe fragmente de amfore (mărime 1/1).

Fig. 1. 1 — Col d'amphore avec inscription (rapport 1/4); 2—4 — *tituli picti* sur des fragments d'amphore (rapport 1/1).

că erau preferate în cadrul unor practici magice¹⁸. Peste tot unde au apărut folosite ca urne¹⁹, le lipsea de obicei partea superioară cu gîtul, toarta și uneori fundul, ceea ce a determinat interpretarea spargerii lor intenționate²⁰, după cum s-a întîmplat și în cazul nostru. Noutatea constă în faptul că au fost folosite în ritualul legat de o anume credință, în cadrul căreia s-a petrecut înmormîntarea unui ciine.

În totalitatea cazurilor în cadrul cărora au fost semnalate, amforele ulcior au fost datate în sec. II—III e.n. În cazul așezării de la Homiceni, datorită asocierii cu materialul din groapa rituală în care alături de un fragment din fundul celei de a doua amfore se afla și o toartă cu protuberanță de tip sarmatic, acestea pot fi datate în a doua jumătate a sec. III e.n.

Permanentul contact al triburilor dacilor liberi cu civilizația romană este un fapt dovedit, fiind de astădată reconfirmat cu referire la locuitorii așezării de la Homiceni, atît prin bogăția materialelor furnizate, cît și prin implicațiile de ordin economic, politic și spiritual pe care acestea la relevă.

L'ÉTABLISSEMENT CARPE DE HOMICENI, DÊP. DE NEAMȚ

Résumé

Les recherches archéologiques de Homiceni-Bîrgăoani (dép. de Neamț) ont été déterminées par l'apparition accidentelle au lieu dit „Bendeasca”, d'un petit trésor monétaire formé par 38 déniers impériaux romains des années 68—138 de n.è. Pendant les fouilles de 1986, au même lieu de l'établissement carpe, on a découvert un deuxième trésor formé par 666 déniers, avec la première émission de Néro (54 de n.è.) et la dernière d'Antonin Pius (141 de n.è.).

Sauf la céramique autochtone typique pour les établissements dacocarpes, on a signalé à Homiceni la présence d'un pourcentage assez élevé de fragments appartenant à la céramique d'import, dont la majorité provient des amphores. Sur quelques fragments d'amphores, on a signalé quatre *tituli picti*, faits avec la couleur rouge-vermillon et rouge-maron (Fig. 1/2-4 ; 2/1).

Sur deux amphores on a observé l'apparition de deux graffiti (Fig. 3/2 ; 4/2).

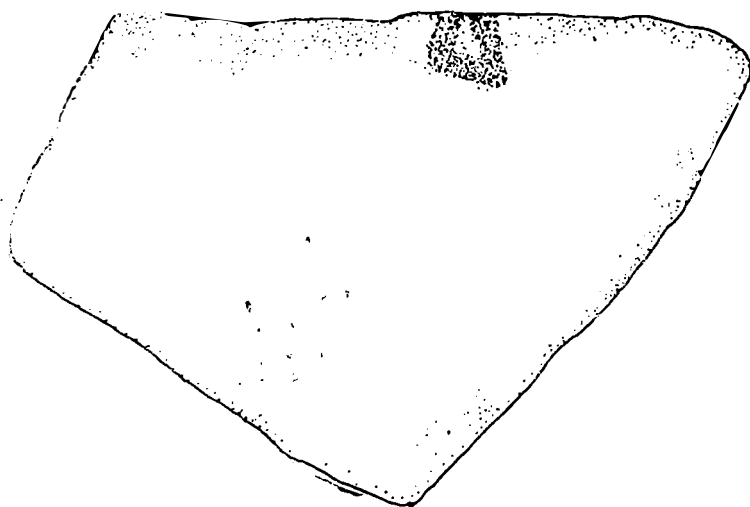
L'auteur mentionne aussi l'apparition, pour la première fois, sur deux des amphores, de quelques signes incisés, faits après la cuisson, tous les deux de provenance sarmatique. On a mis ces signes en relation avec le rituel magique qui accompagne l'inhumation d'un chien. Les cachets noirs peints immédiatement au-dessous du col de la deuxième amphore sont mis en relation avec le même rituel (Fig. 4/3 ; 10/1).

C'est pour la première fois qu'on rencontre les amphores de ce type, utilisées dans le cérémonial appartenant à une certaine croyance et leur datation est déterminée (par l'association avec une anse au protubérance de type sarmatique), dans la deuxième moitié du III-e siècle de n.è.

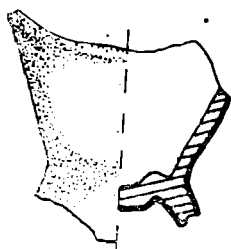
18 Acestea pot fi puse și în legătură cu ritul de înmormîntare, din moment ce în groapa rituală a fost înhumat un cline.

19 La Gabăra și Văleni în Moldova și Enisala în Dobrogea.

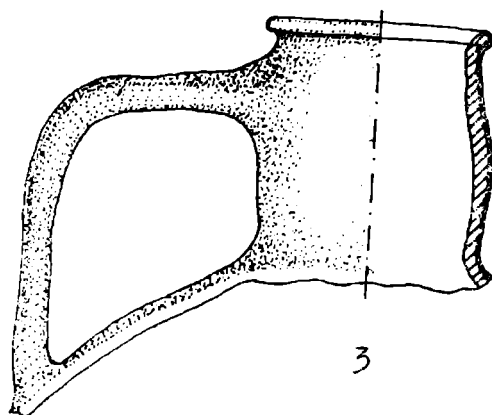
20 Ion Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitrești—Gălății (Iasi)*, în *Arheologia Moldovei* VI, 1969, p. 131.

1

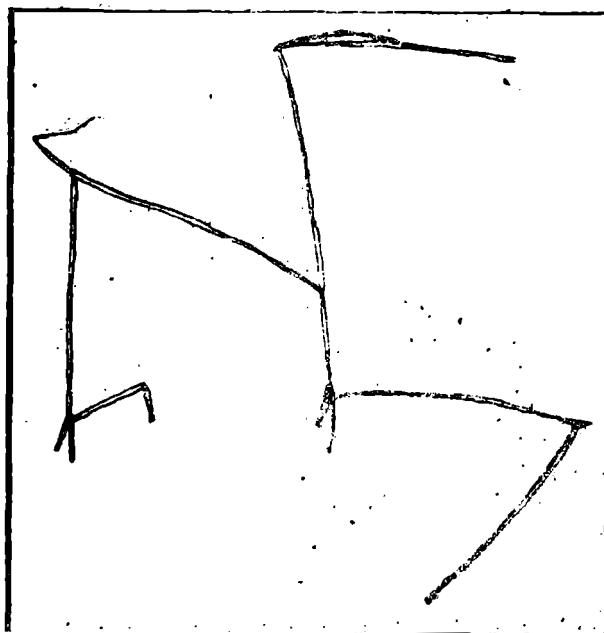
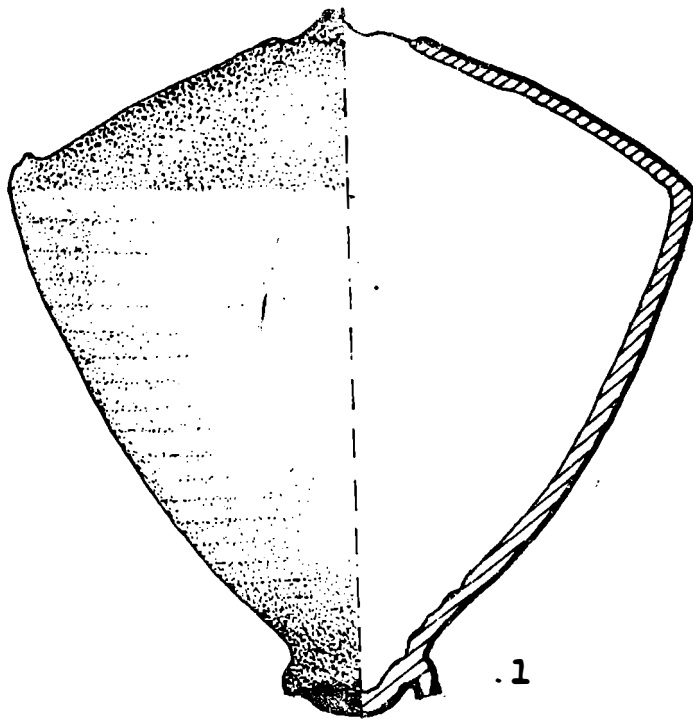
2

3

Fig. 2. 1: Fragment de amforă cu inscripție (mărime 1/1); 2—3: fragmente de amfore ulcior (mărime 1/4).

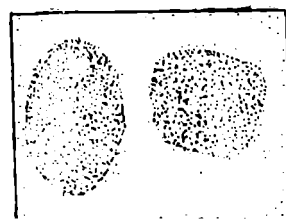
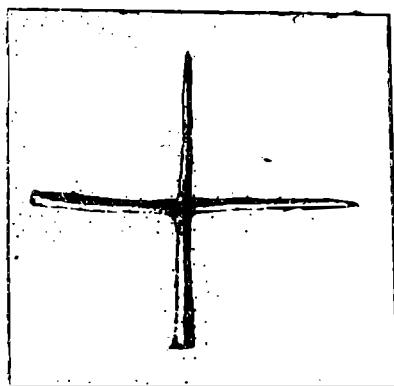
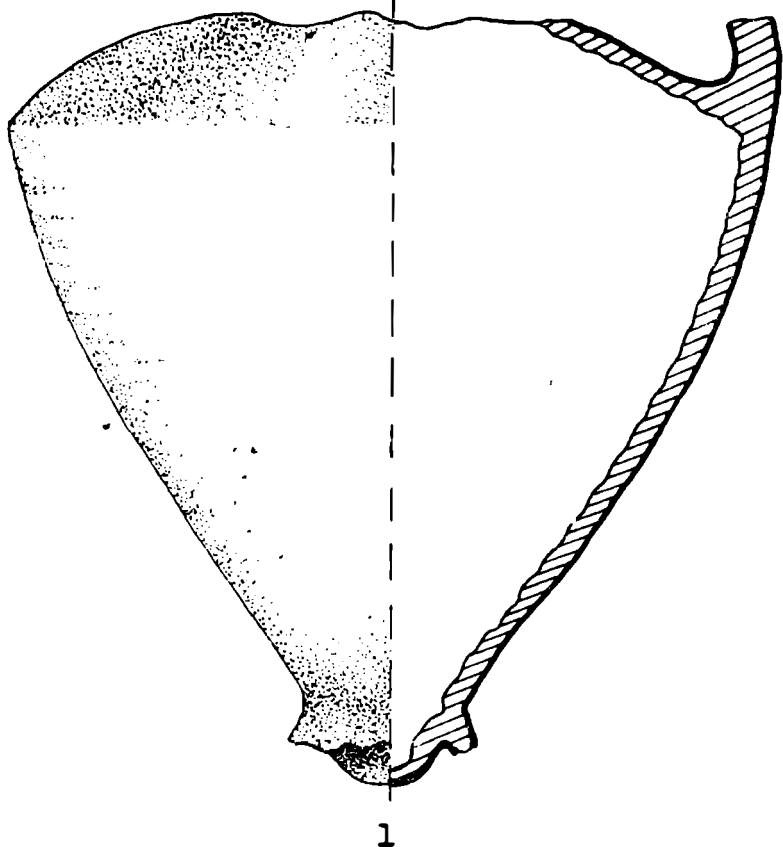
Fig. 2. 1 — Fragment d'amphore; avec inscription (rap. 1/1); 2—3 — fragments d'amphores (rap. 1/4).

2

Fig. 3. 1 : Amforă ulcior (mărime 1/4) ;
2 : detaliul semnului (mărime 1/1).

Fig. 3. 1 — Amphore (rap. 1/4) neântre detalii care e designe (rap. 1/1).

2

3

Fig. 4. 1 : Amfora (mărime 1/4) ; 2—3 : detaliu de semn și buline (mărime 1/1)
 Fig. 4. 1 — Amphore (rap. 1/4) ; 2—3 — détail avec le signe et les cachets (rap. 1/1)

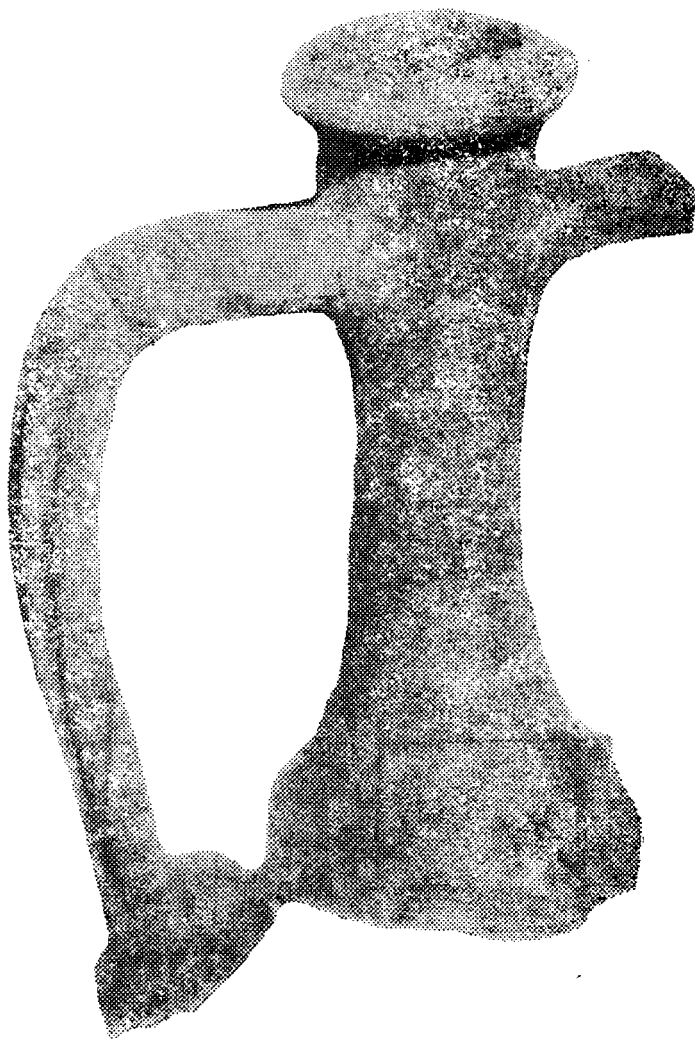

Fig. 5. Foto — git de amforă tip A₁.
Fig. 5. Col d'amphore.

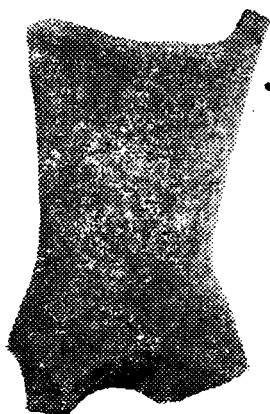
Fig. 5. Foto — git de amforă tip A₁.
Fig. 5. Col d'amphore.

1

2

3

Fig. 6. Foto — amfore fragmentare.
Fig. 6. Amphores fragmentaires.

Fig. 7. Foto — amforă „in situ”.
Fig. 7. Amphore „in situ”.

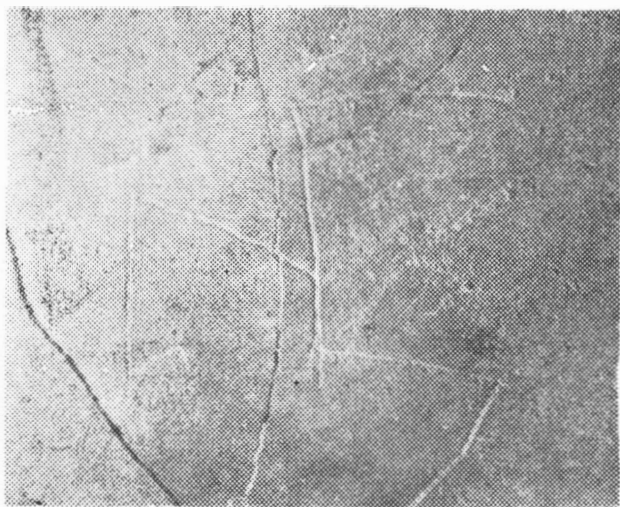
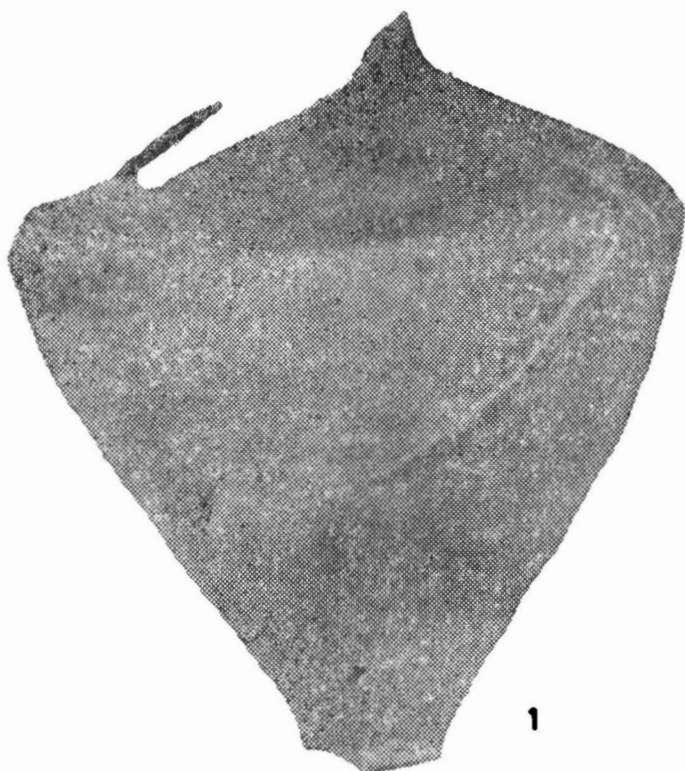

Fig. 8. Foto — 1—2 : amforă ulcior nr. 1 și detaliu de graffiti.

Fig. 8. 1—2 — Amphore et détail avec des graffiti.

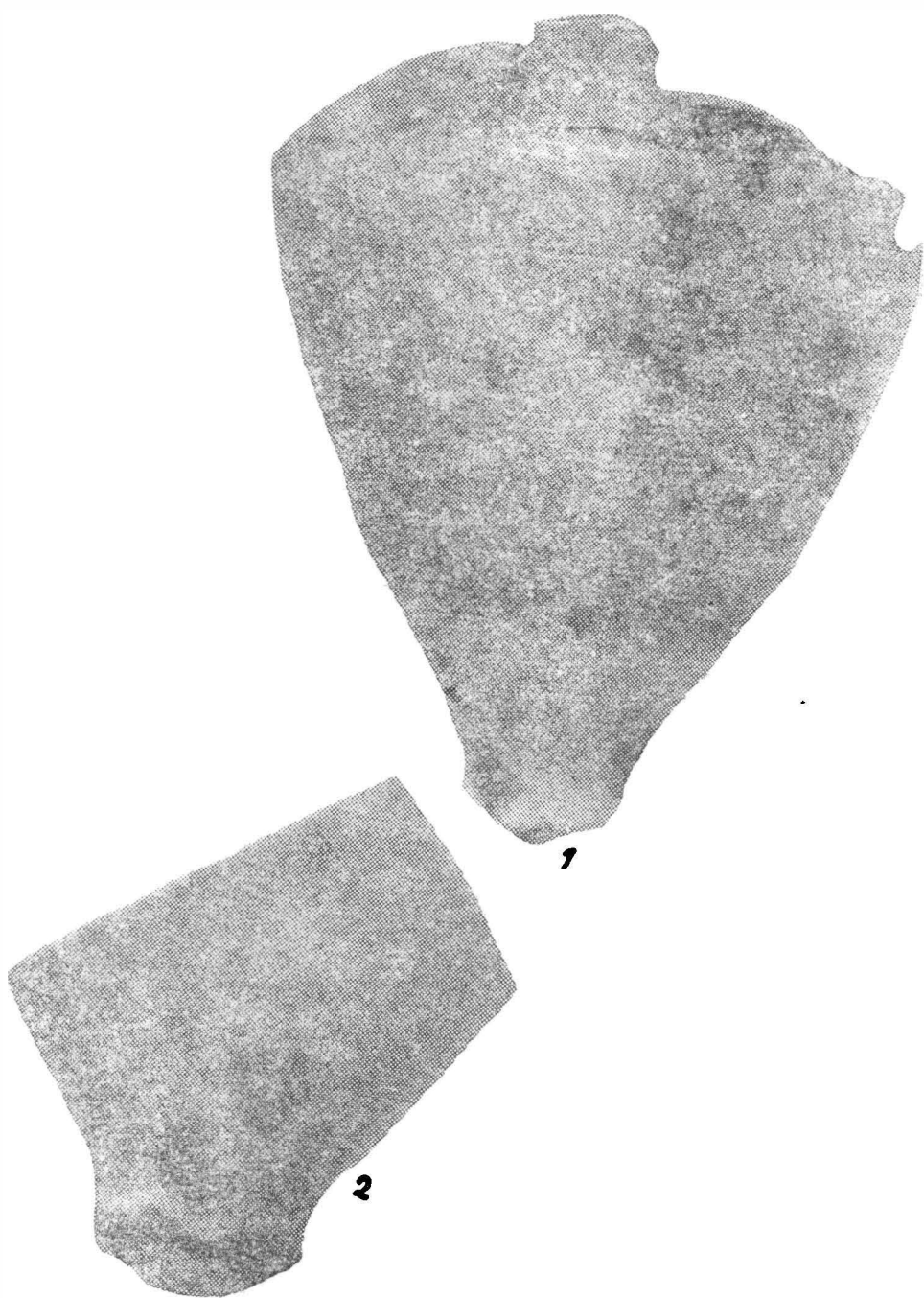

Fig. 9. Foto 1—2 : amfora ulcior nr. 2 și detaliu de picior.
Fig. 9. 1—2 — Amphore et détail du pied.

Fig. 10. Foto 1—2 : detaliu de buline și graffiti de pe amfora nr. 2.
Fig. 10. 1—2 — Détail avec des cachets et des graffiti d'une amphore.

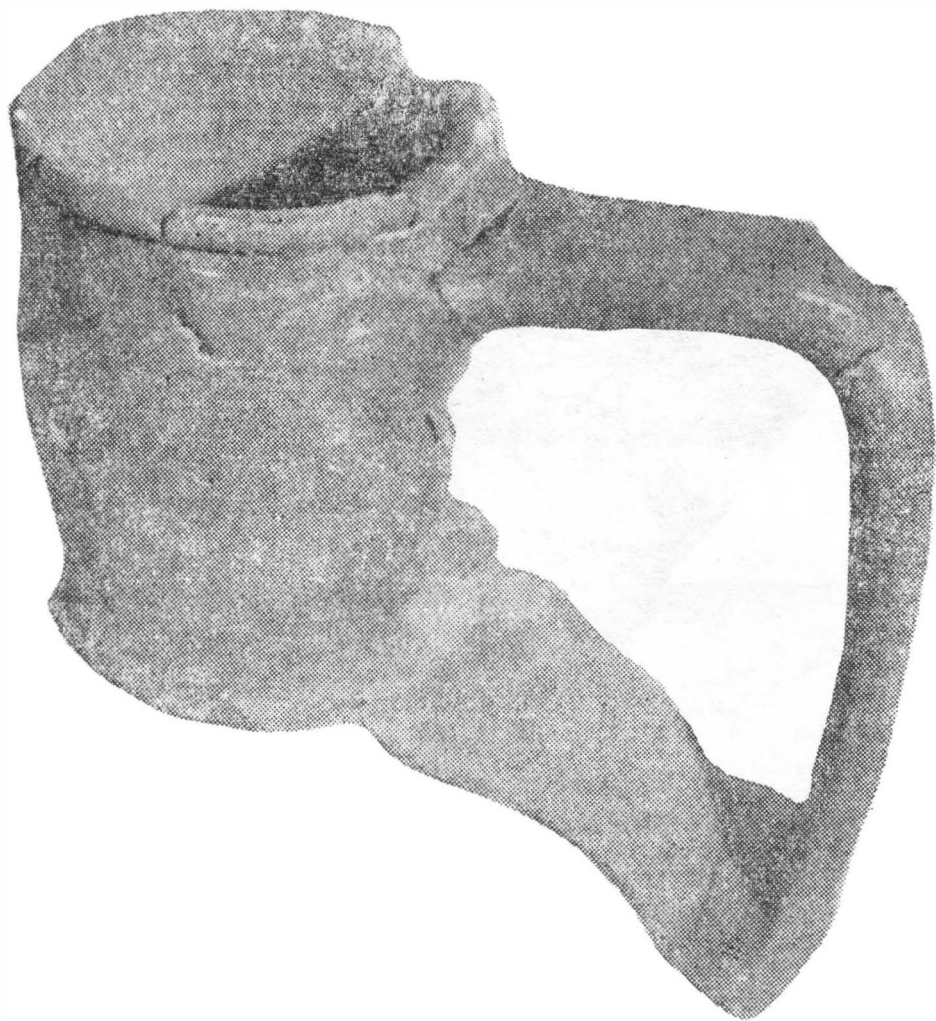

Fig. 11. Foto : gît de amforă ulcior.
Fig. 11. Col d'amphore.

„LE TRESOR UNIQUE“ DE L'EMPIRE ROMAIN

par VIRGIL MIHAILESCU-BIRLIBA

A la suite de l'analyse des trésors de deniers romains de l'est de la Dacie qui s'achèvent par des monnaies des IIe—IIIe siècles de n.è., et compte tenu des données fournies par des trésors similaires du monde romain, récemment nous avons dégagé une série de conclusions¹ :

1. Jusqu'à présent, les trésors de deniers romains qui prennent fin par des émissions des IIe—IIIe siècles de n.è. ont été répartis en séries suivant leurs monnaies *terminus post quem* (Trajan, Hadrien, Antonin le Pieux, Marc-Aurèle, Commode, Septime Sévère, Caracalla, Élagabale, Alexandre-Sévère, etc.). Or, une telle méthode nous a paru incomplète et en conséquence nous avons introduit un critère nouveau, à savoir les années d'émission des monnaies *terminus ante quem*. Sous ce rapport, les dépôts de deniers romains se divisent en deux catégories seulement : a) ceux qui ont dans leur composition des deniers pré-néroniens, en particulier des émissions républicaines et de Marc Antoine ; b) ceux dont les monnaies les plus anciennes sont de la période Néron — Vespasien. Etant donné que la réforme monétaire de Néron (64 de n.è.) précède de peu le règne de Vespasien (69—79 de n.è.), nous considérons que le point de départ des thésaurisations qui se situent entre 54—68 et 69—79 de n.è. ne peut être fixé avec précision, mais qu'il est à coup sûr en liaison avec la réforme de Néron. Il existe aussi des trésors qui par leurs premières monnaies se situent en dehors des deux groupes susmentionnés, mais nous estimons que ce sont des exception, dues le plus souvent à la récupération incomplète des découvertes. Cela n'est pourtant pas une règle absolue.

En conséquence, nous considérons que, sous l'effet de la „loi de Gresham“, les deniers pré-sévériens ont été soustraits à la circulation, accumulés à l'intérieur de l'empire et enfouis dans les territoires des populations libres², où ils sont parvenus par différentes voies et différents moyens que nous tâcherons de préciser. C'est pourquoi les dates d'émission des monnaies *terminus post quem* ne coïncident pas en général avec les périodes d'enfouissement des trésors³, qui ne peuvent être déduites

1 Virgil Mihailescu-Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București, 1980, p. 106—109, 201—202, 238 et 244—245.

2 S. Bolin, dans *BerRGK*, 19, 1929, p. 100—101 ; idem, *State and Currency*, p. 64 et 77 ; V. Mihailescu-Birliba, *op. cit.*, p. 201—202.

3 S. Bolin, dans *BerRGK*, 19, 1929, p. 101 ; V. Mihailescu-Birliba, *ouvr. cit.*

qu'approximativement par l'étude des sources antiques, corroborées par les données archéologiques. Beaucoup de ces dépôts ont été enfouis longtemps après la date d'émission de la dernière monnaie ⁴

2. L'analyse numismatique interne des trésors, d'une part, et la répartition des découvertes d'après leurs monnaies constituant un *terminus ante quem*, de l'autre, nous ont conduit à supposer que les dépôts monétaires du *Barbaricum*, qui se terminent par des émissions différentes, représentent des parties du fonds monétaire général existant ⁵. La question qui se pose et à laquelle on a déjà essayé de répondre est : de quel fonds monétaire s'agit-il, de quelle époque ? Notre opinion, c'est que, à quelques exception près, les trésors de deniers des territoires d'Europe non occupés par les Romains reflètent la composition d'une masse unique de monnaies en circulation : celle de l'Empire romain depuis la réforme de Septime Sévère jusqu'aux règnes de Trajan Dèce et de Gallien ⁶, et particulièrement jusqu'à Élagabale ⁷. C'est pourquoi nous estimons que les trésors de deniers romains de Moldavie, aussi bien que ceux de l'Empire, représentent des parties (des lots) du fond monétaire général existant, c'est-à-dire qu'ils se sont constitués selon le modèle de ce „trésor unique“ de l'Empire qu'est la masse monétaire romaine en circulation ⁸.

Dans le présent ouvrage, nous essayons d'envisager un nouvel point d'appui concernant le „trésor unique“ de l'Empire. En considérant que les découvertes des deniers ont été mieux étudiées et publiées, et que ces dépôts reflètent avec une grande intensité la circulation monétaire majeure de l'Empire, nous avons choisi les groupes de trésors qui s'achèvent avec des deniers d'Hadrien — Antonin le Pieux ⁹, Marc-Aurèle ¹⁰,

4 S. Bolin, *State and Currency*, p. 105—106 ; M. Iou. Braïtchevski, *Rimska moneta*, p. 243 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 201—202.

5 S. Bolin, dans *BerRGK*, 19, 1929, p. 104.

6 Sperber Daniel, dans *NC*⁷, 10, 1970, p. 111—115 ; M. Thirion, *Les trésors monétaires gaulois et romains trouvés en Belgique*, Bruxelles, 1967, p. 17 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 201—202.

7 V. Mihăilescu-Bîrliba, dans *PACT*, 5, 1981, *Statistique et Numismatique*, p. 332—333.

8 Idem, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 244.

9 Ci-après 7 trésors qui s'achèvent par des monnaies durant la période Hadrien — Antonin le Pieux mis au jour dans la partie est de la Roumanie : *Berzunți*, dép. de Bacău (D. Tudor, dans *SCȘ Iași*, II, 1951, 3—4, p. 586) ; *Arva*, dép. de Vrancea (O. Iliescu, dans *CreștColect*, 39—40, 1972, p. 18—26, nos 57—58) ; *Berești-Bistrița*, dép. de Bacău (V. Căpitanu, dans *Carpica*, 4, 1971, p. 288—289) ; *Brăești*, dép. de Botoșani (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 593, no 20) ; *Buciumi*, dép. de Bacău (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 378—379, no 40) ; *Costișa II*, dép. de Neamț (V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 261, no 71) ; *Muncelu de Sus*, dép. de Iași (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 381, no 58 ; M. Chițescu, dans *SCIV*, XXII, 1971, 3, p. 403).

10 Voici 14 trésors de l'est de Roumanie qui s'achèvent par des émissions de Marc-Aurèle : *Arini—Unguri*, dép. de Bacău (V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 251, no 3) ; *Bîrgăoani*, dép. de Neamț (V. Mihăilescu-Bîrliba, dans *Carpica*, 14, 1982, p. 57—63) ; *Buhoci*, dép. de Bacău (M. Chițescu, P. Țarălungă, dans *Carpica*, 2, 1969, p. 195—196) ; *Crăiniceni—Horodiștea*, dép. de Botoșani (V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 261, no 73) ; *Davideni*, dép. de Neamț (V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 262, no 75) ; *Hertioana de Jos*,

Commode¹¹, Pertinax-Septime Sévère¹² et Caracalla-Alexandre Sévère¹³, qui ont été mis au jour à l'Est de la Roumanie (la Moldavie) et ils ont été reproduits dans le tableau n° 1. Enfin, en respectant les mêmes conditions garantissant une homogénéité qualitative dans le temps et

dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba et I. Mitrea, dans *Carpica*, 7, 1975, p. 15—29) ; *Măgîrești*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 270, n° 141 ; Ș. Sanie, V. Căpitanu, dans *Cercetist*, 6, 1975, p. 69—81) ; *Negri*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 273, n° 164) ; *Oniceni*, dép. de Neamț (C. Moisil, dans *CreștColecf*, XLIX—LIII, 1938—1942, p. 102—107, nos 1166—1228) ; *Prăjești*, dép. de Bacău (M. Chițescu, P. Țărălungă, dans *Carpica*, 2, 1969, p. 193—195) ; *Simionești*, dép. de Neamț (M. Chițescu et V. Ursache, dans *SCN*, IV, 1968, p. 385—391) ; *Strunga I* (1925), dép. de Iași (V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 284, n° 238) ; *Tansa*, dép. de Iași (D. Tudor, dans *SCȘIași*, II, 1951, 3—4 p. 586—587) ; *Tăvădărești*, dép. de Bacău (V. Căpitanu, dans *Carpica*, 4, 1971, p. 289).

11 Pour le groupe qui s'achève par des monnaies de Commode : *Bălănești II*, dép. de Neamț (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, III, 1959, p. 605) ; *Ciumași*, dép. de Bacău (D. Tudor, dans *SCȘIași*, V, 1954, 3—4, p. 386) ; *Costești II* (1948), dép. de Iași (D. Tudor, *op. cit.*, p. 386) ; *Costișa* (1935), dép. de Neamț (C. Matasă, B. Mitrea, dans *SCN*, I, 1957, p. 475) ; *Fedeleșeni*, dép. de Iași (N. Gostar, dans le vol. *Hăbăsești*, București, 1954, p. 555, 576—577 ; B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, I, 1957, p. 231) ; *Gherăieștii Noi*, dép. de Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 289—290, n° 285) ; *Gura Văii I* (1935), dép. de Bacău (B. Mitrea, dans *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 161 ; idem, dans *SCIV*, VII, 1957, 1—4, p. 175) ; *Parava I* (1937), dép. de Bacău (M. Gramatopol, dans *CreștColecf*, 12, 1965, p. 308—342) ; *Recliu*, dép. de Neamț (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 596 ; idem, dans *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 382 ; V. Căpitanu dans *Carpica*, 4, 1971, p. 291—292) ; *Sascut*, dép. de Bacău (G. Severeanu, dans *București*, 2, 1935, p. 218—232 ; M. Macrea, dans *AISC*, 3, 1936—1940, p. 275—276 ; V. Mihailescu-Bîrliba, dans *MemAntiq*, 2, 1970, p. 327) ; *Soccea I* (1943), dép. de Neamț (D. Tudor, dans *SCȘIași*, V, 1954, 3—4, p. 386 ; B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, I, 1957, p. 231 ; V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 317) ; *Soccea II* (1970), dép. de Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 283 n° 232) ; *Strunga II* (1933 ?), dép. de Iași (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, XVI, 1972, p. 372) ; *Țirpești*, dép. de Neamț (B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 481 ; V. Mihailescu-Bîrliba, dans *MemAntiq*, 2, 1970, p. 317—318) et *Vlădiceni*, dép. de Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 316).

12 Ces 15 trésors sont : *Ardeoani*, dép. de Bacău (V. Căpitanu, dans *Carpica*, 2, 1969, p. 179—183) ; *Avrămești*, dép. de Vaslui (C. Schuchhardt, dans *Arch. epigr. Mitth.*, IX, 1885, p. 225—226 ; D. Tudor, dans *SCȘIași*, V, 1954, 3—4, p. 385) ; *Bacău*, dép. de Bacău (M. Macrea, dans *AISC*, I, 1928—1932, p. 129—139) ; *Cioldani*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, dans *MemAntiq*, 3, 1971, p. 589) ; *Cursești*, dép. de Vaslui (B. Mitrea, dans *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 161) ; *Făurei*, dép. de Neamț (M. Chițescu, V. Ursachi, dans *Carpica*, 2, 1969, p. 150—153) ; *Ghindăoani*, dép. de Neamț (Gh. Poenaru Bordea, V. Mihailescu-Bîrliba et Alex. Artimon, dans *SCIV*, XIX, 1968, 4, p. 597—609 ; V. Mihailescu-Bîrliba, Gh. Poenaru Bordea, dans *SCN*, V, 1971, p. 385—388) ; *Hîrșova*, dép. de Vaslui (R. Vulpe, dans *Materiale*, I, 1953, p. 218, 480—481) ; *Itești*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, dans *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1983, 129—130, p. 131—147) ; *Măgura*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977) ; *Mastacăn*, dép. de Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 269—270, n° 140) ; *Oboroceni*, dép. de Iași (B. Mitrea et Em. Zaharia, dans *ArchMold*, 5, 1957, p. 82—124) ; *Puriceni* — *Poiana Mărului*, dép. de Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, dans *MemAntiq*, 4—5, 1972—1973, p. 125—230) ; *Racova-Chetriș*, dép. de Bacău (B. Mitrea, dans *MemAntiq*, 2, 1970, p. 251—279).

13 Nous avons inséré dans ce groupe 5 trésors qui s'achèvent par des émissions de Caracalla, d'Élagabale et d'Alexandre Sévère : *Blăgești*, dép. de Bacău (V. Mihailescu-Bîrliba, D. Monah, dans *Carpica*, 7, 1975, p. 31—43) ; *Iași*, dép. de Iași

dans l'espace, nous avons classé les trésors similaires découverts dans l'Empire (voir le tableau n° 2¹⁴) : Hadrien — Antonin le Pieux¹⁵, Marc-Aurèle¹⁶, Commode¹⁷, Pertinax-Septime Sévère¹⁸ et Caracalla-Élagabale¹⁹. Nous avons procédé par groupes des trésors, étant donné que

(O. Iliescu, dans *CrestColecf*, 4, 1962, p. 316—338); *Cîndești*, dép. de Neamț, (V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, p. 260, n° 64); *Ghîndăoani* — *Leontinești*, dép. de Neamț (Gh. Poenaru Bordea, V. Mihailescu-Bîrliba et Alex. Artimon, dans *SCIV*, XIX, 1968, 4, p. 600); *Muntenești*, dép. de Vaslui (D. Tudor, dans *SCȘlași*, V, 1954, 3—4, p. 379—400).

14 Afin de simplifier les calculs nous avons groupé les émissions des différents empereurs comme suit : deniers républicains et de Marc Antoine; d'Auguste à Claude Ier; de Galba, d'Othon et de Vitellius; de Pertinax, Didius Julianus, Clodius Albinus, de Pescennius Niger et de Septime Sévère; de Caracalla à Élagabale pour l'Empire et de Caracalla à Alexandre Sévère, pour la Moldavie.

15 Les découverts suivantes forment le groupe des trésors qui s'achèvent par des monnaies d'Hadrien et d'Antonin le Pieux : Lăpușnic (I. Winkler, dans *JNG*, XVII, 1967, p. 148, n° 78); Dewsbury York, Waudrez Hainaut, Peer Limbourg, Slatino, St. Albans Hertford, Thorngrafton Northumberland, Ormskirk Lancashire, Volubilis, Castagnaro — Verona, Birdswald Cumberland, Mallerstang Westmoreland, Eleutheropolis Palestine, Swaby Lincolnshire, Vișea, Bryn Gwydion Carnarvon, Narcot Lane Buckinghamshire, Boverton Glamorgan, Carlisle Cumberland, Londres, Lutterworth Leicestershire, Mont Moselle, Bosc Normand Eure, Hedderneim Nassau, Altenmark Styrie, Wallern Burgenland, Gressenich Rhénanie (S. Bolin, *State and Currency*, p. 342—345, *Supplement*), Dîmbău (C. Preda, dans *SCN*, I, 1957, p. 114—129), Cristești de Mureș (D. Protase, A. Zrinyi, dans *ActaMN* 4, 1967, p. 464—467), Norton Malton (R. A. G. Carson, dans *NC*, III, 1963, p. 17) et Sălășuri — 1961 (J. Molnar, I. Winkler, dans *ActaMN*, 2, 1965, p. 269—287).

16 Pour le groupe qui s'achève par des émissions de Marc-Aurèle nous avons utilisé les trésors suivants : Grădiștea de Munte (I. Winkler, dans *SCN*, V, 1971, p. 286—295), Barbură (D. Protase, *Problema continuității*, p. 86), Tibodu (D. Protase, dans *ActaMN*, 6, 1969, p. 510—512), Reghin (D. Protase, *Problema continuității*, p. 87), Sighișoara (D. Protase, *op. cit.*, p. 50), Allerton York, Swine York, Nuneaton Warwick, Thornhill York, Eccleston Cheshire, Rudchester Northumberland, Knapwell Cambridge, Beackamwell Norfolk, Newbiggin Westmoreland, Poughill Devonshire, Caistor Norfolk, Castle Bromwich Warwick, Edwinstowe Nottingham, Hinckley Leicester, Lombards Green Derby, Naseby Northampton, Deutsch Altenburg I, Spital, Deutsch Altenburg II, Stockstadt, Kleinredrichingen Palatinat, Véronne, Osiek, Sotin, Mocsolad, Tolna Megye, Metkovec, Mokres, Riopar et Egypte (S. Bolin, *State and Currency*, p. 346—350, *Supplement*), Cirpan (K. Kolev, dans *Godichnik na Narodna Archeologičeskij Muzej Plovdiv*, 7, 1971, p. 170), Feigh Mountain (J. D. Bateson, dans *ProcRIA* 73/C, 1973, p. 44 et note 24) et Neubaum Hanovre (Mommensen, Blacas, De Witte, *Histoire de la Monnaie Romaine*, Paris, III, 1873, p. 54—55 et la note 3).

17 Ces 10 trésors qui s'achèvent par des monnaies de Commode sont : Brixworth Northampton, Lydney Gloucester, Silly Orne, Vienna, Unterammergau, Prelasko, Chasanfakla, Vratza (S. Bolin, *op. cit.*, p. 347—350), Brenhamwell (Mommensen, Blacas, De Witte, *op. cit.*, III, p. 54—55 et la note 9) et Bletchley (M. H. Crawford, dans *NC*, 9, 1969, p. 113—122).

18 Nous avons inséré les trésors suivants qui s'achèvent par des émissions de Septime Sévère : Silchester Hampshire, Denland Dorset, Obergele Denbighshire, Cranley Gardnes Middlesex, Flonheim Hesse (S. Bolin, *op. cit.*, p. 351—352), Zadar (Z. Radnić, dans *Diadora*, 5, Zadar, 1970, p. 49—50).

19 Nous avons inséré les découvertes durant la période Caracalla — Élagabale : Darfield York, Kervian Finistère, Lauterach Vorarlberg, Sirie, Mainz Hesse, Rome, Doura (S. Bolin, *op. cit.*, p. 351—357), Annecy, Sceaux-Loiret (Mommensen, Blacas, De Witte, *op. cit.*, p. 54; S. Bolin, *op. cit.*, p. 351—357) et Chadwell St. Mary (R. A. G. Carson, dans *NC*, 17, 1957, p. 238).

Leurs totaux représentent des moyennes arithmétiques pondérées, correspondant aux découvertes les plus nombreuses et ainsi nous avons groupé les données enregistrées dans les deux tableaux conformément à la structure des séries respectives de trésors, c'est-à-dire avec la somme des exemplaires (et leurs pourcentages respectifs) de chaque règne. En même temps, nous avons dressé pour les deux groupes de découvertes (la Moldavie et l'Empire) de totaux, premièrement pour les groupes de dépôts durant la période Hadrien-Septime Sévère (1 et 2) et, secondement, en ajoutant le groupe qui s'achève avec des émissions Caracalla-Alexandre Sévère mis au jour dans la Moldavie (3), respectivement Caracalla-Élagabale dans l'Empire (4).

Nous avons confirmé ainsi — du point de vue numismatique — quelques conclusions plus anciennes²⁰ auxquelles je crois qu'il n'est plus nécessaire de revenir et, en même temps, nous avons aussi obtenu un éclaircissement en ce qui concerne „le trésor unique“. Dans ce but, nous avons pris la moyenne du nombre de monnaies pour chaque règne et de chaque groupe, exprimée en pourcentages et de même la moyenne de chaque règne pour chaque total. Sur l'approchement de pourcentages en vue d'apprendre quels sont les totaux présentant les plus fortes analogies, a été dressé un diagramme avec les 2 totaux : pour les séries de trésor d'Hadrien jusqu'à Septime Sévère (1) et secondement pour les séries de dépôts jusqu'à Élagabale (4) découverts dans l'Empire (Fig. 1). Cela nous a permis de connaître le moment quand ont eu lieu les accumulations monétaires respectives, ainsi que la zone d'origine. À la suite des analyses effectuées, en comparant les pourcentages de totaux nous avons identifiées le plus élevé nombre de coïncidences, ou presque, entre le total 1 pour les séries de Moldavie et le total 4 pour les séries de l'Empire. Il y a les coïncidences suivantes ou presque pour les pourcentages de règnes : deniers républicains, Auguste-Claude Ier, Néron, Galba-Vitellius, Titus, Nerva, Hadrien, Antonin le Pieux et Commode, c'est-à-dire nous avons un champ de probabilité en 9 cas et d'autre part, nous avons aussi 5 cas de non-coïncidence.

Nous sommes ainsi parvenus aux conclusions suivantes : 1. Les trésors de monnaies romaines de la période Hadrien-Septime Sévère, mis au jour dans l'Est de la Roumanie, peuvent être considérés comme un lot de la grande masse monétaire existante dans l'Empire romain, particulièrement jusqu'à Élagabale. 2. Les deux masses monétaires ont la même origine et représentent un „trésor unique“. Pour conclure, durant la période Hadrien-Élagabale, chaque découverte monétaire complètement récupérée doit suivre la composition d'une unique masse monétaire en circulation, mais, seulement jusqu'à Septime Sévère. En même temps,

20 Voir aussi V. Mihailescu-Bîrliba, dans *PACT*, 5, 1981, p. 239 et suiv.

en enregistrant et groupant un nombre aussi grand que possible de découvertes, nous nous proposons un jour, peut-être, de constituer — pour la période mentionnée — un trésor „modèle“ de l'Empire et d'apprécier le volume de monnaies en argent — au moins — qui ont été mises en circulation.

En même temps, les données numismatiques mentionnées, bien que techniques, ont permis de voir la manière dans laquelle les territoires des Daces libres ont été intégrés dans la vie économique romaine et même ils ont commencé à aller sur la voie de la romanisation ²¹.

²¹ Nous remercions à nouveau à DAAD (RFA), qui par l'intermédiaire d'un stage de documentation à Saarbrücken (Prof. P. R. Franke) a facilité mon travail de préparer cet ouvrage.

TABLEAU 1. — LES TRÉSORS DÉCOUVERTS DANS L'EST DE LA ROUMANIE (MOLDAVIE)

N ^o	Période d'émission	Trésors achevés avec des monnaies émises par :		
		Hadrien — Antonin le Pieux	Marc-Aurèle	Commode
1.	Deniers républicains	240 (56,07 ⁰ / ₀)	233 (14,64 ⁰ / ₀)	40 (1,29 ⁰ / ₀)
2.	Auguste — Claude I ^{er}	2 (0,47 ⁰ / ₀)	1 (0,06 ⁰ / ₀)	+
3.	Néron	6 (1,40 ⁰ / ₀)	14 (0,88 ⁰ / ₀)	25 (0,80 ⁰ / ₀)
4.	Galba — Vitellius	8 (1,87 ⁰ / ₀)	18 (1,13 ⁰ / ₀)	36 (1,16 ⁰ / ₀)
5.	Vespasien	90 (21,03 ⁰ / ₀)	167 (10,50 ⁰ / ₀)	275 (8,85 ⁰ / ₀)
6.	Titus	6 (1,40 ⁰ / ₀)	34 (2,14 ⁰ / ₀)	67 (2,16 ⁰ / ₀)
7.	Domitien	20 (4,67 ⁰ / ₀)	56 (3,52 ⁰ / ₀)	169 (5,44 ⁰ / ₀)
8.	Nerva	2 (0,47 ⁰ / ₀)	19 (1,19 ⁰ / ₀)	75 (2,41 ⁰ / ₀)
9.	Trajan	24 (5,61 ⁰ / ₀)	230 (14,46 ⁰ / ₀)	631 (20,30 ⁰ / ₀)
10.	Hadrien	22 (5,14 ⁰ / ₀)	199 (12,51 ⁰ / ₀)	506 (16,28 ⁰ / ₀)
11.	Antonin le Pieux	8 (1,87 ⁰ / ₀)	401 (25,20 ⁰ / ₀)	658 (21,16 ⁰ / ₀)
12.	Marc-Aurèle	—	214 (13,45 ⁰ / ₀)	573 (18,43 ⁰ / ₀)
13.	Commode	—	—	44 (1,42 ⁰ / ₀)
14.	Pertinax — Septime Sévère	—	—	—
15.	Caracalla — Élagabale	—	—	—
16.	Alexandre Sévère	—	—	—
17.	Monnaies „barbares“	—	2 (0,13 ⁰ / ₀)	2 (0,06 ⁰ / ₀)
18.	Monnaies „hybrides“	—	—	—
19.	Monnaies fourrées	—	2 (0,13 ⁰ / ₀)	2 (0,06 ⁰ / ₀)
20.	Monnaies non identifiées	—	1 (0,06 ⁰ / ₀)	6 (0,19 ⁰ / ₀)
TOTAL		428	1591	3109

TABLEAU 1 (suite)

No	Trésors achevés avec des monnaies émises par :			
	Pertinax — Septime Sévère	Total (1)	Caracalla — Alexandre Sévère	Total (3)
1.	2 (0,03 ⁰ / ₀)	515 (4,12 ⁰ / ₀)	—	515 (3,74 ⁰ / ₀)
2.	2 (0,03 ⁰ / ₀)	5 (0,04 ⁰ / ₀)	—	5 (0,04 ⁰ / ₀)
3.	46 (0,62 ⁰ / ₀)	91 (0,73 ⁰ / ₀)	4 (0,32 ⁰ / ₀)	95 (0,69 ⁰ / ₀)
4.	96 (1,30 ⁰ / ₀)	158 (1,26 ⁰ / ₀)	12 (0,96 ⁰ / ₀)	170 (1,24 ⁰ / ₀)
5.	921 (12,47 ⁰ / ₀)	1453 (11,61 ⁰ / ₀)	113 (9,06 ⁰ / ₀)	1566 (11,38 ⁰ / ₀)
6.	184 (2,49 ⁰ / ₀)	291 (2,32 ⁰ / ₀)	17 (1,36 ⁰ / ₀)	308 (2,24 ⁰ / ₀)
7.	233 (3,15 ⁰ / ₀)	478 (3,82 ⁰ / ₀)	10 (0,80 ⁰ / ₀)	488 (3,55 ⁰ / ₀)
8.	117 (1,58 ⁰ / ₀)	213 (1,70 ⁰ / ₀)	8 (0,64 ⁰ / ₀)	221 (1,61 ⁰ / ₀)
9.	1504 (20,36 ⁰ / ₀)	2389 (19,09 ⁰ / ₀)	146 (11,72 ⁰ / ₀)	2535 (18,42 ⁰ / ₀)
10.	1423 (19,26 ⁰ / ₀)	2150 (17,18 ⁰ / ₀)	174 (13,96 ⁰ / ₀)	2324 (16,89 ⁰ / ₀)
11.	1584 (21,44 ⁰ / ₀)	2651 (21,18 ⁰ / ₀)	350 (28,08 ⁰ / ₀)	3001 (21,81 ⁰ / ₀)
12.	1005 (13,60 ⁰ / ₀)	1792 (14,32 ⁰ / ₀)	215 (17,25 ⁰ / ₀)	2007 14,58 ⁰ / ₀)
13.	219 (2,96 ⁰ / ₀)	263 (2,10 ⁰ / ₀)	123 (9,87 ⁰ / ₀)	386 (2,81 ⁰ / ₀)
14.	46 (0,62 ⁰ / ₀)	46 (0,37 ⁰ / ₀)	59 (4,74 ⁰ / ₀)	105 (0,76 ⁰ / ₀)
15.	—	—	9 (0,72 ⁰ / ₀)	9 (0,07 ⁰ / ₀)
16.	—	—	6 (0,48 ⁰ / ₀)	6 (0,04 ⁰ / ₀)
17.	2 (0,03 ⁰ / ₀)	6 (0,05 ⁰ / ₀)	—	6 (0,04 ⁰ / ₀)
18.	2 (0,03 ⁰ / ₀)	2 (0,02 ⁰ / ₀)	—	2 (0,01 ⁰ / ₀)
19.	—	4 (0,03 ⁰ / ₀)	—	4 (0,03 ⁰ / ₀)
20.	1 (0,01 ⁰ / ₀)	8 (0,06 ⁰ / ₀)	—	8 (0,06 ⁰ / ₀)
TOTAL	7387	12515	1246	13761

TABLEAU 2. — LES TRÉSORS DÉCOUVERTS DANS L'EMPIRE ROMAIN

Période d'émission	Trésors achevés avec des monnaies émises par :		
	Hadrien — Antonin le Pieux	Marc-Aurèle	Commode
1. Deniers républicains	164 (2,32 ⁰ %)	1027 (8,16 ⁰ %)	229 (4,96 ⁰ %)
2. Auguste — Claude I ^{er}	6 (0,08 ⁰ %)	31 (0,25 ⁰ %)	—
3. Néron	60 (0,85 ⁰ %)	120 (0,95 ⁰ %)	38 (0,82 ⁰ %)
4. Galba — Vitellius	94 (1,33 ⁰ %)	189 (1,50 ⁰ %)	57 (1,23 ⁰ %)
5. Vespasien	745 (10,52 ⁰ %)	1368 (10,87 ⁰ %)	499 (10,81 ⁰ %)
6. Titus	161 (2,27 ⁰ %)	272 (2,16 ⁰ %)	51 (1,10 ⁰ %)
7. Domitien	763 (10,77 ⁰ %)	790 (6,28 ⁰ %)	211 (4,57 ⁰ %)
8. Nerva	199 (2,81 ⁰ %)	209 (1,66 ⁰ %)	80 (1,73 ⁰ %)
9. Trajan	1954 (27,58 ⁰ %)	2055 (16,33 ⁰ %)	681 (14,75 ⁰ %)
10. Hadrien	1351 (19,07 ⁰ %)	2197 (17,46 ⁰ %)	775 (16,78 ⁰ %)
11. Antonin le Pieux	1582 (22,33 ⁰ %)	2855 (22,68 ⁰ %)	989 (21,42 ⁰ %)
12. Marc-Aurèle	—	1473 (11,70 ⁰ %)	922 (19,97 ⁰ %)
13. Commode	—	—	86 (1,86 ⁰ %)
14. Pertinax — Septime Sévère	—	—	—
15. Caracalla — Élagabale	—	—	—
16. Monnaies non identifiées	5 (0,07 ⁰ %)	—	—
TOTAL	7084	12586	4618

TABLEAU 2 (suite)

N ^o	Trésors achevés avec des monnaies émises par :			
	Pertinax — Septime Sévère	Total (2)	Caracalla — Élagabale	Total (4)
1.	63 (1,83 ⁰ / ₀)	1483 (5,35 ⁰ / ₀)	20 (0,71 ⁰ / ₀)	1503 (4,92 ⁰ / ₀)
2.	—	37 (0,13 ⁰ / ₀)	—	37 (0,12 ⁰ / ₀)
3.	13 (0,38 ⁰ / ₀)	231 (0,83 ⁰ / ₀)	20 (0,71 ⁰ / ₀)	251 (0,82 ⁰ / ₀)
4.	27 (0,78 ⁰ / ₀)	367 (1,32 ⁰ / ₀)	20 (0,71 ⁰ / ₀)	387 (1,27 ⁰ / ₀)
5.	246 (7,14 ⁰ / ₀)	2858 (10,31 ⁰ / ₀)	206 (7,34 ⁰ / ₀)	3064 (10,04 ⁰ / ₀)
6.	41 (1,19 ⁰ / ₀)	525 (1,89 ⁰ / ₀)	19 (0,67 ⁰ / ₀)	544 (1,78 ⁰ / ₀)
7.	92 (2,67 ⁰ / ₀)	1856 (6,69 ⁰ / ₀)	80 (2,85 ⁰ / ₀)	1936 (6,34 ⁰ / ₀)
8.	28 (0,81 ⁰ / ₀)	516 (1,86 ⁰ / ₀)	41 (1,46 ⁰ / ₀)	557 (1,82 ⁰ / ₀)
9.	264 (7,76 ⁰ / ₀)	4954 (17,86 ⁰ / ₀)	372 (13,23 ⁰ / ₀)	5326 (17,44 ⁰ / ₀)
10.	339 (9,85 ⁰ / ₀)	4662 (16,81 ⁰ / ₀)	386 (13,77 ⁰ / ₀)	5048 (16,53 ⁰ / ₀)
11.	857 (24,89 ⁰ / ₀)	6283 (22,66 ⁰ / ₀)	473 (16,87 ⁰ / ₀)	6756 (22,12 ⁰ / ₀)
12.	696 (20,21 ⁰ / ₀)	3091 (11,15 ⁰ / ₀)	459 (16,37 ⁰ / ₀)	3550 (11,63 ⁰ / ₀)
13.	373 (10,83 ⁰ / ₀)	459 (1,66 ⁰ / ₀)	147 (5,24 ⁰ / ₀)	606 (1,98 ⁰ / ₀)
14.	404 (11,73 ⁰ / ₀)	404 (1,46 ⁰ / ₀)	552 (19,71 ⁰ / ₀)	956 (3,13 ⁰ / ₀)
15.	—	—	6 (0,21 ⁰ / ₀)	6 (0,02 ⁰ / ₀)
16.	—	5 (0,02 ⁰ / ₀)	—	5 (0,02 ⁰ / ₀)
TOTAL 3443		27731	2801	30532

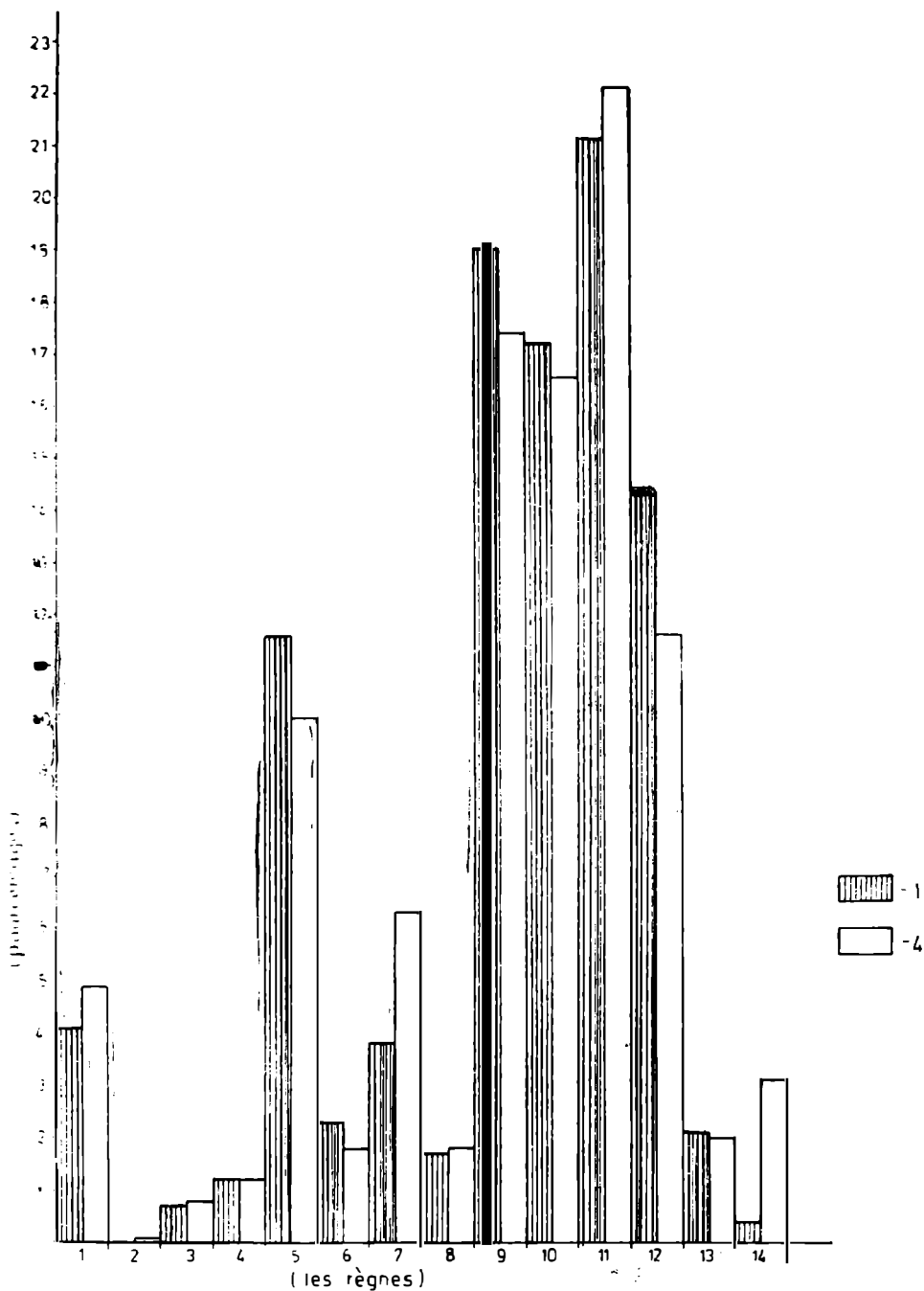

Fig. 1

DATE NOI ASUPRA NECROPOLEI DE TIP SÎNTANA DE MUREȘ DE LA IZVOARE — PIATRA NEAMȚ

de MARIUS ALEXIANU și LINDA ELLIS

De la publicarea monografiei stadiale a stațiunii arheologice de la Izvoare¹ au survenit noi descoperiri care întregesc și imaginea necropolei din secolul al IV-lea de aici. Menționăm descoperirea întâmplătoare în 1972, ca urmare a lucrărilor de instalare a unei conducte de apă, a unui mormînt de înhumatie (M IX), din care nu s-a recuperat, datorită condițiilor nefavorabile, decît inventarul funerar, și acesta, probabil, nu în întregime². În anul 1984, la inițiativa Muzeului de istorie din Piatra Neamț, s-au reluat săpăturile sistematice în această stațiune arheologică de referință, fapt ce s-a soldat cu obținerea unor date și asupra acestei necropole³.

Pentru început semnalăm între vestigiile ce provin, probabil, din morminte deranjate sau de la ritualurile funerare, alături de mai multe fragmente ceramice, inclusiv de amfore, o monedă și o cataramă.

Moneda, un denar roman imperial de argint de la Commodus (181—182)⁴, (fig. 12/1), a fost descoperită la adîncimea de 1,20 m, la distanța de 0,15 m de taluzul vestic al secțiunii I (din 1984), pe axul lung al acesteia. Condițiile descoperirii par să indice proveniența sa dintr-un mormînt. Chiar dacă această ipoteză nu va fi confirmată de continuarea investigațiilor, moneda provine cu certitudine din zona necropolei și se

1 Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1957, p. 276—317.

2 Ștefan Cucos, *Săpăturile arheologice din județul Neamț* (III), în *Mem. Antiq.*, IV—V, 1972—1973 (1975), p. 302. Cercetarea de teren a fost efectuată de Aurel Buzilă de la Muzeul arheologic din Piatra Neamț care a recuperat și inventarul funerar.

3 Planul integral al săpăturilor de la Izvoare din campania 1984 va fi publicat în raportul general asupra săpăturilor. Colectivul de cercetare a fost constituit din Ștefan Cucos, Victor Spinei, Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia și Marius Alexianu.

4 *Legenda*: Av. M. ANTONINUS COMMODUS AUG. Capul laureat al împăratului spre dreapta.

Rv. TRP VII IMP III COS III PP. Annona în picioare cu spice și modius la stînga jos.

RIC, III, p. 369, nr. 28. D=17,3 mm; G=2,51 g.

Mulțumim numismatei Elena Petrișor pentru identificarea monedei.

inscrie printre rarele descoperiri de acest fel din cimitirele Sintana de Mureș.⁵

Catarama a fost descoperită în S I, caroul 5, la aproximativ 1 m spre est de marginea de sus a gropii unui mormint nou descoperit (M X), la adâncimea de 0,90 m. Piesa, realizată din 3 categorii de bronz diferențiate cromatic, este de tipul cataramelor cu veriga ovală, rotundă în secțiune, prevăzută cu 2 plăcuțe pentru prinderea de curca. (fig. 12/2). Plăcuța de sus e suprapusă de o alta de alamă. Cele trei plăcuțe, rotunjite la capete, sînt prinse între ele prin trei nituri, presupunem de argint, cu capetele semisferice. Spinul este confecționat dintr-o mică bară, la bază rectangulară în secțiune. Urmează un prag, apoi o nervură longitudinală și fațete în partea superioară pînă la vîrful terminat cu o protomă zoomorfa⁶. Capul de animal are bine reprezentate botul, nasul, nările și urechile (fig. 12/3). Această cataramă prezintă analogii cu piesele identice din M 129 și M 281 de la Tirgșor, datate la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea⁷.

În campania de săpături din 1984 de la Izvoare-Neamț, în perimetrul S I au fost descoperite două morminte de înhumatie notate, urmînd sistemul de numerotare utilizat de Radu Vulpe, cu siglele M X și M XI (fig. 1). Datorită faptului că i s-a reperat doar extremitatea sudică, din M XI, cu o adâncime de 0,40 m, s-au recuperat decornatată doar două vase de culoare cenușie, lucrate la roată, din ceramică fină. Într-unul din recipiente se afla depusă, în poziție înclinată, un pieptene de os de formă semicirculară⁸.

Descoperirea cea mai importantă din această campanie de săpături a fost cea a mormîntului X (fig. 2 : 3). Groapa mormîntului a străpuns locuința 1 din nivelul Cucuteni A 3 și locuința nr. 3 din nivelul Cucuteni A 2, atingînd o adâncime de 1,80 față de nivelul actual de călcare și de 1,60 față de cel antic. (fig. 4). Datorită existenței unor gropi de morminte medievale, cît și vestigiilor cucuteniene, conturul gropii nu a putut fi sesizat decît la adâncimea de 1,40 m, observîndu-se că era orientată perfect pe direcția N—S, și de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, dimensiunile gropii la bază fiind de 2,20 x 1,00 m. Fundul gropii, ușor înclinat de la N la S, era bine bătătorit într-un strat de argilă de nivelare

5 În legătură cu prezența monedelor mai vechi în complexe Sintana de Mureș — Cernjachov, cf. Constantin Preda, *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, în SCIVA, 26, 4, 1975, p. 449—450 ; Virgil Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Edit. Acad. R.S.R., Buc., 1980, p. 210—217 ; Gh. Diaconu, *Despre datarea culturii Sintana-Cerneahov*, în SCIVA, 34, 3, 1983, p. 235—242.

6 Pentru tehnologia și tipologia cataramelor, cf. Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1965, p. 89—92. Cataramele cu spin terminat cu protomă zoomorfa sînt des întîlnite în lumea romană în perioada 300—476 e.n. (vezi Markus Sommer, *Die Gürtel und Gürtelbeschlüge des 4. und 5. Jahrhunderts im Römischen Reich*, în *Bonner Hefte zur Vorgeschichte*, nr. 22, Bonn, 1984.)

7 Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 91.

8 După cercetarea integrală a M XI, inventarul funerar va fi publicat în întregime.

din perioada eneolitică. În umplutura gropii se aflau și multe fragmente de chirpici provenind de la locuințele cucuteniene incendiate.

X Scheletul se afla cu capul (încălinat spre dreapta) la nord și picioarele la sud, fiind situat în apropierea laturii vestice, în poziția întins pe spate. Nu s-a putut preciza poziția brațelor, întrucît oasele *radius* și *ulna* lipseau de la ambele.

În ceea ce privește poziția elementelor ce alcătuiau inventarul funerar, remarcăm faptul că majoritatea recipientelor ceramice au fost grupate la stînga scheletului, de la cap la abdomen. Într-o poziție neobișnuită, asupra căreia vom reveni, lîngă genunchiul stîng, a fost descoperită o fibulă. Un pahar de lut ars lucrat la roată cu decor realizat prin stampare și cu roțița dintată se afla depus într-un castron cu 3 torți⁹. Gambele au fost așezate pe un vas. În mod firesc, cataramele, o agățătoare, un capăt de curea și un cuțițaș de bronz au fost găsite dispuse în linie în zona bazinului, indicînd astfel locul de plasare pe corp a curelelor-centură (fig. 3). Resturi osteologice de la păsări, provenind de la ofrande alimentare, au fost găsite mai sus de cap și în zona bazinului, spre dreapta scheletului.

După criteriul materialului din care au fost confecționate, obiectele ce compun inventarul funerar al M X se împart în recipiente ceramice, obiecte de metal, chihlimbar și sticlă, însumînd un total de 24 de piese.

RECIPIENTE CERAMICE. Din punct de vedere tehnologic, vasele de lut ars se pot împărți în trei categorii :

a. vase lucrate cu mîna, cu degresant cioburi pisate, arse în cuptor ;
b. vase lucrate la roată, arse reducător în cuptor, cu degresant „natural“ ;

c. vase lucrate la roată, arse într-o atmosferă necontrolată, cu degresant microprundișuri.

a. Din această categorie face parte o singură oală (fig. 3/19 ; 8/4), lucrată cu mîna destul de stîngaci dintr-o pastă cu degresant cioburi pisate, arsă în mediu oxidant într-un cuptor, un interval de timp relativ scurt, după cum o arată miezul negru din spărtură. Formă zvultă, umeri ridicați, buză răsfrîntă în afară și fund drept. În jumătatea superioară a vasului se observă urmele unui lichid negru care a șiroit. Vase de acest tip sînt des întîlnite în mediu sarmatic¹⁰.

b. La producerea celor 10 vase de acest tip a fost utilizată o argilă cu mică, cu cîteva incluziuni de CaCO₃. Nici un degresant nu a fost adăugat argilei, astfel încît s-a obținut o ceramică extrem de fin texturată. Toate vasele au fost lucrate la roată, iar urmele perfect centrate de pe fund arată că acestea au fost desprinse de pe roată cînd aceasta

⁹ Acest obicei, atestat în cadrul culturii Sintana de Mureș (vezi, de pildă, Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 51 și nota 86) a fost considerat de sorginte sarmatică (cf. Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș pe teritoriul Republicii Socialiste România* în *ArhMold*, IV, 1966, p. 233).

¹⁰ Ion Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *ArhMold*, II—III, p. 311—328, fig. 2/3 ; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 75, fig. LXXX/2 ; Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, XXI, 1977, p. 167—198, pl. 6/1—3 ; 7/2, 4 ; 8/1, 2 ; 20/3.

stătea. Unele vase prezintă în interior „coaste” destul de bine conturate. Decorația de suprafață este minimă sau lipsește (cu o singură excepție) și constă dintr-o rapidă lustruire cu un obiect mic, ascuțit și neted, de pildă un instrument de os. Suprafața interioară a vaselor cu gura deschisă nu a fost lustruită în întregime. Această ceramică densă, de culoare uniform cenușie sau cenușie-închis la suprafață ca și în spărtură, a fost arsă într-o atmosferă bine controlată, reducătoare, adică bogată în CO (monoxid de carbon), tipică pentru cuptoarele de ardere înalte, cu o bună circulație a gazelor. Această tehnologie continuă tradițiile olăritului dacic ¹¹.

Din punct de vedere tipologic, vasele din această categorie cuprind :

1. Strachină (fig. 3/5 ; 9/4) de formă tronconică, cu gura largă, buză răsfrântă în afară, fund inelar ;

2. Strachină (fig. 3/7 și 8/5) de formă tronconică, gura largă, buza răsfrântă în afară, fund inelar. Pe gît prezintă o nervură.

3. Castron (fig. 3/3 ; 11/2) de formă tronconică-rotunjită, gît scund terminat cu o carenă bine reliefată. Buza este trasă numai în afară. Vasul are trei torți cu cîte trei nervuri, realizate dintr-o aceeași bucată modelată inițial și apoi tăiată în trei. Capetele torților se sprijină pe buză și pe carenă.

4. Castron (fig. 3/6 ; 10/2) de formă cvasi-bitronconică, carenat, cu buza dreaptă răsfrântă în afară, fund pe inel. În partea superioară a vasului este reliefată o nervură.

5. Castron (fig. 3/8 ; 11/1) de formă bitronconică, cu gît arcuit spre interior, buză rotunjită bine reliefată, răsfrîntă în afară, fund pe inel.

6. Castron (fig. 3/18 ; 9/3) de formă bitronconică, cu gît arcuit spre interior, cu carenă, buză rotunjită, ușor răsfrîntă în afară. În partea superioară prezintă o nervură.

7. Castron (fig. 3/22 ; 9/2). Deși păstrat fragmentar, se observă buza bine reliefată, răsfrîntă în afară și o nervură situată sub buză.

8. Cană (fig. 3/21 ; 10/1) avînd corp sferoidal, gură rotundă, gît ușor evazat, fund pe inel. Toarta este relativ dreptunghiulară în secțiune, cu două caneluri slab reliefate.

9. Pahar (fig. 3/2 ; 8/3) de formă relativ tronconică, cu carena lată, bine evidențiată, buză slab pronunțată și fund pe inel.

10. Pahar (fig. 3/4 ; 9/1). Pereții ușor înclinați spre interior se termină tronconic cu un fund drept. Decorul constă din 8 registre verticale, alcătuite din cîte 3 (odată două) motive triunghiulare, între care se află intercalate 8 cercuri. Motivele triunghiulare au în interior motivul „brăduțului”, virfurile triunghiurilor fiind marcate prin cîte un punct în relief. Aceste motive au fost realizate prin stampare în pasta crudă, probabil cu un instrument de metal sau os. Cercurile au fost imprimate în pasta moale cu roțița dințată. Execuția unuia dintre cercuri a fost imperfectă. Mai jos de bază sînt situate 2 caneluri (fig. 9/5). Decorul de acest tip pe ceramica fină își are originea în ceramica provincial-romană ¹².

¹¹ Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Edit. Junimea, Iași, 1982, p. 104 și 109.

¹² *Ibidem*.

c. Din categoria vaselor lucrate la roată cu degresant microprundișuri fac parte două recipiente mai mici ce se situează, din punct de vedere tehnologic, la antipodul vaselor fine cenușii, descrise mai sus. A fost o utilizată tot o argilă cu mică, dar cu adăugarea unei cantități mari de degresant constând din microprundișuri. Cantitatea exactă de degresant nu a putut fi determinată, deoarece vasele erau întregi și nu a fost studiată nici o secțiune subțire. Spărturile mari de suprafață indică un procentaj volumetric de aproximativ 15—20% degresant. Modelarea și fasonarea vaselor au fost făcute cu folosirea roții olarului. Urmele spirale descentrate de pe funduri indică faptul că ele au fost desprinse de pe roată când aceasta era în mișcare. Aceste vase nu prezintă decor, deci, de fapt, lustruirea suprafeței era aproape imposibilă, întrucât fragmentele de degresant erau prea numeroase și vizibile clar la suprafață. Foarte rar, unele vase de acest tip prezintă totuși decor.

Culoarea variabilă de gri-negru de pe suprafața acestor două vase sugerează cu tărie că ele au fost arse rapid într-o atmosferă reducătoare care nu a fost controlată în totalitate. Rezultă că aceste vase au fost arse mai degrabă în aer liber, probabil într-o groapă ușor adâncită, mai degrabă decât într-un cuptor. Mai mult, cele două vase prezintă depozite extinse de carbon de-a lungul umerilor, la exterior, și într-o parte a suprafeței interioare, dar nu și la fund. Asemenea depozite de carbon se formează destul de des în timpul său sau după procesul de ardere, când vasele sînt parțial îngropate cu capul în jos, în jarul incandescent a combustibilului ce conține carbon — situație ce indică din nou o groapă de ardere.

Din punct de vedere tipologic, această categorie cuprinde :

1. Oală (fig. 3/17 și 8/1) cu pînțece sferoidal, umeri ridicați, gît scund, fund drept cu diametru mic, buza relativ dreaptă, ușor răsfrîntă în afară.

2. Oală (fig. 3/23 ; 8/2) cu caracteristici aproape identice cu exemplarul precedent.

Acest tip de vase este de certă origine provincial-romană ¹³.

Cele trei tipuri de ceramică — întîlnite, de altfel, în general, în cadrul culturii Sintana de Mureș ¹⁴ — derivă din trei tradiții tehnologice complet diferite ¹⁵. Stilurile ceramice, așa cum sînt ele definite pe

13. Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 76 ; idem, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e.n.*, Tirgoviște, 1970, p. 38 ; Ion Ioniță, *Din istoria...*, p. 104—105 și 109.

14. Recipientele ceramice din M X de la Izvoare prezintă analogii evidente cu ceramica specifică culturii Sintana de Mureș, fapt asupra căruia considerăm că nu mai trebuie insistat. Cf. Ion Ioniță, *Contribuții...*, idem, *Din istoria...*, p. 103—105.

15. La rezultate similare s-a ajuns în urma studierii și a altor morminte (cf. Linda Ellis, *Analiza microscopică a materialelor ceramice, de sticlă și metal dintr-un mormînt Sintana de Mureș de la Izvoare*, comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului de istorie din Piatra Neamț, 17—18 decembrie 1981). Asupra corelației dintre tehnologia ceramică și componentele etnice cf. Vasile Palade, *Cultura Sintana de Mureș. Concept și cronologie*, în *Mem.Antiq.*, IX—XI, 1985, p. 519—520.

baza forme¹⁶ și decorației vaselor, pot varia considerabil în fiecare cultură particulară sau grup etnic în conformitate cu moda timpului și cu expresia artistică individuală. Dar, fapt bazat și pe alte observații, metodele de confecționare sînt mai conservatoare și apar ca fiind subiectul unor mai mari constrîngerii, dintre care enumerăm existența materiilor prime, stăpînirea tehnică a legilor naturii și cunoștințele transmise în practică de la o generație la alta.

Cele trei tipuri de ceramică sînt opuse în fiecare etapă a procesului de manufacturare, respectiv prepararea argilei, forma, decorarea și arderea vaselor. La începutul confecționării produselor fine, argila a fost manipulată fără concursul degresantului. Estul României este deosebit de bogat în depozite de argilă cu mică¹⁶ în care cantitatea mare de incluțiuni de mică acționează ca un soi de „degresant natural“, prevenindu-se în acest fel contractarea excesivă a argilei. Acest fapt a fost, în mod evident, necunoscut sau voit ignorat în confecționarea produselor la care s-au utilizat cioburi pisate sau microprundișuri.

De asemenea, deși vasele ceramice fine și cele cu degresant microprundișuri au fost arse într-o atmosferă reducătoare, durata, controlul și metodele de ardere diferă considerabil. Merită să fie subliniat faptul că au fost descoperite multe cuptoare cu cameră dublă, cu tiraj vertical, care au fost folosite pentru arderea produselor fine¹⁷. Totuși, toate evidențele probează că cele două vase cu degresant microprundișuri nu au fost arse în cuptoare¹⁸.

OBIECTE DE METAL.

1. Fibulă (fig. 3/15 ; 5) descoperită într-o poziție neobișnuită : în dreptul genunchiului stîng, spre exterior, și la o înălțime de 20 cm față de fundul gropii. În momentul de față nu putem oferi nici o explicație plauzibilă pentru plasarea fibulei într-un asemenea loc. Fibula este de tip *Zwiebelknopffibel* și la realizarea ei au fost folosite două categorii de bronz diferențiate cromatic. Este vorba de cel de-al șaselea exemplar de acest tip descoperit în aria vestică a culturii Sintana de Mureș-Cernjachov pînă în prezent¹⁹. Fibula cu capete în formă de bulbi de ceapă

16 Linda Ellis, *The Cucuteni — Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, Oxford, BAR, 1984, nr. 217, p. 81 și urm.

17 F. Florescu, *Evoluția cuptoarelor de ceramică din Moldova*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Buc., 1965, p. 134—191 ; Maria Comșa, *Cuptoare de ars oale din secolele I î.e.n. — IV e.n. în regiunile de la est și sud de Carpați*, în *MemAntiq*, IX—XI, 1985, p. 171—184.

18 Desigur, acestei concluzii nu trebuie să i se acorde o valoare generalizatoare absolută.

19 Trei exemplare au fost descoperite în necropola de la Bîrlad—Valea Seacă (cf. Vasile Palade, *Fibule cu capete în formă de bulbi de ceapă în necropola de la Bîrlad—Valea Seacă*, în *SCIVA*, 32, 3, 1981, p. 437—445 ; idem, *Nécropole du IVe et commencement du Ve siècle de n.è. à Bîrlad—Valea Seacă*, în *Inventaria Archaeologica*, Edit. Acad. R.S.R., Buc., 1986, R 80 (fig. 3), R 81 (fig. 3) și R 82 (fig. 2), unul la Pietroasele (cf. Gh. Diaconu și colab., *Dacia*, XXI, 1977, p. 207 și 218) și altul la Oinac (informație oferită cu amabilitate de Gh. Diaconu).

de la Izvoare are resortul bilateral format din trei spire pe o parte și două pe cealaltă parte, dacă nu o luăm în considerare pe cea provenind din prelungirea arcului. Capetele prelungite ale axului transversal sînt lucrate dintr-o sîrmă de bronz în care au fost introduse două piese paralelipipedice, dintre care una fațetată prin turnare heptagonal, iar cealaltă octogonal, ambele terminate cu cîte un buton nu prea mare, relativ sferic, precedat de cîte un inel slab reliefat. Piesele paralelipipedice terminate cu inel și buton au fost turnate deodată, fiind fixate prin nituire pe sîrma de bronz. Arcul este în secțiune relativ triunghiular, marginile laterale fiind rotunjite. Particularitatea tipologică a acestei fibule este dată de faptul că la baza capului arcului este situată, tot din turnare, o mică placă semicirculară, secționată în linie dreaptă, paralelă cu axul transversal, pentru a permite montarea pe tijă a celui de-al treilea buton relativ sferic, precedat de inel. Acest buton a fost turnat separat și a fost fixat prin nituire. Piciorul este scurt și prevăzut cu praguri formate dintr-o șanțuire la capătul dinspre arc și din două la cealaltă extremitate.

Fibula din M X de la Izvoare prezintă analogii destul de strînse cu exemplarul din M 342 de la Birlad-Valea Seacă²⁰ de care, în mare, se diferențiază prin existența celui de-al treilea buton, prin fațetarea hepta- și respectiv octogonală a pieselor paralelipipedice și prin secționarea plăcuței semicirculare. Vasile Palade s-a pronunțat asupra descendenței fibulei de la Birlad-Valea Seacă din fibulele romane de forma literi „T”, datate în secolul al III-lea e.n., subliniind totodată că prezența plăcuței semicirculare o apropie de tipul celor prevăzute cu semidisc deasupra resortului, caracteristice secolului al IV-lea e.n.²¹ Pentru această fibulă a fost propusă datarea „cître sfîrșitul secolului al III-lea și probabil începutul secolului al IV-lea e.n.”²². Cea mai apropiată analogie în lucrarea de referință a lui Erwin Keller pentru fibula din M X de la Izvoare o reprezintă exemplarul fără plăcuță semicirculară descoperit în M I de la München -Moosach, inclus în tipul 1 B, datat între 290-320 e.n.²³. Luînd în considerare particularitățile fibulei descoperite în M X de la Izvoare, care sugerează o fază evolutivă mai tîrzie și ținînd seama de mediul arheologic al descoperirii, propunem datarea ei spre mijlocul secolului al IV-lea e.n.

2. Cataramă (fig. 3/13 ; 6/3) lucrată dintr-o singură categorie de bronz. Are veriga aproape circulară, rotundă în secțiune, prezentînd o plăcuță pentru fixarea de curca, de formă rotunjită, prevăzută cu un orificiu pentru un nit, pierdut din vechime. Spinul, cu prag cvasi-dreptunghiular la bază, prezintă două fațetări laterale și o protomă zoomorfa la capăt, fără detalii anatomice.

20 Vasile Palade, *Fibule...*, p. 438, fig. 1/2 ; 3/1.

21 *Ibidem*, p. 440.

22 *Loco cit.*

23 Erwin Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Sudbayern*, München, 1971, Abb. 11, fig. 21/1.

3. Cataramă (fig. 3/9 ; 6/2) prezintă caracteristici identice cu exemplarul anterior, cu deosebirea că detaliile protomei zoomorfe sînt oarecum reliefate. Nitul pentru fixarea plăcuței de piele s-a păstrat.

4. Cataramă (fig. 3/11 ; 6/4a) lucrată dintr-o singură categorie de bronz. Are veriga de formă ovală, rotundă în secțiune, fiind prevăzută cu două plăcuțe unite prin trei nituri care fixau cureaua. Plăcuța inferioară este mai mică, iar cea de sus este zimțuită. Spinul, cu un prag cvasi-dreptunghiular la bază, este fațetat lateral. Protoma zoomorfă de la capătul spinului are schițate cu suficientă pregnanță urechile, maxilarele și botul. Este interesant de remarcat că detaliile capului indică același animal ca și în cazul cataramei descoperite în afara mormîntului. De cataramă a fost prinsă o atașă, crestată pe margini, ce servea la fixarea celuiilalt capăt al curelei (fig. 6/4b).

Cataramele din M X de la Izvoare, cu numeroase analogii în necropolele de tip Sîntana de Mureș, indică datarea lor în cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n.²⁴

5. Agățătoare (fig. 3/14 ; 6/5), lucrată dintr-o singură categorie de bronz. Are veriga ovală, rotundă în secțiune, iar plăcuțele duble sînt prinse între ele cu un nit.

6. Capăt de curea (fig. 3/12 ; 6/6) format dintr-o bucată de tablă de bronz a cărei îndoire la mijloc pe o sîrmă este evidentă. Extremitățile sînt rotunjite, capătul de curea metalic fiind prevăzut cu un orificiu în vederea fixării de centură un un nit. În interiorul capătului de curea s-au găsit urme de piele.

7. Cuțitaș de bronz (fig. 3/10 ; 6/1) cu tăișul și vârful ascuțit, ceafa puțin mai groasă și mînerul scurt, realizat prin îngustarea cvasisimetrică a lamei. S-au păstrat urme destul de consistente din teaca de piele a cuțitașului care este posibil să fi fost prins de centură prin intermediul agățătoarei descrise mai sus. Cuțitașele de bronz au fost considerate obiecte de toaletă, fiind descoperite în mai multe necropole²⁵.

8. Pandantiv în formă de căldărușă (fig. 16b). Este confecționat din bronz și, deși păstrat extrem de fragmentar, făcînd imposibilă o reconstituire, s-a putut observa existența unor striuri orizontale pe pereții exteriori²⁶.

24 Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 89—91 ; N. Zaharia, Em. Zaharia, V. Palade, *Materiale*, 8, 1962, p. 525, fig. 7/5 ; Cătălina Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 213.

25 Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 89 ; idem, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 520, fig. 2/3 ; idem, *Mogoșani...*, p. 16, fig. 14/15 ; B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din secolul IV .en. în Muntenia*, Buc., 1969, p. 280, fig. 107/3, 4 ; Stela Tau, Mircea Nicu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea (jud. Galați)*, în *Materiale*, Buc., 1983, p. 419, fig. 3/13. În necropola Sîntana de Mureș de la Izvoare a mai fost descoperit un cuțitaș de bronz (cf. Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 309—310, fig. 326/1).

26 Despre pandantivele-căldărușă, vezi discuția la Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 94—96. În ultima vreme s-a atras atenția asupra prezenței pandantivelor-căldărușă în civilizația dacilor liberi (cf. Ion Ioniță, *Din istoria...*, p. 107) ca și în faza „clasică” a civilizației geto-dacice (cf. Vasile Ursachi, *Rituri și ritualuri de înmormîntare în cetatea dacică de la Brad, com. Negri, jud. Bacău*, în *MemAntiq*, XI—XIV, 1986, p. 121.

OBIECTE DE CHIHLIMBAR

1. Mărgea (fig. 3/16a ; 6/7). Este de formă discoidală și de culoare maro-roșiatică. Această mărgea a fost găsită lângă pandantivul-căldărușă, fapt ce sugerează purtarea lor drept un sumar colier.

2. Mărgea (fig. 3/20 ; 6/8). De formă cilindrică, cu marginile orizontale ușor înclinate, culoare maro-roșiatică. A fost, fără îndoială, reutilizată intrucât a fost sectionată vertical în două, prezentînd, alături de urmele orificiului vertical central, o altă perforare laterală.

OBIECTE DE STICLĂ

Din această categorie face parte un vas de sticlă (fig. 3/1 ; 7), desigur un import din Imperiul roman. Este, din cîte cunoaștem, unicat în aria vestică a culturii Sintana de Mureș-Cernjachov. Vasul de sticlă a fost depus de dreapta sus față de capul înhumatului. Din cauza devitrifierii, prezentă în momentul descoperirii o pojghiță din mai multe foițe extrem de subțiri, oxidată în exterior și cu luciu viu-metalic în interior. Vasul a fost depus inițial în poziție înclinată, după cum o arată urmele de evaporare a lichidului cosmetic, probabil parfum, ce ocupase aproximativ două treimi din capacitatea recipientului. Se include în tipul XXVI din clasificarea lui M. Bucovală, respectiv seria de „vase cu corpul globular, gît cilindric scurt și gura pîlnie”²⁷. Față de vasele din această serie, exemplarul de la Izvoare are corpul globular destul de accentuat aplatizat și gîtul puțin mai lung. Fundul este pe inel, realizat cu oarecare stingăcie. Ca element decorativ, la baza gîtului au fost prinse două fire de sticlă cu diametre diferite legate între ele printr-un nod. Culoarea sticlei translucide este gălbui-verzuie, cu irizații policrome. Pe corp și mai ales pe gît se observă dungi în val, vasul fiind realizat prin suflare. Vase de acest tip, deși se întîlnesc într-o lungă perioadă de timp, apar frecvent în Pannonia în morminte datate cu monedă în secolul al IV-lea e.n.²⁸. Un exemplar relativ asemănător, datat între 350-375 e.n., este publicat de E. Keller²⁹. Pe litoralul pontic dobrogean — foarte aproape deci de zona descoperirii noastre — asemenea vase de sticlă sînt atestate în necropola de la Callatis³⁰.

27 M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Muzeul de arheologie Constanța, p. 59—60.

28 A. Sz. Burger, *The Late Roman Cemetery at Ságvár*, p. 232, fig. 125, tipul 13, apud M. Bucovală, *op. cit.*, p. 59—60.

29 Erwin Keller, *op. cit.*, p. 135, fig. 37/4.

30 Constantin Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Edit. Acad. R.S.R., Buc., 1980, p. 33. Semnificativ e faptul că mormintele 22, 192, 252 și 298, cuprinzînd vase de sticlă cu forme apropiate cu cel din M X de la Izvoare (pl. LIV, LXXII, LXXVII și XIII) sînt datate către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n.

Pe baza tuturor obiectelor de inventar ce prezintă valoare cronologică, luînd de asemenea în considerare numărul mare de recipiente ceramice ³¹, M X de la Izvoare se datează în a II-a jumătate a secolului al IV-lea e.n. Analiza tehnologică detaliată, ce se cuvine desigur extinsă la cit mai multe stațiuni arheologice de tip Sintana de Mureș, a pus în evidență existența unor tradiții diferite de confecționare a recipientelor ceramice, dovedindu-se și sub acest unghi întrepătrunderea elementelor componente ale acestei culturi, respectiv dacii, goții și sarmații. Chiar și la nivelul unui singur mormînt, apar totodată clare raporturile intense dintre purtătorii culturii Sintana de Mureș și lumea romană ³².

NOUVELLES DONNÉES SUR LA NECROPOLE DE TYPE SÎNTANA DE MUREȘ DE IZVOARE — PIATRA NEAMȚ

R é s u m é

Dans la station archéologique de Izvoare, située à l'est de la Roumanie, dans le dép. de Neamț, connue surtout grâce à la première attestation de la culture Precucuteni, on a découvert également une nécropole de la culture Sintana de Mureș (IV—ème s. de n.è.) à la suite des fouilles des années 1936—1948 (voir Radu Vulpe, *Izvoare*, Buc., 1957, 396 p.). De cette nécropole on a dépisté 8 sépultures à inhumation, un autre sépulture de même type étant découverte par hasard en 1972.

En 1984 on a repris les fouilles dans cette station archéologique, le but de cet article étant de présenter les découvertes relatives à cette nécropole. Parmi les vestiges qui proviennent probablement des tombes dérangées ou des rituels funéraires on remarque, à côté de plusieurs fragments céramiques, y compris d'amphores, un dénier romain impérial en argent émis par Commodus (181—182 de n.è.) (fig. 12/1) et une boucle de ceinture (fig. 12/2). En 1984 on a repéré 2 autres sépultures, notées M X et M XI (en roumain M — sépulture) dont la dernière a été fouillée partiellement. (fig. 1).

Le mobilier funéraire de M X comprend des récipients céramiques, des objets en métal, ambre et verre, en comptant au total 24 objets. Technologiquement, les vases céramiques se divisent en : a. vases faits à la main avec dégraissant de la terre cuite broyée, combustion oxydante (un exemplaire ; fig. 3/19 et 8/4) ; b. Vases naturellement dégraissés par mica, tournés, cuits au four à bois, combustion réductrice (10 exemplaires ; fig. 3/5 et 9/4 ; 3/7 et 8/5 ; 3/3 et 11/12 ; 3/6 et 10/2 ; 3/8 et 11/11 ; 3/18 et 9/3 ; 3/22 et 9/2 ; 3/21 et 10/1 ; 3/2 et 8/3 ; 3/4 et 7/1) c. vases tournés, cuits dans une atmosphère noncontrôlée, dégraissés par microgra-

³¹ Ion Ioniță, *Din istoria...*, p. 107.

³² Recipientele ceramice au fost restaurate de Aurel Buzilă și Melania Teodosiu, iar celelalte obiecte de Ecaterina Băbușanu. Desenele au fost realizate cu deosebită acuratețe de Mircea Ciacăru, toți aceștia din cadrul Laboratorului de restaurare-conservare al Muzeului de istorie Piatra Neamț. Planul săpăturilor din 1984 de la Izvoare ne-a fost pus la dispoziție cu amabilitate de dr. Ștefan Cucos. Fotografia M X de la Izvoare a fost făcută de Gheorghe Dumitroaia. Tuturor le exprimăm mulțumirile noastre călduroase.

Recunoștința noastră deplină se îndreaptă spre dr. Ioniță Ion pentru observațiile și sugestiile formulate la lectura lucrării de față.

er (2 exemplaires ; fig. 3/17 et 8/1 ; 3/23 et 8/2). À la suite d'une analyse technologique détaillée, qui présente une certaine valeur généralisatrice pour la culture Sîntana de Mureș, on distingue 3 traditions technologiques complètement différents de la production céramique.

Les objets en métal se composent de : une fibule en bronze à extrémités en forme de bulbe d'oignon (Zwiebelknopffibel) qui atteste un moment inconnu de l'évolution de cette série de fibules (fig. 3/15 ; 5), 3 boucles de ceinture (fig. 3/13 : 6/3 ; 3/9 et 6/2 ; 3/11 et 6/4a), un anneau (fig. 3/14 et 6/15), une extrémité métallique de ceinture (fig. 3/12 et 6/6), un pendeloque-chaudron (fig. 3/16b), et un petit plateau (fig. 3/10 et 6/1), tous faits en bronze. Les objets en ambre sont représentés par deux perles (fig. 3/16a et 6/7 ; 3/20 et 6/8). M X de Izvoare comprend aussi un vase en verre (fig. 3/1 et 7), unique dans l'aire occidentale de la culture Sîntana de Mureș — Černjachov.

La sépulture no. X de Izvoare est datée dans la seconde moitié du IV-ème s. ap. n.è., reflétant l'interpénétration des éléments composants de cette culture : les sarmates, les goths, les sarmates et le monde romain provincial.

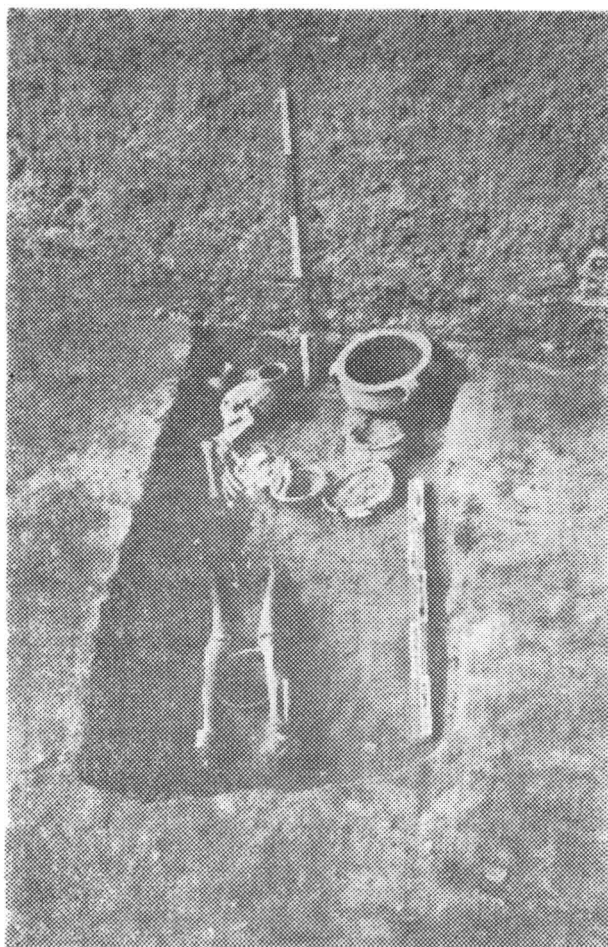

Fig. 2. Izvoare — Neamț. Mormîntul X.
Fig. 2. Izvoare — Neamț. Sépulture no. X.

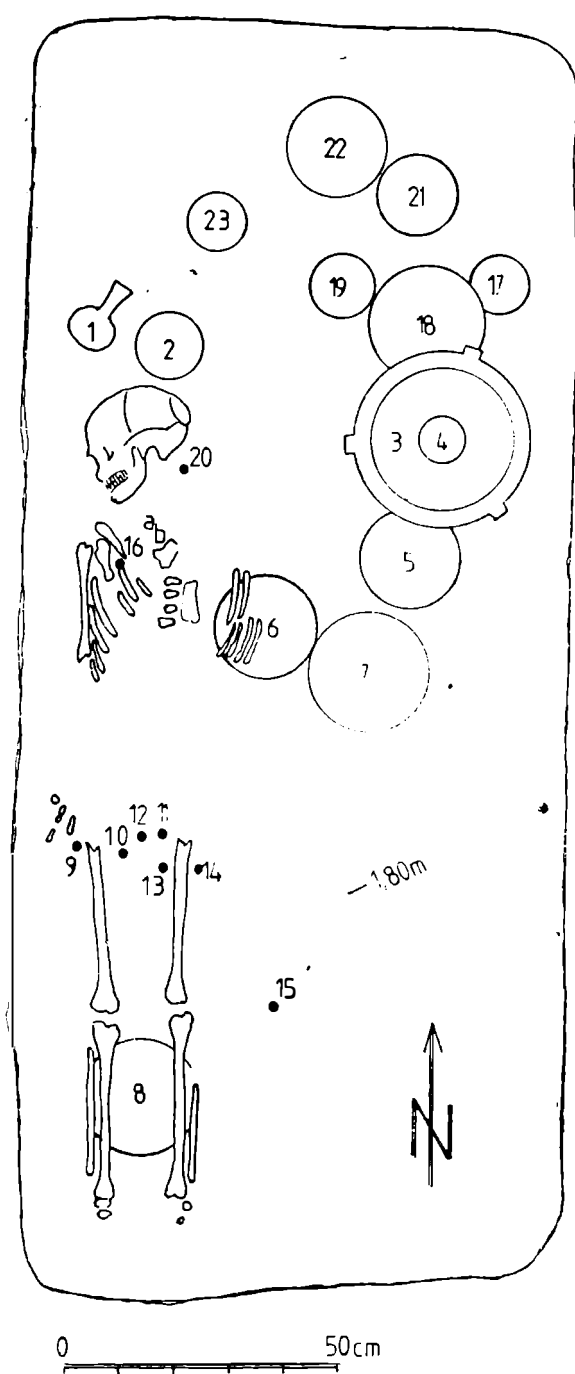

Fig. 3. Planul mormintului X de la Izvoare — Neamț.
 Fig. 3. Plan de la sépulture X de Izvoare — Neamț.

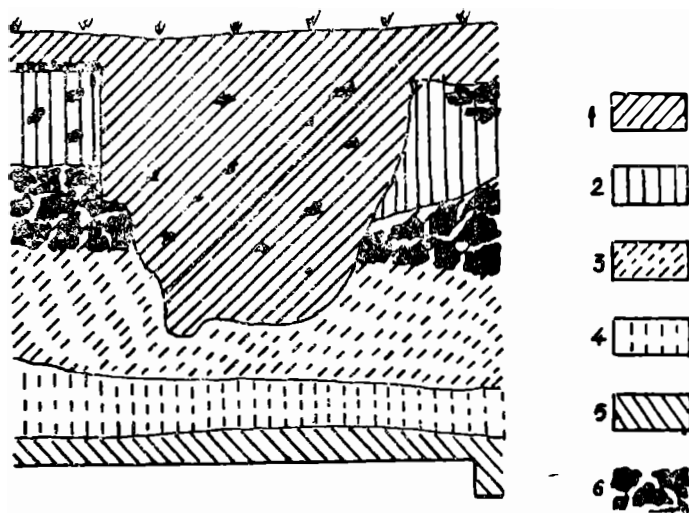

Fig. 4. Profilul mormintului X de la Izvoare — Neamț. 1. pământ cenușiu-humos; 2. pământ cenușiu-galben, nivel cucutenian; 3. pământ galben-albicios, nivel cucutenian; 4. pământ cenușiu-albicios, niveluri Cucuteni și Precucuteni; 5. prundiș; 6. chirpici. Scara 1 : 50.

Fig. 4. Coupe de la sépulture no. X de Izvoare — Neamț. 1. sol grisâtre-argileux; 2. sol grisâtre-jaune, niveau Cucuteni; 3. sol jaune-blanchâtre, niveau Cucuteni; 4. sol grisâtre-blanchâtre, niveaux Cucuteni et Precucuteni; 5. gravier; 6 — torchis. Grandeur 1 : 50.

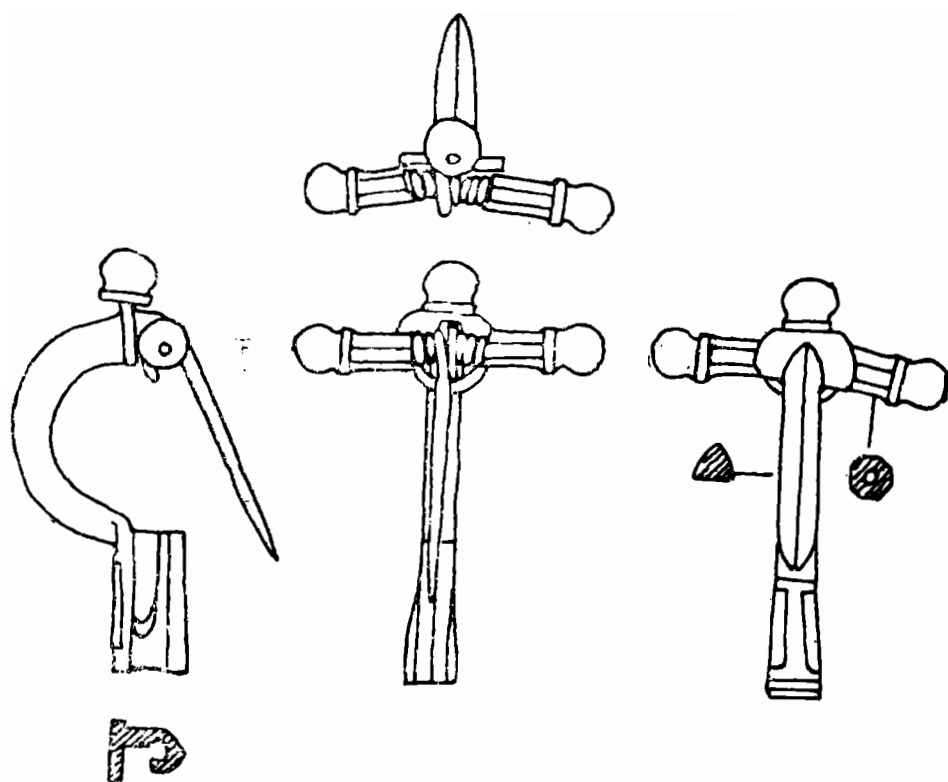

Fig. 5. Mormintul X de la Izvoare — Neamț. Fibula. Scara 1 : 1.

Fig. 5. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. Fibule. Grandeur naturelle.

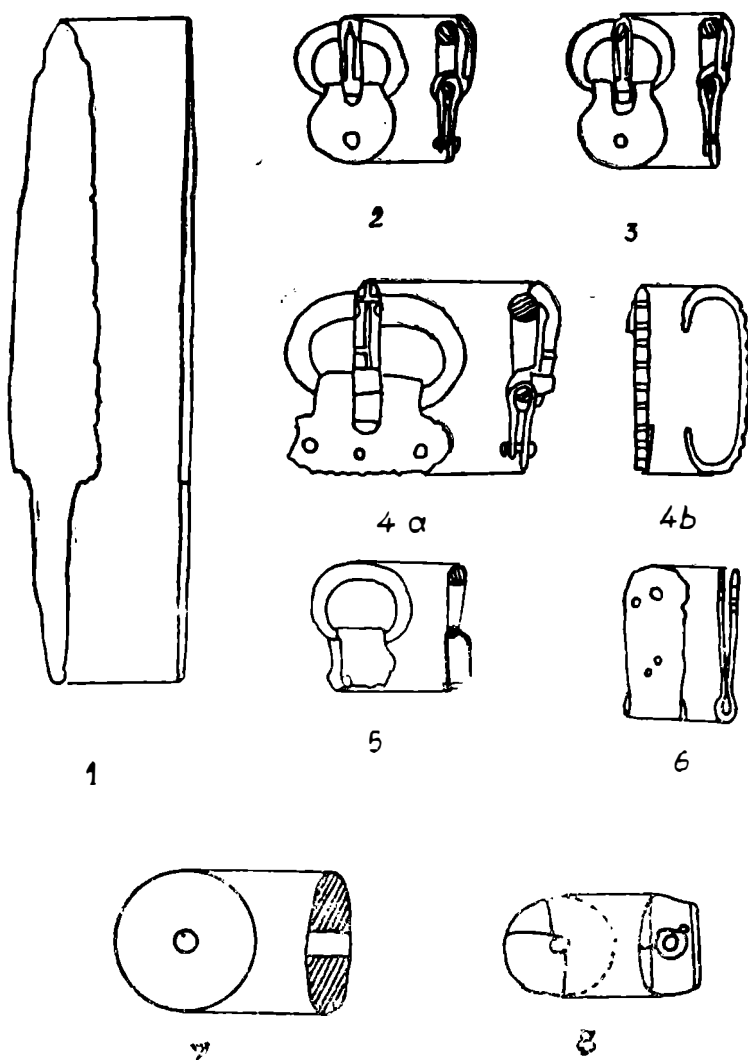

Fig. 6. Mormîntul X de la Izvoare — Neamț. 1—6, obiecte de metal ; 7—8, obiecte de chihlimbar. Scara 1 : 1.

Fig. 6. Sépulture no. X de Izvoare—Neamț. 1—6, objets en métal ; 7—8, perles en ambre. Grandeur naturelle.

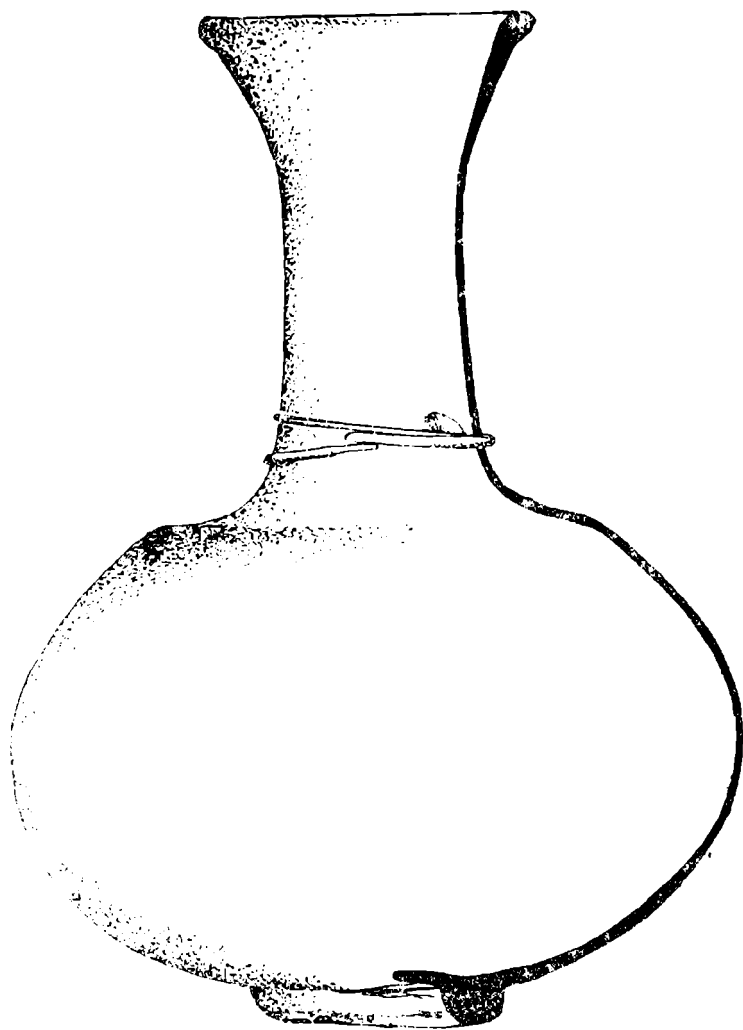

Fig. 7. Mormintul X de la Izvoare — Neamț. Vas de sticlă. Scara 1:1.

Fig. 7. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. Verre. Grandeur naturelle.

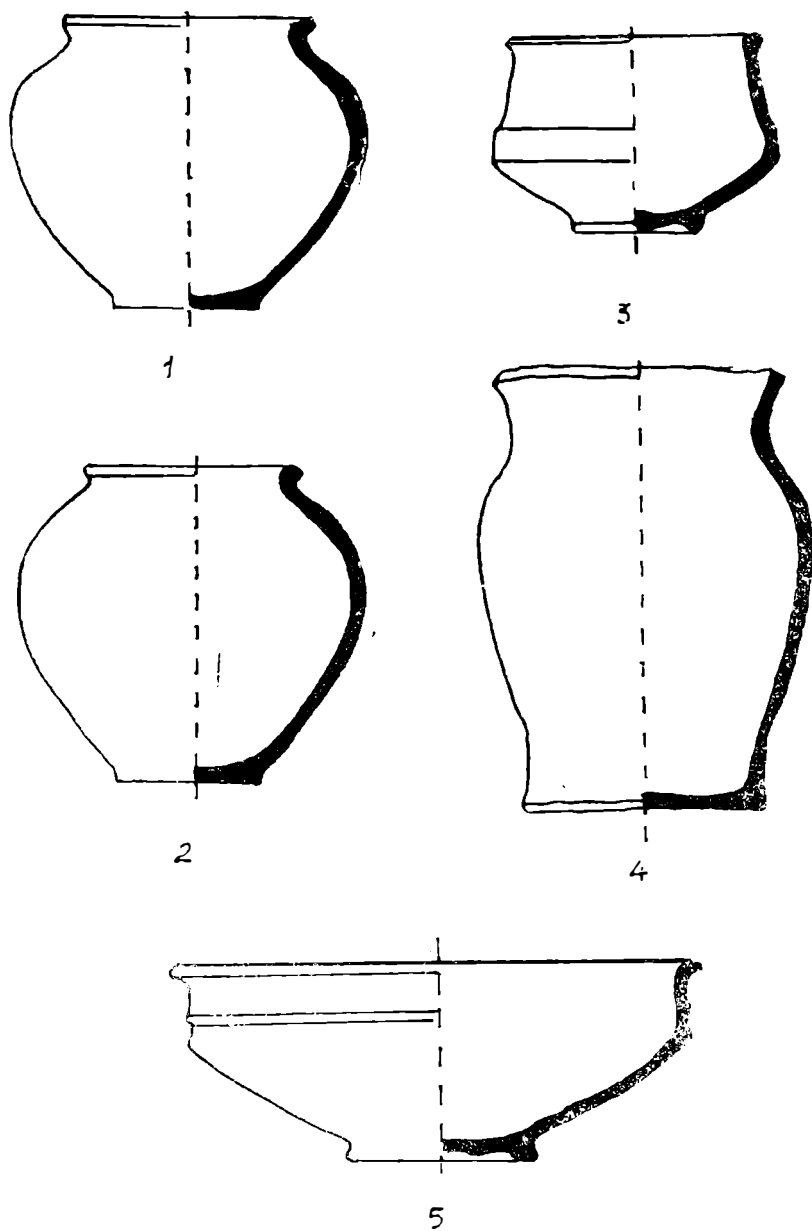

Fig. 8. Mormintul X de la Izvoare — Neamț. Recipiente ceramice. Scara 1:3.

Fig. 8. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. Récipients céramiques. 1/3 gr. nat.

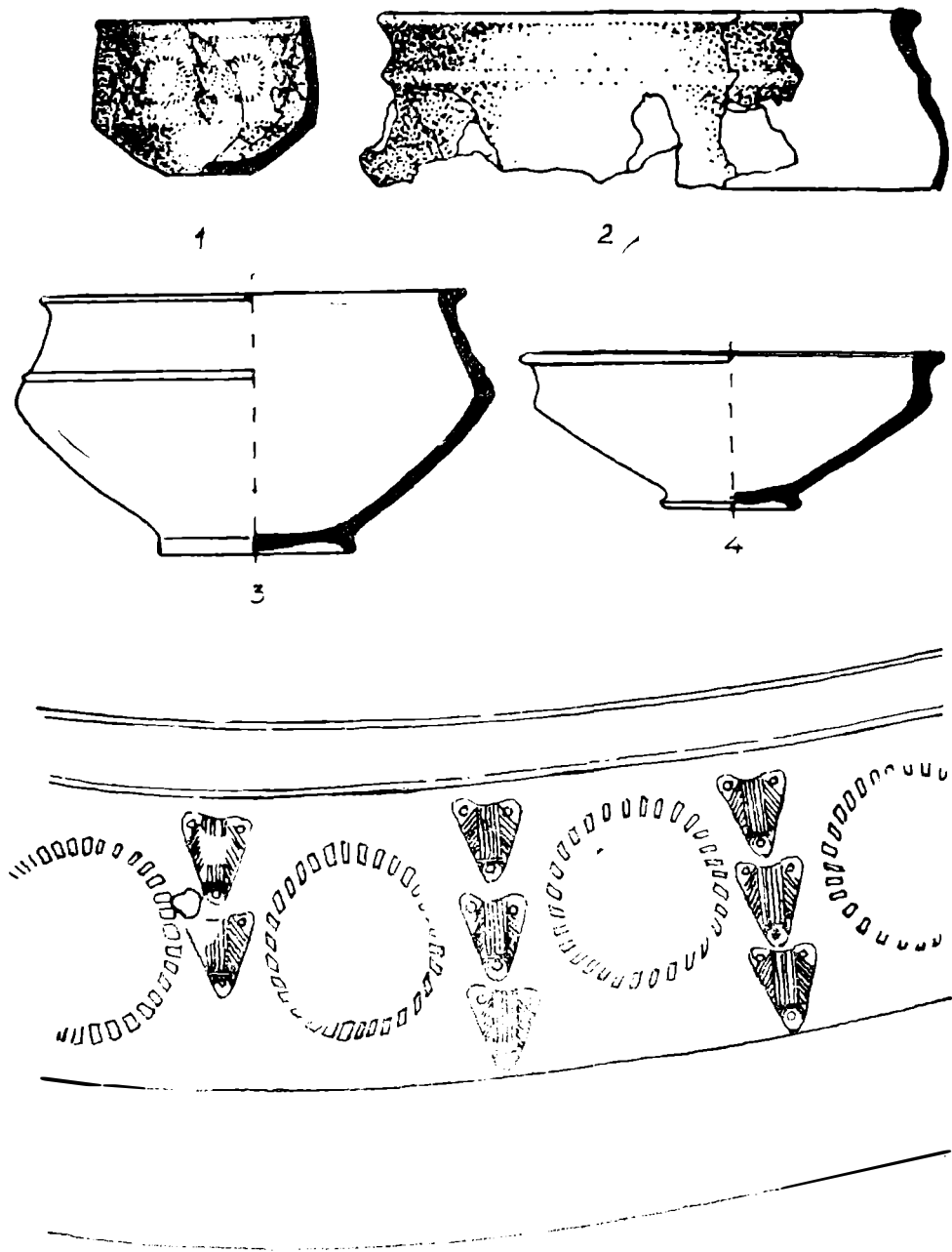

Fig. 9. Mormintul X de la Izvoare — Neamț. 1—4, recipiente ceramice. Scara 1 : 3.
5, detaliu de decor al vasului nr. 1.

Fig. 9. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. 1—4, récipients céramiques (1/3 gr. nat.) ; 5, détail du décor du vase du no. 1.

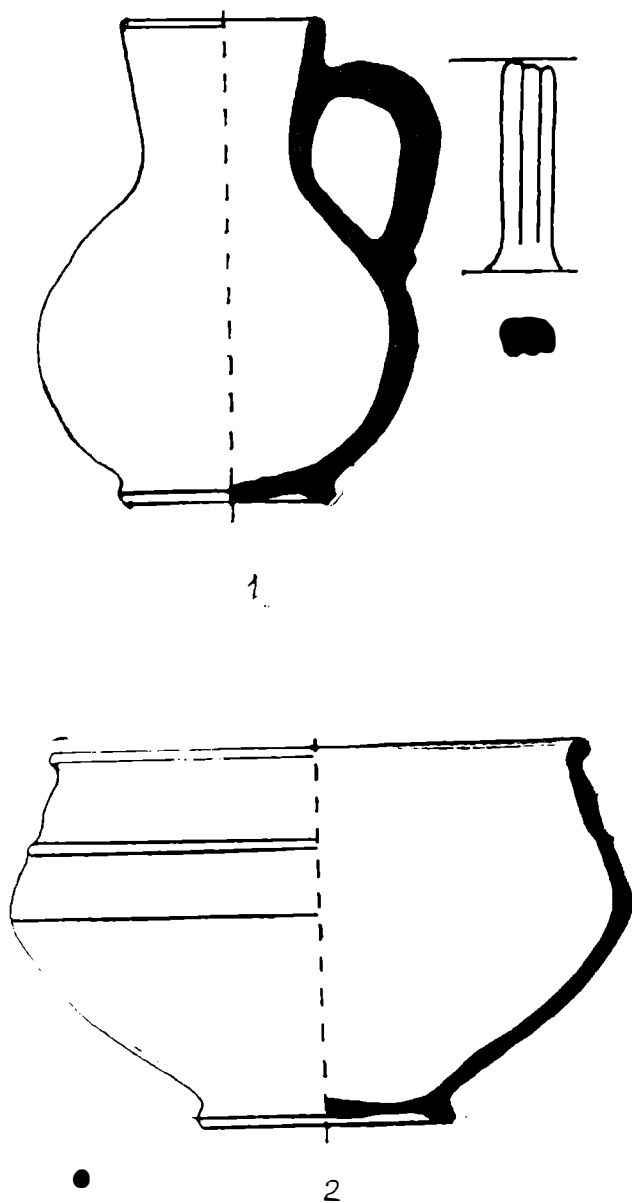

Fig. 10. Mormîntul X de la Izvoare — Neamț. Recipiente ceramice. Scara 1 : 3.

Fig. 10. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. Récipients céramiques. 1/3 gr. nat.

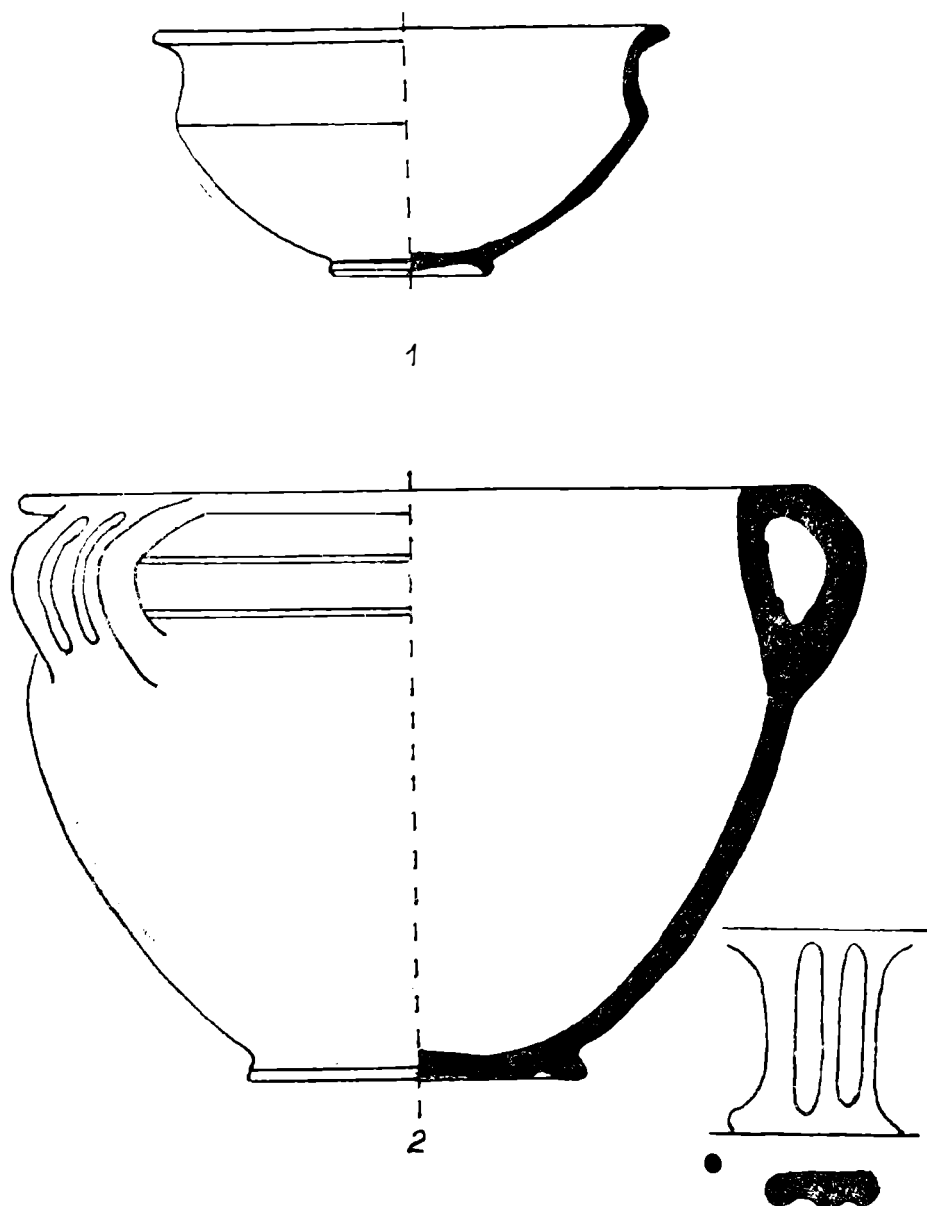

Fig. 11. Mormintul X de la Izvoare — Neamț. Recipiente ceramice. Scara 1 : 3.
 Fig. 11. Sépulture no. X de Izvoare — Neamț. Récipients céramiques. 1/3 gr. nat.

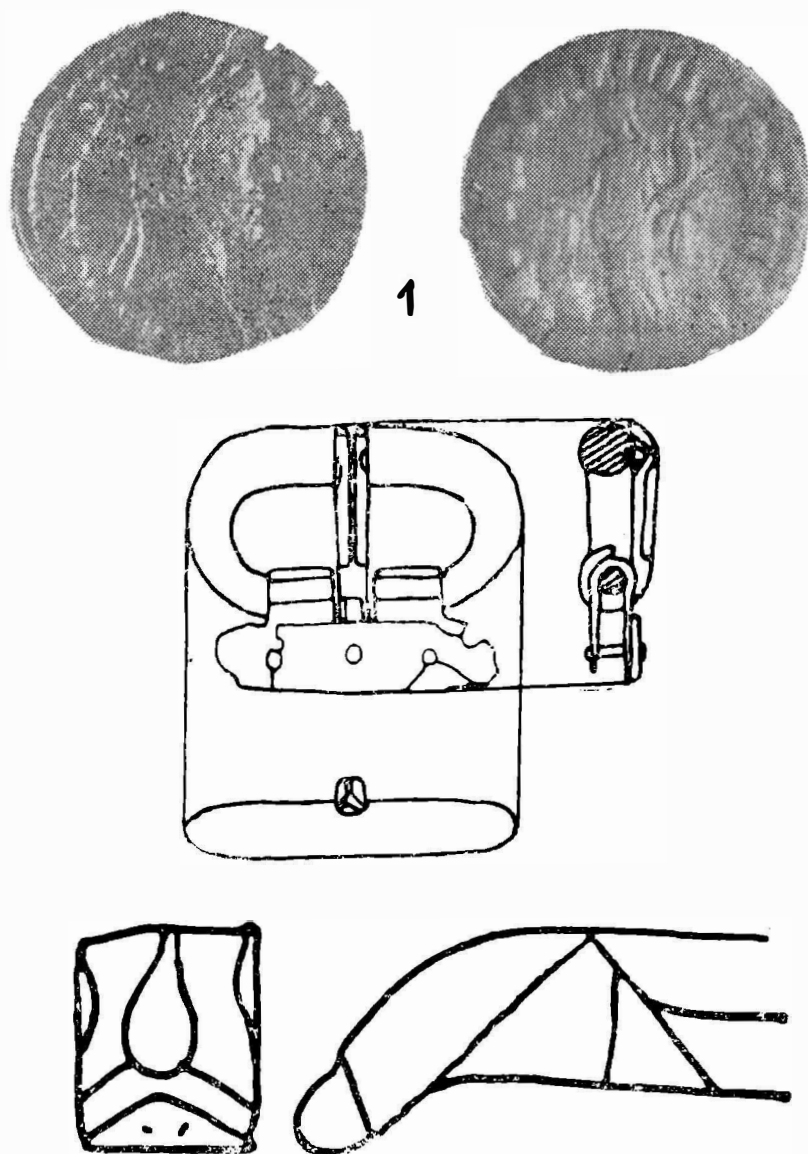

Fig. 12. Obiecte descoperite în perimetrul necropolei de tip Sintana de Mureș de la Izvoare — Neamț. 1. denar roman imperial de argint; 2. cataramă (scara 1:1); 3. detaliu al protomei zoomorfe.

Fig. 12. Objets découverts dans le périmètre de la nécropole de type Sintana de Mureș de Izvoare — Neamț. 1. denier romain impérial en argent; 2. boucle de ceinture (grandeur nat.); 3. détail de la protome zoomorphe de la boucle de ceinture.

DOVEZI ARHEOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII POPULAȚIEI AUTOHTONE ÎN SECOLELE V—IX E.N. ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

de MARCEL DRĂGOTESCU

Cercetările arheologice din ultimii ani au îmbogățit considerabil cunoștințele cu privire la dezvoltarea societății locale în perioada corespunzătoare marilor migrații, contribuind la elucidarea unor importante probleme din istoria patriei, între care se numără și aceea a etnogenezei poporului român.

În contextul cercetărilor dedicate acestei perioade se înscriu cu o prețioasă contribuție și o serie de descoperiri din județul Neamț, completind sau confirmind ipotezele de lucru formulate cu prilejul altor investigații realizate în Moldova sau în alte regiuni ale țării.

În acest sens, se impun în primul rând, rezultatele cercetărilor din așezarea de la Mănoaia-Costișa, unde a putut fi urmărită succesiunea neîntreruptă a unor nivele de locuire din secolul al III-lea, până în secolul al VI-lea e.n.¹

Aici, un bogat nivel de cultură daco-carpică, din secolul III e.n. este suprapus de un nivel din secolul al IV-lea, corespunzător unei faze târzii a culturii Sintana de Mureș și databil într-o perioadă anterioară anului 376².

Peste acest nivel se identifică un altul mai nou din epoca de dominație hunică și care se caracterizează printr-o ceramică evoluată din aspectul clasic Sintana de Mureș, dar mult mai grosieră, mai neglijent lucrată și cu forme evident simplificate. Este un nivel de locuire ce se dovedește strâns legat de cultura Sintana de Mureș dar posterior acesteia și care poate fi atribuit perioadei care a urmat anului 376, când încep atacurile hunilor în această regiune.³

Identificarea acestui orizont cultural capătă astfel o importanță cu totul particulară, creînd posibilitatea studierii pentru prima oară în Moldova, pe baza unei succesiuni stratigrafice clare, a culturii materiale aparținînd populației autohtone din perioada dominației hunice.⁴

1 Dan Gh. Teodor, Căpitanu V. și Mitrea I. *Cercetările arheologice de la Mănoaia—Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V—VI din Moldova. Carpica, I*, 1968, p. 233 și urm.

2 Mitrea I. *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în secolele V—VI e.n.*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 350 și urm.

3 *Ibidem*, p. 352.

4 Dan Gh. Teodor, Căpitanu V. și Mitrea I. — *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 237.

Similitudinile stabilite între materialele descoperite la Mănoaia-Costișă și cele din alte așezări din Moldova⁵, impun concluzia că în timpul dominației hunice (376—454 e.n.), pe întregul teritoriu de la răsărit de Carpați s-a constituit o cultură materială unitară, ce păstrează tradițiile populației locale din secolele III—IV și menține strânse legături cu populația din fosta provincie Dacia.⁶

Aceste legături explică în bună măsură afinitățile culturii materiale la care ne referim, cu cultura populației autohtone din celelalte regiuni ale țării și îndeosebi cu cultura Bratei din Transilvania, faza corespunzătoare cimitirului și așezării nr. 1, datată la sfârșitul secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului următor.⁷

Tot în așezarea de la Mănoaia-Costișă poate fi urmărită evoluția culturii materiale locale în perioada care a urmat prăbușirii dominației hunice în aceste teritorii, în urma victoriei din 454 a gepizilor conduși de Ardarich asupra urmașilor lui Attila.⁸

Este vorba de un nou facies cultural situat peste orizontul la care ne-am referit și deosebit de acesta, marcînd o nouă etapă în dezvoltarea societății locale, de la înlăturarea dominației hunice, pînă la pătrunderea primelor grupuri de slavi (aproximativ între 454 și 560). Limita inferioară a acestui nivel de locuire a fost clar precizată la Mănoaia-Costișă, în timp ce evoluția sa, cu două faze distincte (una de la sfârșitul secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea, iar cealaltă din a doua jumătate a veacului al VI-lea) a fost mai bine surprinsă în așezarea de la Botoșana (jud. Suceava).⁹ Este o asemănare indiscutabilă între materialele ultimului nivel de la Mănoaia-Costișă și prima fază de la Botoșana, ceea ce a determinat pe cercetători să definească întreaga etapă cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate al secolului al VI-lea, prin „cultura Costișă-Botoșana”.¹⁰

Considerăm că nu este cazul să ne oprim asupra unor aprecieri — fie ele și generale — în legătură cu specificul așezărilor, locuințelor, uneltelor, ceramicii și al celorlalte vestigii caracteristice culturii Costișă-Botoșana. Suficient să amintim că așezările sînt deschise, situate pe terasele inferioare ale riurilor sau în apropierea unor surse importante de apă, suprapunînd deseori așezările mai vechi carpice¹¹ sau de tip

5 Mențiuni mai ample la Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, 1978, p. 11—12. Pentru județul Neamț vezi și Mitrea I., *Descoperiri prefeudale din regiunea central-estică a Carpaților Orientali și din zona de contact cu Podișul Moldovei, în Carpica*, I, 1968, p. 249 și urm. Printre altele, semnaleză și așezările de la Doina—Girov, Căciulești și Borlești, mai puțin cunoscute în literatura de specialitate.

6 Mitrea I. — *op. cit.*, *MemAntiq*, II, 1970, p. 352.

7 Bîrzu Ligia *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Editura Academiei, 1973, București, p. 95 și urm.

8 *Istoria României* — I, 1960, p. 700.

9 Dan Gh. Teodor și Foiț Gr. *Importanța descoperirilor de la Botoșana pentru cunoașterea secolelor V și VI în Moldova*, comunicare prezentată la Sesiunea a II-a de comunicări științifice a muzeelor — București, 1965.

10 Dan Gh. Teodor *Teritoriul est-carpatic...*, p. 31.

11 Cazul vestigiilor de la Lutărie—Piatra Neamț. (Informație de la Muzeul de istorie P. Neamț).

Sintana de Mureș¹². Bordeiul și semibordeiul de formă rectangulară constituiau tipurile caracteristice de locuință, vetrele de foc fiind înconjurate de paramente din piatră. Ceramica (lucrată cu mîna sau la roată) are legături indiscutabile cu cea din perioada precedentă, manifestîndu-se aceeași tendință de simplificare a tehnicii de prelucrare în dauna calității: pastă grosieră, forme neglijent executate, ardere incompletă și neuniformă. Materialele de import sînt mai rare, dar continuă să fie întâlnite, în cazul așezării de la Costișa sub forma fragmentelor de amfore bizantine.¹³

Afinitățile semnalate între cultura Costișa-Botoșana din Moldova, cea de tip Bratei din Transilvania și cultura Ipotești-Cîndești din sudul lanțului carpatic, dovedesc existența unei culturi relativ unitare, de origine romană, pe întregul teritoriu al țării, culturile amintite constituind doar aspecte regionale ale aceleiași civilizații¹⁴.

Această evoluție unitară a culturii materiale locale în secolele V—VI a fost posibilă datorită — în principal — influențelor multiple și continui ale civilizației romane și romano-bizantine, influențe care se manifestă — direct sau indirect — și în structura culturii Costișa-Botoșana.

În legătură cu această problemă, este semnificativ faptul că, încercînd să definească trăsăturile caracteristice ale culturii Costișa-Botoșana, cercetătorul Dan Gh. Teodor afirmă că ea reprezintă „... civilizația populației daco-romane, din regiunea est-carpatică a României, supusă și ea romanizării și unei îndelungate și continui influențe din partea civilizației romane sau romano-bizantine, fie direct prin legăturile cu sudul Dunării, fie indirect, prin legăturile multiple, firești, cu populația și civilizația din restul teritoriului românesc.”¹⁵

Înainte de a încheia aceste succinte considerații cu privire la cultura materială din secolele V—VI e.n., ținem să subliniem că descoperirile de la Mănoaia-Costișa nu sînt singulare pe teritoriul județului Neamț. Lor li se adaugă cele de la Secuieni¹⁶, Davideni-Țibucani¹⁷ și Tîrpești¹⁸, confirmînd continuitatea populației autohtone și caracterul său roman, capacitatea acestora de a sintetiza în forme noi, locale, tradițiile unei înalte și vechi civilizații.

12 Mitrea I. *op. cit.*, în *MemAntiq*, 1970, II, p. 355.

13. *Ibidem*, p. 357.

14 Dan Gh. Teodor *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.* — Editura Junimea, Iași, 1981, p. 21.

15 Dan Gh. Teodor *Teritoriul est-carpatic...* — p. 31.

16 Ursachi V., *Carpica*, I, 1968, p. 184—185.

17 Mitrea I., *Contribuția cercetărilor arheologice de la Curtea Domnească din Bacău și Davideni—Neamț, la cunoașterea epocii secolelor VI—VII e.n.*, în *Studii și cercetări științifice* — Institutul pedagogic Bacău, 1972, p. 15 și urm.; *Idem*, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V—VII e.n.)*, în *MemAntiq*, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 65—92.

18 Marinescu—Bîlcu Silvia *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, — BAR International series 207. Oxford, 1981, cap. X, p. 123 și urm.

Pătrunderea triburilor slave, începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea și asimilarea acestora pînă la finele veacului următor, constituie un nou capitol în istoria atît de frămîntată a poporului nostru și implicit, a populației locale de la răsărit de Carpați.

Pătrunzînd în grupuri eterogene dinspre nord și est, slavii au luat contact cu civilizația autohtonă de tip Costișa-Botoșana, net superioară culturii lor materiale.¹⁹

În mod firesc, slavii aderă la noile forme culturale pe care și le însușesc, desfășurîndu-se un amplu proces în cadrul căruia la început coexistă elemente de cultură autohtone și slave, iar ulterior acestea din urmă sînt treptat asimilate. Se individualizează astfel un nou aspect cultural ce va purta numele așezării de la Suceava-Șipot²⁰, unde a fost identificat pentru prima oară, deși cele mai clare precizări stratigrafice le-au prilejuit descoperirile de la Botoșana (nivelul II) și Dodești.²¹

În arealul culturii Suceava-Șipot din secolele VI-VII nu s-au găsit încă așezări slave pure, dar elementele de cultură materială aparținînd slavilor se disting în contextul celor autohtone, așa după cum se întîlnesc și forme hibride, născute prin contactul nemijlocit al celor două populații.²²

În județul Neamț acest aspect cultural caracteristic celei de-a doua jumătăți a secolului al VI-lea și secolului al VII-lea este bine reprezentat în așezările de la Tîrpești²³, Poiana-Dulcești²⁴, Săbăoani²⁵, Găbăra-Moldoveni²⁶ și mai ales, Davideni, comuna Țibucani²⁷. Și aici, ca în toată aria de răspîndire a culturii Suceava-Șipot se păstrează, în linii mari, același caracter deschis al așezărilor, aceeași preferință pentru terasele joase ale rîurilor și aceleași tipuri de locuințe caracteristice culturii Costișa-Botoșana, cu deosebire că apar acum și locuințe de suprafață.²⁸

Merită subliniat și faptul că în primele orizonturi de locuire se observă o depreciere generală a culturii materiale, evidențiată prin res-

19 Dan Gh. Teodor *Contribution archéologique concernant la culture materielle slave du début, sur la territoire comprise entre les Carpates Orientaux et le Pruth*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche* (Roma, 1962), III, Florența, 1966, p. 169.

20 Dan Gh. Teodor *Teritoriul est-carpatic...*, p. 48.

21 *Ibidem*, p. 32.

22 *Ibidem*, p. 48.

23 Marinescu-Bîlcu Silvia, *op. cit.*, p. 123.

24 Ursachi V., *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 147 și urm.

25 *Ibidem*, p. 156 și urm.

26 Zaharia N., Petrescu-Dîmbovița M., Zaharia Em., *Așezări din Moldova*, București, 1970, p. 114.

27 Mitrea I., *op. cit.*, *Studii și cercetări științifice*, Institutul pedagogic Bacău, 1972, p. 15 și urm.

28 Dan Gh. Teodor *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X în Carpica*, II, 1969, p. 261.

trîngerea suprafeței așezărilor, reducerea substanțială a ceramicii lucrată cu roata și a uneltelor, diminuarea circulației monetare.²⁹

Această situație, explicată prin pătrunderea grupurilor slave, care s-a realizat mai ales prin forța armelor și care nu aveau un înalt stadiu de civilizație, va dura pînă la începutul secolului al VII-lea³⁰, cînd se observă un progres general ca urmare a adoptării de către slavi a civilizației autohtone.³¹

Considerăm că acest avînt al culturii materiale ce se semnalează în toate teritoriile nord-dunărene, poate fi pus în legătură și cu evenimentele din 602, cînd în urma răscoalei armatelor bizantine sub conducerea lui Focas, granița dunăreană se prăbușește și masele slave trec în regiunile de la sud de fluviu.³² Diminuarea considerabilă a grupurilor slave a determinat, fără îndoială, o mai mare stabilitate politică în teritoriile de la nordul Dunării și a accelerat procesul de asimilare a acestora de către populația autohtonă romanizată.

De altfel, se impune și constatarea că în orizonturile de locuire de tip Suceava-Șipot de pe teritoriul județului Neamț, vestigiile arheologice atribuite slavilor sînt nesemnificative, o prezență certă a acestora fiind semnalată doar la Săbăoani³³ și la Tîrpești-Petricani³⁴.

În schimb, vestigiile de factură romano-bizantină nu lasă nici un dubiu în ceea ce privește menținerea unor strînse legături cu imperiul și cu centrele de producție din sudul Dunării. Astfel, în nivelul de cultură din secolele VI—VII din așezarea de la Davideni s-a descoperit o fibulă romano-bizantină cu piciorul întors, databilă în a doua jumătate a veacului al VI-lea.³⁵ De la Hangu³⁶ și Țolici (comuna Petricani)³⁷ provin topoarele cu ceafă cilindrică și aripioare, derivînd dintr-un vechi tip roman și care — prin import — s-au răspîndit pe o arie foarte largă de-o parte și de cealaltă a Dunării.³⁸ În sfîrșit, la Țibucani³⁹ și la Poiana-Dulcești⁴⁰ au apărut izolat monede bizantine de bronz, aparținînd unor emisiuni din vremea lui Justinian I.

29 Dan Gh. Teodor *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI—VII*, *Mem-Antiq*, I, 1969, pp. 194—197.

30 *Ibidem*, p. 197.

31 *Ibidem*, p. 199.

32 Comșa M. *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 300 și urm.

33 Dan Gh. Teodor *Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României în Carpica*, 1972, IV, p. 107.

34 Marinescu-Bîlcu Silvia, *op. cit.*, Oxford, 1981, p. 124.

35 Mitrea I., *op. cit.*, *Mem-Antiq*, II, 1970, p. 361.

36 Dan Gh. Teodor *Elemente și influențe bizantine în Moldova în sec. VI—XI*, *SCIV*, 21, 1970, I, p. 108.

37 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 33.

38 *Idem*.

39 Mihăilescu-Bîrliaba Virgil *Descoperiri de monede antice și bizantine*, *Mem-Antiq*, I, 1969, pp. 429—430; *idem*, *Le monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Edit. Acad., Buc., 1981.

40 Mitrea B. *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în P.P.R.*, *SCIV*, 16, 1963, 3, p. 617, nr. 73.

Continuitatea de locuire a populației autohtone pe teritoriul județului Neamț de la sfârșitul secolului al VII-lea până în secolul al IX-lea poate fi urmărită, în principal, pe baza descoperirilor arheologice din așezările de la Poiana-Dulcești ⁴¹, Izvoare-Bahna ⁴² și Brășăuți-Dumbrava Roșie ⁴³, la care se adaugă descoperirile izolate de la Săbăoani ⁴⁴, Văleni-Botești ⁴⁵ și Aldești ⁴⁶ prilejuind observații mai puțin concludente.

Vestigiile materiale din această perioadă se încadrează culturii Hlincea ⁴⁷, creație a populației locale din Moldova, ce a fost pusă de unii cercetători pe seama slavilor. ⁴⁸ În realitate, având în vedere filiația directă a acestei culturi din cele anterioare și comparînd componentele sale de bază cu descoperirile făcute în celelalte regiuni ale țării ⁴⁹, este evident caracterul ci autohton, evoluția sa marcînd încheierea procesului de formare a poporului român. ⁵⁰

Așezările de tip Hlincea din județul Neamț considerăm că se încadrează atît în etapa timpurie, cît și în cea de mijloc a acestei culturi, avînd în vedere că la Poiana-Dulcești și Săbăoani ceramica este în exclusivitate lucrată cu mîna ⁵¹, în timp ce la Brășăuți mai mult de jumătate din cantitatea totală descoperită a fost executată la roata înceată sau cu turație medie. ⁵²

Locuințele semiîngropate continuă să constituie tipul predominant, cu precizarea că la Poiana-Dulcești s-a putut stabili o oarecare grupare a acestora, probabil pe criterii socio-familiale ⁵³. Precumpnesc, de asemenea, cuptoarele construite din piatră de rîu și grezie locală, cu boltă semicirculară și vatră ovală din lipitură groasă de lut (pietrare) ⁵⁴. Necropolele lipsesc și din județul Neamț ca din întreaga arie a acestei culturi, singura descoperire de acest gen constituind-o mormîntul de înhumatie

41. Bichir Gh. *Șantierul arheologic Poiana—Dulcești, jud. Neamț (1961—1970)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 99 și urm.

42. Mitrea I. *Așezarea prefeudală de la Izvoare—Bahna*, în *Carpica*, VI, 1973—1974, p. 61 și urm.

43. Spinei V. și Monah D. *Așezarea prefeudală de la Brășăuți*, în *Mem.Antiq*, II, 1970, p. 371 și urm.

44. Ursachi V., *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 156 și urm.

45. Mitrea I. *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, în *Carpica*, IV, 1972, p. 121.

46. *Idem*.

47. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, cap. II, p. 67 și urm.

48. Comșa M. *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, SCIV, IX, 1958. 1, p. 73 și urm.

49. Zaharia Eug. *Données sur l'archéologie des IV-e — XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 269 și urm.; Toropu O. *Romanitatea țirzie și stră-românii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 184 și urm.

50. Dan Gh. Teodor *Apartenența etnică a culturii Dridu*, în *Cercetări istorice*, IV, Iași, 1973, p. 132.

51. Spinei V. și Monah D., *op. cit.*, în *Mem.Antiq*, II, 1970, p. 380.

52. *Ibidem*, p. 379.

53. Dan Gh. Teodor *Teritoriul est-carpatic...*, p. 69—70

54. *Ibidem*, p. 74.

de la Văleni-Botești⁵⁵. În schimb, prezența unor obiecte de podoabă, cum este cerceul semilunar cu pandantiv stelat descoperit la Izvoare-Bahna⁵⁶, permite unele aprecieri în ceea ce privește structura și nivelul de dezvoltare al societății locale.

Concluzia care se impune, chiar și din această succintă prezentare a descoperirilor arheologice din ultimii ani, este aceea că și pe teritoriul județului Neamț populația autohtonă a participat activ, în secolele VII—IX, la definirea complexului proces de formare a unei civilizații unitare, cu un profund caracter românesc, expresie a continuității neîntrerupte a romanității în teritoriile de la nordul Dunării.

TEMOIGNAGES ARCHÉOLOGIQUES DE LA CONTINUITÉ DE LA POPULATION AUTOCHTONE (Ve—IXe s. de n. è.) DANS LE DÉP. DE NEAMȚ

Résumé

En analysant les découvertes archéologiques des dernières années, l'auteur relève la permanence et la continuité de la population autochtone sur tout le territoire du dép. de Neamț dans la période des grandes migrations. On souligne l'importance des découvertes de l'établissement de Mănoaia—Costișa (ou on peut poursuivre la succession sans interruption des niveaux de habitation du IIIe s. de n.è. jusqu'au VIes, y compris un niveau totalement inédit, correspondant à la domination des Huns) et aussi des établissements de Davideni—Țibucani (VIe—VIIes.) et Poiana—Dulcești (la fin du VIIe—IXe s.).

Les découvertes archéologiques du dép. de Neamț confirme l'unité de la culture matérielle de la population autochtone pendant les Ve—IXe s. de n.è., les aspects culturels de cette zone présentant des évidentes similitudes avec ceux d'autres zones de la Moldavie et de tout le pays.

En même temps, on met en évidence le caractère romanique de ces cultures et de la population autochtone, conséquence du maintien des relations permanentes avec les autres régions de l'ancienne Dacie et avec l'Empire Byzantin, fait qui a permis l'assimilation des éléments slaves restés dans ce territoire.

⁵⁵ Mitrea I., *op. cit.*, în *Carpica*, 1972, p. 121.

⁵⁶ Mitrea I., *op. cit.*, în *Carpica*, VI, 1973—1974, fig. 12/4.

DOUĂ TOPOARE DIN EVUL MEDIU DESCOPERITE ÎN JUD. NEAMȚ

de MARIUS ALEXIANU și ȘTEFAN SCORȚANU

Publicarea unui studiu privind, în primul rând, clasificarea și ierarhizarea tipologică a topoarelor din evul mediu a relevat, între altele, necesitatea intensificării intrării în circuit științific a acestor artefacte, multe descoperiri rămânând inedite¹. În cele ce urmează ne propunem să publicăm două topoare, în continuarea altora din județul Neamț², dintre care unul descoperit în urma unor cercetări arheologice de suprafață, iar celălalt întâmplător.

Toporul de la Dulcești (Fig. 1 : 3/1) a fost descoperit cu prilejul cercetărilor de suprafață din satul Dulcești, com. Dulcești, din primăvara anului 1987, întreprinse în perimetrul afectat de lucrările de redare și ameliorare pentru creșterea suprafeței agricole și arabile³. Locul respectiv este situat în stînga șoselei Piatra Neamț — Roman și în dreapta pîruiului Dulcești, la aproximativ 1 km de intrarea în sat. În împrejurimi nu s-au descoperit alte vestigii edificatoare pentru încadrarea cronologică și culturală a acestei piese.

Procedeele și etapele tehnologice de modelare a toporului de la Dulcești sînt, desigur, cele cunoscute⁴. Menționăm numai că gaura de fixare a cozii a fost realizată prin îndoirea unei extremități a barei de fier, în prealabil subțiată, în jurul unei bușe relativ cilindrice, sudarea la cald făcîndu-se, așa cum rezultă în urma observațiilor macroscopice, într-o parte, în zona gîtului, procedeu curent întrebuintat⁵.

Toporul se înscrie în seria celor cu corp îngust. Ceafa este rotunjită, cu două aripioare în prelungirea părții superioare a muchiei, destul de bine reliefate, executate pentru o mai bună priză la coadă. Una din

1 Ioan-Emil Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX—XVII*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, vol. II, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1981, p. 19—65.

2 Gheorghe Dumitroaia, *Două topoare de luptă din feudalismul timpuriu descoperite pe teritoriul județului Neamț*, în *MemAntiq*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 527—532.

3 Cercetări efectuate de Marius Alexianu, Ștefan Sorțanu și Vasile Ursachi, în cadrul contractului de salvare arheologică nr. 3/1986, încheiat între Complexul Muzeal Județean Neamț și I.E.E.L.I.F. Neamț.

4 Ioan-Emil Emandi, *op. cit.*, p. 26.

5 *Ibidem*.

aripioare a fost știrbită din vechime. În zona centrală, ceafa este, pe ambele laturi, puțin lătită. Gaura de fixare a cozii este cvasi-rotunjită în secțiune. Trecerea de la ceafă la lamă se face lin, printr-un gît slab individualizat. Lama este ușor arcuită pe latura internă, iar tăișul, puțin mai lat față de corpul lamei, a fost executat simetric, pe ambele fețe ale acesteia, fiind în plan ușor curbat. Lungimea totală a piesei este de 189 mm, iar greutatea de 670 g.

Funcționalitatea acestui tip de topoare, s-a arătat, este dublă : „în primul rînd armă și, în al doilea rînd, unealtă de tăiat”⁶.

Toporul de la Dulcești nu își găsește analogii perfecte în materialele publicate din spațiul est-carpatic, cel mai apropiat exemplar fiind cel descoperit la Arbore⁷. Considerăm că el reprezintă o verigă intermediară între tipul I (cu corpul îngust și aripioare laterale în dreptul găurii de fixare) și tipul VI, subtipul II (securi cu aripioare laterale la muchie), după clasificarea lui Ioan-Emil Emandi⁸. Potrivit clasificării lui A. Ruttkay, toporul de la Dulcești reprezintă trecerea de la tipul II C la III A⁹. Topoarele aparținînd tipurilor menționate au fost datate cu precădere în intervalul secolelor IX—XII¹⁰. R. Müller consideră că exemplarele de acest tip, care depășesc lungimea de 150 mm, se încadrează în secolele X—XI¹¹. Pornind de la toate aceste precizări, considerăm că toporul de la Dulcești poate fi datat în limitele secolelor X—XI.

Toporul de la Săvinești (Fig. 2 1 ; 3/2) a fost descoperit întîmplător în grădina locuitorului Cornel Cojocaru din această comună suburbană a municipiului Piatra Neamț. Din păcate, descoperitorul a vrut să-l transforme într-o unealtă mai robustă, adăugîndu-i puncte de sudură, fără a-i aduce, însă, modificări esențiale. Studiarea piesei, deși îngreunată, a fost totuși posibilă.

Toporul este lucrat dintr-o bucată de fier modelată prin forjare, folosindu-se același procedeu ca la toporul de la Dulcești.

Toporul face parte din seria celor cu corpul triunghiular, avînd lungimea totală de 125 mm, diametrul găurii pentru coadă de 30 mm și lățimea tăișului de 60 mm. Ceafa este cilindrică, cu partea de sus trasă ușor sub forma unor aripioare. Aripioara dinspre interior este mai lungă pentru a conferi o mai mare rezistență cozii. Gaura pentru coadă este rotundă în secțiune. Trecerea de la ceafă la lamă se face printr-un gît format prin îngustarea cefeii și a laturii interioare a lamei. Lama este dreaptă la exterior și puternic arcuită pe latura inte-

⁶ Ibidem, p. 31.

⁷ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Edit. Junimea, Iași, 1978, fig. 30/5; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 103, fig. 21/6.

⁸ Ioan-Emil Emandi, *op. cit.*, p. 29—30, fig. 1 și p. 35, fig. 6/2, 5.

⁹ Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei* (II), în *Slovenská Archeológia*, XXIV, Bratislava, 1974, p. 306—307, Abb. 42.

¹⁰ Ioan-Emil Emandi, *op. cit.*, p. 31.

¹¹ R. Müller, în *Acta Archeologica*, XXVII, 1975, Budapesta, p. 66.

rioară, formînd un călcîi care, împreună cu aripioara de la manșon, descrie o curbă parabolică. Tăișul este executat simetric pe ambele fețe.

Toporul putea fi utilizat în primul rînd ca armă de luptă, dar și ca unealtă în gospodărie, la lucrări mai ușoare. Este evident că greutatea mică, manșonul de la ceafă cu peretele subțire (4,5 mm) și coada subțire nu permiteau folosirea lui la tăiatul arborilor mari sau la despicat.

Toporul de la Săvinești se încadrează în tipul X (topoare cu corpul triunghiular), după clasificarea lui Ioan-Emil Emandi¹², datate în secolele XIII—XIV¹³. Descoperiri asemănătoare sînt cunoscute la Bîtea Doamnei — Piatra Neamț¹⁴ (jud. Neamț) și Păcuiul lui Soare¹⁵ (jud. Constanța).

Toporul acesta poate fi pus în legătură cu o altă descoperire făcută tot în satul Săvinești, într-o zonă apropiată, unde, cu ocazia săpării unui canal pentru o conductă de apă, s-au reperat mai multe morminte aparținînd unui cimitir medieval¹⁶. La unul din cranii s-a găsit o diademă formată din trei plăcuțe de aramă, slab aliată cu argint. Plăcuțele, din care una s-a mai păstrat întreagă, au forma dreptunghiulară și sînt lucrate dintr-o foiță metalică subțire în tehnica „au repousse” (Fig. 2/2 și 3/3).

Motivul ornamental este geometric. Marginea îndoită încadrează un chenar punctat în interiorul căruia, la colțuri, sînt dispuse patru volute îndreptate spre centrul ce constă dintr-un romb, cu o cruce la mijloc. Pe marginea rombului, de o parte și de alta, se află cîte trei triunghiuri. La fiecare colț al plăcuței se află cîte o gaură ce servea la prinderea pe o bandă textilă¹⁷ sau bonetă¹⁸. Plăcuțe de diademă, găsite tot în morminte, dar cu motive ornamentale diferite sau din alte metale, au fost găsite la Dărmănești — Piatra Neamț¹⁹, Doina—Girov²⁰, Izvoare — Dumbrava-Roșie²¹ (jud. Neamț), Trifești²², Hlincea²³ (jud.

12 Ioan-Emil Emandi, *op. cit.*, p. 40.

13 *Ibidem*.

14 Constantin Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtea Doamnei*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 450, fig. 7/4.

15 Petre Diaconu, *Șantierul arheologic de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 650, fig. 8/5.

16 Informații oferite de Ion Vatamanu căruia îi mulțumim.

17 Victor Spinei și Rodica Popovici-Baltă, *Rezultate ale săpăturilor de la Huduș din anii 1970—1972*, în *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, p. 124.

18 Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din anii 1936—1948*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 325.

19 Victor Spinei, *Cercetările arheologice de la Piatra Neamț — Dărmănești*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 23, 25—26 și fig. 6.8.

20 Victor Spinei, Marius Alexianu, Viorel Butnaru, *Săpăturile din 1982—1983 de la Doina — Girov*, în *MemAntiq*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 235, fig. 14.17 și 15/1—8.

21 Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 5, 325, 331, fig. 338 și 341/3—4.

22 Ion Ioniță, *Săpăturile de la Trifești*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 737, fig. 6.

23 Mircea Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea — Iași*, în *SCIV*, IV, 1954, 1—2, p. 244, fig. 6.

Iași) și Hudum²⁴ (jud. Botoșani). Toate sînt datate în secolele XIII—XIV, fapt de natură să justifice apropierea cu toporul de la Săvinești.

Prezentarea acestor două topoare permite o nuanțare tipologică a repertoriului topoarelor de fier de pe teritoriul României, lărgind totodată aria descoperirilor²⁵.

DEUX HACHES DU MOYEN AGE DÉCOUVERTES DANS LE DÉP. DE NEAMȚ

Résumé

La hache en fer de Dulcești a été découverte à l'occasion des recherches de terrain. Elle représente un type de transition entre les types I et VI, selon la classification des haches du Moyen Âge de la Roumanie (voir la note no. 1). Elle est datée pendant les X-ème — XI-ème siècles.

La hache en fer de Săvinești a été découverte par hasard. Selon la même classification, elle s'encadre dans le type X, étant datée pendant les XIII-ème — XIV-ème siècles. La hache de Săvinești est mise en relation avec quelques petites plaques de diadème (XIII—XIV s.) découvertes dans la proximité du lieu de découverte de cette hache.

²⁴ Victor Spinei, Rodica Popovici-Baltă, *op. cit.*, p. 124, fig. 6/1—3.

²⁵ Pieseile au fost tratate de către Ecaterina Băbușanu și Melania Teodosiu. Desenele au fost executate de Violeta Dinu și fotografiile de Mircea Ciacăru, tot din cadrul Laboratorului de conservare-restaurare al Muzeului de istorie Piatra Neamț. Le adresăm mulțumirile noastre.

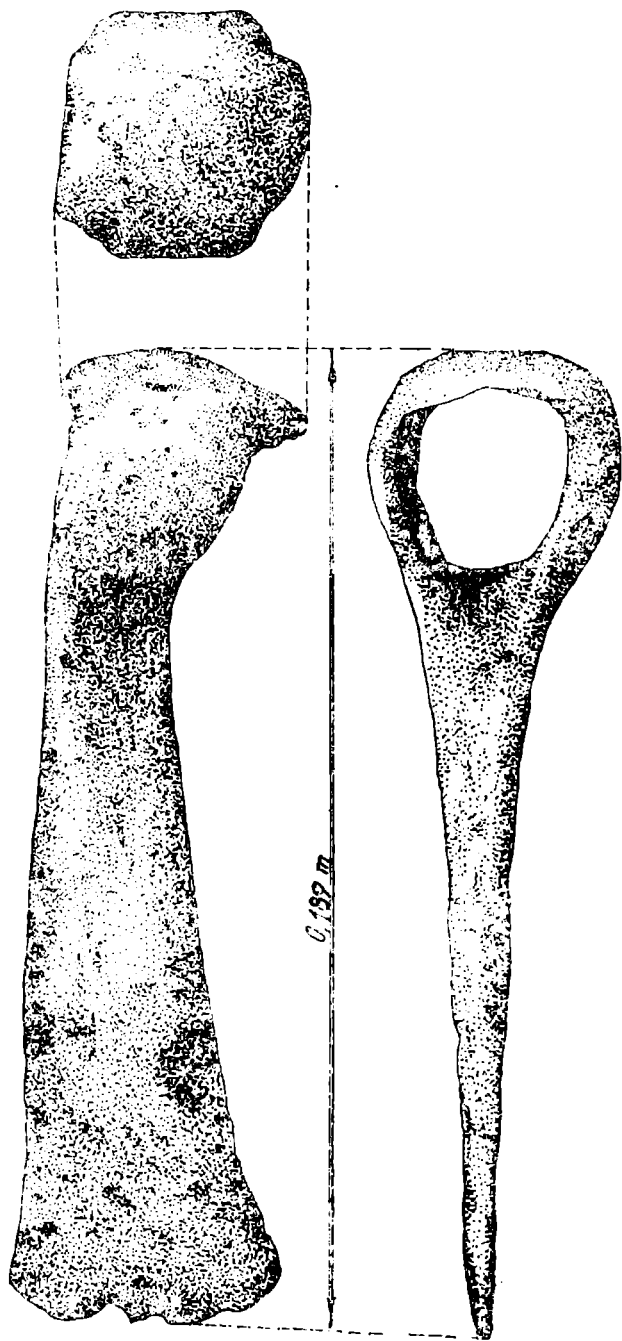

Fig. 1. Toporul de la Dulcești.
Fig. 1. La hache de Dulcești.

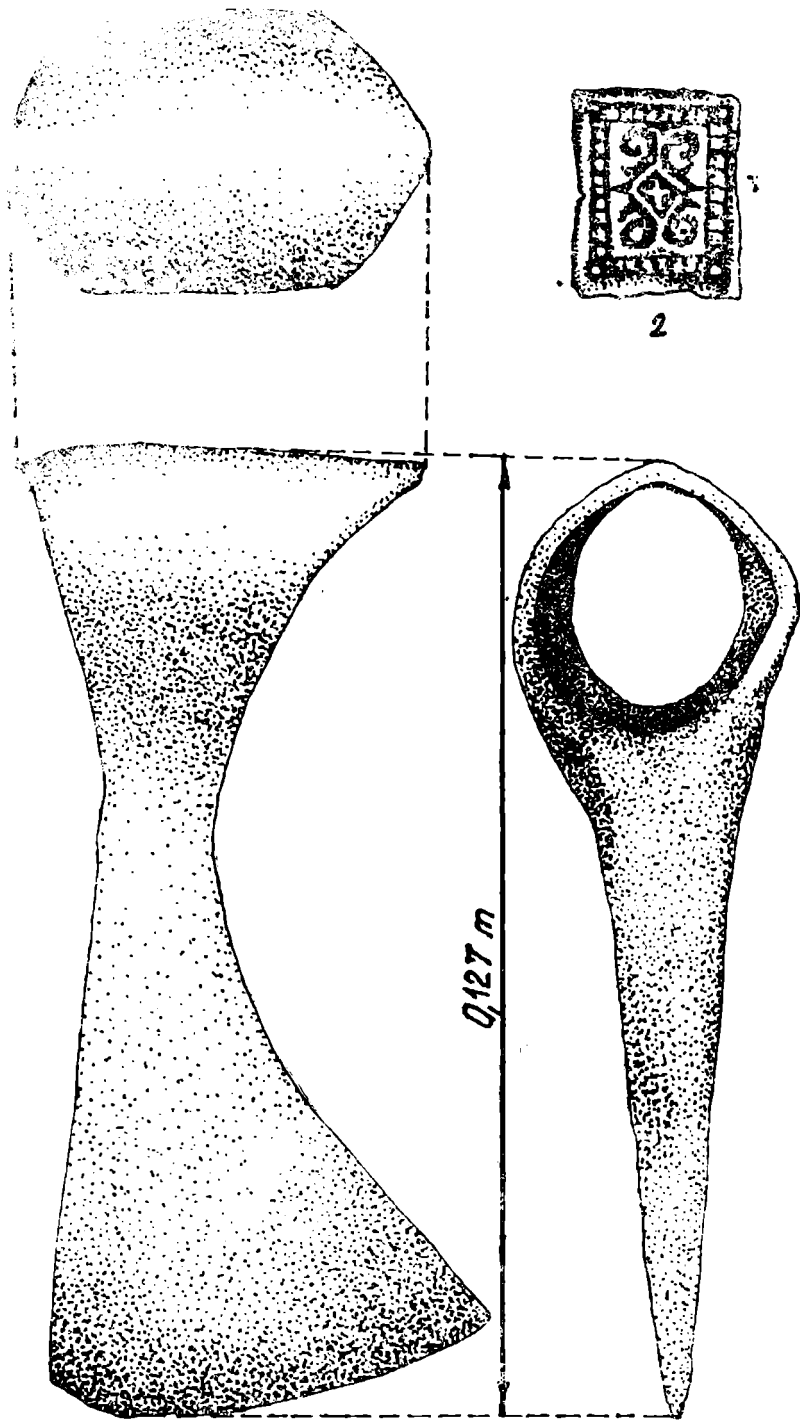

Fig. 2. 1. Toporul de la Săvinești ; 2. Plăcuța de diademă de la Săvinești (scara 1:1)
 Fig. 2. 1. La hache de Săvinești ; 2. Petite plaque de diademe de Săvinești (gr. 1:1)

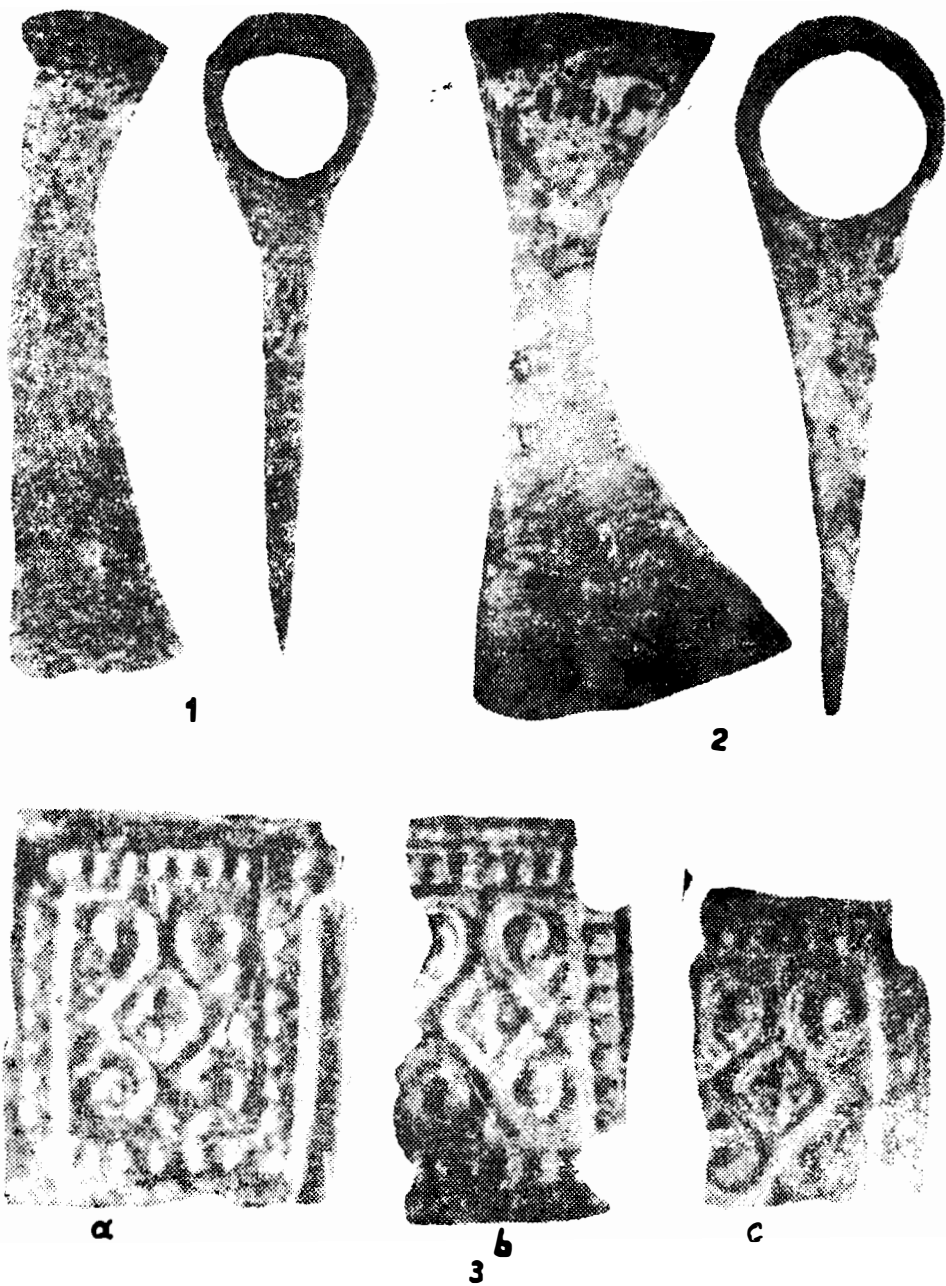

Fig. 3. 1. Toporul de la Dulcești ; 2. Toporul de la Săvinești ; 3. Plăcuțele de diademă de la Săvinești.

Fig. 3. 1. La hache de Dulcești ; 2. La hache de Săvinești ; 3. Petites plaques de diadème de Săvinești.

ÎNGRIJIREA ÎN ROMÂNIA A OSTAȘILOR BOLNAVI ȘI RĂNIȚI DIN RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

de EPIFANIE COZĂRESCU

Comemorarea a 110 ani de la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, în urma căruia România și-a dobândit independența de stat, ne prilejuiește, printre altele, evocarea și a modului în care au fost îngrijiți în România ostașii bolnavi și răniți aduși de pe frontul din Balcani.

În această privință se știe că, la început, autoritățile estimaseră că victimele războiului vor putea fi recuperate în spitalele organizate mai aproape de teatrul de operațiuni, în sudul țării¹. Ulterior, când acestea s-au umplut, Ministerul de Război, schimbându-și optica, a ordonat deplasarea lor în capitalele județelor de origine, unde trebuia să li se continue îngrijirea medicală până la vindecare. Mai solicitate aveau să fie orașele situate pe linia ferată nord-sud, printre care și Romanul. Numai că aici planificarea susmenționată avea să fie depășită, prin sosirea de convoaie cu răniți aparținând și altor județe, inclusiv din armata aliată rusă și din rîndul prizonierilor otomani. Toate acestea datorită și considerației de care se bucura pe atunci Romanul ca fiind, pe lângă Iași, al doilea important centru medical din Moldova, deși baza spitalicească era destul de modestă.

Spitalul public, numit „Precista Mare“, avea doar 50 de paturi bugetare, în care se tratau civilii pauperi și ostașii unităților din garnizoană (regimentele 14 Dorobanți, 4 Artilerie și un escadron de cavalerie). Pentru a se putea face față noilor cerințe, din Spitalul Precista trebuiau evacuați civilii, ceea ce avea să genereze o mare nemulțumire în sinul populației nevoiașă. Tratatările purtate pe această temă între conducerea județului și cea a spitalului neputînd soluționa problema, s-a recurs la forul tutelar al spitalului, Epitropia Sf. Spiridon din Iași. Aceasta, prin Hotărîrea sa din 7 noiembrie 1877 a repartizat aici, pentru răniți, numai 10 paturi, întreținute, e drept, pe contul ei². Celălalt staționar din Roman, al Comunității Israelite, era și mai strîmtorat, cu cele două odăi ale sale în care zăceau bolnavi incurabili. Așa stînd lucrurile, pentru a răspunde imperativelor vremii, autoritățile locale au fost nevoite să în-

1 *Documente privind istoria României, războiul pentru independență*, vol. V, p. 74, doc. 151.

2 *Crucea Roșie din România, 1876—1976*, București, 1976. p. 32, 35, 37 și 38.

ighebeze un spital vremelnic, destinat ostașilor bolnavi și răniți care aveau să sosească.

În acest scop a fost alcătuit un comitet de organizare, compus din prefectul județului, Costin Brăiescu, primarul orașului, av. Paul Străjescu și medicul primar de județ, dr. Ion Vallianos. S-au emis 100 liste de subscripție în bani, apelându-se și la ajutor material din partea populației urbane și rurale. Romașcanii, deși contribuiseră deja din plin la înzestrarea armatei, „ofrandele” solicitate acum nu s-au lăsat așteptate. În **Monitoarele Oficiale** pe trimestrul III și IV din 1877, ca și în cele pe trim. I din 1878 au fost imortalizate numele tuturor acelor care, cu mult și cu puțin au sărit în ajutorul acestei noi acțiuni patriotice. Din lipsă de spațiu nu vom putea menționa decât pe următorii : bardul Vasile Alecsandri de la Mircești, profesorii din Roman, C. Costișanu, D. Grăjdeanu, I. Flor, Noël Didier Meiltz, I. Ștefănescu (Românul), D. Matcaș, inginerii Panaite Donici și Vasile Popovici, deputații L. Eraclide și V. G. Morțun.

N-au lipsit funcționarii publici și cei comerciali, avocații, farmaciștii, medicii, meseriașii, muncitorii palmași. Tirgoveții au oferit paturi, veselă, tacămuri, inventar moale. Alții s-au „abonat” la întreținerea de paturi în spital. Țăranii au adus alimente, pinză și scamă pentru bandaje, iar cei care nu aveau ce dona s-au oferit să transporte cu carul ori cu spatele ofrandele adunate pe la primării sau lemne de foc din pădure. Deși s-au înregistrat și destule abțineri, în antiteză pot fi arătate numele citorva proprietari mai generoși, precum Eliza (Hurmuzaki) Sturza — Dulcești, Ion Stroi — Pâncești, Paul Zarifopol — Cirligi, Gr. Cozadini — Climești ș.a. La urmă a venit oficialitatea să completeze lipsurile rămase, punând la dispoziția viitorului spital următoarele : Comitetul permanent a dat 6000 lei și 24 paturi, Primăria — 1000 lei, mobilier și inventar gospodăresc, Epitropia Spitalului Precista i-a împrumutat 30 de mesuțe de pat, 46 scufii și multe vase de bucătărie, Episcopia a donat 500 lei, împrumutând vase și tingiri de aramă. „Comitetul domnișoarelor” a adus 15 pături de lână, 22 „prostiri” de pat și 60 de cămăși cusute cu mâna lor. Vasile Alecsandri, după ce donase spitalului bani, alimente și obiecte de gospodărie, i-a mai trimis și 50 de broșuri cu poemul „Dumbrava Roșie”, în semn de cinstire a eroilor actuali prin evocarea luptelor purtate pentru țară de eroii altor vremuri...

LOCALUL, CAPACITATEA ȘI DOTAREA SPITALULUI. Ca local, s-a obținut cazarma Reg. 4 Artilerie, plecat pe front, situată în vecinătatea gării. Aici s-au instalat mai întâi 40 de paturi, dar, sub imperiul necesității, s-a ajuns pînă la numărul de 150. Zestrea moale și celelalte obiecte alcătuiau 95 articole de inventar, din care unele cu sutele de exemplare. Astfel, fiecare pat avea pe lângă mai multe mindire, 3 rînduri de schimburi albe, farfurii, tacămuri, câni pentru apă și pentru vin, lighean, un „cumar” ș.a. Doar instrumentarul medico-chirurgical pare

să fi fost cam sărăcăcios, întrucît se reducea la 3 „pensete“, 3 „serenci“ hipodermice și 2 „mașini pentru răniți“ — probabil atele metalice pentru imobilizat fracturile. De aici rezultă că în spitalul acesta au predominat bolnavii cu suferințe de interne-contagioase, plus mică chirurgie, părere ce va fi întărită de informațiile redată în continuare.

DENUMIREA, ÎNCADRAREA ȘI ACTIVITATEA SPITALULUI.

La început, acest așezămînt nu avea o denumire proprie. Chiar și din titlul listelor de subscripție, rezultă că inițial i se zicea: „Spitalul din Roman pentru oștenii români răniți în resbel“. Ulterior i s-a spus „Spitalul Virtutea Militară“, după cum rezultă și din Condica de stare civilă pentru morți, unde găsim scris că la 31 decembrie 1877 a decedat prizonierul turc Sarif Achmed, provenit din „**Spitalul Virtutea Militară**“, cazarma regimentului 4 Artilerie, culoarea de albastru. Era primul său deces. De acum înainte, în toate actele oficiale și în corespondență, spitalul acesta va fi designat sub această denumire, în contrast cu celelalte spitale de răniți răspîndite prin țară, aflate sub egida Societății Naționale de Cruce Roșie Română, numite „Spitalul Independența“. Prin această titulatură aparte, se intenționa, probabil, diferențierea lui de celelalte, arătînd că el ține de „Societatea Doamnelor Române“ din Roman, filială a celei din Iași, deci nu de Crucea Roșie. Această bizară notă de patriotism local, după cum se știe, n-a împiedicat amîndouă organizațiile suscitade să concure la susținerea eforturilor de război și la alinarea suferințelor generate de acesta.

Spitalul „Virtutea Militară“ din Roman a fost încadrat cu personal civil, care s-a oferit a lucra benevol pînă la sfîrșitul conflagrației. Medicul primar de județ, I. Vallianos, a preluat sarcina principală, în calitate de „medic dirigent“, avînd ca adjunct pe tînărul medic de arondisment (plasă), dr. Pandele Grigorescu. Este cel care l-a secondat pe șeful său de la bun început, deci încă din faza de pregătire a spitalului, fiind cooptat în comitetul de lansare a listelor de subscripție. Totuși el nu avea să coopereze mult cu dr. Vallianos, căci în curînd a fost mobilizat pe front, lucrînd în cadrul Ambulanței Nr. 1 a Crucii Roșii Române³. Fără a avea certitudine deplină, credem că locul lui a fost preluat de medicul orașului, dr. Gh. Secoșanu, îndeosebi în zilele cînd dr. Vallianos, prin obligațiile sale de teren, nu putea veni să facă vizita și să îngrijească cei 150 de răniți și bolnavi internați aici. Administrația spitalului a fost preluată de primarul orașului, av. Paul Străjescu, om foarte capabil și de înaltă ținută morală (vezi fig. nr. 1).

La casierie a intrat institutorul Ion Ștefănescu (Românul), președintele Comitetului permanent, iar contabilitatea a intrat în sarcina lui C. Popovici, secretar al Serviciului sanitar județean. Munca de infirmiere, lucrătoare la atelierul de lenjerie, la confecționat bandaje, la bucătărie și la spălătorie au preluat-o femeile din oraș, sub îndrumarea

3 *Documente*, vol. VI, p. 103, doc. 192.

Ecaterinei C. Brăiescu, președinta „Societății doamnelor române” din Roman (vezi fig. 2), secondată de Natalia Botez. Medicamentele și anti-septice (fenol, crezol, iodoform) necesare spitalului i-au fost furnizate de Mihail Keresztes, dirigintele farmaciei „Națională”.

Fig. 1. Av. PAUL P. STRĂJESCU
Administrator Spit. „Virtutea Militară”

Fig. 2. ECATERINA BRĂIESCU
Infirmieră șefă la Spitalul
„Virtutea Militară”

Data la care a început a funcționa spitalul de care ne ocupăm încă n-a putut fi stabilită cu precizie. Oricum, la 5 octombrie 1877, când în gară au sosit primii răniți în număr de 5, primiți cu onoruri deosebite, ei au trebuit să fie internați în Spitalul Precista, dovadă că celălalt încă nu se deschisese⁴. Inaugurarea lui trebuie pusă, probabil, către sfârșitul lunii noiembrie sau începutul celei următoare, de vreme ce la 30 decembrie 1877, când a sosit aici un tren sanitar cu „soldați români și turci, răniți și bolnavi”, toți au fost preluați de Spitalul „Virtutea Militară”, unde au primit imediat „îngrijirile de care au fost lipsiți pe drum”⁵. Știri mai complete despre funcționarea spitalului respectiv am fi putut culege din „sama” de veniturile și cheltuielile avute cu acesta în anul

⁴ *Monitorul oastei*, ziar, Nr. 20 din 6 octombrie 1877.

⁵ *Documente*, vol. IX, doc. 662.

expirat (1877) și pe două luni din anul 1878, dar amîndouă extrasele bugetare, trimise la București, nu mai sînt de găsit. Așa încît, fără datele statistice referitoare la mișcarea bolnavilor și a răniților, fără a cunoaște medicația folosită, operațiile efectuate și rezultatul acestora, cu greu ne putem imagina, activitatea dusă aici. Singurul lucru cert este că pansamentele și intervențiile chirurgicale erau făcute sub antisepsie listeriană, metodă prin care a fost stăvilită „gangrena putridă” ce făcea ravagii altădată.

Singurul indiciu concret depistat a fost mortalitatea : 25 de cazuri înregistrate la Starea civilă a orașului, provenite din Spitalul „Virtutea Militară”, în curs de circa 10 luni (decembrie 1877 — septembrie 1878). După naționalitate, au fost 4 români și 21 turci. Cum în condică nu se marca și cauza morții, doar la un caz, un turc, aflăm din corespondența purtată între spital și Oficiul de stare civilă că el suferise de „febris typhoides”. Probabil că fuseseră mai multe. Disproporția deceselor pe naționalități nu poate fi atribuită vreunei discriminări în tratament, ci, mai curînd, contaminării sporite cu boli contagioase și rezistenței scăzute a prizonierilor, după ce suportaseră un asediu lung și rigorile transportului în acea iarnă precoce și grea.

Dacă am ține să ne facem totuși o idee asupra morbidității în Spitalul „Virtutea Militară” din Roman, nu rămîne decît să ne referim la o statistică din altă parte, oarecum similară. Este vorba de lucrarea lui V. Kosloff, în care sînt expuse pierderile suferite de armata imperială rusă în timpul războiului din 1877—1878, pe front și în spitale. El susține că, față de 11.905 ostași căzuți pe cîmpul de bătaie, în spitalele de la sud și nord de Dunăre a murit un număr împătrit, deci 44.431 cazuri. Din aceștia, 56,23% au fost răpuși de boli molipsitoare, în vreme ce bolile aparatului respirator, febrele intermitente, scorbutul și alte boli debilitante au completat procentajul de 100%. Față de bolnavi, răniții morți în spitale au fost doar 8,30% ⁶. Comparativ cu situația de mai sus, mortalitatea înregistrată în Spitalul „Virtutea Militară” din Roman — 25 cazuri —, nu pare să fi fost mare. Nu-i mai puțin adevărat că bolnavii și răniții ajunși aici, trecuți prin alte spitale, deci triați, reprezintă lotul restant. De asemenea, în lumina celor de mai sus, putem afirma iarăși că aici bolnavii prevalau față de răniți, iar aceștia din urmă erau din cei rezolvați pe cale chirurgicală, avînd a-și continua doar pansamentele. Dacă totuși surveneau complicații care le amenințau viața, răniții respectivi se transferau imediat în Spitalul Precista, cum s-a procedat la 21 aprilie 1878, cînd au fost mutați acolo 4 soldați români și 9 turci ⁷.

★

Cum era firesc, Spitalul „Virtutea Militară” și-a continuat activitatea și după data de 5 august (stil nou) 1878, cînd a fost demobilizată armata operativă. El a fost închis la sfîrșitul lunii următoare, odată cu exter-

⁶ V. Kosloff, *Darea de seamă asupra serviciului sanitar rus pe timpul războiului 1877—1878* (traducere din limba rusă), București, 1892.

⁷ A.S.N., Fond Spitalul Precista, Dosar nr. 1/1878.

narea ultimului său pacient. În luna octombrie, „Comisia spitalicească” a întocmit un bilanț terminal, găsind un deficit în valoare de 2022 lei și 60 bani, datorati, în mare parte, farmacistului Keresztes pentru medicamentele și antisepticele livrate. În vederea strîngerii de fonduri pentru lichidarea datoriei, s-a reactivat încasarea abonamentelor la întreținerea de paturi, aflate în restanță, și s-au lansat apeluri pentru noi ofrande, obținîndu-se numai 676 lei. În consecință, diferența de bani a trebuit scoasă din vînzarea „la mezat” a zestrei fostului spital, compusă din paturi de fier și de lemn, mindire, fețe de perne, cearceafuri, pături, cămăși, tacîmuri, veselă etc. Bineînțeles, numai după restituirea celor în drept a obiectelor de inventar primite sub formă de împrumut. Cele vandabile, înainte de a fi fost scoase în piață, au suportat o riguroasă desinfecție prin „spălare cu leșie fierbinte și clătite cu apă carbolisată”. Responsabilii cu îndeplinirea corectă a acestei proceduri au fost puși ex-administratorul spitalului, P. Străjescu, și dr. M. Burada. Mai trebuie relevat faptul că o bună parte din efectele de corp fuseseră donate pacienților, la data externării lor. Cele 3 seringi, rămase întregi, au fost repartizate spitalului public.

La data de 30 decembrie 1878 s-a procedat, în sfîrșit, la lichidarea gestiunii. După achitarea datoriilor, a fost găsit un beneficiu net în valoare de lei 278, sumă ce a fost depusă la casieria Primăriei, pentru scopuri filantropice⁸. Celălalt bilanț, nedeazăluit de „Comisia economică a spitalului”, referitor la numărul total al foștilor combatanți de pe ambele baricade, tratați aici și redați vieții și muncii pașnice, trebuie să fi fost incomparabil mai valoros. Din motivele arătate, această problemă rămîne a fi elucidată, poate, în viitor.

În final, persoanele care s-au distins prin devotamentul arătat la deservirea Spitalului „Virtutea Militară” au fost decorate cu medalia „Crucea comemorativă Elisabeta”, fondată atunci. După cum ne atestă Brevetul domnesc Nr. 1601 din 7 noiembrie 1879 (aflat în Muzeul medico-istoric al Spitalului Municipal Roman), această „cruce” i-a fost atribuită, în mod cert, Nataliei Botez, vicepreședinta „Comitetului doamnelor din Roman” și adjuncta sorei șefe a spitalului. Desigur și altora, cu merite identice ori superioare, precum dr. I. Vallianos, Ecaterina Brăiescu ș.a., dar lipsa documentării în privința lor ne oprește de la afirmații certe.

„SECȚIA MILITARĂ” DIN SPITALUL PRECISTA. Așa cum s-a arătat mai sus, în „Spitalul Precista Mare” din Roman, pentru tratamentul ostașilor bolnavi și răniți în război, au fost repartizate un număr de 10 paturi, constituind „Secția militară”, cu înțelesul de salonul pentru militari. Medici curanți ai lor au fost dr. Mihail Burada, șeful spitalului (vezi fig. 3), și medicul secundar Frantz Meixner. Aici au fost

⁸ *Idem*, Fond Prefectura Roman, dos. 1, 1878, fil. 43.

primiți ostași cu afecțiuni chirurgicale mai importante sau bolnavi necontagioși. Toți aceștia din urmă au fost tratați în spitalul vremelnic, Regulamentul Casei Sf. Spiridon oprind internarea lor dincoace, pentru a nu contamina pe ceilalți bolnavi.

La fel s-a procedat și în alte ocazii, cu prilejul unor epidemii amenințătoare, cînd, pentru contagioși, au fost înjghebate spitale temporare⁹, în genul celui despre care s-a vorbit anterior.

Ca și în privința spitalului „Virtutea Militară”, de pe urma secției de care ne ocupăm acum n-am putut depista decît vreo cîteva rînduri din corespondență și datele privind mortalitatea înregistrată. Restul arhivei, inclusiv foile de observații aparținînd foștilor internați în „Secția militară” de la Spitalul Precista, la sfîrșitul războiului, conform ordinului primit, au fost vîrsate la Direcția Sanitară din Ministerul de Interne, unde nu se mai află. Aici au decedat numai 6 cazuri, cu românii și turcii în proporții egale. Nivelul scăzut al pierderilor concordă, probabil, cu caracterul mai benign al suferințelor acestora, dar și cu numărul mai restrîns de cazuri trecute prin acest compartiment. Toți ostașii internați aici au fost asistați „pe comptul Casei (Sf. Spiridon)”, ca o dovadă a participării sale la efortul colectiv în această privință. Secția militară astfel organizată va continua să funcționeze și după externarea ultimului său bolnav sau rănit, victime ale războiului. Noii săi beneficiari aveau să devină ostașii din unitățile revenite în garnizoană. Pentru aceștia, de la 1 mai 1878 înainte, urmau să se întocmească tabele lunare în contul Ministerului de Război. Această înțelegere va dăinui pînă în anul 1884, cînd în Roman s-a înființat Spitalul Militar al Diviziei a VII-a, degrevînd spitalul public de la asistarea medicală a soldaților în termen și a cadrelor permanente.

*
* *

Cu toată penuria de informații documentare, se pare că am reușit să schițăm locul, modul și de către cine au fost asistați în Roman ostașii bolnavi și răniți aduși de pe fronturile războiului de independență din

Fig. 3. Dr. MIHAIL BURADA
Med. primar Spit. Precista

⁹ Ep. Cozarescu, *Ciuma și holera în Romanul de altădată*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, Edit. Medicală, București, 1972, p. 296.

1877—1878. Atunci neexistînd în localitate o filială a Societății Române de Cruce Roșie, rolul acesteia a fost îndeplinit de mai multe societăți și comitete filantropice, rezultate din entuziasmul patriotic ce cuprinsese întreaga populație. Cum s-a arătat, spre cinstirea tuturor, de la capii autorităților și pînă la ultimul îngrijitor de spital, ei și-au făcut datoria cu abnegație și prisosință, binemeritînd recunoștința contemporanilor și a viitorimii.

LES SOIGNEMENTS ACCORDÉS À ROMAN AUX SOLDATS MALADES ET BLÉSSÉS PROVENANT DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

Résumé

La célébration des 110 ans depuis la guerre d'indépendance de 1877—1878, nous offre l'occasion d'évoquer le lieu et la manière dont ont été soignés à Roman les soldats malades et blessés apportés ici du front des Balkans.

Dans l'ouvrage sont indiquées les deux unités hospitalières lesquelles ont concourus au soignement médical des soldats: l'Hôpital „Virtutea Militară”, fondé ad-hoc et l'Hôpital publique nommé „Precista Mare”. Dans les limites des informations trouvées, on fait des estimations concernant les sacrifices matérielles déployés par la population de la ville et du district Roman à monter et entretenir l'hôpital temporaire „Virtutea Militară”. De même, on envisage le profil que ces hôpitaux ont eut, leur fonctionnement et leur encadrement avec du personnel medico-sanitaire et administratif, y compris l'abnégation prouvée par ceux-ci à l'accomplissement de tous les devoirs quels ont eut.

CONDIȚIILE DE VIAȚĂ ȘI MUNCĂ ALE MASELOR MUNCITOARE DIN JUDEȚUL NEAMȚ ÎNTRE ANII 1900—1940.

de IONEL MARIN

Dezvoltarea economică a județului Neamț a impus atragerea în sfera producției de bunuri materiale a noi și noi contingente de forță de muncă. Predominantă din punct de vedere al volumului producției, industria forestieră și îndeosebi cea din sectorul de exploatare a lemnului, dispunea de o zestre tehnică redusă. Industria textilă ca pondere a doua subramură în județul Neamț — cu excepția fabricii de postav — era constituită din mici unități de producție în care gradul de mecanizare era scăzut *. Aceasta a făcut ca cea mai mare parte a salariaților să suporte consecințele intensificării exploatarei lor, cu toate implicațiile decurgînd de aici, și concretizate în : menținerea unei durate ridicate a zilei de muncă, nerespectarea legilor privind zilele de repaus și lipsa de ocrotire a muncii minorilor precum și în lipsa mijloacelor de protecția muncii, nerespectarea normelor igienice și alte situații de aceeași natură, care influențau negativ condițiile de muncă și viață ale maselor muncitoare.

DURATA ZILEI DE MUNCĂ.

Un indicator de mare însemnătate a condițiilor de muncă și viață era durata zilei de muncă, care în Valea Bistriței arăta, la începutul secolului, cote foarte ridicate. De aceea reducerea acesteia a reprezentat o constantă a luptei muncitorilor din țară. Așa, de pildă, la Fabrica de perii și pensule din Piatra Neamț muncitorii lucrau în 1909 de la ora 6 la 19 (cu jumătate de oră repaus), iar la Fabrica de ciorapi și bonetărie „Doamna“ timpul de lucru era între 6,30 pînă la ora 19 (cu două pauze). În această fabrică lucrau și tinere de 12 și 13 ani.

În numeroase documente ale vremii se relevă faptul că durata de muncă era lăsată la libera apreciere a patronilor, care *stabileau programul* în raport cu interesele proprii.

* Un amplu studiu asupra dezvoltării economice a județului Neamț între 1840—1944 sub semnătura autorului acestui studiu este publicat în *Memoria Antiquitatis*, nr. IX—XI.

Începutul perioadei interbelice, caracterizată prin refacerea și dezvoltarea potențialului economic, a atras după sine o puternică ofensivă a patronatului împotriva clasei muncitoare pentru anularea unora din drepturile cîștigate de ei în timpul Grevei din Piatra Neamț din decembrie 1919 și a Grevei Generale a Muncitorilor din România din 1920, între care și reducerea duratei zile de muncă cu 1—3 ore. În perioada următoare patronatul a reluat ofensiva împotriva drepturilor cîștigate de muncitorime, în marea majoritate a întreprinderilor timpul de muncă fiind de 10 și chiar 12 ore. Referindu-se la acest aspect, ziarul *Socialismul* sublinia, la începutul anului 1923, că „munca a fost prelungită de la 8 ore pe zi, cît se lucra cînd muncitorii erau organizați, la 10 ore acum; pe lingă aceasta se mai adaugă și orele suplimentare impuse de direcție și care sînt plătite tot atît cît se plătește ora obișnuită”². Un regim de muncă deosebit de greu îl aveau femeile și lucrătorii recrutați din rîndul minorilor. Astfel tinerii din atelierele de cismărie din orașul Piatra Neamț lucrau de la 5 dimineața pînă la 11 seara: „Tot repausul de care se bucură în cursul săptămîinii se arăta în ziarul *Tineretul Socialist* citat de Gh. Surpat se reduce la 3—4 ore duminica. Ei dorm în ateliere pe jos fără așternut, mîncarea e proastă și li se da mult mai tîrziu de timpul mesei”³. De asemenea, în fabricile textile (Fabrica de postav Buhuși și Fabrica de ciorapi și bonetărie „Doamna” din Piatra Neamț), unde majoritatea salariaților o formau femeile, în aceeași perioadă ziua de muncă era de regulă de 10 ore, în unele situații ajungînd pînă la 11 sau chiar 12. Cu toate acestea muncitorii erau obligați să lucreze ore suplimentare⁴.

Existența unui mare număr de muncitori șomeri și tendința creșterii acestora au creat o situație favorabilă pentru patronii fabricilor aflate în funcțiune, care au intensificat exploatarea muncitorilor ce lucrau sub amenințarea concedierii⁵. La Fabrica Moldova din Piatra Neamț s-a adoptat măsura de a lucra cu țărani din satele din apropierea orașului Piatra Neamț, stabilind ca timp de lucru 10—12 ore, iar la Fabrica „Cernegura” lucrătorilor li s-a redus salariile cu 2 lei pe oră, fiind amenințați cu concedierea în cazul că se vor opune⁶.

Deși încă din 13 aprilie 1928 se reglementase prin lege ziua de muncă de 8 ore, marea majoritate a unităților economice ignorau prevederile legii. Așa de pildă, „lucrătorii brutari din județul Neamț sînt cei mai exploatați din toate categoriile de muncitori — se arată la o întrunire a secțiunii locale a Partidului Social Democrat —, ei lucrează neîntrerupt de la orele 16 și pînă a doua zi pe la orele 11, adică 19 ore, neavînd timp de odihnă decît cinci ore interval, fiind nevoiți să doarmă pe scînduri

1 C. Popescu, *Starea igienică și sanitară a industriei noastre*, București, 1909, p. 44, 82.

2 „Socialismul”, anul XVII, 1 februarie 1923.

3 Gh. Surpat, *Condițiile de muncă și viață a tineretului muncitor din România în perioada interbelică*, în *Tineretul Comunist în acțiune*, Editura Științifică, București, 1972, p. 188.

4 „Socialismul”, București, anul XXII, 28 octombrie 1928.

5 „Socialismul”, București, anul XXIV, 18 mai 1930.

6 „Socialismul”, București, anul XXVI, 31 ianuarie 1932.

lîngă cuptorul de pîine într-o murdărie și mizerie de nedescris“⁷. În același context deputatul D. Roznovanu aprecia în Parlament, la 30 iunie 1930, că „în unitățile județului nu se respectă legea de 8 ore de muncă. La Piatra Neamț, Bacău, Buhuși se lucrează 10—11 ore pe zi, nicăieri nu se aplică legea contractelor de muncă și nici legea repausului duminical“⁸.

După 1933 se înregistrează o atenuare a menținerii timpului de muncă ridicat, mai ales ca urmare a creșterii forței tehnice a unor unități cît și a dispariției unor întreprinderi cu un volum mic de producție și cu o tehnică rudimentară. Totuși, încălcări ale legislației muncii se mențin mai ales prin nerespectarea repausului duminical⁹. În legătură cu aceasta Federația Sindicatelor Funcționarilor Particulari arăta într-o notă către Ministerul Muncii, că „în orașul Piatra Neamț legea repausului duminical este complet nerespectată. În ciuda dispozițiilor clare și categorice a legii repausului duminical prăvăliile sînt ținute deschise pînă noaptea tîrziu și în zilele de sărbători legale¹⁰. Nota atrăgea atenția autorităților să nu îngăduie călcarea uneia dintre puținele legi de ocrotire a muncii funcționarilor, ce le avem în România“¹¹. În același timp, prefectul județului Neamț făcea cunoscut poliției că: „funcționarii comerciali nu au nici-o zi liberă pe săptămînă din cauza abuzului pe care-l fac comercianții nerespectînd repausul duminical“¹². Numai într-o singură zi, 16 mai 1937 Emil Bănescu, secretar general al Camerei de Muncă din Bacău a încheiat 9 procese verbale de contravenții pentru nerespectarea legii privind repausul duminical¹³.

Reducerea duratei zilei de muncă s-a aflat în atenția permanentă a organizațiilor politice și profesionale ale muncitorilor și organelor lor de presă. Așa de pildă, încă la Congresul regional al organizațiilor socialiste și sindicale din Moldova din noiembrie 1918 se arată că printre revendicările pentru care trebuie să lupte clasa muncitoare „trebuie să fie și respectarea zilei de muncă de 8 ore“. Totodată, în forul socialiștilor din Moldova se aveau în vedere reglementările privind protecția muncii, interzicerea muncii de noapte pentru femei și minori, interzicerea muncii copiilor mai mici de 14 ani“¹⁴.

7 „Socialismul“, București, nr. 27, din 30 iulie 1930.

8 Arhiva istorică Centrală în continuare (A.I.C.), Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 21/1930, f. 133.

9 Arhivele Statului Neamț, în continuare A.S.N. Fond Prefectură, dosar nr. 193, f. 13.

10 *Ibidem*.

11 Arhivele Statului Bacău (în continuare A.S.B.), Fond Cameră de Muncă, dosar 56/1937, f. 22.

12 G. M. Vasilescu, *Cum trăiesc tovarășii noștri la Piatra Neamț în Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. III, partea I — 1917—1921, Editura Politică, București, 1971, p. 640.

13 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 69, mapa 131, f. 1.

14 A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric 1918—1969*, Editura Junimea, Iași, 1969, p. 14.

NIVELUL SALARIILOR, PREȚURILOR ȘI PUTEREA DE CUMPĂRARE A MASELOR MUNCITOARE

Concomitent cu menținerea unei durate ridicate a zilei de muncă, salariile nominale ale muncitorilor se aflau permanent în urma creșterii prețurilor, în primul rînd la produsele de largă circulație, creșterea nivelului de trai menținându-se la un nivel scăzut. În 1919 lucrătorii calificați cîștigau între 10—15 lei pe zi, cei necalificați 7—10 lei¹⁵, la ambele categorii cotele de salarizare fiind cu 30—35 % mai mici față de anul 1913. La aceste condiții, în perioada dată, se adăuga și creșterea permanentă a prețurilor, precum și specula care se practica pe scară largă. Lucrătorii de la fabricile de cherestea din județ, de perii și bidinele din Piatra Neamț, arătau într-un memoriu că „în urma scumpetei a tuturor articolelor de primă necesitate care nu ne permite cu salariile ce le avem să mai putem face față nevoilor noastre de toate zilele hrănindu-ne insuficient“, în același document se sublinia că „nesiguranța zilei de mîine, contribuie la degenerarea noastră fizică și morală“¹⁶.

În raport cu menținerea unor salarii la nivel scăzut, ziarul „*Socialismul*“ arăta că prețurile la principalele articole de consum au cunoscut în 1925 un indice foarte ridicat : prețul unui kilogram de mălai de la 1,5 lei la 2,50 lei, zahărul de la 1,30 lei la 11 lei, zarzavaturile s-au scumpit de 5 ori deși traiul cel mai modest necesită cel puțin 50 lei pe zi¹⁷. În același timp unele produse alimentare erau degradate calitativ și de multe ori lipseau de pe piață chiar în condițiile raționalizării. „Muncitorii n-au ce minca — se spunea într-o publicație centrală. Rația de pîine la noi e de 400 g. însă pîinea conține de toate : paie, orez, mazăre, pină și pămînt, numai grîu nu... Porumb nu se dă, zahăr nu s-a mai dat de luni de zile. Carnea o drămluiește pe preț scump cartelul măcelarilor. Petrol nu căpătăm. Lemnele se găsesc foarte greu“¹⁸. Statisticile oficiale consemnau că, în anul 1924, salariile au sporit în general într-o proporție mult mai mică decît în anul precedent. Creșterea pe ansamblu a salariilor în industria forestieră de pildă era numai de 2,61 % în anul 1924 față de 1923¹⁹. Situația s-a înrăutățit și mai mult în anul 1925 cînd salariile pentru lucrătorii forestieri au fost mai mici decît în 1924 și 1923²⁰. Iar pentru anul 1926, pe baza acelorași surse, se făcea mențiunea că în 16 orașe indicile trimestrului trei, din

15 „*Socialismul*“, București, anul XIII, nr. 224, 17 octombrie 1919.

16 *Situația clasei muncitoare din România 1914—1944*, Editura Politică, București, 1966, p. 74.

17 *Mișcarea salariilor pe anul 1924*, Institutul de Artă Grafică Eminescu, SA, str. Parlamentului nr. 2, 1925, p. 8, 1, 11.

18 *Situația clasei muncitoare din România 1914—1944*, Editura Politică, București, 1966, p. 79.

19 *Mișcarea salariilor pe anul 1924*, Institutul de Artă Grafică, Eminescu, SA, str. Parlamentului nr. 2, 1925, p. 3.

20 *Ibidem*, 1926, p. 15.

anul 1927, arată în comparație cu perioada respectivă din 1925, scăderi de la 0,11 % la 43 %, ultima cifră fiind înregistrată în județul Tighina, județul Neamț avind o scădere de 18,60% ²¹.

Deși salariile s-au mărit pentru aceeași perioadă, prețurile alimentare au crescut cu 824%. Cîștigul zilnic, de pildă al unui muncitor de la Fabrica de Hirtie și Mucava din Piatra Neamț era de 40 pînă la 60 lei, muncitoarele primeau între 24 și 30 lei ²². La Fabrica „Doamna” acestea oscilau între 8—40 lei pe zi.

Ca urmare a scăderii veniturilor clasei muncitoare, puterea de cumpărare a înregistrat în anul 1922 un indice mult scăzut față de 1914. Astfel, la alimente prețurile au crescut cu 141%, la îmbrăcăminte cu 2166%, la locuințe cu 600%, la încălzire cu 1318%, la instrucție cu 1200%, la protecția legală cu 350%, la igienă cu 1000%, la recreațiuni cu 1200% ²³. Aceste creșteri s-au făcut în raport de venitul lunar al unui muncitor ce cîștiga, în 1914, între 350—500 lei, venit cheltuit în întregime pentru nevoile vieții ²⁴. Referindu-se la scumpirea vieții, ziarul *Socialismul* arăta că „muncitorii au încrucișat brațele că le-a ajuns cuțitul la os, lucrătorii primesc salarii de 40 pînă la 80 lei pe zi pe cînd o pîine costă 12 lei, kilogramul de carne 40 lei și 100 kilograme lemne 150 lei” ²⁵. La unele categorii de muncitori forestieri, în mod deosebit la cei din exploatarea lemnului, salariile erau la începutul anului 1926, pe baza declarației Inspectoratului Muncii făcută cu ocazia procesului intentat lui Constantin Ivănuș, între 18—30 lei pe zi ²⁶.

Pe de altă parte, la Fabrica „Doamna” din Piatra Neamț, salariul ce revenea lucrătorilor era de 20—30 lei pe zi. În ultimele două luni — arăta *Frontul Roșu* — s-a introdus o metodă în ceea ce privește achitarea plății. Plata se dă la ficcare 6 săptămîni dar nu pentru tot timpul de lucru, ci numai pentru două săptămîni, rămîind cu 4 săptămîni în urmă neplătită” ²⁷. Situația economică a muncitorilor din județele Neamț și Bacău, arăta deputatul D. Roznovanu, într-o intervenție în parlament în anul 1930, „este nedescris de rea. Pentru un timp de lucru de 10 ore pe zi se primesc salarii de 45—85 lei, puțini cîștigă mai mult, o mare parte din muncitori de la Fabrica de postav Buhuși lucrează cu schimbul tot la două săptămîni așa că ei trebuie să trăiască o săptămînă din cîștigul ridicat la 270—500 lei. Se înțelege de la sine că din acest cîștig nu se cumpără nici măcar pîinea necesară, îmbrăcăminte și haine și celelalte necesare vieții” ²⁸.

²¹ *Ibidem*, 1928, p. 16.

²² *Ibidem*.

²³ I. Tutuc, *Un număr indice al scumpirii vieții, în Independența Economică*, anul V, nr. 3, martie 1922, f. 3.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Socialismul”, București, nr. 39, din 12 septembrie 1926.

²⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Texte social-politice 1921—1938*, Editura Politică, București, 1975, p. 143.

²⁷ „Frontul Roșu”, organ al Comitetului Regional Moldova al P.C.R., anul I, nr. 2/1932, p. 8.

²⁸ „Socialismul”, București, nr. 27 din 30 iulie 1930.

În acest ansamblu o situație deosebită o aveau ucenicii al căror număr a sporit în perioada crizei economice 1929—1938, munca lor fiind avantajoasă pentru patroni prin faptul că erau supuși la un regim mult mai sever și inuman decât ceilalți angajați. În industria textilă tinerii între 14 și 18 ani nu erau angajați ca ucenici, ci ca muncitori zilieri necalificați, fiind trecuți spre calificare fiindu-le recunoscută calitatea de ucenic numai după un timp îndelungat lucrat în întreprindere fără îndeplinirea formalităților legale. În aceste unități, în schimbul de noapte proporția din totalul lucrătorilor era de 4% pentru băieți și 25% pentru fete, iar salariile erau mai mici cu 25—30% față de cele ale adulților²⁹. În general trebuie subliniat faptul că în timpul crizei economice (1929—1933) scăderea nivelului de trai al maselor muncitoare a atins cote îngrijorătoare și cu consecințe dintre cele mai grave pentru sănătatea lor. În anul 1929 prețurile la articolele de primă necesitate au atins cele mai mari valori pentru perioada 1913—1939. În toată această perioadă a existat o puternică disproporție între prețurile produselor de strictă necesitate și puterea de cumpărare a maselor.

O situație specială în rîndul tuturor categoriilor de salariați o aveau plutașii, căruțașii și muncitorii cu brațele din sectoarele de exploatare și transportul lemnului, care trebuiau să suporte și alte servituți. Una impusă de comercianții de lemne era introducerea bonurilor ce se dădeau lucrătorilor în loc de bani³⁰. Bonul era valabil la un anumit ne gustor de cereale de la care muncitorul era silit să cumpere alimente de cele mai multe ori de calitate inferioară.

Perioada imediat următoare crizei din 1929—1933, deși a cunoscut o dezvoltare însemnată a producției de bunuri materiale nu a adus ameliorări deosebite pentru masele largi de oameni ai muncii, condițiile de muncă și trai ale acestora rămînînd mult în urmă față de dezvoltarea economică înregistrată în perioada respectivă. O serie de indicatori sintetici ne arată că nivelului de trai a crescut în proporții reduse. Astfel, „indicele general al salariilor a scăzut de la 2760 cît era în 1929 la 1705 în 1937. În anii 1934—1937 viața s-a scumpit cu 27% în timp ce impozitele pe salariu au crescut cu 23%, iar salariile s-au mărit doar cu 6%³¹. Principalul element al creșterii costului vieții l-a constituit menținerea la un nivel scăzut al salariului pe perioadă 1934—1938, cîteva date privind indicele general al salariului pe țară, precum și media salariului în industria lemnului și a salariului mediu pe județul Neamț în perioada 1927—1938 fiind semnificative pentru slăbirea puterii reale de cumpărare a oamenilor muncii din județul Neamț³² (vezi Anexa 1).

29 „Garda Roșie a Tineretului Moldovean”, gazeta Regionalei Moldova a UTC, anul I, nr. 1, ianuarie 1933, p. 3.

30 ASN Fond Prefectură, dosar nr. 104/12.1927; Simion Fuchs, *Situația industriei forestiere și luptele muncitorilor forestieri la începutul crizei economice din 1929*, în *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, vol. I, Editura Academiei, 1956, p. 109.

31 A.I.C. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 53/1941, f. 8.

32 *Anuarul statistic*, 1939/1940, p. 646, 650, 651.

Salariile, în general în proporție redusă și în continuă scădere, erau diminuate ca urmare a aplicării unor amenzi și imputații. Sub titlul „Pe frontul luptei revoluționare“, *Scnteia* publică un articol în care se arată că „Printre numeroasele metode pentru a scădea salariile, patronii recurg și la aceea de a obliga pe muncitori să plătească instalațiile și uneltele stricate în timpul și din cauza lucrului“³³.

Paralel cu măsurile concrete de diminuare a veniturilor clasei muncitoare, a celorlalte categorii de oameni ai muncii exploatați, s-au produs modificări substanțiale ale prețurilor slăbind și mai mult puterea de cumpărare a populației muncitoare. Începînd cu anul 1939, arată o publicație locală „Negustorii au început a urca prețurile unor alimente de primă necesitate“³⁴ (vezi Anexa 2).

Dacă facem o scurtă privire a structurii cheltuielilor unui salariat în anul 1939, în costul anual al vieții observăm că marea majoritate erau făcute mai ales pentru alimente și chirie. Ilustrativ în acest sens este, că Ministerul de Interne arată, în raportul său de activitate pe anul 1939, că „chiriile, prețul fabricatelor, al produselor agricole etc. au realizat creșteri care de multe ori au întrecut procentul de 500%“³⁵.

În perioada 1933—1938 prețurile de detaliu au crescut în medie cu 36,7% la nivelul țării și cu 39% în județul Neamț. Indicele prețurilor pentru județul Neamț, dacă luăm 100 ca bază pentru anul 1933, a evoluat în modul următor : 1934 — 95, 1937 — 115, 1938 — 129, pentru ca în luna decembrie 1939 acest indice să fie de 155,2% față de 1933. Dacă în anii 1933 — 1934 costul anual al vieții era de 6647 — 6352 lei, în anii 1938 — 1939 aceasta a ajuns la 8342 — 9190, reprezentînd o creștere de 39%³⁶.

ȘOMAJUL — UN FENOMEN CARACTERISTIC LUMII CAPITALISTE

În perioada 1929—1933, principala consecință a crizei economice a fost șomajul care s-a accentuat pe măsura înaintării în timp, atît în mediul urban, cît și în cel rural, afectînd în primul rînd muncitorii, forestierii, textiliștii și alte categorii de oameni ai muncii. Încă la începutul anului 1928, de pildă, Societatea pentru industrializarea lemnului „Tarcău“ a concediat marea majoritate a salariaților din lipsă de comenzi ca și din cauza imposibilității de a plasa producția pe care o avea în stoc.

Creșterea masivă a șomajului cu toate consecințele sale era prezentă și în coloanele presei vremii. Astfel, la începutul anului 1928 sub titlul „Șomajul la Piatra Neamț“ ziarul *Telegraful* din 9 ianuarie 1928 consemna existența unui număr mare de muncitori rămași fără lucru : „delegații de muncitori s-au prezentat la redacția ziarului nostru ară-

33 *Scnteia*, organ al C.C. al P.C.R., nr. 4/1934.

34 Vasile Gherasim, Ionel Marin, *Piatra Neamț — monografie*, 1972, p. 130.

35 A.I.C., Fond Președenției Consiliului de Miniștri, dosar 64/1940, f. 5.

36 Anuarul statistic 1939/1940, p.681, 685.

37 „*Telegraful*“, anul IX, Piatra Neamț, 9 ianuarie 1928.

tîndu-ne că la noi lipsa de lucru a luat proporții îngrijorătoare. Sute de muncitori șomează, în fruntea cortegiului celor care nu au unde să-și utilizeze brațele sînt muncitorii din fabrici. Situația aceasta este pur și simplu tragică, mai cu seamă cînd mai toate fabricile, din cauza lipsei de comenzi, stagnează, lucrînd cîteva zile pe săptămîni doar cu o singură echipă. Natural, toți oamenii sînt săraci. Vine apoi cohorta meșteșugarilor, a lucrătorilor, a funcționarilor comerciali“³⁷. „Orașul Piatra Neamț este bîntuit de șomaj — sublinia *Socialismul* — peste 1000 de șomeri umblă astăzi sperați pe străzile orașului iar întreprinderile industriale concediază aproape zilnic muncitorii“³⁸. Numeroase memorii au fost adresate autorităților de către colective de muncitori din cele mai diverse ramuri de activitate. În anul 1931 meseriașii și funcționarii comerciali rîmăși fără lucru, cereau primăriei orașului soluționarea grabnică a situației lor „de muncitori și cetățeni ai acestei țări, care nu din vina noastră sîntem fără lucru, zile, săptămîni și luni, vînzîndu-ne ce am avut prin casă, iar cei mai mulți dintre noi răbdăm foamea, frigul și goliciunea împreună cu copii noștri“³⁹.

Analizînd situația economică din anii crizei economice, 1929—1933 Plenara Comitetului Regional Moldova al P.C.R., din august 1932 arată că în Moldova criza economică și financiară, care cuprinde întreaga economie națională, „se simte adînc și în proporții catastrofale, marea majoritate a fabricilor de cherestea din Valea Trotușului și Bistriței sînt închise, muncitorii aruncați în stradă fără nici un ajutor, numai fabricile care lucrează pentru armată nu sînt închise. Muncitorii din raioane întregi sînt șomeri mai ales în regiunile forestiere“⁴⁰.

În toată perioada crizei economice numărul șomerilor s-a menținut ridicat, deși nu s-au cunoscut niciodată concret proporțiile lui, dat fiind faptul că statisticile nu aveau interesul să le comunice; dar chiar și pe baza datelor publicate, rezultă că în tot acest timp numărul muncitorilor rîmăși fără lucru reprezenta peste 10⁹/₁₀ din total. Din analiza cererii și ofertei forței de muncă se desprinde concluzia că, începînd din anul 1929 și pînă în anul 1933 inclusiv, cererile au depășit ofertele oficiilor de plasare. În același timp rezolvarea cererilor prin plasări a cunoscut cel mai mic procent în anul 1931 : 257 plasări în muncă la 1386 de cereri⁴¹ (vezi Anexele 3 și 4). De asemenea, între oferte și plasări exista o mare diferență, ceea ce presupune inexistența unor meserii solicitate, fapt explicabil prin încetarea activității unor unități sau prin concedierea lucrărilor care solicitau să fie reintegrați în muncă, corespunzător cu calificarea lor.

Chiar și după perioada 1929—1933 șomajul a fost prezent în județul Neamț, desigur în proporții mai reduse, ca urmare a imposibilității reluării lucrului de către unele unități ale industriei forestiere. *Lumea Nouă*, organul Partidului Social Democrat din România arată că la sfîrșitul anului 1935 numărul șomerilor totali înregistrați în județul Neamț

38 „Socialismul“, București, anul XXIV din 18 mai 1930.

39 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 69, mapa 141, f. 1.

40 *Ibidem*.

41 Anuarul Statistic al României 1939/1940, p. 340, 424.

era de 400, cifra crescînd mai ales în timpul iernii, cînd o parte din fabricile de cherestea își încetau activitatea, lucrătorii devenind șomeri lipsiți de ajutor de șomaj sau „sprijin din partea fabricii”⁴². Această situație afecta și o altă categorie de lucrători forestieri, plușarii despre care se afirma că „sînt atît de prost plătiți, încît n-au de unde să-și facă rezerve pentru iarnă”⁴³. Sesizînd același aspect, Prefectul județului sublinia într-un raport că „cel mai mare număr al șomerilor se înregistrează iarna, cînd nu se poate executa nici-o lucrare ajungîndu-se în acest oraș de munte cu o populație nevoiașă în special șomerii în număr de cîteva mii să fie complectamente muritori de foame, zilnic cerșesc la prefectură pîinea strict necesară lor și familiilor lor, flămînde și bolnave”⁴⁴.

De asemenea, în listele prefecturii se găsesc numeroase tabele nominale cu șomerii intelectuali. Numai în comuna Zănești de exemplu erau 3 șomeri, din care doi absolvenți ai școlii normale și unul al școlii superioare de comerț, iar în comuna Negrești toți învățătorii promoției 1934 nu aveau plasament, lor adăugîndu-li-se încă doi absolvenți din seria anului 1933⁴⁵. „A trebuit să vină criza economică, arăta Ion Tomescu, învățător din Bicăz, pentru ca învățătorimea să vadă și să simtă situația în care se găsește. Astăzi învățătorul a zărit firele relației muncă — capital — salar și nu mai crede în apostoli, știe precis că atîta timp cît va domni legea profitului, patronul sau respectiv statul îi răpește o parte din echivalentul muncii făcute”⁴⁶.

Fiind preocupate de a obține profituri uriașe clasele exploatare, prin guvernele ce s-au succedat la conducerea țării, au căutat să arunce asupra oamenilor muncii de la orașe și sate, prin sporirea impozitelor și amenzilor, prin intensificarea exploatarei de tot felul, toate greutățile generate de criză economică⁴⁷.

Pentru a camufla existența unui mare număr de șomeri, patronatul a trecut la practicarea concediilor individuale, prin care se urmărea îndepărtarea atenției muncitorilor de la acest fenomen și anihilarea spiritului de solidaritate mult crescut în anii anteriori. Numai în luna iulie 1935, Oficiul Camerei de Muncă din Bacău, de pildă, a apărut în fața instanțelor de judecată 15 procese din care 13 au fost cîștigate în favoarea muncitorilor⁴⁸. Cauzele ce făceau obiectul acestora erau concedierile ilegale făcute de către patroni, alte abuzuri privitoare la salarii sau condițiile inumane de muncă. Cîteva din aceste cazuri sînt semnificative prin natura lor. Vasile Moldovan, în vîrstă de peste 50 de ani, tată cu 6 copii, fără locuință proprie, a fost lăsat pe drumuri în pragul iernii 1937⁴⁹. Locuitorii Popa Vasile, Mititelu Gheorghe, V.

42 „Lumea Nouă”, București, nr. 7, 17 februarie 1936.

43 „Frontul Muncii”, Piatra Neamț, anul I, nr. 3, 25 august 1935.

44 A.S.N. Fond Prefectură, dosar nr. 111, pachet nr. 9/1935, nepaginat.

45 Ibidem.

46 Ion Tomescu, *Școala poporului și slujitorii ei*, în *Munca*, nr. 4, 1935, p. 5.

47 Nicolae Popescu, *Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petrolîști din 1933 din dezbaterile parlamentare*, în *Anale de istorie*, anul XIX, nr. 1, 1973, p. 93.

48 ASB Fond Camera de Muncă, dosar nr. 3866/1935, nepaginat.

49 Ibidem, dosar nr. 66/1937, nepaginat.

Crețulescu, Anuța și Clara Fleyer toți lucrători la întreprinderi din Piatra Neamț și Alexandru Muscă, fierar calificat la fabrica de cherestea din Tarcău, întreținător a unei familii de 9 persoane și alții din alte unități au fost concediați, fără preaviz și fără a li se achita drepturile legale⁵⁰.

Această situație, a condus la numeroase proteste ale muncitorilor sub formă de memorii. Numai în luna aprilie a anului 1935, de pildă, au fost înaintate Camerei de Muncă din Bacău pentru soluționare 68 de memorii privind concedieri fără preaviz, din care 41 privitoare la muncitori, 21 la meseriași și 6 la funcționari⁵¹, precum și unul colectiv privitor la conflictul apărut între lucrătorii Fabricii de tricotaje „Doamna” din Piatra Neamț și patronat care urma să-i concedieze în totalitate, invocându-se lipsa de materii prime⁵². De fapt, seria memoriilor a avut o prezență constantă chiar și după criza economică, fiind explicabilă prin falimentul unor unități pe perioada dată. Sectorul de exploatare a lemnului constituia într-o oarecare măsură refugiul celor ce nu aveau un plasament.

ASIGURAREA CONDIȚIILOR DE MUNCĂ. RESPECTAREA LEGISLAȚIEI MUNCII.

În ceea ce privește asigurarea condițiilor de muncă de către unitățile economice, în cea mai mare parte acestea erau sub limitele admise, muncitorii fiind nevoiți să suporte consecințele unor stări de lucruri care dovedeau încălcarea aproape totală de către unii patroni a normelor de igienă și protecție a muncii. Numeroase documente, unele dintre ele provenind din surse oficiale, respectiv din partea organelor de control, atestă această situație.

La Fabrica de cuie de lemn, de pildă, se arată într-un studiu referitor la condițiile de muncă din județul Neamț, atelierul unde se tăiau bușteni pentru fabricarea cuielor era clădit din cărămidă, pe jos cu ciment, cu ferestre mici și murdare, multe din ele sparte, pline de praf. În această încăpere lucrau 3—4 muncitori. Tot aici se afla o gheretă de lemn în care se introduceau rondellele în bidonul de sulf, care se puneau apoi într-un dulap și dedesubt se aprindea pucioasa. În gheretă era un miros sufocant din cauza defectării ventilației, cu o instalație primitivă, muncitorul care executa această operație fiind un copil de 13 ani. Clădirile acestei fabrici erau întunecoase, umede, fără aerisire, barăci, adevărate focare de boli⁵³. Iar la Fabrica de tricotaje și bonetărie „Doamna” nu existau baie, instalații de apă, canalizare, sală de mese⁵⁴.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 143/1935, f. 80.

⁵³ C. Popescu, *op. cit.*, p. 83, 84.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 39.

La Fabrica „Grümburg“, care producea mobilă și minere de fierăstraie, exista un atelier lung de 10 metri, lat de 3 metri și înalt de 3 metri, în care se găseau instalate 5 mașini la care lucrau 7 muncitori, din care două femei. Atelierul era construit fără ventilație și fără alte instalații pentru asigurarea igienei, cameră pentru depus hainele lucrătorilor, lavoaruri pentru spălat mâinile, camera de fiert clei etc.⁵⁵ Aceeași situație o aveau și muncitorii ce locuiau în coloniile fabricilor unde lucrau sau cei ce erau obligați să parcurgă distanțe de 10—20 km. pe jos pînă la locul de muncă.

Asigurarea condițiilor de protecția muncii, de locuit și igienă a locurilor de muncă era un alt aspect față de care patronii nu manifestau interes. *Ziarul Politică socială*, de pildă, sublinia că „în incinta Fabricii de postav Buhuși se găseau construite case de birne, lipite cu balegă și pămînt galben, camere mici cu ferestre mici în care trăiesc copilașii dezbrăcați, într-un miros groaznic... cu ochii aprinși de foame, dormind pe cîteva paturi de scînduri pe care sint aruncate zdrențe sau rogojini”⁵⁶.

O situație deosebit de grea o aveau tăietorii de pădure. Trebuie spus că în acest domeniu de activitate nu existau deloc măsuri de protecție a muncii. În anii 1929 s-au înregistrat de către corporația Piatra Neamț, la exploatarea de pădure, 150 accidente trecătoare, cu durata incapacității de muncă sub 16 săptămîni, 300 accidente grave și 22 accidente mortale⁵⁷. Muncitorii de la pădure, unii dintre ei lucrînd în acest sector de pe vremea copilăriei, fiind vreme îndelungată departe de așezările omenești, nevoiți să folosească mijloacele rudimentare de muncă, locuind în adăposturi primitive, lipsiți de îngrijire medicală, aprovizionați de multe ori cu alimente alterate și la prețuri ridicate aveau situația cea mai grea. Așa de pildă, la Societatea de exploatare păduri „Albina” din Tarcău a fost adus în 1937 un număr important de lucrători din zona Maramureșului: „Odată veniți în localitate, arăta un raport, continuă a trăi claie peste grămadă în bordeie și colibe și tot în mizeria în care au trăit acasă”⁵⁸.

Situații similare existau și în micile unități aparținînd industriei alimentare și ușoare. Așa de pildă, muncitorii angajați la patronii brutari din orașul Piatra Neamț erau privați completamente de dormitoare pentru lucrători, din care cauză „dormeau pe cuptor sau în rafturile de așezat piine și pe pinzele respective ori prin coveți îmbrăcați și încălțați așa cum i-a prins vremea”⁵⁹. În anul 1934 organele de control consemnau, în legătură cu munca în brutării, aceleași aspecte: „lucrători care prepară piinea lucrează într-o mizerie de nedescris și dorm și își fac toaleta în camera unde frămîntă piinea”⁶⁰.

În ceea ce privește condițiile de odihnă, cu greu se respectau prevederile legislației și a contractelor colective. În anumite unități

55 *Sfatul lucrătorilor în lemn și mobilă*, București, nr. 2, octombrie 1919.

56 Situația clasei muncitoare, Editura Politică, București, 1966, p. 203, 204.

57 Ilie Ceașescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929 — 1933*, Edit. Științifică, București, 1971, p. 148.

58 ASN Fond Prefecură, dosar nr. 7/1993, f. 17.

59 *Ibidem*.

60 ASB. Fond Cameră de Muncă, dosar 56/1937, f. 108, 301, 342.

erau salariați care nu beneficiaseră de concediu de ani de zile. În Fabrica „Leopold Bach“ din Piatra Neamț, muncitorii arătau că este nevoie să li se dea concediu pentru că „toți sîntem în serviciu acestei unități între 15 și 25 ani, mulți dintre noi suferinzi de diferite boli și am vrea să ne căutăm căci fiecare lucrăm în căldură, praf și fum“⁶¹.

La Fabrica „Doamna“, atunci cînd lucrătoarele cereau concediu de odihnă legal, patronii motivau că „iarna și așa se închide fabrica pe două săptămîni pentru reparație“, acordindu-le concediu în această perioadă. Dar la reînceperea lucrului patronii încheiau noi angajamente cu lucrătoarele, așa că acestea nu numai că nu se bucurau de concediul legal, pierzîndu-și vechimea în muncă, dar și avantajele ce decurgeau de aici⁶².

ASISTENȚA SANITARĂ

Ca parte componentă a condițiilor de viață și muncă a populației, asistența sanitară în perioada de care ne ocupăm era slab reprezentată, populația avînd de luptat cu boli specifice condițiilor de viață și muncă. Un medic avea în îngrijirea sa 15—20 de comune. În județ funcționa un singur spital care „era într-o stare mizerabilă fiind o adevărată pepinieră de boli, așa încît suferinzi care au nefericirea de a fi internați în acest spital în loc de a li se alina suferințele din contra ele cresc din cauza atmosferei infecte în care respiră“⁶³. De remarcă că la aproape 50 de ani de la raportul amintit, un alt document arată că pe tot cuprinsul județului funcționau șase unități spitalicești încadrate cu 12 medici, cu un număr redus de paturi, iar pe Valea Bistriței, pentru muncitorii forestieri funcționa o singură unitate sanitară, la Hangu. Din raportul serviciului sanitar se mai desprinde că, în timpul ploilor, bolnavii contagioși din spitalul Hangu sînt nevoiți să stea cu umbrelele în pat⁶⁴. În toate clădirile apa pătrundea la fundație sau se infiltra în interior, făcînd ca întreaga clădire să fie amenințată în scurt timp cu prăbușirea⁶⁵.

Aceste situații aveau drept urmare menținerea unui procent ridicat de mortalitate, mai ales în rîndul populației infantile, care înregistra procente foarte mari în satele județului. Așa de pildă, la Bicăz acest procent era de 11,4‰, la Pîngărați de 16,3‰, la Dochia de 17,1‰, la Bodești de 15,9‰. Procentul ridicat al mortalității, se arată într-un raport oficial, „îl dădea etatea de la 0—1 ani apoi de la 1—5 ani din cauza mizeriei fiziologice“⁶⁶.

61 *Ibidem*, dosar 25/1937, f. 69, 86

62 *Ibidem*, f. 72, 73.

63 Dr. A. Apostolide, *Raportul general anual de starea serviciului sanitar și al salubrității publice din județul Neamț pe anul 1888*, Piatra Neamț, 1889, p. 10.

64 ASN, Fond Serviciul Sanitar, dosar nr. 19/1937, nepaginat.

65 *Ibidem*.

66 ASN Fond Serviciul Sanitar, dosar nr. 5/1938, nepaginat.

Deși în această perioadă în județul Neamț s-a înregistrat o dezvoltare economică, în ansamblu condițiile de muncă și viață ale maselor muncitoare nu au cunoscut o îmbunătățire corespunzătoare, agravându-se în preajma anului 1940.

Perioada dictaturii militaro-fasciste a avut consecințe din cele mai grave asupra condițiilor de viață și muncă ale muncitorilor și țăranilor, ale intelectualității și micilor meseriași. Scăderea puterii de cumpărare a populației, generată de scumpete și speculă, rechizițiile tot mai frecvente, aplicarea a tot felul de impozite asupra salariilor, reducerea acestora prin mărirea duratei de muncă cu menținerea salariului inițial, raționalizarea consumului la articole alimentare și de îmbrăcăminte de primă necesitate și altele, contribuind la scăderea indicelui de trai al populației.

Analizând conținutul cerințelor muncitorilor, se desprinde concluzia că marea majoritate a acestora erau îndreptate în direcția sporirii salariului. Ca urmare a presiunilor puternice exercitate de muncitorimea din toată țara, salariile au fost sporite la începutul anului 1942 cu aproximativ 30% față de 1937. Asupra acestora însă se aplicau tot felul de impozite ca : impozitul pe salarii, impozitul proporțional, impozitul statistic, taxe pentru asigurări sociale, contribuția pentru armată, contribuția pentru apărarea pasivă, cota pentru împrumutul apărării naționale și prestații pentru drumuri. Însumate, toate acestea reprezentau 40% din salariu, ceea ce însemna că sporurile realizate pe parcurs erau foarte mici ⁶⁷.

Năzuința către mai bine, vigoarea și încrederea în capacitatea de a depăși greutățile caracteristice orînduirii bazată pe exploatarea omului de către om, a asupririi sociale, au făcut ca clasa muncitoare din țara noastră, oamenii muncii din această zonă geografică, sub conducerea Partidului Comunist Român, au desfășurat ample acțiuni de luptă, ale căror încununare s-a materializat în declanșarea la 23 August 1944 a Revoluției de Eliberare Socială și Națională, Antifascistă și Antiimperialistă, moment crucial în istoria României, care a deschis poporului român calea spre o viață mai bună, mai dreaptă, spre marile transformări socialiste ce s-au împlinit și se împlinesc pe pământul străbun al patriei.

⁶⁷ A. Loghin, I.A. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric 1918 — 1969*. Edit. Junimea, Iași, 1969, p. 94.

A N E X A nr. 1

EVOLUȚIA SALARIILOR ÎN PERIOADA 1927—1938
conform Anuarului Statistic al României 1939/1940, p. 632

ANII	<i>Indicele general al salariilor (în lei)</i>		
	Piatra Neamț	Pe țară	Industria lemnului
1927	2.004	2.714	2.657
1928	1.867	2.748	2.723
1929	1.472	2.764	2.726
1930	1.823	2.656	2.623
1931	1.444	2.356	2.387
1932	1.077	1.903	1.815
1933	1.123	1.743	1.632
1934	1.238	1.705	1.632
1935	1.204	1.685	1.575
1936	1.289	1.726	1.621
1937	1.033	1.818	1.710
1938	1.138	1.853	1.771

A N E X A nr. 2

EVOLUȚIA PREȚURILOR LA UNELE PRODUSE DE MARE
CIRCULAȚIE ÎNTRE ANII 1937—1939

conform „Monografiei P. Neamț”, de Vasile Gherasim și Ionel Marin,
1972, p. 129

— în lei —

	U.M.	1937	1938	1939
— Carne de vită	kg.	14	18	22
— Carne de porc	kg.	—	21	32
— Unt	kg.	45	70	110
— Ouă	buc.	—	1	4
— Brinză de oi	kg.	—	34	45
— Untdelemn de floarea soarelui	l.	26	28	45
— Brinză telemea	kg.	28	36	48
— Zahăr tos	kg.	28	30	32
— Făină de porumb	kg.	3	4	5
— Piine neagră	kg.	6	7	7
— Săpun	kg.	16	18	26
— Lemn de foc	to.	120	170	195

A N E X A nr. 3

SITUAȚIA OFERTELOR, CERERILOR ȘI PLASĂRILOR LA CAMERA
DE MUNCĂ BACĂU ÎN PERIOADA 1927—1937

conform Anuarului Statistic al României 1939/1940, p. 340

ANUL	OFERTE	CERERI	PLASĂRI
1927	1.044	632	348
1928	2.238	1.810	1.188
1929	1.891	1.296	567
1930	980	1.384	354
1931	716	1.386	257
1932	1.072	1.382	447
1933	1.464	1.795	643
1934	1.364	1.271	676

A N E X A nr. 4

SITUAȚIA CERERILOR DE SERVICIU LA OFICIUL DE PLASARE
DIN PIATRA NEAMȚ ÎNTRE 1934—1937

conform Anuarului Statistic al României 1939/1940, p. 424

ANII	L U N A											
	I.	F.	M.	A.	M.	I.	I.	A.	S.	O.	N.	D.
1934	381	325	313	243	58	46	42	40	64	60	58	200
1935	552	405	841	682	64	73	55	61	46	286	181	234
1936	377	420	441	413	106	44	42	52	61	29	91	175
1937	209	105	52	245	177	41	22	46	15	14	36	47

LES CONDITIONS D'EXISTENCE ET DE TRAVAIL DES OUVRIERS DU
DÉPARTEMENT DE NEAMTZ PENDANT LA PÉRIODE 1900—1940

Résumé

La Vallée de Bistritza, et particulièrement la section correspondante au département de Neamtz, était connue, durant les années avant la nationalisation des principaux moyens de production, comme l'une des plus importantes zones d'exploitation, de transport et d'industrialisation du bois, branche suivie par l'industrie textile représentée par la fabrique de drap de Buhuși. Les autres branches de l'industrie étaient moins représentées, ou même inexistantes, dans l'économie du département*.

L'auteur se propose de mettre en évidence la manière dans laquelle les principaux éléments des conditions de vie et de travail des ouvriers, spécialement de ceux des branches prépondérantes, se sont manifestés, conformément à la structure économique du département qui présente des particularités spécifiques, parmi les autres zones du pays.

Ainsi, par exemple, tandis que la production forestière a connu, durant la crise économique des années 1929—1933, des cotes plus élevées, par rapport à la période antérieure, le nombre des chômeurs provenus de ce domaine d'activité est augmenté considérablement. Tout de même, le temps de travail est augmenté, simultanément avec la baisse du salaire dont l'indice était, dans le département de Neamtz, beaucoup plus diminué que le moyen de celui existant dans le pays et dans l'industrie du bois.

L'ouvrage présente de nombreuses données statistiques qui regardent le niveau des salaires, des prix, du nombre des chômeurs, ou par rapport à la sécurité sociale. On réalise une ample analyse du niveau d'existence matérielle et spirituelle des ouvriers, surtout de ceux des zones urbaines du département de Neamtz.

L'ouvrage représente un vrai instrument de travail pour la connaissance des problèmes majeurs auxquels se confrontaient les ouvriers de cette zone géographique du pays.

* Un ample étude sur le développement économique du département de Neamtz, durant la période 1840—1944 appartenant à l'auteur de cet étude — on peut le trouver dans *Memoria Antiquitatis*, tomes IX—XI.

CONTRIBUȚII PRIVIND STRUCTURA SOCIO-DEMOGRAFICĂ A PARLAMENTULUI ROMÂNIEI ÎN ANII 1919—1937

de IOAN SCURTU

Analiza parlamentului și a vieții parlamentare din România perioadei interbelice a fost ocolită de istoricii români, care s-au mulțumit să preia unele afirmații și etichetări făcute sub imperiul luptei politice în timpul campaniei electorale din 1946 și după aceea. Există multe rezerve și chiar suspiciune în abordarea acestei teme, plecându-se de la ideea preconcepută că în timpul dominației politice a burgheziei nu a existat o viață parlamentară și electorală autentică. Unele progrese s-au făcut totuși, dar cercetările de fond, monografice se lasă încă așteptate. Până la publicarea unei lucrări cuprinzătoare, obiective asupra vieții parlamentare din perioada interbelică orice contribuții pot fi utile, în măsura în care se bazează pe date și fapte concrete, autentice.

Făurirea statului național unitar român în 1918 a marcat trecerea poporului nostru într-o nouă etapă a evoluției sale, aceea în care, pentru prima dată în istorie, avea să muncească și să lupte pentru dezvoltarea și înflorirea patriei sale unice — România. Dorința de renovare, de clădire a unei societăți moderne, în conformitate cu aspirațiile multi-seculare ale românilor a caracterizat primii ani de după Marea Unire. În acest climat de efervescență politică și spirituală s-au legiferat și înfăptuit reforme burghezo-democratice care au jalonat întreaga evoluție a națiunii noastre în perioada interbelică. Între aceste reforme, la loc de frunte se află reforma electorală.

Prin decretul-lege din 16/29 noiembrie 1918¹, se introducea votul universal, egal, direct, secret și obligatoriu al tuturor bărbaților de la 21 de ani în sus, abolindu-se astfel votul cenșitar, pe colegii. Cu toate limitele sale — decurgînd din faptul că nu acorda drept de vot femeilor și militarilor — reforma electorală a extins considerabil cadrul de desfășurare a vieții politice, a antrenat în viața politică activă milioane de cetățeni, a avut un rol decisiv în statornicirea regimului burghezo-democratic în România².

¹ „Monitorul oficial”, nr. 191 din 16/29 noiembrie 1918.

² Ioan Scurtu, *Viața politică din România de la Marea Unire din 1918 la Revoluția de eliberare socială și națională din august 1944*, București, Edit. Albatros, 1982, p. 40—41.

Comparația cu perioada de dinaintea primului război mondial este semnificativă. În anul 1911 din cei 1 644 302 bărbați români majori au fost înscrși în listele electorale pentru Adunarea Deputaților 101 339 cetățeni ; în medie, un deputat era ales de 402 cetățeni, iar un senator de 164³. În alegerile parlamentare din 1919 în vechiul regat 'au fost înscrși pe listele electorale 1 299 823 cetățeni⁴ ; numărul alegătorilor, pe întreaga țară, a ajuns la 3 496 814 în 1926⁵, la 4 038 464 în 1931⁶ și la 4 649 163 în 1937⁷.

Decretul-lege din noiembrie 1918 stabilea că un deputat era ales de 30 000 de cetățeni, iar un senator de 70 000 de cetățeni ; pe această bază, primul parlament al României întregite a numărat 568 deputați și 236 senatori⁸. În aprilie 1920 s-a hotărât ca un deputat să fie ales de 50 000 de cetățeni, iar un senator de 100 000 de cetățeni, numărul deputaților reducându-se la 369, iar al senatorilor la 198 (inclusiv senatorii de drept)⁹. Legea electorală din 1926 a stabilit numărul deputaților la 387 și al senatorilor la 113 (plus senatorii de drept)¹⁰. Legiuitorul a decis ca fiecare județ să trimită în parlament cel puțin doi deputați și un senator ales la colegiul universal, astfel încât întreg spațiul românesc să aibă reprezentanți în corpurile legiuitoare.

Constituția din martie 1923 confirma prevederile decretului-lege din noiembrie 1918 privind votul universal, egal, direct, secret și obligatoriu, precum și sistemul de atribuire a mandatelor pe baza reprezentării proporționale¹¹. În martie 1926 s-a trecut la unificarea sistemului de organizare și desfășurare a alegerilor parlamentare, precum și de atribuire a mandatelor, punându-se capăt celor patru sisteme diferite existente pînă atunci. Prin legea din 27 martie 1926 s-a instituit Comisia Centrală Electorală, care avea următoarele atribuții : totaliza pe țară numărul votanților, al buletinelor anulate și al voturilor obținute de fiecare grupare politică ; calcula procentul de voturi obținute de fiecare grupare politică față de numărul total al votanților pe țară ; proclama gruparea politică majoritară, adică aceea care a obținut cel puțin 40% din totalul voturilor pe țară ; calcula procentul obținut de fiecare grupare politică pe circumscripții electorale pentru a vedea dacă există grupări minoritare care au obținut majoritatea absolută a voturilor în vreo circumscripție și atribuia mandatele potrivit cu rezultatul înregistrat în circumscripția

3 L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru corpurile legiuitoare din 1907 și 1911*, București, 1913, p. 66—68.

4 S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici. Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1981, p. 16.

5 „Monitorul oficial”, nr. 122 din 4 iunie 1926.

6 *Ibidem*, nr. 134 din 13 iunie 1931.

7 *Ibidem*, nr. 301 din 30 decembrie 1937.

8 Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice*, Sibiu, f.a., p. 6.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, p. 7.

11 „Monitorul oficial”, nr. 282 din 29 martie 1923.

respectivă, chiar dacă n-a obținut cel puțin 2% din totalul voturilor pe țară; mandatele astfel atribuite erau scăzute din numărul total al mandatelor stabilit pe întreaga țară; preceda la repartizarea mandatelor rămase în felul următor: jumătate se atribuiau grupării majoritare, iar cealaltă jumătate se împărțeau între toate grupările, inclusiv cea majoritară, care au obținut peste 2% din totalul voturilor pe țară, proporțional cu procentul de voturi obținut de fiecare dintre ele; repartiza mandatele pe circumscripții mai întâi grupărilor minoritare, după procentul obținut de listele respective, începând cu circumscripția unde au obținut cel mai mare procent, apoi grupării majoritare, scăzându-se la fiecare circumscripție mandatele atribuite grupărilor minoritare; grupările politice care n-au întrunit 2% din totalul voturilor pe țară, și nici majoritatea absolută în vreo circumscripție nu primeau nici un mandat; atribuirea mandatelor se făcea în ordinea înscrierii candidaților pe fiecare listă; pentru Senat toate mandatele se atribuiau pe circumscripții listei care a obținut cel mai mare număr de voturi¹².

Legea din martie 1926 afecta principiul egalității votului, stabilit prin Constituție*, deoarece puterea de reprezentare a listei majoritare era mai mare decât cea a listelor minoritare, chiar dacă acestea aveau, împreună, mai multe voturi decât gruparea declarată majoritară. Pe baza acestei legi devenea posibil ca un partid minoritar care a obținut într-o circumscripție electorală mai multe voturi decât partidul majoritar, dar n-a obținut majoritatea absolută în circumscripția respectivă, să primească mai puține mandate decât lista majoritară pe țară, sau chiar să nu primească nici un mandat în cazul în care nu întrunea cel puțin 2% pe întreaga țară.

Scopul legii a fost acela de a asigura o majoritate parlamentară stabilă și a evita existența unei opoziții prea numeroase și divizate. Obiectivul a fost atins numai în parte. Analizând datele concrete¹³, constatăm că în 1919 au pătruns în Adunarea Deputaților reprezentanți a 10 organizații politice, în 1920 numărul lor s-a ridicat la 12, iar în 1922 a scăzut la 10. În 1926, când s-a aplicat noua lege, au pătruns în Adunarea Deputaților candidați aleși pe 4 liste, în 1927 doar pe 3 liste, după care numărul lor a crescut la 5 în 1928, la 11 în 1931, la 12 în

¹² *Ibidem*, nr. 71 din 27 martie 1926.

* Potrivit unor aprecieri această lege a fost inspirată din legea electorală italiană din 7 ianuarie 1923, care prevedea că lista care întrunea un sfert din voturile exprimate pe întreaga țară, precum și majoritatea relativă a voturilor, era declarată listă majoritară și primea 2/3 din mandate, adică 356 din totalul de 535 locuri cîte avea Camera italiană, restul de 1/3 din mandate fiind împărțit proporțional între grupările minoritare (Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, București, Edit. Partidului Social-Democrat, 1946, p. 24—25).

¹³ Toate cifrele privind numărul celor înscriși pe listele electorale, al voturilor neexprimate, rezultatele înregistrate de partidele politice sînt luate din „Monitorul oficial”, nr. 173 din 20 noiembrie 1919; nr. 44 din 30 mai și nr. 46 din 1 iunie 1920; nr. 273 din 5 martie, nr. 274—286 din 7—21 martie 1922; nr. 122 din 4 iunie 1926; nr. 153 din 14 iulie 1927; nr. 283 din 19 decembrie 1928; nr. 134 din 13 iunie 1931; nr. 173 din 26 iulie 1932; nr. 300 din 29 decembrie 1933; nr. 301 din 30 decembrie 1937.

1932, apoi a urmat o scădere, la 9 în 1933 și 7 în 1937. Aceste date arată limpede că legea din 1926 n-a putut evita procesul de proliferare a partidelor politice din anii crizei economice. După cum efectul primei majoritare a fost grav primejduit în 1932, când partidul de la guvern a obținut abia 40,30% din totalul voturilor, pentru a fi anulat în 1937, când nici o listă electorală nu a întrunit 40% din totalul voturilor pe țară.

Potrivit Constituției din 1923, care a preluat, de fapt, prevederile Constituției din 1866, „toate puterile emană de la națiune”, iar „membrii parlamentului reprezintă națiunea”¹⁴. În consecință, lupta pentru obținerea unui număr cât mai mare de locuri în parlament a constituit obiectivul tuturor partidelor politice, care urmăreau să folosească instituția parlamentară în folosul clasei sau grupării sociale pe care o reprezenta.

Pentru obținerea unui număr mai mare de mandate și a evita lupta politică pe multiple planuri, partidele politice au încheiat carteluri electorale, unele dintre ele semnificative, cum au fost cele din 1922 între Partidul Național-Liberal și Partidul Țărănesc Basarabean și Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, din 1926 între Partidul Național și Partidul Național-Liberal și Partidul Țărănesc Basarabean și Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, din 1926 între Partidul Național și Partidul Țărănesc, din 1928 între Partidul Național și Partidul Poporului, între Partidul Național-Țărănesc și Partidul Social-Democrat, din 1931 între guvernul Iorga și Partidul Național-Liberal, din 1937 între Partidul Național-Liberal și Frontul Românesc, și între Partidul Național-Țărănesc și Uniunea Democratică, Frontul Plugarilor, Madosz, Partidul Socialist. Este de remarcat faptul că în 7 din cele 10 alegeri parlamentare Partidul German s-a prezentat în cartel cu partidul de la guvern, fie că acesta era Partidul Poporului, Partidul Național-Liberal, Uniunea Națională sau Partidul Național-Țărănesc. O singură dată, în 1927, s-a realizat cartel electoral între principalele partide ale naționalităților conlocuitoare — Partidul Maghiar și Partidul German.

În condițiile în care campaniile electorale angrenau milioane de cetățeni, când paleta opțiunilor politice s-a diversificat considerabil, lupta politică a devenit mult mai complexă, partidele politice au desfășurat o campanie electorală foarte intensă, fiind preocupate să cîștige cât mai multe voturi, mai ales ale țărănimii, care a devenit principala masă electorală¹⁵.

14 „Monitorul oficial”, nr. 282 din 29 martie 1923.

15 Dintre studiile consacrate acestei probleme menționăm: Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, IX, 1972; Ioan Scurtu, *Alegerea primului parlament al României întregite (noiembrie 1919)*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, Tip. Universității, 1978; Georgeta Tudoran, *Partidul Socialist din România în alegerile parlamentare din anii 1919 și 1920*, în „*Anale de istorie*”, nr. 1/1973; Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920*, în „*Carpica*”, Bacău, 1972; Ion Bitoleanu, *Venirea liberalilor la putere și alegerile parlamentare din 1922*, în „*Studii și articole de istorie*”, XV, 1970; Ioan Scurtu, *Alegerile parlamentare din martie 1922*, în „*Analele Universității București*”. Istorie. Filosofie. Drept, XXII, 1974; Ioan Saizu și Leon Eșanu, *Momente din istoria regimului electoral din România (1922—*

De regulă, partidul venit la guvern era interesat să profite de conjunctura politică ce-i era favorabilă și să organizeze cât mai curînd alegerile parlamentare. Durata campaniilor electorale a cunoscut o tendință de scădere. De la circa un an în 1919, la două luni în 1920, 1926 și 1931, la numai o lună — termenul minim prevăzut de legea electorală — în 1922, 1927, 1928, 1932 și 1937.

Campaniile electorale erau momente de vîrf în viața politică a României, prilejuind o amplă confruntare de forțe, o activizare excepțională a propagandei politice. În intervalul 1919—1937 au fost organizate 10 alegeri parlamentare, ceea ce însemna că în medie la un an și opt luni partidele politice își puneau în mișcare întregul sistem de propagandă pentru cîștigarea voturilor milioaneilor de alegători. În asemenea împrejurări, elementele de psihologie socială își aveau ponderea lor în desfășurarea campaniilor electorale și în rezultatul alegerilor.

Practic, fiecare campanie electorală a avut un specific al ei, o notă dominantă. Astfel, campania electorală din 1919 s-a caracterizat prin lupta partidelor recent înființate împotriva celor vechi, pentru reforme radicale¹⁶; cea din 1920 a fost dominată de „mitul” Averescu¹⁷; cea din 1922 de lupta Partidului Național-Liberal de a cîștiga majoritatea absolută în Adunarea Națională Constituantă¹⁸; cea din 1926 prin efortul Partidului Poporului de a obține 40% din voturi, obiectiv urmărit și de Blocul Național-Țărănesc¹⁹. În 1927 în prim plan s-a aflat problema crizei dinastice²⁰; în 1928 dominantă a fost marea popularitate a Partidului Național-Țărănesc²¹; în 1931 s-a pus problema menținerii sau lichidării regimului întemeiat pe partidele politice²². Campania electorală din 1932 s-a caracterizat prin asaltul partidelor mici, recent înființate²³; cea din 1933 prin violențe legionare care au dus la desfiin-

1928), în „Anale de istorie”, nr. 3/1970; Ioan Scurtu, *Alegerile parlamentare din mai 1926*, în „Studii și comunicări”. Arheologie. Istorie, Sibiu, 1974; Florin Tănăsescu, P.C.R. în *alegerile parlamentare (1922—1938)*, în „Anale de istorie”, nr. 2/1973; Ioan Scurtu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din iunie 1927*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol””, Iași, XIV, 1977; Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1928*, în „Analele Universității București”. Istorie, XXVI, 1977; Venera Teodorescu, *Alegerile candidaților Blocului Muncitoresc-Țărănesc în parlament*, în „Revista de Istorie”, nr. 4/1974; Ioan Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, în „Studii. Revista de istorie”, nr. 1/1967; Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1981, p. 238-247.

16. Arh. ist. centr., fond. Min., de Interne, dos. 475/1919; Arh. Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare se va cita: I.S.I.S.P.), cota A II-6, nr. inv. 16.

17 N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 348.

18 Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922—1926*, București, Edit. Stiințifică și Enciclopedică (E.S.E.), 1981, p. 40-42.

19 Mihail Rusenescu și Ioan Saizu, *Viața politică în România, 1922—1928*, București, Edit. Politică, 1979, p. 198-199.

20 Arh. ist. centr., fond. Președenția Cons. de Min., dos. 16/1927, f. 95.

21 Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947)*, *Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, E.S.E., 1983, p. 112-119.

22 N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, București, 1939, p. 113.

23 Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 199-204.

țarea Gărzii de Fier²⁴; iar cea din 1937 s-a desfășurat sub semnul mării confuzii create de pactul de neagresiune Maniu-Codreanu și de cartelul Partidului Național-Liberal cu Frontul Românesc²⁵.

În timpul campaniei electorale cetățenii, din orașe și din sate, de pe întreg cuprinsul țării erau asaltați din toate părțile, conștiința lor politică era puternic solicitată, prin presa care înregistra tiraje record, prin manifeste, prin întruniri care nu mai conteneau, fiecare partid supralicitându-și meritele și realizările, făcând promisiuni cât mai ademenitoare și micșorînd sau chiar negînd pe cele ale adversarilor politici.

Goana după voturi, dorința de cîștig, ducea nu de puține ori la incidente electorale. Unele obiceiuri mai vechi, care nu au dispărut după 1918, dar și exacerbaria luptei politice au făcut ca adesea incidente minore să capete proporții uriașe, vina fiind, de regulă, aruncată asupra partidului de la guvern. În 1932 Guvernul a dat publicității o „carte albă” asupra campaniei electorale abia încheiate, în care a prezentat punctul de vedere al organelor de justiție asupra abuzurilor electorale reclamate în presa opoziționistă. Surpriza a fost completă: covârșitoarea majoritate a „abuzurilor” pentru care se cheltuise atîta cerneală și hirtie, nu aveau nici o legătură cu alegerile, fiind răfuiele — mai vechi sau mai noi — între cetățeni, obișnuite, mai ales în lumea satelor, dar pe care ziaristii opoziției le înfățișaseră cu lux de amănunte ca fiind datorate poziției politice ale respectivilor cetățeni²⁶.

Cîștigarea alegerilor de către partidele de la guvern nu s-a datorat presiunilor exercitate asupra masei de alegători — de altfel era și greu, dacă nu chiar imposibil de manipulat milioane de oameni — ci influenței politice pe care acestea o aveau, la care se adaugă „zestrea guvernamentală”. Există într-adevăr un număr mare de alegători care „nu făceau politică”, nu aderau la nici un partid, nu se lăsau impresionați de propaganda electorală, nu veneau la întruniri și care votau în mod invariabil cu partidul aflat la guvern, care de regulă avea lista numărul 1. Din aceeași categorie făceau parte cetățenii care nu voiau „să se pună rău” cu autoritățile; cum autoritățile administrative — primarul, preotul, prefectul ș.a. — făceau propagandă, împotriva prescripțiilor clare ale legii electorale, în favoarea partidului de la guvern, mulți cetățeni considerau că lista acestuia „trebuia votată” și procedau ca atare. Așa se explică faptul că partidele care erau la guvern obțineau succese categorice, pentru ca trecînd în opoziție să înregistreze rezultate mai mult decît modeste, ele pierzînd nu numai „zestrea guvernamentală”, dar și voturile acelor cetățeni care fuseseră dezamăgiți de politica desfășurată, foarte departe adesea de promisiunile făcute. Cele mai mari oscilații le-a cunoscut Partidul Poporului: 206 de mandate în 1920 (la guvern), 40 în 1922 (în opoziție), 292 în 1926 (la guvern), nici unul din 1927 (în opoziție), 4 în 1927 (în opoziție). Asemenea rezultate

²⁴ Arh. ist. centr., fond. Min. Propagandei Naționale. Informații, dos. 282, f. 1. 3.

²⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 493.

²⁶ *Cartea albă. Date și documente asupra alegerilor generale din iulie 1932*, București, 1932, 166 p. + 3 tabele.

a înregistrat și Partidul Național-Liberal : 103 în 1919 (guvern neutru, aparat de stat liberal), 16 în 1920 (în opoziție), 222 în 1922 (la guvern), 16 în 1926 (în opoziție), 318 în 1927 (la guvern), 13 în 1928 (în opoziție). Este de remarcat că cele mai mari fluctuații s-au produs în primul deceniu interbelic, când opțiunile politice nu erau suficient cristalizate, iar sistemul partidelor politice era el însuși fluctuant. În anii '30 se produce o anumită stabilizare a orientărilor politice, corpul electoral manifestând o remarcabilă constanță, mai ales față de unele partide. Astfel, Partidul Țărănesc-dr. N. Lupu a obținut : 3,44% în 1932, 5,72% în 1932, 5,11% în 1933. Partidul Național-Liberal — Gh. Brătianu : 5,93% în 1931, 6,53% în 1932, 4,96% în 1933, 3,89% în 1937. Partidul Radical-Țărănesc : 2,78% în 1933, 2,25% în 1937. Zestrea guvernamentală s-a diminuat treptat, astfel că în 1937 partidul de la guvern n-a mai putut beneficia de ea, ceea ce însemna și o creștere a conștiinței politice a masei de alegători.

Totalizind mandatele obținute în urma alegerilor parlamentare de fiecare partid în parte²⁷ se desprinde concluzia că primul deceniu interbelic a fost dominat de Partidul Național-Liberal cu 688 de mandate, urmat de Partidul Poporului cu 515 mandate, Partidul Național-Țărănesc cu 471 mandate, Partidul Național cu 222 mandate, Partidul Țărănesc cu 126, Partidul Țărănesc Basarabean — 119 ; urmau alte 10 partide cu mai puțin de 50 de mandate. Aceste cifre arată că partidele nou înființate și cele care au condus lupta pentru unire s-au impus rapid în viața politică a României, fapt ce reflecta dorința de reînnoire și consolidare a statului național unitar român. În anii '30 Partidul Național-Liberal s-a menținut pe primul loc, cu 553 mandate, urmat de Partidul Național-Țărănesc cu 419 mandate, apoi, la mare distanță, de Garda de Fier — 71, Partidul Național-Liberal — Gh. Brătianu — 52, Partidul Maghiar — 51, și de alte 11 organizații politice cu mai puțin de 40 de mandate, între care Partidul Național-Creștin (39 mandate). Se observă puternica polarizare de opțiuni politice — spre cele două mari partide „istorice” —, ieșirea Partidului Poporului din rîndul partidelor cu aderență în rîndul alegătorilor, precum și relativa ascensiune a organizațiilor de dreapta și de extrema dreaptă, în contextul ofensivei generale a fascismului pe plan european. Dacă se ia în calcul perioada 1926 (cînd s-a creat Partidul Național-Țărănesc) — 1937 se constată o sensibilă apropiere între cele două mari partide : Partidul Național-Liberal — 900 de mandate, Partidul Național-Țărănesc — 890 de mandate, care apar puternic detașate de toate celelalte partide politice ale țării ; dealtfel aceste două partide s-au și aflat la cîrma țării aproape în permanență, exceptînd perioada aprilie 1931 — mai 1932. Ca o expresie a drepturilor de care se bucurau naționalitățile conlocuitoare, Partidul Maghiar a dispus de 90 de mandate, iar Partidul German de 47 de mandate în intervalul 1919—1937, avînd posibilitatea de a-și exprima

²⁷ Ioan Scurtu, *Political parties in Romania after parliamentary elections (1919—1937)*, în „Anuarul institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, XVII, 1980, p. 89—90.

pozițiile de la tribuna celui mai înalt for politic al României. De asemenea, este de menționat că partidele clasei muncitoare au deținut în acea perioadă 55 de mandate, ele fiind, practic, prezente în corpurile legislative în întreaga perioadă interbelică.

Legea electorală privind obligativitatea votului și sancțiuni pentru cei care nu se prezentau la urne. Cu toate acestea, numărul celor ce nu a votat a fost mare. Pentru anii 1919—1922 nu există date certe, deoarece în Transilvania s-a publicat decretul-lege adoptat de Consiliul Dirigent în august 1919, care stabilea că în circumscripțiile electorale unde se prezintă o singură listă de candidați nu se mai desfășurau alegeri, lista respectivă fiind câștigătoare din oficiu. În 1926 din cei 3 496 814 cetățeni înscrși în listele electorale au votat 2 622 565, neprezentându-se 874 249 alegători ; în 1931 numărul votanților a fost de 2 927 112, iar al neprezenților de 1 111 352 ; în 1937 din cei 3 071 695 cetățeni au absentat de la vot 1 577 468. Numărul mare de neprezenți se datora pe de o parte faptului că guvernele nu aplicau sancțiuni împotriva celor ce nu-și exercitau drepturile electorale, procedând în mod sistematic la admiterea lor imediat după alegeri, iar pe de alta dezamăgirii produse de partidele burgheze, convingerii unui număr însemnat de cetățeni că acestea nu reprezentau cu adevărat interesele maselor, între promisiunile electorale și activitatea practică de guvernare existând diferențe apreciabile.

Evoluția partidelor politice în lumina rezultatelor electorale, a influenței lor la scara întregii țări, sau numai în anumite circumscripții (care erau similare județelor), pune în relief o dinamică interesantă, nu lipsită de sinuozități și contradicții.

Astfel, Partidul Conservator-Progresist a obținut în alegerile parlamentare din 1919 un număr de 13 mandate, cîte două în județele Bacău și Constanța, și cîte unul în Iași, Putna, Suceava, Dorohoi, Roman, Botoșani, Ilfov, Ialomița, Dolj, după care, în alegerile următoare, n-a obținut nici un mandat, acest partid dispărînd din viața politică.

Partidul Conservator-Democrat s-a abținut în alegerile din 1919, iar în 1920 a făcut cartel cu Partidul Poporului, aflat la guvern, obținînd 18 mandate în județe din Moldova, Muntenia, Cadrilater, Basarabia și Transilvania ; în 1922 a cîștigat 3 mandate, dintre care 2 în Transilvania (Mureș-Turda și Sătmăr) și unul în Moldova (Covurlui). În noiembrie 1922 acest partid și-a încheiat existența, fuzionînd cu Partidul Național din Transilvania.

Partidul Naționalist-Democrat a înregistrat cel mai mare succes în 1919, cînd a obținut 27 de mandate, 22 în Moldova și 5 în Muntenia. Apoi, numărul lor a scăzut la 10 în 1920 (8 în Moldova și 2 în Muntenia), la 6 în 1922 (4 în Moldova 2 în Muntenia). În 1925 a fuzionat cu partidul condus de Maniu, iar în septembrie în 1926 și-a reluat activitatea sub numele de Partidul Național. În alegerile din 1927 n-a intrunit 29/0 din totalul voturilor pe țară, dar Iorga și-a obținut mandatul într-o alegere parțială ; în 1928 a încheiat cartel cu Partidul Poporului și a obținut un mandat (tot pentru N. Iorga). Sub guvernul Iorga, listele

Uniunii Naționale (care cuprindeau și Partidul Național) au câștigat alegerile, pentru ca în 1932 Uniunea Națională (de această dată cuprinzând numai organizațiile conduse de Iorga și de Argetoianu) să întrunească abia 2,26% din voturi, și 5 mandate, dintre care două pentru Partidul Național. În 1933 Partidul Naționalist-Democrat (în octombrie 1932 revenise la denumirea inițială) n-a obținut nici un mandat, Iorga mulțumindu-se cu locul de senator de drept, pentru ca în 1937 să înrheie cartel electoral cu guvernul și să obțină 3 mandate (2 în București, unul în Bihor). Influența electorală a Partidului Naționalist-Democrat era slabă, el trăind în principal prin marea personalitate a președintelui său — Nicolae Iorga.

Pentru partidele care s-au aflat la guvern semnificative cu adevărat sînt rezultatele înregistrate în opoziție, deoarece atunci cînd erau la putere beneficiau de zestrea electorală.

Partidul Național-Liberal a obținut în 1919 un număr de 103 mandate, sub un guvern de alegeri care a menținut aparatul administrativ liberal, toate în vechiul regat. În 1920 cîștiga doar 16 locuri în Adunarea Deputaților, dintre care — fapt important — 4 în Transilvania și 1 în Basarabia. Aflat la guvern, a cîștigat alegerile din 1922, mandatele fiindu-i repartizate pe întreg teritoriul statului național unitar român. În 1926 a avut 16 mandate, toate în vechiul regat și în Basarabia, în 1928 — 13 mandate, toate în vechiul regat, în 1931 — fiind în cartel cu guvernul — a obținut mandate pe întreg spațiul românesc, în 1932 a dispus de 28 de mandate, dintre care unul în Transilvania, celelalte în vechiul regat și Basarabia. În 1933 și 1937, aflîndu-se la putere, a primit din nou mandate în toate teritoriile românești. Practic, Partidul Național-Liberal a avut o reală influență electorală în cîteva județe din vechiul regat — Argeș, Buzău, Bacău, Muscel, Teleorman, Vîlcea, Iași, Gorj, Durostor, Caliacra —, parțial în Basarabia și slabă în celelalte teritorii. Numai în timpul cît s-a aflat la putere a dispus de deputați din întreg spațiul național.

Partidul Poporului, deși s-a abținut în alegerile din 1919, a avut 7 deputați deoarece organizațiile din Rm. Sărat și Covurlui nu au dat curs indicațiilor conducerii centrale. În 1920, fiind la putere, a obținut mandate pe întreg cuprinsul țării — fiind primul partid burghez care realiza o asemenea performanță. În 1922 a avut 13 deputați, dintre care doi aleși în Transilvania și 11 în vechiul regat; în 1926, la guvern, a obținut iarăși mandate în toate județele. În 1928 cartelat cu partidul lui Iorga, a avut 4 deputați, în 1931 a cîștigat 10 mandate — 2 în Transilvania, 8 în vechiul regat, în 1932 — 4 locuri în Adunarea Deputaților — 1 în Transilvania, 3 în vechiul regat. În alegerile parlamentare din 1927, 1933 și 1937 a înregistrat sub 2% din totalul voturilor pe țară. Datele prezentate arată că Partidul Poporului a avut o influență mai mare în vechiul regat — mai ales în județele Vlașca, Teleorman, Dolj, Ialomița, Vaslui —, dar și în Transilvania unde, cu excepția anului 1928, a reușit să obțină mandate ori de cîte ori a pătruns în Adunarea Deputaților. Pe de altă parte, se desprinde ideea că Partidul Poporului a fost partidul cu cea mai specta-

culoasă involuție electorală dintre toate organizațiile politice din România interbelică, și aceasta datorită spulberării, în numai câțiva ani, a „mitului“ Averescu.

Partidele burgheze din provinciile istorice unite în 1918 au cîștigat covârșitoarea majoritate a mandatelor din teritoriile respective, la primele alegeri parlamentare, din 1919. Apoi, pe măsură ce aceste partide s-au integrat în cadrul statului național unitar român, și în Transilvania, Basarabia și Bucovina se produce o diversificare a opțiunilor politice, pe criterii mai ferme de clasă, obținînd voturi și chiar mandate partide din vechiul regat. Fuziunile realizate în 1920—1923 ale organizațiilor politice din cele trei provincii cu partide din vechiul regat au contribuit la sudarea statului național unitar și la simplificarea sistemului partidelor politice. Ultima fuziune s-a înfăptuit în octombrie 1926, între Partidul Național din Transilvania și Partidul Tărănesc, după ce se prezentaseră cartelate în alegerile din 1926, obținînd 69 de mandate, de patru ori mai multe decît Partidul Național-Liberal, clasat pe locul al treilea (alegerile au fost cîștigate de Partidul Poporului). Partidul Național-Tărănesc a obținut de fiecare dată un număr însemnat de mandate : 54 în 1927, 348 în 1928 (cel mai mare succes electoral înregistrat de un partid politic burghez în perioada interbelică), 30 în 1931, 247 în 1932 (cînd se afla la guvern), 29 în 1933 și 86 în 1937. A fost singurul partid politic care a obținut în toate alegerile mandate pe întreg teritoriul național, avînd cea mai echilibrată reprezentare geografică ; de asemenea a avut cel mai mare număr de mandate în alegerile ce au urmat plecării lui de la guvern, ceea ce arată o consistență a influenței electorale. Dintre județele cu cea mai puternică aderență la Partidul Național-Tărănesc se remarcă : Muscel, Argeș, Băcău, Tulcea, Teleorman, Constanța, Iași, Gorj, Durostor, Soroca, Alba, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Cluj, Sălaj.

Partidele naționalităților conlocuitoare s-au bucurat de un sprijin tacit din partea guvernelor, care fie că nu au pus candidați, fie că au desfășurat o propagandă slabă în județele în care exista o populație minoritară numeroasă. Se considera că o prezență a reprezentanților minorităților naționale în parlamentul țării era bine venită, pentru a cunoaște mai bine punctele de vedere ale acestora, dar și pentru a rezolva împreună problemele ce se iveau, pornind de la realitatea că statul român avea un caracter unitar, iar teritoriul său era inalienabil.

În alegerile din 1919 a depus candidaturi Partidul Democratic al Maghiarilor, care a obținut 8 mandate (3 în Odorhei, 2 în Trei Scaune, cite unul în Ciuc, Sătmar, Bihor). În 1920 maghiarii nu au candidat, așteptînd verdictul Conferinței de Pace în legătură cu unirea Transilvaniei. În 1922 au candidat două partide maghiare : Partidul Național Maghiar și Partidul Independent Maghiar, obținînd fiecare cite un loc în Adunarea Deputaților (la Odorhei și respectiv Mureș-Turda). Pentru prima și ultima dată, Partidul Maghiar a încheiat un cartel electoral cu un partid românesc în 1926 : cu Partidul Poporului, aflat la putere, revenindu-i 16 locuri în Adunarea Deputaților. În alegerile următoare, din 1927, s-a cartelat — tot pentru prima și ultima dată — cu un partid minoritar :

Partidul German, revenindu-i 8 mandate. În toate celelalte alegeri Partidul Maghiar a depus liste proprii, obținând 16 mandate în 1928, 10 în 1931, 14 în 1932, 8 în 1933 și 19 în 1937. Influența acestui partid a fost mai mare în județele Ciuc, Odorhei, Sălaj, Satu Mare, Trei Scaune.

La primele alegeri organizate de statul național unitar român, în 1919, au depus liste două formațiuni politice germane : Partidul Popular Șvăbesc în Banat, și Gruparea Germană în Transilvania și Basarabia, obținând primul 6 mandate (5 în Timiș-Torontal, 1 în Arad), al doilea 7 (dintre care 5 în Transilvania și 2 în Basarabia). Exceptând alegerile din 1927, Partidul German s-a prezentat în cartel cu partidul de la guvern, obținând astfel de fiecare dată câte 8—10 locuri în Adunarea Deputaților. Cele mai multe mandate au fost cîștigate în județele Sibiu, Brașov, Năsăud, Timiș-Torontal, unde și populația de origine germană era mai numeroasă.

Evreii — cea de a treia minoritate din România — au candidat, de regulă, pe listele partidelor românești, unii făcînd parte chiar din organele de conducere a acestora. A existat și un Partid Evreiesc, care a depus candidaturi în 1928, obținînd 2 mandate (în Bihor și Maramureș), în 1931 — 4 mandate (în Maramureș, Storojineț, Soroca, Cernăuți), în 1932 — 5 mandate (în Maramureș, Soroca, Storojineț, Cernăuți și Hotin) ; în 1933 și 1937 a întrunit sub 2% din totalul voturilor pe țară. După cum se observă, mandatele au fost dobîndite în cîteva județe din nordul țării, deși exista o populație evreiască numeroasă și în alte zone, mai ales din Moldova.

Dintre organizațiile de dreapta cele mai multe mandate a obținut Liga Apărării Național-Creștine (L.A.N.C.) : 10 în 1926, 8 în 1931, 11 în 1932, 9 în 1933 (în alegerile din 1927-1928 a avut sub 2% din totalul voturilor). L.A.N.C. a obținut cele mai multe voturi în județele din nordul Moldovei și Basarabiei, unde și propaganda antisemită a avut o anumită credibilitate : Suceava, Rădăuți, Fălticeni, Neamț, Dorohoi, Botoșani, Storojineț, Hotin, Orhei. În 1935 L.A.N.C. a fuzionat cu Partidul Național-Agrar, luînd astfel ființă Partidul Național-Creștin, care în alegerile parlamentare din 1937 a cîștigat 39 de mandate, repartizate în toate provinciile României.

Legiunea Arhanghelul Mihail s-a prezentat pentru prima dată în alegeri în 1927, obținînd un rezultat foarte slab (0,4%) ; în 1928 și 1931 n-a întrunit 2%, dar în toamna lui 1931, șeful acestei organizații a cîștigat alegerea parlamentară parțială într-un județ al Moldovei și a intrat în Adunarea Deputaților. În 1932 Garda de Fier reușește să întrunească 2,37% din voturi și i se repartizează 5 mandate, în 1933 nu participă fiind dizolvată, pentru ca în 1937 să obțină cel mai mare succes din istoria sa : 15,58% din voturi și 66 de mandate, cele mai multe în Moldova și Basarabia.

După o întrerupere de două decenii, reprezentanții clasei muncitoare pătrund din nou în parlament în 1919. Deși a făcut greșeala de a se abține în alegerile din 1919, Partidul Socialist a avut totuși 7 mandate — 4 în Ilfov, 2 în Prahova, 1 în Caliacra unde organizațiile respective nu

și-au retras listele electorale. În 1920, Partidul Socialist a dobândit 20 de mandate de deputat : 3 în Ilfov, câte două în Prahova, Covurlui, Timiș, Cernăuți, câte unul în Iași, Hunedoara, Zastavna, Caransebeș, Satu Mare, Tulcea, Durostor, Coțmani, și 4 de senator — 3 în Ilfov și 1 în Cernăuți. În 1922 Federația Partidelor Socialiste a câștigat un mandat pentru Adunarea Deputaților în județul Cernăuți, iar în 1928, Partidul Social-Democrat, prezentându-se în cartel cu Partidul Național-Țărănesc, a primit 9 mandate : câte unul în Ilfov, Arad, Hunedoara, Timiș-Torontal, Hotin, Caraș, Bihor, Cernăuți, Storojineț. Depunând liste proprii în 1931, P.S.D. a câștigat 6 mandate, în Caraș, Cernăuți, Satu Mare, Sălaj, Ismail, Cîmpulung. La rîndul său, Blocul Muncitoresc-Țărănesc, organizație legală de masă condusă de P.C.R., a obținut 5 mandate, câte unul în județele Bihor, Satu Mare, Cernăuți, Timiș-Torontal, dar aleșii săi au fost invalidați fără motive temeinice. Partidul Social-Democrat a fost reprezentat și în parlamentul ales în 1932 de 7 deputați, aleși la Caraș, Cernăuți, Cîmpulung, Storojineț, Ismail, Cahul și Cetatea Albă. În 1933 și 1937 P.S.D. a avut mai puțin de 2% din voturi ; totuși, un reprezentant al său a fost prezent în Senat, ca reprezentant al Camerelor de Muncă (1933—1937). Partidele muncitorești au avut cea mai mare influență electorală în județele Ilfov (care cuprindea și Capitala), Cernăuți, Prahova, Caraș, Timiș și Satu Mare.

Analiza datelor concrete arată că nici un partid care a obținut sub 2% din totalul voturilor pe țară nu a întrunit majoritatea absolută în vreo circumscripție, care să-i permită să intre în Adunarea Deputaților. De altfel, numai două partide, Partidul Național-Țărănesc și Partidul Maghiar au avut majoritatea absolută. Primul în 1926 (sub titulatura Blocul Național-Țărănesc, deoarece fuziunea nu fusese încă încheiată) în 8 județe, și în 1927 în 5 județe, cel de al doilea în 1927 în 2 județe, în 1928 în 3 județe și în 1932 în 3 județe.

Dacă avem în vedere diferența dintre primul și al doilea partid clasat în urma alegerilor, rezultă că cea mai mare diferență s-a înregistrat în 1928 (de 335 mandate) și cea mai mică în 1919 și în 1937 (de numai 66 de mandate, în ambele cazuri).

Durata parlamentului a fost și ea diferită : în două cazuri corpurile legiuitoare s-au menținut întreaga legislatură de 4 ani (1922—1926 și 1933—1937), existența cea mai scurtă (numai 4 luni) avînd-o parlamentul ales în 1919. Din cele 10 parlamente alese între 1919—1937, 8 au fost dizolvate înainte de termen ; în trei cazuri (1920, 1922 și 1931) șeful noului guvern prezentîndu-se în parlamentul ce urma să fie dizolvat, iar în 6 dizolvarea s-a făcut prin decret publicat direct în „Monitorul oficial” (1922 *, 1927, 1928, 1932, 1933, 1937) ; într-un caz, parlamentul a fost dizolvat înainte de a se întruni (cel ales în 1937).

Structura socio-profesională a parlamentului a cunoscut, după 1918, importante modificări, generate de desființarea votului censitar, înfăp-

* În ziua de 17 ianuarie 1922 Take Ionescu s-a prezentat în fața parlamentului, dar guvernul său a primit vot de blam, fiind nevoit să demisioneze ; cu formarea noului guvern a fost însărcinat I. I. C. Brătianu, care nu a mai venit în parlament, obținînd dizolvarea acestuia prin decret regal.

tuirea reformei agrare, mutațiile survenite în viața economică, dezvoltarea științei și culturii, accentuarea procesului de modernizare a statului român. Tendința generală a fost scăderea ponderii reprezentanților moșierimii, creșterea numerică a burgheziei mici și mijlocii, a intelectualității, precum și pătrundera în corpurile legiuitoare a reprezentanților muncitorimii.

O analiză foarte exactă este greu de făcut, avînd în vedere pe de o parte numărul foarte mare de cetățeni ce s-au perindat prin Adunarea Deputaților și prin Senat, și pe de altă parte relativitatea datelor oficiale. Conform regulamentelor de ordine interioară ale Adunării Deputaților și ale Senatului, la începutul fiecărei sesiuni parlamentare, deputații și senatorii erau obligați să completeze un formular pe care era înscrisă și profesia. Unii au declarat cîte două profesii (avocat și agricultor, inginer și industriaș), alții au scris în loc de profesie funcția (inspector, ministru), sau altă calitate (rentier, invalid de război). În asemenea situații s-a luat în calcul prima profesie declarată și s-au făcut coroborări cu alte surse documentare.

Chiar și în aceste condiții datele sînt semnificative, mai ales dacă le privim comparativ. Astfel, în 1911 profesiunea sau starea civilă a celor 183 deputați era următoarea : proprietari și mari agricultori — 82 (44,8⁰/₀), avocați — 52 (28,5⁰/₀), profesori — 17 (9,3⁰/₀), medici — 9 (4,9⁰/₀), rentieri pensionari — 7 (3,8⁰/₀), comercianți și industriași — 7 (3,8⁰/₀), ingineri — 7 (3,8⁰/₀), comercianți și industriași — 7 (3,8⁰/₀), ingineri — 1 (0,5⁰/₀), altele — 8 (4,4⁰/₀).²⁸

În 1920 structura Adunării Deputaților²⁹ se prezenta astfel : avocați — 126, profesori, ingineri, doctori, arhitecți — 70, proprietari agricoli — 33, preoți — 22, învățători, institutori — 18, ziariști — 14, plugari, muncitori — 11, funcționari — 11, miniștri — 3, pensionari — 10, comercianți, bancheri, industriași — 10, meseriași — 3, ofițeri în rezervă — 3, studenți — 1, fără profesie declarată — 33. După cum se observă, sub impactul votului universal și al transformărilor generate de Marea Unire și de dezvoltarea democrației burgheze s-au produs modificări importante în compoziția parlamentului. Poziția marilor proprietari agricoli s-a diminuat considerabil, aceștia cedînd locul unor categorii dinamice ale intelectualității.

Situația este și mai clară dacă se analizează o perioadă mai lungă. Astfel, cei 2 687 deputați aleși în intervalul 1922—1937 (cînd au avut loc opt alegeri parlamentare) aveau următoarea structură socio-profesională :³⁰ avocați — 1 123 (41,8⁰/₀), agricultori — 170 (6,3⁰/₀), profesori secundari — 169 (6,3⁰/₀), profesori universitari — 164 (6,1⁰/₀), institutori — 147 (5,5⁰/₀), proprietari — 137 (5,1⁰/₀), medici — 97 (3,6⁰/₀), preoți — 96 (3,6⁰/₀), publiciști, artiști — 94 (3,5⁰/₀), ingineri, arhitecți, agronomi — 86 (3,2⁰/₀), directori de bancă — 30 (1,1⁰/₀), comercianți — 29 (1,1⁰/₀), industriași — 27 (1,0⁰/₀), ofițeri în rezervă — 14 (0,5⁰/₀), directori de între-

²⁸ L. Colescu, *op. cit.*, p. 66.

²⁹ Arh. ist. centr., fond. Min. de Interne, dos. 510/1921, f. 32-38.

³⁰ Matei Dogan, *op. cit.*, Tabela VII.

prinderi particulare — 11 (0,4%), pensionari — 10 (0,4%), plugari — 9 (0,3%), notari publici — 9 (0,3%), farmaciști — 8 (0,3%), ofițeri superiori — 8 (0,3%), funcționari particulari — 7 (0,3%), revizori — 5 (0,2%), miniștri — 5 (0,2%), rentieri — 5 (0,2%), tipografi — 4 (0,1%), reprezentanți ai organizațiilor muncitorești — 4 (0,1%), muncitori — 3 (0,1%), consilieri — 3 (0,1%), diverși — 17 (0,5%), nedeclarați — 199 (7,5%).

Senatul avea o structură asemănătoare.³¹ Cei 1 664 senatori aleși între 1922 și 1937 aveau următoarea componență: avocați — 421 (25,3%), înalți prelați — 181 (10,9%), proprietari — 128 (7,7%), agricultori — 129 (7,2%), profesori universitari — 118 (7,1%), profesori secundari — 103 (6,2%), preoți — 100 (6,0%), institutori — 69 (4,1%), ofițeri în rezervă — 64 (3,8%), medici — 62 (3,7%), pensionari — 52 (3,1%), ingineri, arhitecți, agronomi — 45 (2,7%), industriași — 34 (2,0%), publiciști, artiști — 33 (2,0%), comercianți — 27 (1,6%), directori de bancă — 19 (1,1%), ofițeri superiori — 14 (0,8%), notari publici — 12 (0,7%), meseriași — 12 (0,7%), doctori în drept — 10 (0,6%), farmaciști, drogheriști — 9 (0,5%), funcționari particulari — 5 (0,3%), funcționari bisericești — 3 (0,2%), nedeclarați — 24 (1,5%).

Aceste date statistice arată că avocații se aflau, detașat, pe primul loc, atît la Adunarea Deputaților, cît și la Senat (cu o medie de 35,5%). urmați la mare distanță de agricultori (6,7%), profesori universitari (6,5%), profesori secundari (6,2%), proprietari urbani (6,1%), institutori (5,0%), în timp ce industriași ocupau abia 1,4%, comercianții — 1,3%, directorii de bancă — 1,1%. Cercetînd mai în detaliu, observăm că o seamă de mari capitaliști (industriași, bancheri, comercianți, moșieri apăreau sub numele de avocați (I. Cămărășescu, Gh. Tătărescu), medici (Al. Vaida-Voievod, C. Angelescu), ingineri (I. I. C. Brătianu, Tancred Constantin) ș.a. Adevărata lor poziție de clasă apărea cu claritate în luările de cuvînt și în votul pe care-l exprimau, dovedindu-se, în covârșitoarea lor majoritate, apărători ai ordinii sociale burgheze.

Diferențele în cadrul partidelor burgheze erau relativ mici, observîndu-se o structură mai largă pentru cele cu o atitudine politică mai avansată. Astfel, din cei 25 de deputați aleși pe listele Partidului Țărănesc în 1920, 13 erau învățători și profesori, 9 — avocați, 2 — preoți, 1 — agricultor.³² Ponderea cea mai mare a intelectualității rurale s-a menținut și în Partidul Național-Țărănesc; spre exemplu, dintre deputații național-țărăniști aleși în 1928,³³ învățătorii reprezentau 11%, iar preoții 5%. Legea electorală din 1926 a influențat structura parlamentului, deoarece repartizarea mandatelor se făcea pe țară și se atribuiau în ordinea înscrierii pe lista electorală; de regulă, capii de listă erau desemnați de la centru, dintre fruntașii partidului, în timp ce candidații cu o situație socială mai modestă erau trecuți în partea a doua a listei.

Important este că în parlamentul României de după Marea Unire din 1918 au pătruns și muncitori și țărani autentici sau reprezentanți ai

³¹ *Ibidem*, Tabela VII-b.

³² Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, Edit. Litera, 1975, p. 51.

³³ Matei Dogan, *op. cit.*, p. 60.

acestora, care au demonstrat clasei capitaliste că și oamenii muncii, chiar dacă nu aveau o pregătire intelectuală deosebită, dispuneau de capacitatea reală de a aborda marile probleme ale statului, propunând soluții avansate, animate de un autentic patriotism.

Este de remarcat faptul că din Adunarea Deputaților și din Senat au făcut parte mari personalități ale învățămîntului, științei și culturii românești, precum : Traian Lalescu, Victor Vâlcovici, Dimitrie Pompei, N. Vasilescu-Karpen, Ion Cantacuzino, Daniel Danielopolu, Iuliu Hațieganu, Paul Bujor, Ion Borcea, Simion Mehedinți, Dimitrie Gusti, Virgil Madgearu, Gh. Ionescu-Sisești, Gheorghe Zane, Petre Andrei, Mihai Ralea, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, N. Iorga, Ioan Lupăș, Șilviu Dragomir, Vespasian V. Pella, Mihail Ghelmegeanu, Traian Ionașcu, Constantin Hamangiu, Traian Bratu, Constantin Stere, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Ion Pilat, N. D. Cocea, Octav Doicescu, Oscar Han, Costin Petrescu. Prezența unor asemenea personalități a contribuit la creșterea prestigiului instituției parlamentare, la ridicarea nivelului de desfășurare a dezbaterilor. În corpurile legiuitoare a răsunat glasul unor cunoscuți și valoroși oameni politici ca Nicolae Titulescu, dr. N. Lupu, Grigore Iunian, dr. Petru Groza, a unor remarcabili fruntași ai mișcării muncitorești, socialiste, social-democrate și comuniste, între care menționăm pe Gheorghe Cristescu, Ilie Moscovici, Lucrețiu Pătrășcanu, Lothar Rădăceanu, Ioan Flueraș.

Parlamentul a fost o instituție reprezentativă pentru regimul politic din România anilor 1919—1937.³⁴ Aici s-au dezbătut marile probleme ale țării — economice, sociale, de politică internă și externă, culturale, juridice, administrative etc. —, aici s-au confruntat în mod direct doctrine și idei, poziții politice, aici s-a decis, prin vot, legislația care a jalonat evoluția statului național unitar român. Instituție burgheză, parlamentul a adoptat legi menite să consacre și să consolideze dominația de clasă a burgheziei, să descurajeze și chiar să reprime mișcarea comunistă, revoluționară.

Tocmai pentru caracterul său burghezo-democratic, parlamentul a fost ținta atacurilor forțelor de dreapta, dictatoriale, care nu acceptau ideea că problemele României trebuie dezbătute și hotărâte într-un for politic reprezentativ, ales prin votul a milioane de cetățeni. Pe de altă parte, în efortul său de a crea un larg Front Popular Antifascist, Partidul Comunist Român a militat pentru apărarea regimului politic întemeiat pe Constituția din 1923, inclusiv a parlamentarismului, pentru menținerea și lărgirea drepturilor și libertăților democratice.

În concluzie, putem aprecia că legiferarea votului universal în noiembrie 1918, reformele înfăptuite și efervescența politică de după Marea Unire au lărgit considerabil cadrul de desfășurare a vieții parlamentare, a determinat importante mutații în structura acestei instituții de bază a

³⁴ Vezi pe larg, Ioan Scurtu, *Noul cadru de dezvoltare a României după Marea Unire din 1918. Rolul parlamentului*, în „Studii și articole de istorie”, XLVII—XLVIII, 1983.

regimului burghezo-democratic. Numărul alegătorilor a crescut de peste 15 ori, paleta reprezentărilor politice în parlament s-a diversificat, alături de reprezentanții vechilor partide intrând în corpurile legiuitoare exponenții partidelor înființate în anii 1917—1918, ai celor care au condus lupta pentru unire a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu țara, ai partidelor minorităților naționale; de o mare semnificație este faptul că, după o întrerupere de două decenii, reprezentanții clasei muncitoare își reiau locul în forul politic suprem al României. Întreg spațiul românesc, toate județele țării își aveau asigurată participarea în Adunarea Deputaților și în Senat, care erau, și din acest punct de vedere, organisme politice reprezentative. Structura socio-profesională a membrilor parlamentului a cunoscut modificări importante, pozițiile moșierimii reducându-se considerabil, în prim plan trecând reprezentanți ai intelectualității, ai burgheziei în general, inclusiv ai micii burghezii. După 1918 în parlament s-au aflat și unii muncitori și țărani, sau reprezentanți autentici ai acestora, care au abordat marile probleme ale țării, dovedind capacitatea de a propune soluții constructive pentru destinele poporului român. Prin modul de alegere, prin structura și mai ales prin activitatea sa, parlamentul a fost o instituție fundamentală a regimului politic burghezo-democratic din perioada interbelică.

CONTRIBUTIONS SUR LA STRUCTURE SOCIO-DÉMOGRAPHIQUE DU PARLEMENT DE LA ROUMANIE ENTRE 1919—1937

Résumé

L'introduction du suffrage universel, égal, direct et secret en 1918 a eu comme conséquence l'élargissement considérable du cadre de déroulement de la vie politique en Roumanie. Le nombre des électeurs a augmenté d'environ 100.000 en 1911 jusqu'à 3,5 millions en 1926 et 4,6 millions en 1937.

Les options politiques se sont diversifiées : avant 1918, dans le Parlement entraient les représentants de trois ou quatre partis politiques, tandis qu'après l'introduction du suffrage universel le nombre des partis a augmenté, avec certaines fluctuations : 10 en 1919, 12 en 1932, 7 en 1937.

Les données concrètes montrent que surtout les grands partis — le Parti National-Libéral et le Parti National-Paysan — avaient de véritables fiefs dans certains départements, les Partis ouvriers dans les grands centres industriels, le Parti Magyar et le Parti Allemand obtenaient des mandats dans les localités où il y avait une population magyare et, respectivement, allemande plus nombreuse.

La structure socio-professionnelle de l'Assemblée des Députés et du Sénat entre 1922—1932 (années pour lesquelles on dispose de données concrètes) était la suivante : avocats — 35,5%, agriculteurs — 6,5%, professeurs secondaires — 6,2%, propriétaires urbains — 6,1% etc. Il faut remarquer que du Parlement de la Roumanie ont fait partie certains ouvriers (élus sur les listes du Parti Socialiste, du Parti Communiste et du Parti Social-Démocrate), paysans (surtout sur les listes du Parti Paysan), ainsi qu'un grand nombre d'intellectuels d'un authentique prestige interne et international.

Le grand nombre des avocats ne doit pas surprendre car plusieurs grands capitalistes (industriels, commerçants, grands propriétaires fonciers, banquiers) se déclaraient „avocats” parce qu'ils étaient licenciés en Droit.

Au-delà de la structure sociale telle qu'elle résulte des données statistiques, l'élément décisif d'appréciation est constitué par la position adoptée par les députés et les sénateurs dans leurs discours et dans les votes exprimés. À partir de ce critère, on peut conclure que le Parlement a été la plus importante institution bourgeoise-démocratique dans la Roumanie des années 1919—1937.

CONSIDERAȚII PRIVIND FONDAREA LIGII ANTIREVIZIONISTE ROMÂNE

de LIVIA DANDARA

După terminarea primului război mondial prin înfrângerea Puterilor Centrale ; după victoriile revoluțiilor naționale, soldate prin formarea sau desăvârșirea statelor naționale unitare pe ruinele destrămatelor imperii din Europa ; după încheierea Tratatelor de pace care au consfințit noua organizare teritorial-politică dorită de popoarele independente — după toate acestea, în viața internațională au apărut, mai bine-zis au continuat, sub o nouă haină, vechile tendințe imperialiste. Așa s-a conturat ceea ce a căpătat, curînd, denumirea de revanșă și **revizuire**, **revanșă** la înfrîngerile militare, politice și morale suferite, revizuire la tratatele de pace.

Inițial, revizionismul statelor învinse al exponenților politici ai foștilor beneficiari, de veacuri, și oprîmării altor popoare, care nu voiau să se resemneze cu ideea de a trăi în țări cu hotărîre firești, naționale, fără să mai stăpînească teritorii, bogății și brațe de muncă, cotropite prin forță, de-a lungul veacurilor.

În climatul unei Europe hotărîte să respecte noua ordine de drept consfințită prin Tratat și Pactul Ligii Națiunilor — acte și instituții internaționale pe care și statele învinse și-au pus semnătura —, în atmosfera efectiv pacifistă ce a dominat primul deceniu postbelic, România a așteptat cu răbdare și decentă înțeleaptă să treacă acel amar sentiment al vecinilor săi nemulțumiți, pentru a putea întinde punți de înțelegere pentru raporturi de bună-conviețuire între popoarele din centrul și sud-estul Europei.

Astfel se explică faptul că guvernele care s-au aflat la cîrma țării în deceniul trei, diplomația promovată, programele și acțiunile partidelor politice și opinia publică românească, nu s-au lăsat antrenate într-o polemică sterilă și dăunătoare cu manifestările revizioniste latente, considerînd că dreptatea, legitimitatea și consfințirea României întregite nu mai puteau fi puse, din nou, în discuție.

Este semnificativ faptul că, în timpul guvernării P. N. Ț., președintele Consiliului de miniștri, Iuliu Maniu, considera că organizarea unei propagande antirevizioniste nu trebuie să fie atribuția oficială a statului,

ci, eventual, a direcției presei, a istoricilor, pentru a reîmprospăta în memoria opiniei publice hotărârile și treptele care au dus la marea Unire¹.

Sau, spre a mai da un exemplu edificator, în timpul guvernării Iorga — personalitate care nu poate fi bănuită de indiferență în această chestiune —, la o interpelare alarmantă în Parlament, savantul patriot, istoricul Nicolae Iorga a ținut unul din marile sale discursuri în care conchidea că... România, tare pe adevărul și drepturile ei, nu trebuie să tragă de mîncă Europa, șefii de state și diplomați, băgîndu-le sub ochi broșuri, cuvîntări, fotografii sau hărți meșteșugite...². Numai că, în loc de realism și împăcare cu justiția istorică, curentele revanșard-revizioniste s-au lepădat, treptat, de timiditatea lor inițială, devenind din ce în ce mai arogante, ofensive, agresive... pentru ca în primii ani ai deceniului patru să se impună în politica oficială a guvernelor, să fie susținute de parlamentele, partidele politice reacționare, asociațiile specializate și, prin diversiune, persuasiune și propagandă, chiar în opinia publică a respectivelor țări. Nici un efort, nici o cale, nici un mijloc n-au fost precupețite pentru a destabiliza atmosfera internațională și, prin breșele deschise, să se ceară cu insistență revizuirea tratatelor.

Printr-o propagandă fără precedent în analele diplomatice, prin falsificarea sfruntată a unor adevăruri istorice de netăgăduit, prin corupție și stipendiere, printr-o propagandă pătimasă și falsă, revizionismul hortyst captase simpatii și sprijin nu numai în statele revanșiste — Germania și Italia — dar și în unele medii politice și culturale dezinformate din S.U.A., Anglia, Franța.

Atmosfera s-a complicat și mai mult odată cu instaurarea hitlerismului în Germania, cu eșecul Conferinței dezarmării, cu ofensiva Italiei fasciste de realizare a aceluia „Directorat“.

Sînt cunoscute măsurile de apărare luate de statele Micii Înțelegeri, activitatea diplomației acestei grupări antirevizioniste la Liga Națiunilor, activitatea prestigioasă dusă în respectiva perioadă de Nicolae Titulescu. Nu ne vom referi la ele, deși ele și-au pus amprenta pe acțiunile antirevizioniste despre care vom referi.

În fața valului propagandistic revizionist, la 27 aprilie 1933, ziarul „Universul“ a lansat o chemare patriotică pentru intensificarea unor acțiuni antirevizioniste, chemare la care au răspuns cu entuziasm peste 65 de organizații și asociații din toată țara.

Într-o consfătuire ținută la redacția ziarului, după ce s-au trecut în revistă ultimele demersuri diplomatice ale Micii Înțelegeri, după ce au fost semnalate manifestările revizioniste concertate ale lagărului revanșard, s-a căzut de acord, la sugestia și cu consimțămîntul factorilor indicați ai Micii Înțelegeri, să se organizeze, simultan, mari întruniri antirevizioniste la Praga, Belgrad și București, cu participarea exponenților vieții politice și opiniei publice din respectivele țări, cărora să li se alăture și delegații din țările alianței. Acțiunile trebuiau să fie de amploare,

1 Dezbateri Senat, Ședința din 22 dec. 1932, M.O. nr. 17, p. 387.

2 Dezbateri Adunarea Deputaților.

să antreneze unanimitatea partidelor politice și exponenții autorizați ai maselor populare, pentru ca, prin exprimarea hotărârilor lor, străinătatea să aflu autentica stare de spirit a popoarelor atacate de posesiunile revizioniste³.

La *Apelul* lansat de Comitetul de inițiativă, și-au trimis mesajele de raliere numeroase organizații, asociații sau întruniri din diversele provincii ale țării : la 21 mai, marile manifestații antirevizioniste organizate de P.N.Ț. (la Arenele Romane, București) și P.N.L. (expozeul lui I. Gh. Duca, la Cluj) la 24 mai, au transmis Mesaje-apel de raliere Asociația „Astra”, Asociația profesorilor universitari, Asociația femeilor române, Sfaturile negustorilor, Uniunea foștilor luptători ș.a.... ș.a. zi de zi, pînă la desfășurarea adunării.

Astfel s-a ajuns la hotărîrea — cerută de masele populare de pe întreg cuprinsul țării — de a convoca mari Adunări Naționale antirevizioniste, pentru ziua de duminică, 28 mai 1933, concomitent în capitalele celor trei țări ale Micii Înțelegeri și în alte orașe și sate ale patriei.

La mitingul din Belgrad, din partea României a vorbit național-tărănistul Virgil Grossu (vicepreședinte al Parlamentului) și deputatul P.N.L. Gh. Tătărescu.

La Praga, în cadrul Conferinței Micii Înțelegeri și a Comitetului presei din alianță, s-a adoptat o *Rezoluție* antirevizionistă elocventă.

În România, în ziua de 28 mai 1933, s-au ținut sute de mitinguri, în orașele și satele țării încît, parcurgînd reportajele, ai revelația unor zile ce amintesc 1 decembrie 1918... La grandioasa Adunare Națională din București în fruntea unor imense șiruri de cetățeni de toate profesiile și vîrstele, organizațiile patriotice, asociațiile profesionale și culturale, și mult, mult popor. Spațiul nu ne îngăduie să le enumerăm, dar numai înșiruirea lor dă imaginea unei redutabile reprezentări a întregii suflări românești.

S-au ținut cîteva cuvîntări sobre dar hotărîte, în aclamațiile unanime ale participanților, în final votîndu-se o *Moțiune*. Parcurgerea lor emoționează, și astăzi, prin dorința hotărîtă de a apăra hotarele și independența țării amenințate de revizionism⁴.

Spicuiam din cuvîntările ținute, cîteva citate edificatoare.

G. G. Mironescu (membru al guvernului P.N.Ț.) :

„Ne-am adunat aici ca să afirmăm în mod solemn, în fața lumii civilizate, hotărîrea noastră de a apăra cu prețul vieții noastre hotarele de astăzi ale patriei. (...)”

Reprezentanțiieminenți ai aliaților noștri din Mica Înțelegere au venit aici ca să declare, alături de noi, ferma lor hotărîre de a face front unic contra oricui ar încerca să ne răpească o palmă de pămînt din teritoriile noastre actuale (...) Vom apăra pacea și dreptatea cu aceeași energie cu care am apărat existența noastră”.

Dinu Brătianu (lider P.N.L.) :

3 „Universul”, an. 50, nr. 114, 29 aprilie 1933.

4 „Universul”, an. 50, nr. 144, 30 mai 1933.

„...În acest mod se prepară revizuirea tratatelor, nu pe cale pașnică, cum se susține, ci prin forța armelor ce se organizează, prin spiritul războinic ce se creează în tinerețea țărilor cu revendicări teritoriale. Trebuie să fim atenți să deschidem ochii conaționalilor noștri (minoritarii) să nu se facă coadă de topor în mâini străine !

Miron Cristea : „...E adevărat, că înlăuntrul acestor granițe au căzut — în afară de secui — și un număr mare de neromâni minoritari, prin a căror forțată colonizare dușmanii neamului român au voit să subțieze și cu încetul să dezrădăcineze pe românii băstinași, asuprindu-i și sărăcindu-i, luându-le uneori și ultima glie de pământ. Dar în schimb și multe sute de mii de frați români (la adunarea națională din 28 mai erau prezente și delegații ale românilor de peste hotare — L.D.) au rămas în afară de România, în hotarele țărilor vecine : Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Ucraina, Rusia, și chiar Cehoslovacia. În hotarele trase după război voim, noi românii, să trăim pe vecie în frățescă armonie cu cetățenii neromâni și în pace cu toți vecinii (...).“

Al. Periețeanu (lider al Partidului Conservator-Filipescu) : „Datorăm ziua de azi dușmanilor neamului care încearcă să ne răpească parte din pământ. Încurajați de unele discordii ce s-au ivit între frați, relativ la conducerea țării întregite (aluzie la violentele polemici partidiste pe problemele de guvernare care, în vara anului 1933, au atins cote paroxistice) ei au crezut că pot profita de o spărtură superficială și vor putea fărâmița sufletul românesc și reînființa sclavia. Dușmanii noștri nu au înțeles nici acum că dacă la 1918 s-a făcut întregirea moșiei, nu atunci s-a făcut întregirea sufletului românesc, pentru că el a fost întreg totdeauna. Dacă frontiera de pe crestele Carpaților și pe Prut a despărțit trupurile românilor, ea nu a putut niciodată despărți sufletele, pentru că ele au același izvor...“

I. Valjan (în numele Partidului Național-Agrar, Octavian Goga) : „În fața provocării persistente a adversarilor săi, Mica Antantă răspunde astăzi cu o formidabilă mobilitate de energii. Slujitori credincioși ai păcii, dorim din suflet ca această mobilizare să nu-și schimbe, vreodată caracterul (...) Uniți prin lupta noastră dîră, pentru a șterge umilințele și injustiția trecutului, noi popoarele care alcătuim Mica Antantă, simțim un bloc omogen și compact de credințe și hotărîri. Am dovedit în decursul istoriei, și faptele ne sînt mărturie, că n-am rîvnit niciodată la pămîntul nimănui ! Dar nici la pămîntul nostru să nu rîvnească nimeni, dacă nu vrea să-și găsească în el odihna de veci. Ziua de azi, încărcată de o legitimă revoltă, trebuie să fie un avertisment dat imprudenței. (...) Cine se mai gîndește la revizuirea tratatelor, să vină și să vadă această splendidă (unitate-fascie), a forțelor iugoslave, cehe și române, ca să poată citi deslușit rolul Miciei Antante în apărarea principiului de autodeterminare“. S-au rostit, după cum am spus, multe alte cuvîntări la memorabila Adunare, după care s-a adoptat o *Moțiune* în care se arată că cetățenii României denunță în fața lumii întregi criminala încercare de a știrbi tratatele de pace care dăduseră Europei o configurație în care

„Frontierele (...) dobândite prin imense sacrificii de vieți și de bunuri, sunt reparațiunea legitimă a milenarei nedreptăți la care au fost supuse națiunile“.

Reafirmînd încrederea în aliații care au recunoscut României drepturile, în popoarele surori în suferință, Adunarea Națională rostea solemn hotărîrea națiunii române de a „nu admite întoarcerea la un trecut de apăsare și nedreptate“, deoarece ea nu va recunoaște niciodată „alte hotare, decît pe cele actuale, care reprezintă marginile ei firești“. De asemenea, **Moțiunea** amintea opiniei publice mondiale că este datorare să-și dea seama că „propaganda revizionistă pregătește ororile unui nou cataclism, care va pune capăt definitiv civilizațiunii actuale a omenirii“⁵.

În săptămînile care au urmat, activitatea antirevizionistă din România a luat amploare, proporțional sau ca reflex la tot mai gravele amenințări revizioniste.

— *Reacții* — publicistice, radiofonice, diplomatice — la trîmbițatul „succes“ al turneului de conferințe revizioniste ale contelui Bethlen la Londra⁶.

— *Apelul* Universității din București pentru a se da cuvenita ripostă la **Moțiunea** celor 168 parlamentari englezi în favoarea revizuirii Tratatului de la Trianon⁷.

— *Răspunsul* ziaristului englez Seton Watson (la cererea Ligii Anti-revizioniste) în legătură cu exagerările presei maghiare, cu abuzul de încredere practicat de Bethlen în turneul de conferințe amintit, cu ade-vărata stare de spirit a cercurilor politice engleze, în problema revizuirii⁸.

— Marile manifestații prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 decembrie, toate sub semnul luptei antirevizioniste active. Dintre ele,

— *Răspunsul* rostit de Iuliu Maniu, la Bădăcin, ca replică la aberrațiile susținute de Bethlen, cu un ecou deosebit⁹. Se făcuseră diverse speculații pe seama conflictului Vaida-Maniu, soldate cu retragerea primului la Bădăcin, pe o falsă presupunere că Maniu ar fi fost partizanul autonomiei Transilvaniei.

— *Răspunsul-replică* rostit de Nicolae Iorga la radio (15 decembrie 1933) pe marginea acelorași supralicitări revizioniste ale Budapestei¹⁰.

— Acțiunile, soldate cu succes, ale diplomației Miciei Înțelegeri, pentru contracararea încercărilor de a revizui Tratatetele, prin revizuirea Pactului Ligii Națiunilor, prin alcătuirea „Directoratului“.

— Acțiuni în care Nicolae Titulescu a strălucit prin logică, prezență de reacție și argumentare.

5 „Universul“, nr. cit.

6 „Universul“, „Adevărul“, „Dimineata“, „Facla“, „Dreptatea“, „Viitorul“ ș.a., aprilie-decembrie 1933.

7 „Dimineata“, an. 29, nr. 9671, 29 noiembrie 1933.

8 „Universul“, nr. 338, 345, 10 și 17 decembrie 1933.

9 „Dimineata“, nr. 9675, 3 decembrie 1933.

10 „Adevărul“, an. 47, nr. 15 323, 16 decembrie 1933.

Exemplele ar putea continua, s-ar putea constitui într-o splendidă carte de conștiință românească, ce își așteaptă încă autorii...

Toate au condus spre cererile insistente ale opiniei publice românești ca, la activitatea „Ligii revizioniste maghiare“ create încă din deceniul trei, să se constituie și în România o Ligă antirevizionistă.

„LIGA ANTIREVIZIONISTĂ ROMÂNĂ“ a fost fondată la 10 decembrie 1933, în sala de festivități a ziarului „Universul“, prilej cu care, răspunzând chemării lansate de ziar, reprezentanții a numeroase și diversificate asociații politice, profesionale, culturale, publicistice, academice și universitare au dezbătut și adoptat *statutul*, au hotărât *formele și mijloacele* de acțiune, au ales un *Comitet central* și, conform legilor în vigoare, au întocmit formele pentru *obținerea personalității juridice*¹¹. Fondarea Ligii a survenit după ce, pe parcursul întregului an din inițiativa aceluiași ziar, fuseseră organizate, cu mare răsunet patriotic, acțiunile antirevizioniste amintite, ca ripostă la violenta și agresiva mișcare revizionistă lansată de Ungaria horthystă sub imbolduri încurajatoare din partea Romei și Berlinului. Intitularea Ligii — *antirevizionistă* — exprimă clar scopul asociației. Ea își propunea ca, în țară, să pregătească o puternică solidarizare a tuturor forțelor conștiințe și patriotice ale națiunii, pentru a opune rezistență oricărui atac îndreptat împotriva drepturilor istorice și teritoriale ale poporului român; peste hotare, *Liga* își propunea să înfăptuiască o operă de informare obiectivă a opiniei publice mondiale, pentru a contracara propaganda mistificatoare a focarelor revizioniste, în special a celei practicate de Ungaria horthystă.

La prima întrunire a Comitetului, președinte al Ligii a fost ales Stelian Popescu, directorul „Universului“, inițiatorul acțiunii. Și pînă la fondare, și după aceea, Liga Antirevizionistă a fost puternic sprijinită de mase impresionante de aderenți, fără deosebire de clasă socială, partid politic, credință religioasă sau naționalitate. Ea a organizat o serie de mari demonstrații antirevizioniste; a informat opinia publică românească asupra principalelor întîmplări și semnificații cu caracter revizionist; și-a avut reprezentanți autorizați în Parlament, la tribuna căruia a semnalat aceleași pericole și a determinat măsuri și atitudini cu caracter oficial; a întreprins editarea — în limbi de circulație — a unor reviste și studii istorice, demografice, diplomatice în care se combăteau aserțiunile și falsurile propagandei revizioniste, prezentîndu-se evoluția istoriei poporului român în lumina adevărului istoric, al justiției și al demnității naționale.

În *Statutele* Ligii, țelurile organizației erau fixate astfel:

a) Să dezvolte simțămintele de solidaritate și de rezistență românească împotriva încercărilor și atingerilor aduse unității teritoriale a țării și demnității naționale a poporului român;

¹¹ „Universul“, an. 50, nr. 340, 12 decembrie 1933; Dezbateri Adunarea Deputaților (D.A.D.), *Expozeul* lui Romulus Seișanu, ședința din 10 decembrie 1934, Mon. Of., nr. 12, p. 174.

b) Să organizeze, în țară și străinătate, o propagandă intensă pentru menținerea și siguranța păcii pe baza respectării tratatelor ;

c) Să lucreze pentru întărirea legăturilor politice și sufletești cu statele și popoarele amice și aliate care se străduiesc, de asemenea, pentru menținerea tratatelor ce le garantează drepturile istorice și integritatea teritorială ;

d) Să lupte pentru întărirea conștiinței naționale în masele poporului spre a fi gata oricând să răspundă și să apere integritatea și patriotismul național ;

e) Să combată propaganda și acțiunile de orice natură, tendențioase, din țară și de peste hotare, asmuțite fie de state, fie de organizații de orice fel, în vederea revizuirii tratatelor de pace ;

f) Să informeze permanent opinia publică din țară și din străinătate asupra acțiunilor subversive și mijloacelor cu care se lucrează contra statului român și a unității lui naționale, și, prin aceasta, contra păcii însăși.

Deviza Ligii era : „Pacea pe temelia tratatelor, pe respectul obligațiilor internaționale și pe întărirea forțelor morale și materiale ale națiunii”¹². În perioada ce a urmat, pînă la dramaticul deznodămînt revizionist din 1940, cînd României i-au fost amputate prin dictat teritoriile. Liga și-a onorat această misiune asumată prin statut. Activitatea „Ligii Antirevizioniste” este demnă de scos la lumină, înscriindu-se în cartea de aur a mișcării și rezistenței antirevizioniste, antirăzboinice, antihitleriste a poporului român.

CONSIDÉRATIONS SUR LA FONDATION DE LA LIGUE ANTIRÉVISIONNISTE ROUMAINE

Résumé

On présente le contexte de l'apparition de la Ligue antirévisionniste roumaine, dont l'initiative de fondation, en 1933, a appartenu au journal „Universul”. Cette organisation a eu comme but la solidarité de toutes les forces conscients et patriotiques de la nation pour opposer de la résistance à tout attaque contre les droits historiques et territoriaux du peuple Roumain. À l'étranger, la Ligue se proposait d'informer, d'une manière objective, l'opinion publique mondiale, pour contrecarrer la propagande trompeuse des forces révisionnistes, surtout celle pratiquée par l'Hongrie horthyste.

12 „Universul”, an. 50, nr. 350, 22 decembrie 1933.

UNELE PROBLEME REFERITOARE LA ROMÂNIA DISCUTATE LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS, OGLINDITE ÎN PRESA VREMII

de M. C. STĂNESCU

Revoluția de eliberare socială și națională, declanșată la 23 august 1944, a deschis calea unor transformări profunde în istoria poporului român cu implicații imediate sau de perspectivă. Una din urmările acestui act istoric l-a reprezentat participarea armatei române, alături de Națiunile Unite, la gigantica luptă a popoarelor pentru înfrângerea nazismului. Această jertfă de sînge, ca și organizarea sa politică internă, dădeau României dreptul ca, la Conferința de pace de la Paris, inaugurată după îndelungate preparative la 29 iulie 1946, să i se recunoască aspirațiile sale naționale majore. Însă, după cum se știe, ca urmare a atitudinii marilor puteri cu toate sacrificiile umane și materiale făcute în războiul antihitlerist, României nu i s-a recunoscut statutul de cobeligeranță, ceea ce a provocat imense pierderi materiale și moral-politice, în ciuda argumentelor irefutabile ale delegației române expuse în fața instanței internaționale.

Desigur că toate demersurile guvernelor române din acea vreme, activitatea lor națională și internațională, ca și felurile inițiative și poziții exprimate de persoane oficiale se produceau fără a cunoaște finalmente, conținutul hotărîrilor adoptate de cele trei sau, ulterior, patru mari învingători în discuțiile din anii 1943—1944 și mai ales în cadrul celor duse la Ialta, în februarie 1945, ca și a celor preliminare din perioada dinaintea deschiderii oficiale a Conferinței de pace de la Paris. Cum spuneam, ținînd seama de jertfele materiale și umane ale poporului român în războiul antihitlerist acesta avea dreptul la un tratament mult mai omenos din partea celor patru. La cele menționate, mai trebuie adăugat și faptul instaurării guvernului dr. Petru Groza, în martie 1945, care a făcut totul ca România nouă, democratică să spere, în mod justificat, în dreptatea pînă la capăt a cauzei sale. Aceste speranțe și apoi certitudini au fost exprimate permanent de Lucrețiu Pătrășcanu, în calitate sa de ministru al justiției și de membru al conducerii P.C.R. Astfel, la 12 septembrie 1945, la un an de la semnarea Convenției de la Moscova, el spunea : „Bucurîndu-ne de prietenia Uniunii Sovietice, de încrederea marilor aliați, în frunte cu Anglia și Statele Unite, noi putem privi cu optimism

viitorul. Pacea care va veni nu poate să fie decît dreaptă pentru noi, pentru interesele țării noastre“¹.

În cele ce urmează, în limitele spațiului afectat unei asemenea împrejurări, ne vom ocupa de cîteva probleme ale României, discutate și soluționate la Paris, așa cum le vedea Lucrețiu Pătrășcanu în cuvîntările și scrierile sale din anii 1945—1946. Ne-am oprit la acesta deoarece a reprezentat țara și Partidul Comunist Român la semnarea Convenției de armistițiu cu aliații la Moscova, la 12 septembrie 1944, unde a fost șeful delegației române și, totodată, a fost membru al delegației României la Conferința de pace de la Paris. În acest context, în perioada respectivă, el a manifestat o atenție deosebită față de problema Transilvaniei, în general și a părții de nord în special. După cum se va vedea, el și-a slujit țara și partidul cu un fierbinte patriotism, cu pasiune și competență.

Astfel, la două luni după semnarea armistițiului, soblîniind semnificația acestui act, Lucrețiu Pătrășcanu scria că „Eliberarea Ardealului de sub stăpînirea grofilor maghiari și dreptul de a lupta cu arma în mînă împotriva hitlerismului sînt primele rezultate ale actului semnat la Moscova“². De asemenea, salutînd victoria asupra fascismului, la adunarea populară din 10 mai 1945, între altele, spunea : „Un vis urît, cu proporții de coșmar, a luat sfîrșit odată cu înfrîngerea Germaniei hitleriste. O adevărată primejdie de moarte a fost înlăturată din istoria zbuciumată a poporului român și a României... Libertatea unui popor se cucerește prin luptă și se menține prin luptă. Independența unei țări, și a țării noastre în special, a fost cîștigată prin luptă“³.

Semnificația și subtilitățile din cele două pasaje citate pot fi mai ușor identificate, dacă ținem seama că cea mai mare parte a Ardealului de nord, revenit la Patria mamă, fusese, pînă la 9 martie 1945 sub guvernămînt sovietic, iar Maramureșul a avut același statut pînă la începutul lunii aprilie același an.

În ce privește activitatea dusă de L. Pătrășcanu în această direcție s-ar putea remarcă activitatea mai deosebită : a) deplasările sale din iunie 1945 și iunie 1946 în Ardealul de Nord ; b) sprijinul și grija manifestate personal față de Maramureș și de problemele sale politico-economice începînd din 1945 ; c) activitatea din perioada campaniei electorale, din noiembrie 1946, dusă în județul Arad.

În zilele de 7—13 iunie 1945 în calitate de ministru al Justiției, el a călătorit în orașe și sate ca Sfîntu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorhei, Tîrgu Mureș, Sighet, Oradea, Satu Mare, Bistrița Năsăud, Negrești, Bicsad și alte localități din județele respective. Primit cu un entuziasm deosebit, el a ținut un șir de cuvîntări, explicînd politica internă a guvernului. De pildă, vorbind la Tîrgu Mureș, în fruntea unei mulțimi entuziaste, la 8 iunie, ministrul de justiție afirma cu claritate că anularea Dictatului de la Viena“ nu s-a înlăturat numai din voința poporului“, ci este „înlăturarea legilor istorice eterne pe care nu le va răsturna niciodată nimic“⁴.

1 „Scînteia“, organ al Comitetului Central al P.C.R., anul III, nr. 326 din 14 septembrie 1945.

2 *Idem*, anul I, nr. 148 din 8 noiembrie 1944.

3 „Semnalul“, anul VII, nr. 992 din 12 mai 1945.

4 „Szabad Szo“, (Tîrgu Mureș), anul II, nr. 130 din 10 iunie 1945.

Continuându-și vizita în vestul Transilvaniei, la 9 iunie el a ținut o importantă cuvîntare la Sighet, capitala de atunci a județului Maramureș. Acolo el a condamnat cu asprime șovinismul unor naționaliști locali de origine maghiară și ucraineană care căutau să destabilizeze situația și așa deosebit de fragilă economică și politică și care luaseră inițiativa de a acționa pentru ruperea acelei părți a Transilvaniei de la trupul țării. „Eu afirm, în numele guvernului, ca ministru și ca comunist, că munca noastră este pentru realizarea prieteniei cu poporul maghiar și cel ucrainean. Dorința guvernului este o Românie liberă, unde toate naționalitățile conlocuitoare să trăiască înfrățite.

Credința aceasta să fie sădită în inima fiecărui ungur și ucrainean... Dacă se vor ivi oameni, care vor compromite ideea României de stat democratic, prin fapte necugetate, șovine, reacționare, îi vom zdrobi“. În încheiere, sublinia că partidul și guvernul vor combate ferm șovinismul și vor face totul ca naționalitățile conlocuitoare, poporul muncitor în general, să ducă o viață liberă și fericită. „Este scopul nostru pentru care trăim, pentru care lucrăm și pentru care scop vom sacrifica viața noastră pînă la ultima picătură de sînge“ — adăuga vorbitorul.

În ampla cuvîntare ținută la Cluj, la 13 iunie 1945, Lucrețiu Pătrășcanu a atras în mod serios atenția elementelor șovine din rîndul populației de origine maghiară și secuiască să respecte legile românești, să se încadreze în suflul vremurilor noi, să înțeleagă că singura problemă transațată de la început, de la 12 septembrie 1944, la Moscova, a fost aceea „de a reda României Ardealul de nord“. Totodată, s-a adresat și populației românești din Transilvania cerîndu-i să nu mai dea ascultare elementelor reacționare și să-și pună toate energiile „în slujba unei singure idei, crearea unei noi Româanii, libere, democratice și fericite“⁵.

Sintetizînd problematica pe care autoritățile o înfruntau în Transilvania anului 1945, la adunarea populară de la Brașov, din 4 noiembrie, organizată de Comitetul județean Brașov al P.C.R., după prelucrarea documentelor Conferinței naționale a partidului, vorbind în numele C.C. al P.C.R., L. D. Pătrășcanu declara, între altele : „Apartenența întregului Ardeal la România nu mai există ca problemă și ea nu mai trebuie să fie pentru niciun maghiar care trăiește în hotarele României... Statul român, ca stat unitar, nu poate recunoaște ca limbă oficială decît limba română, după cum, de la toți cetățenii țării, indiferent dacă e maghiar sau român, trebuie să ceară respectarea simbolurilor naționale : steagul și imnul !“⁶.

Al doilea important periplu ardelenesc a fost efectuat de Lucrețiu Pătrășcanu tot în nord-vestul Transilvaniei și tot cu o încheiere la Cluj, prin rostirea cunoscutei cuvîntări, din 11 iunie 1946. Între popasurile importante, efectuate de această dată, amintim pe cele de la Sighet, Baia

⁵ Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări*, 1944—1947, Editura politică, București, 1983, p. 90.

⁶ *Idem*, p. 94.

⁷ „Drum nou“, organ de luptă pentru libertate și progres (Brașov), anul II, nr. 348 din 7 noiembrie 1945.

Mare și Cluj. Pentru a fixa momentul istoric, trebuie să precizăm că ne aflăm în preajma deschiderii Conferinței de pace de la Paris, când jaloarele principale fuseseră trasate de marile puteri.

În primul său important discurs rostit la 8 iunie la Sighet, Lucrețiu Pătrășcanu a asigurat pe cei prezenți de întregul sprijin al guvernului și deci al poporului român pentru Maramureșul sfârșiat de o situație economică disperată și de acțiunile elementelor șoviniste, pe plan politic. De la început, el a ținut să-și asigure auditorul că, în conformitate cu preliminarile Conferinței de pace, „Maramureșul nu va fi alipit nici la Ungaria, nici la Ucraina”. Adresându-se oamenilor muncii, indiferent de naționalitate, îi chema pe toți să înțeleagă că trebuie să trăiască în pace pe pământul Transilvaniei. „Acei maghiari care mai cred într-o alipire a Ardealului la Ungaria, acei ucraineni care mai cred într-o alipire — declara el răspicat — trebuie să înțeleagă că trebuie să trăiască în cuprinsul statului nostru.

Această situație ne incumbă și nouă, românilor, datorii nu mici, și noi trebuie să facem posibilă conlocuirea...”

El își încheia acel vibrant patriotic discurs politic cu afirmația că „România, sau va trăi ca țară democratică, sau nu va trăi.

România trebuie să lupte pentru democrație, pentru că luptă pentru însăși existența ei”⁸.

După ce, la 10 iunie, la Baia Mare a ținut un alt discurs, cu o problematică asemănătoare, proeminentul om politic și de cultură a rostit importantul discurs, din 11 iunie 1946, de la Cluj, în care a reluat ansamblul problemelor naționale și internaționale legate de situația din Transilvania și de viitorul acesteia ca provincie istorică românească. El a expus problemele și situația gravă creată. În acest sens, el afirma de la început cu tărie că evenimentele de acolo „privesc în întregime poporul român, soarta statului român”. Ca atare, sublinia el cu fermitate, „Transilvania încadrată în Statul român, definitiv încadrată, aceasta este o realitate pe care o trăim cu toții, aceasta este o realitate pe care trebuie s-o accepte toată lumea”. Chemând populația de naționalitate maghiară din România la o conlucrare loială și constructivă cu românii, vorbitorul a dat o replică viguroasă unor demnitari ai statului ungar care în mod tendențios și fals afirmau despre conferința de la Paris că privitor „la frontierele de vest ale României încă nu s-a stabilit nimic” (făcând aluzie la hotărârile preliminare ale discuțiilor dintre U.R.S.S., Anglia și S.U.A.

Respingând ca revizionistă o asemenea concepție, ca un amestec în treburile noastre interne, înflăcăratul patriot afirma, în numele Comitetului Central al Partidului Comunist Român că „Nu-i este nimănui permis să uite că granițele de astăzi ale Transilvaniei au fost cucerite în acest război, pas cu pas, metru cu metru de armata română...”

Dincolo de temeiurile istorice naționale și economice, acestea sînt realități pe care nimeni nu are dreptul să le calce în picioare”⁹.

8 „Lupta Maramureșului”, organ de luptă democratică (Sighet), anul I, nr. 21 din 9 iunie 1946.

9 „Tribuna nouă”, cotidian independent (Cluj), anul II, nr. 182 din 11 mai / 13 iunie / 1946.

Ministrul român al justiției a pus în evidență tratamentul omenos, umanitar aplicat tuturor cetățenilor de origine maghiară, sprijinul material, mina frățească, pe care România, lovită de război, a înțeles s-o întindă, în aceste clipe grele, poporului ungar, trăsătură specifică a poporului român. Totodată, el a cerut tuturor românilor să dea dovadă de disciplină, ordine, răbdare și toleranță pentru ca România să fie un exemplu de democrație. „Fac apelul meu la liniște și ordine, în interesul țării, în interesul viitorului poporului nostru” — afirma el cu înțelepciune asupra momentului istoric crucial, atrăgând atenția asupra faptului că autoritățile vor lua măsuri împotriva celor care pun „în fiecare zi în discuție unitatea statului nostru”.

Al doilea aspect pe care îl socotim legat de preliminariile și desfășurarea conferinței de pace de la Paris a fost activitatea sa practică și pentru ameliorarea situației materiale a maselor din Maramureș. Cu toate că — așa cum el însuși adesea a subliniat — era fiu al Moldovei, a înțeles pe deplin implicațiile multiple ale situației de acolo și a considerat ca o datorie elementară a sa, de comunist și patriot, să pună umărul la salvarea celui colț românesc de țară, aflat într-un grav pericol de distrugere.

Așa se face că, atât în cele două vizite efectuate în anii 1945 și 1946 acolo, cât și pe căi personale a făcut mai mult decât, în mod normal, poziția sa oficială în guvern și în conducerea partidului îi incumbau pentru salvarea populației de la înfometare și disperare, pentru instaurarea calmului și conlucrării, dovedind străinătății și pe această cale că numai din partea României se putea aștepta populația de aici la liniștea și munca pașnică.

Într-adevăr, situația în Maramureș era disperată : foamete, boli, distrugerile războiului ș.a. De aceea, guvernul a înființat **Comitetul pentru ajutorarea Maramureșului**, în fruntea căruia l-a numit pe Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul Justiției. „Cu toate că nu sint maramureșean, am înțeles că trebuie să dau o mână de ajutor, care trebuie să simbolizeze solidaritatea guvernului cu Maramureșul... ca maramureșenii să vadă că noi considerăm Maramureșul trup din Țara Românească”¹⁰. Prin strădaniile sale, în anii 1945—1947, maramureșenii au primit un imens sprijin material din partea guvernului, salvînd populația, indiferent de naționalitate, de la pieire. Au fost trimise și distribuite gratuit multe trenuri speciale cu cereale, alimente, îmbrăcăminte, medicamente, utilaje agricole și mari sume de bani pentru refacerea unor obiective economice. Pentru tot ceea ce a făcut, oamenii de acolo l-au numit „patronul Maramureșului”¹¹.

Trebuie, de asemenea, menționat că, atât cu prilejul vizitelor sale în Transilvania, cât și prin modul cum a organizat activitatea prefecturilor și a organelor de justiție județene a adus o imensă contribuție la calmarea stării de spirit în Transilvania, la grăbirea cicatrizării rănilor răz-

¹⁰ „Lupta Maramureșului” din 9 iunie 1946.

¹¹ Valeriu Achim și Nándor Katz, *Lucrețiu Pătrășcanu și Maramureșul, în Lupta maselor populare maramureșene împotriva exploatării, pentru edificarea, sub conducerea P.C.R., a societății socialiste*, Baia Mare, 1972, pag. 205-216.

boiului, astfel ca guvernul să poată demonstra la Paris autoritatea sa națională, instaurarea regimului de democrație aplicat tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate. Lucrețiu Pătrășcanu a făcut din Ministerul de Justiție un instrument al luptei pentru victoria asupra reacțiunii și deschiderii din mers a drumului spre socialism.

În fine, al treilea moment al activității lui Lucrețiu Pătrășcanu din acea perioadă involburată, legat direct cu reuniunea de la Paris l-a constituit și participarea sa la campania electorală din județul Arad unde, la 19 noiembrie 1946, avea să fie ales deputat în parlament. Alegerea acestui județ s-a făcut din mai multe motive, între care atașamentul său față de problemele Transilvaniei a stat pe primul plan. Trebuie să mai adăugăm și faptul că bunicul său dinspre mamă, Dimitrie Stoica, era din Lipova. În 1848, acesta s-a refugiat la Iași, ca profesor, a alcătuit și tipărit primul manual de limba latină în limba română. Campania electorală desfășurată în primele două decade ale lunii noiembrie s-a desfășurat în condițiile când conferința de la Paris nu se încheiase definitiv, deși problemele principale românești începuseră a fi analizate în prezența delegației române abia de la 13 august 1946.

Desigur, în acea campanie electorală, Lucrețiu Pătrășcanu a căutat să prezinte importanțele realizări ale guvernului dr. Petru Groza și îndeosebi cele politice și sociale din Transilvania zugrăvind această politică judicioasă la o întrunire electorală din 2 noiembrie. Vorbind în fața muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Arad, el afirma răspicat că „Am realizat revenirea definitivă a Ardealului de Nord la Patria noastră”. Apoi, după ce a evocat sprijinul primit la Paris în această problemă din partea U.R.S.S., a Cehoslovaciei și Iugoslaviei, continua astfel : „Noi am putut dovedi la Paris că am acordat drepturi și libertăți pentru toți cetățenii acestei țări, indiferent de religie și naționalitate. Am adus o lege electorală care putem afirma cu mândrie că este una din cele mai democratice din Europa, în cadrul statului unitar român. Am luptat ca granițele de vest ale țării noastre să nu fie schimbate, pentru că le considerăm drepte și juste așa cum sînt. Am respins încercările de ultimă oră ale guvernului maghiar de a anexa Aradul Ungariei. Am trăit multe ceasuri grele la Paris, însă atunci când forțele reacționare internaționale au venit cu acuzele lor, noi am venit cu replica politicii noastre naționale, arătînd că am asigurat un regim de drepturi și libertăți pentru populația maghiară”¹².

O altă teză ce revine mereu în luările sale de cuvînt este aceea a legăturii indestructibile dintre ideea națională și cea de democrație. „În ce privește ideea națională — declara el tot la 2 noiembrie, la întîlnirea cu intelectualii din Arad — cred că ea nu poate fi despărțită de democrație. Noi vrem, ca fii ai poporului român, promovarea pe toate planurile a națiunii noastre”¹³.

Problema Transilvaniei de nord și a județului Arad revine zilnic în întîlnirile sale electorale. De pildă, la 3 noiembrie 1946, la adunarea

12 „Patriotul”, cotidian de atitudine patriotică și democratică, Arad, anul II, nr. 656 din 4 noiembrie 1946.

13 *Idem*, nr. 662 din 11 noiembrie 1946.

populară de la Chișineu Criș, pe lângă evocarea problemelor menționate mai sus, adaugă că, la Paris, „Am dovedit Angliei și Statelor Unite că noi, încă în timp de război, am realizat în țara noastră un regim democratic, am asigurat muncitorilor, țăranilor și intelectualilor dreptul la o viață liberă, mai bună”¹⁴. „Acordînd aceste drepturi — spunea el la Sebiș-Arad, la 10 noiembrie 1946 — cerem populației maghiare recunoașterea statului unitar român, a simbolurilor noastre naționale și încadrarea ei în acest stat unitar”¹⁵.

Făcînd o legătură indestructibilă dintre trecutul de luptă al comunistilor și visul de viitor, Lucrețiu Pătrășcanu afirma cu mîndrie : „Noi am luptat decenii de-a rîndul pentru drepturile poporului român și vă asigur că aceste drepturi nu le va încălca nimeni, pînă cînd noi sîntem la guvernul țării. Noi, în toată activitatea noastră, acționăm ca buni patrioți, le gați de popor”¹⁶. Iar în altă împrejurare, la Curtici, la 15 noiembrie, adăuga plin de optimism : „Avem o țară bogată, cu un popor muncitor, cu muncitori harnici, cu intelectuali care au început să frămînte ideile viitorului și nu se mai uită la trecut. Cu toate aceste forțe vom putea crea o Românie prosperă și fericită, o Românie pentru care toată viața noastră am luptat, o Românie pe care noi trebuie s-o înfrățim”¹⁷.

Faptele menționate și multe altele, la realizarea cărora înflăcăratul patriot, personalitate politică și de înalt prestigiu, Lucrețiu Pătrășcanu, a adus o imensă contribuție, au constituit argumente românești puse pe masa de lucru a celor patru mari — U.R.S.S., Anglia, S.U.A. și Franța — care, în ședințele din zilele de 11 noiembrie — 4 decembrie 1946, au definitivat textul tratatului cu România. Așa a fost posibil ca să-i fie recunoscută ca justă apartenența Transilvaniei de Nord la România.

QUELQUES PROBLEMES CONCERNANT LA ROUMANIE DISCUTÉS À LA CONFÉRENCE DE PAIX DE PARIS, REFLÉTÉS DANS LA PRESSE

Résumé

L'ouvrage met en valeur des informations choisies de la presse du temps, surtout de celle locale, quant aux quelques problèmes relatifs à la situation de la Roumanie avant et pendant la Conférence de Paix de Paris, en 1946. On met en évidence quelques aspects d'ordre territorial présentés et défendus par la délégation roumaine, à partir surtout des fragments des discours et des écrits de Lucrețiu Pătrășcanu quant à la légitimité historique de l'appartenance de toute la Transylvanie à la Roumaine, aux mesures à caractère démocratique prises par le gouvernement roumain d'après-guerre dans cette province, en opposition avec la politique du régime fasciste horthyste appliquée dans la Transylvanie de Nord pendant les quatre années d'occupation injuste.

14 *Idem*, nr. 658 din 6 noiembrie 1946.

15 *Idem*, nr. 665 din 13 noiembrie 1946.

16 *Ibidem*.

17 *Idem*, nr. 669 din 17 noiembrie 1946.

DIN ISTORIA GENETICII ÎN ROMÂNIA

de ION I. BĂRA și MARIUS ALEXIANU

Ce noroc ar avea omenirea dacă ar exista, multe nații care să-i fi adus față de numărul de locuitori atât cit i-a adus nația română în ultimii 120 de ani.

HENRI COANDĂ

Evident, studiile de istoria științei nu duc la descoperiri senzaționale și nu schimbă cu nimic valoarea intrinsecă a ipotezelor, legităților sau teoriilor stabilite în epoci anterioare. Valoarea lor decurge însă din cu totul alte considerente, numai prin astfel de cercetări putându-se stabili cu maximum de obiectivitate rolul și locul fiecărui popor în efortul pentru descoperirea și diseminarea adevărului științific.

Genetica, domeniu modern și dinamic al biologiei, de la care se așteaptă un deosebit aport la procesul general al cunoașterii, are o istorie scurtă deși plină de evenimente, uneori dramatice. De aceea, aprecierea diverselor ipoteze sau activități științifice ca aparținând geneticii, poate părea hazardată, cu atât mai mult cu cât la vremea când au fost efectuate, genetica încă nu era constituită ca știință. Deși poate părea tardivă, repunerea în circulație a unor observații, experimente și gânduri ale predecesorilor noștri, demonstrează că (în ciuda vicisitudinilor istorice) și la noi au existat specialiști, gânditori de mare finețe și profunzime. Dar, dată fiind aria restrinsă de difuzare a faptelor de observație și experiment, a ipotezelor și teoriilor elaborate, prin redactarea lucrărilor într-o limbă de circulație redusă, ne-a frustrat de înglobarea lor rapidă în circuitul mondial de valori.

Primele observații, aprecieri și concluzii de ordin biologic, cu semnificație genetică, consemnate într-un text, le datorăm vestitului savant Dimitrie Cantemir (1673—1722). În cartea **Descrierea Moldovei (Descriptio Moldaviae)**, găsim consemnate și comentate fapte interesante, relative la prezența unor indivizi mai puțin obișnuiți, aparținând la două specii -- oaia și porcul.

Oile din județul Soroca aveau o coastă suplimentară. Dacă erau duse în alt ținut, la miei din a treia generație se constată o revenire la numărul normal de coaste. („Illae omnes unam costam plus quam aliae habent, eamque quoad vivunt nunquam amittunt, at si aliam traducantur provinciam, tertio anno agnum gignunt non habentem nisi costas solitas“). Din păcate însă Cantemir nu face precizarea dacă oile care dădeau miei normali erau încrucișate cu berbeci normali sau aparținând tipului „Soroca“. În consecință sîntem îndreptățiți să apreciem respectiva observație în două moduri.

a) Indivizii cu o coastă în plus reprezentau o mutație recesivă, care se manifesta doar în cazul homozigotiei. În condițiile încrucișării unui individ mutant cu unul normal, rezultau descendenți heterozigoți cu fenotip normal.

b) Indivizii cu o coastă în plus reprezentau o modificare indusă de condiții specifice de mediu și transferul lor în alte zone, cu condiții schimbate, implica revenirea la fenotipul normal.

Cel de al doilea fapt comentat de D. Cantemir îl constituie porcii cu copita nedespicăată. Iată cum redă autorul respectiva informație : „Sues in Orheiensi agro ad pagum **Tohatin** inter Ikiel et Reut fluvios, non bifida. sed continua et fere equina ungula nascuntur“. „În ținutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele rîurilor Răut și Ichil, porcii nu au copita despicată ci întreagă și aproape la fel cu a cailor“. Întrucît și în acest caz autorul afirmă că scroafe din alte părți aduse în zonă fătau purcei cu copita întreagă, („quod idem accidit porcellis, qui post tertium annum scrophis ex aliorum agris huc allatis proviciuntur“), interpretările date sînt similare celor relevate la oi.

Dimitrie Cantemir ne-a mai lăsat și alte observații cu tentă genetică, observații pe care nu le-a comentat ci doar le-a enunțat. Dintre acestea amintim : în păduri cresc oi sălbătice (*oves sylvaticae*) care diferă foarte mult de oile din alte părți. Astfel, primele aveau buza superioară atît de puternic dezvoltată (*Labium superius ad duas palmas in terram protensum habent*) încît erau obligate să pască mergînd de-a-ndăratelea. De asemenea, picioarele erau deosebit de scurte (*pedes breves*) și gîtul foarte rigid (*neque adeo ad dextram aut sinistra caput deflectere possunt*).

Cu deosebită acuratețe D. Cantemir a surprins încă un fapt — caii de la munte erau mici (*equos minores*) și deosebit de robusți (*fortissimos*), cu copita așa de tare că nu mai era necesară potcovirea lor. Spre deosebire de aceștia, în zonă trăiau și cai sălbatici (*magni sylvestrium equorum greges*), cu copita mare și rotundă.

Prin urmare, Cantemir a fost un observator fidel și a redat veridic faptele, fenomenele a căror interpretare se poate face astăzi prin prisma legilor și concepțiilor biologiei moderne, care explică atît adaptarea organismelor la mediu cît și influența condițiilor externe asupra direcției și ritmului evoluției viețuitoarelor.

O lungă perioadă de timp, după tipărirea operei lui Dimitrie Cantemir, nu au mai apărut observații, comentarii sau idei de genetică.

Abia după aproximativ două secole, în contextul general al înviorării vieții social-economice din Țările Române, știința a înregistrat o puternică efervescență, poporul nostru vădind o adevărată vocație pentru cercetare și interpretarea celor mai diverse fenomene ale naturii.

Eforturi și progrese deosebite s-au înregistrat și pe tărîmul organizării asociațiilor și chiar instituțiilor cu preocupări științifice, filozofice, sociale etc. Astfel, în 1833 a luat ființă Societatea medicilor și naturaliștilor din Moldova în cadrul căreia, după numai un an (1834) s-a organizat o secție de agronomie. Printre scopurile activității acestei secții identificăm și cîteva cu tentă genetică, așa cum erau cele ale îmbună-

tătirii raselor de oi, menținerea soiurilor de grâu prin împiedicarea alterării calităților lor (Ghiță, 1961) etc.

În aceeași perioadă, și-a împlinit menirea un alt ilustru fiu al poporului nostru — Ion Ionescu de la Brad (1818—1891), cu o prodigioasă activitate în domeniul științelor agricole. Printre alte idei, de o înestimabilă valoare, idei de avangardă pentru acele vremuri, sînt și cele referitoare la factorii care determină transformarea raselor de animale. Astfel Ionescu de la Brad a intuit faptul că expresia fenotipică a oricărui caracter este determinată de două categorii de factori externi (mediul) și interni (informația genetică). Numai astfel a putut da indicații de certă valoare științifică, cum ar fi cele în conformitate cu care, pentru ameliorarea vitelor prezintă importanță atît regimul alimentar cît și (mai ales) selecția. Mai mult chiar, recomandă ca în cazul în care selecția nu dă rezultatele scontate să se recurgă la încrucișarea cu indivizi din rase superioare, eventual din import. Interesant este faptul că Ion Ionescu de la Brad făcea aceste recomandări în perioada anilor 1860—1870, timp în care lumea științifică încă nu luase cunoștință de lucrarea lui Mendel *Versuche über Pflzenhybriden*, publicată în 1865.

Contribuții de valoare, în special teoretice, la dezvoltarea biologiei românești, a adus și V. Conta (1845—1882), filozof cunoscut pentru originala teorie a undulațiunii universale. În biologie el a emis idei de valoare pentru probleme relative la originea vieții și originea speciilor, adaptarea viețuitoarelor etc., făcînd și aprecieri de ordin genetic, relative la ereditate (Băra, 1983), pe care o considera „o simplă legătură pasivă de continuitate între două vieți individuale ce se succedeaază“.

În 1891, noi fapte vin să se adauge la patrimoniul geneticii naționale și universale. Este anul în care Vucol Augustin își susține teza de licență „Un caz de hereditate teratologică observat la animalele domestice (sindactilia la Suidee)“, în București.

Pe lângă valoarea intrinsecă a lucrării — de semnalare a unor cazuri teratologice la animale de la noi din țară — lucrarea lui Vucol Augustin are meritul de a fi prelucrat un mare volum de literatură de specialitate, existentă la acea vreme. Menționăm că în lucrarea sa au fost citați: Guinard, Dorste, Dechambre, Brehm, Clauss, Dr. Lanesson etc.

Deși opera lui Mendel fusese tipărită la vremea cînd Vucol Augustin și-a definitivat lucrarea, asemeni biologilor din întreaga lume, nu a luat cunoștință de ea și nu a putut să-și interpreteze datele prin prisma legilor mendeliene. De aceea, observațiile și ideile sale ni se par cu atît mai uimitoare și mai pline de semnificație. În esență, Vucol Augustin afirmă existența suidelor solipede (imparicopitate), adică suide la care se manifestă fenomenul de sindactilie, fără să se oprească doar la constatare ci mergînd mai departe, la comentariu și interpretare. Demonstrează existența eredității și variabilității și este de părere că chestiunea eredității a preocupat pe mulți oameni de știință în cursul secolului. Întrucît însă legile acestor procese nu au fost deplin și profund cunoscute, savanții s-au situat în tabere diferite.

În ceea ce privește anomaliile („anomaliile de formă, opririle în dezvoltare, infirmitățile, tulburările functionale, maladiile“) Vucol Augustin

afirmă că sînt ereditare, sînt transmisibile în același grad ca și caracterele normale, calitățile naturale ale indivizilor tuturor speciilor. Mai mult decît atît, autorul încearcă să dea un pedigree al caracterului, pe baza unei mici statistici a descendenților dintr-o pereche afectată de respectiva anomalie (statistică pe care o poseda profesorul său C. Vasilescu) din care reieșea că ponderea produșilor cu anomalii devine din generație în generație mai mare, în detrimentul ponderii indivizilor normali.

Deosebită semnificație genetică are o altă observație (apreciere) a lui Vucol Augustin, în conformitate cu care indivizii aberanți se nasc atît din încrucișări între ei cît și între aceștia și indivizii normali. În termenii geneticii moderne, am putea considera că Vucol Augustin a surprins fenomenul de dominanță și recesivitate, cît și persistența caracterului în șirul de generații în pofida eliminării sistematice a indivizilor purtători ai acestui caracter. Ba, în ciuda presiunii exercitate de selecția artificială, conform afirmațiilor lui Vucol Augustin, suidele sindactile tind să se înmulțească din ce în ce mai mult.

Prin această lucrare Vucol Augustin și-a luat licența necesară obținerii titlului de medic veterinar. Munca i-a fost continuată de dascălul său, profesorul C. Vasilescu, rezultatele fiind publicate, în 1891, sub ambele nume. Deși publicată într-o limbă de circulație (franceza) ironia soartei a făcut ca nici lucrarea celor doi compatrioți să nu fie cunoscută de selecționerii și amelioratorii vremii dar, mai ales de cei ce au redescoperit opera lui Mendel. Prin urmare, supozițiile și concluziile celor doi autori, rezultatele observațiilor lor și raportul de segregare de 3 : 1 pe care l-au stabilit, au rămas multă vreme neintegrate în patrimoniul științei universale, revenindu-ne sarcina de a-i repune în drepturi și a le crea premisele necesare pentru popularizare.

O meritorie contribuție la dezvoltarea geneticii, a biologiei în ansamblu și chiar a întregii culturi românești a adus Constantin Sandu — Aldea (1874—1927). Agronom ca formație, Constantin Sandu-Aldea s-a născut la 22.XI.1874 în comuna Tichilești, pe Dunăre, localitate situată cu 18 km mai la sud de Brăila. Prin muncă și dăruire exemplară, Constantin Sandu-Aldea a devenit o personalitate complexă, un savant care a împletit preocupările științifice fundamentale cu cele de literat, creator de școală și novator al relațiilor sociale, punînd bazele științifice ale artei plugărești. Dar, ceea ce ne interesează mai mult în rîndurile de față, C. Sandu-Aldea a reușit să ridice pe culmi încă neîntîlnite pînă la el, atît observațiile și ipotezele din domeniul geneticii, cît și experimentele, aplicarea legităților geneticii în practica agricolă. Opera sa științifică și literară cuprinde peste 200 de titluri : beletristică, popularizarea științei și știință autentică.

Activitatea publicistică, în domeniul popularizării științei, începe în jurul anului 1900. În ceea ce privește lucrările strict științifice, de înaltă clasă, amintim : „Selecțiunea metodică a cerealelor și bazele științifice ale selecțiunii“ (1907), „Chestiuni de genetică“ (1913), „Ameliorarea plantelor agricole“ (1913 și 1915) precum și o serie de traduceri din germană

sau engleză („Ameliorarea griului unguresc“ — de E. Grabner, „Selecțiunea și efectele ei asupra plantelor cultivate“ — de Henry de Vilmorin, „Despre legile eredității“ — de C. Correns etc.).

Ameliorarea plantelor agricole, publicată în 1915, reprezintă primul tratat de genetică aplicată, cu o structură bine întocmită, cuprinzând un spectru larg de fapte cu implicații profunde pentru teoria și practica genetică. Conținutul acestei lucrări a fost structurat pe următoarele probleme: variabilitatea, prelucrarea statistică a variabilității, ereditatea, selecția, mutațiile, teoriile transformiste, grădina și sămînța etc. La alcătuirea lucrării C. Sandu-Aldea a utilizat o bibliografie modernă (pentru vremea aceea) și amplă. Dintre cei ale căror opere au fost consultate și citate menționăm: Bateson, Baur, Collins, Davenport, Delage, Johansen, Lotsy, Mendel, Villmorin etc.

Prin cartea sa C. Sandu-Aldea a ținut două scopuri clare pe care le-a și declarat și anume: să orienteze cititorii în problemele de genetică pură — adică în tainele variabilității și eredității — și să prezinte metodele propriu-zise de ameliorare. Noțiunile specifice unui tratat de genetică, le definește clar, fără confuzii și dileme. Astfel, și astăzi sînt valabile explicațiile date de el pentru Individ, Organ multiplu, Caracter, Variantă, Variabilitate fluctuantă etc.

De pildă, cînd vorbește despre ereditate, C. Sandu-Aldea afirmă: „Prin hereditate se înțelege în vorbirea obișnuită transmiterea însușirilor părinților asupra fiilor“. Referindu-se la Genă, precizează că „Ajungem astfel să tragem foarte curînd o precisă linie de deosebire între însușirile ce mendează ca unități și caracterele exterioare perceptibile prin simțuri“.

În concepția modernă, deseori se apreciază (foarte sintetic) că o genă = o proteină = un caracter. Cu multe zeci de ani în urmă C. Sandu-Aldea dădea o definiție asemănătoare, definiție în conformitate cu care „facultatea de a produce culoarea roșie sau proprietatea de a prefăce culoarea galbenă în culoarea fildeșului“... se cunosc sub denumirea de „unități ereditare, gene sau factori“.

În cealaltă lucrare a sa „Ameliorarea plantelor agricole“ C. Sandu-Aldea demonstrează că indivizii sînt variabili și că amplitudinea variabilității este determinată de natura speciei și de factorii de mediu în care se află populația respectivă.

Totodată, autorul afirmă că variabilitatea, datorită bastardării, mutației etc., poate fi continuă, bruscă, discontinuă etc.

Sub aspectul utilizării ei în practică, arată C. Sandu-Aldea, este deosebit de important modul în care se alege terenul și se organizează grădina și cîmpul de selecție, prezintă mare interes căile utilizate pentru selecție — selecția în masă, pe grupe, pe familii, pe linii, selecția individuală etc. Este conștient că pentru a efectua o selecție științifică se impune asigurarea uniformității condițiilor de mediu.

În acest sens este de remarcă faptul că C. Sandu-Aldea a cunoscut și a comentat în mod critic experiențele efectuate de Johannsen, Lotsy,

Quetelet, Galton, Hugo de Vries, Baur, Goldschmidt Allen, Dorfmeister, Standfuss, Jennings, Klebs etc.

În același timp a fost un bun cunoscător al experiențelor lui Mendel, pe care le-a înțeles și le-a explicat, le-a popularizat, încă înainte de anul 1905. Duce mai departe supozițiile lui Mendel relative la factorii ereditari, evidențiind diverse complicații ce apar în manifestarea unor caractere, complicații datorate relațiilor dintre gene. Este partizan al teoriei mutațiilor spontane, redând în scrierile sale experiențele care au pus în evidență existența unor asemenea mutații la *Chelidonium lacinia-tum*, *Berberis vulgaris*, *Fragaria vesca*, *Sambucus racemosa*, rasele de oi Ancona, Merinos etc.

La poziție față de opera lui Weisman considerînd că teoria sa este izgonită din știință de „adevărurile scoase la iveală de Mendel și urmașii lui“.

Un mare merit a lui C. Sandu-Aldea pentru biologia românească constă în aceea că a adoptat terminologia genetică la vocabularul românesc.

Patrimoniul științei românești și universale a fost îmbogățit cu cîteva idei originale și anume :

— Variațiile individuale asigură materialul inițial pentru activitatea de selecție și ameliorare. Din ele se alege și se înmulțesc diferite forme.

— Variațiile somatice nu prezintă importanță pentru un ameliorator de plante.

— Hibridarea duce la obținerea de forme noi, constante.

— Planta nu trebuie aleasă după înfățișare ci după descendență.

— Mutațiile oferă forme noi care, trebuiesc înmulțite atunci cînd sînt utile, progresive.

— Pentru munca de ameliorare a plantelor, importanță covârșitoare au combinațiile ce se obțin prin bastardare și mutație.

Ereditatea, unul din acele „fenomene mari pe care știința nu le putea explica“ l-a preocupat și pe un alt mare biolog al nostru — D. Voinov (1867—1951), cel căruia îi aparține afirmația de mai sus.

Formarea și activitatea sa au început la îngemănarea dintre secolele XIX și XX, pe terenul deopotrivă de fertil și frămîntat al disputelor științifice, al descoperirilor novatoare și al recrudescenței unor teorii și ipoteze fixiste, mecaniciste sau chiar antiștiințifice.

Poate că nu este lipsit de interes să reamintim că în 1875 au fost descoperiți cromozomii de E. Strasburger și W. Fleming, apoi în 1883 diviziunea meiotică de Ed. van Benden și specificitatea numărului de cromozoni pentru reprezentanții unei anumite specii de către K. Rabl în 1884.

Interesul și preocuparea biologilor au fost tot mai mult captate de aceste descoperiri, studiul cromozomilor devenind din ce în ce mai intens. Astfel, în 1889, Th. Boveri dovedește că cromozomii reprezintă elemente persistente, bine individualizate și constituite în perechi, statuind în fapt omologia acestora. Între timp, în 1892, își formulează să-și

expune teoria A. Weisman, teorie în conformitate cu care celulele germinale posedă o substanță a cărei constituție fizico-chimică îi conferă proprietatea de a se transmite ca atare, din generație în generație, fără a se modifica sub influența mediului.

În această epocă de profunde înnoiri, de revoluție în domeniul biologiei și-a format și fundamentat concepția biologică D. Voinov, coleg cu Antipa, Leon și Racoviță.

Din ansamblul preocupărilor sale biologice merită menționată pasiunea pentru studiul celulei și țesuturilor, pasiune căreia i-a ridicat aproape întreaga viață.

Se poate afirma că temelia edificiului concepției sale general biologice, evoluționiste și materialiste, a fost zidită la Iași, de ilustrii dascăli pe care i-a avut, de discuțiile aprinse și interesante pe care le purta cu colegii săi, de articolele, dezbaterile și polemicele ce apăreau în presa vremii.

Deși își începe activitatea ca zoolog, D. Voinov se va dedica cu pasiune ardentă studiului celulei, descifrării enigmelor și legităților ei, conștient fiind că numai studiul unității structurale și funcționale a întregii lumi vii va putea contribui la descifrarea mecanismelor vieții însăși.

Inspirat de teoria lui Weisman, în 1894, într-un articol publicat în ziarul „Adevărul” din București, Voinov afirmă că ereditatea nu a putut fi lesne explicată de știință și tocmai de aceea a constituit un teren propice pentru metafizică.

Studiul cromozomilor l-a captivat într-atît încît a rămas definitiv legat și pasionat de citogenetică.

Și-a pus la punct metode de lucru moderne, de fixare, colorare și examinare a celulelor în diviziune. Ca o încununare a preocupărilor și rezultatelor sale notăm apariția tratatului „Principii de microscopie” tipărit în București, carte care a reprezentat o primă sinteză, pe plan european, a metodelor și tehnicilor de microscopie.

Între principalele probleme științifice care l-au preocupat și pasionat în cercetările sale, menționăm interesul pentru elucidarea aspectelor legate de spermatogeneză și ovogeneză la unele insecte (*Cybister roeselli*, *Gryllus campestris*, *Gryllotalpa vulgaris* etc.).

Cercetările sale, pe lângă elementul de noutate pe care-l aduceau, au stîrnit interesul lumii științifice a vremii și prin aceea că veneau în contradicție cu un principiu unanim acceptat pe atunci — specificitatea numărului de cromozomi pentru reprezentanții unei anumite specii.

Contrazicerea principiului stabilit de Karl Rabl în 1884, verificat apoi pe numeroase specii de plante și animale, D. Voinov a făcut-o pe baza studiilor sale efectuate la coropișniță, în ale cărei celule sexuale nu a găsit un număr de 12 cromozomi cum stabilise citologul von Rath, ci 14 sau chiar 16.

Prin urmare, D. Voinov a fost primul citogenetician care a descris fenomenul aneuploidiei și este regretabil faptul că în dicționarul de ge-

netică al lui Rieger și colab, acest lucru nu este menționat, primele cercetări în domeniul aneuploidiei fiind atribuite lui Täckholm (1922) — deși Voinov și-a publicat observațiile cu 10 ani înainte.

După această splendidă descoperire care avea să-i înscrie numele în cartea de aur a geneticii universale, D. Voinov face o alta cu numai patru ani mai tirziu (1916) în conformitate cu care mitocondriile se pot reproduce independent de diviziunea celulară. Afirmațiile sale nonconformiste la acea vreme, au șocat pur și simplu și au stîrnit o adevărată furtună, fiind practic repudiate de toți geneticienii timpului. Actualmente, genetica modernă a confirmat și detaliat asemenea fenomene — explicația constînd în faptul că ele conțin ADN care le conferă posibilitatea autoreplicării.

Prin întreaga sa activitate Voinov a fost nu numai un savant de renume ci și un creator de școală, elevii săi dezvoltîndu-i preocupările de zoologie, citologie și histologie.

Faptul că nu insistăm prea mult asupra operei sale de excepțională însemnătate națională și mondială este impus de aceea că activitatea sa științifică a atins cele mai înalte cote după 1918, depășind perioada de timp afectată lucrării de față.

BIBLIOGRAFIE

- 1 Băra, I., 1983. *Vasile Conta — precursor al gîndirii evoluționiste în România*. Simpozionul „Evoluție și adaptare”, Cluj-Napoca, 303-314.
- 2 Bogdan, N. A., 1919. *Societatea medico-naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași*, Iași.
- 3 Cană, Elena, 1974. *Constantin Sandu-Aldea*. Lucrare de licență, facultatea de Biologie, Univ. „Al. I. Cuza” — Iași.
- 4 Cantemir, D., ed. 1973, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, Editura Academiei R.S.R.
- 5 Conta, V., 1883. *Originea speciilor*. In : Minar, O., *Filozoful Conta, opere complete*, ed. II-a, Ed. „Librăria școalelor” C. Sfetea, București.
- 6 Ghiță, S., 1961. *Din istoria biologiei generale în România*, In : Botnariuc, N. *Din istoria biologiei generale*, Ed. științifică, București, 459-578.
- 7 Ionescu, M. Bușniță, Th., Teodoreanu, N., Priadencu, Al., 1958. *Dezvoltarea darwinismului în biologia animală și agrobiologia din țara noastră*. Analele Academiei R.S.R., vol. VIII, anexa II-a.
- 8 Rieger, R., Michaelis, A., Green, M. M., 1976. *Glosary of genetics and cytogenetics, classical and molecular*, VEB Gustav Fischer Verlag, Jena.
- 9 Sandu-Aldea, C., 1907. *Selecțiunea metodică a cerealelor și bazele științifice ale selecțiunii*. Ed. Minerva, București.
- 10 Sandu-Aldea, C. 1915. *Ameliorarea plantelor agricole*. Biblioteca agricolă românească, Alcalay, București.
- 11 Voinov, D., 1893. *Noile cuceriri transformiste*. Literatură și știință, București, 99-109.
- 12 Voinov, D., 1894. *Mediul ca factor transformist*. *Adevărul*, București, 2-3.
- 13 Voinov, D. 1894. *Metoda întrebuițată în studiul morfologiei*. Literatură și știință, București, 165-175.

14 Voinov, D., 1897. *Curs comparat de embriologie și morfologie*, Facultatea de științe, București.

15 Voinov, D., 1900. *Principii de microscopie*, București.

16 Voinov, D., 1903. *Quelques réflexions sur le centrosome*. Archives de Zool. expér. et générale, Paris, 4-ème série, I, Notes et revue 6, XVI—XXIV.

17 Voinov, D., 1914. *Recherches sur la spermatogénèse du Gryllotalpa vulgaris Latr.* Archives de Zool. expér. et générale, Paris, 439-499.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA GÉNÉTIQUE EN ROUMANIE

Résumé

Cet étude met en évidence l'existence de certaines idées, observations et expérimentations de génétique en Moldavie depuis le XVII-ème siècle. Quelques-unes d'entre elle s'avèrent aujourd'hui prioritaires sur le plan mondial.

Les premières observations et commentaires d'ordre génétique dans la biologie sont dues au grand savant Dimitrie Cantemir (1673—1722). Dans son livre *Descriptio Moldaviae*, publié en 1716, Cantemir discute la présence de quelques mutantes chez les populations d'ovins et de porcs de départements de Soroca et Orhei (un côté en plus, la lèvre antérieure anormalement grande les pieds courts et le cou rigide chez les ovins, le sabot syndactyle chez les porcs). Également intéressantes s'avèrent les observations de l'auteur sur le comportement de la descendance de respectives mutantes dans le même habitat ainsi que dans de nouvelles conditions écologiques.

Ultérieurement, en 1833, à Iași on a constitué *La Société des médecins et des naturalistes de Moldavie* qui comprenait aussi une section d'agronomie et parmi ses objectifs figuraient l'amélioration des races d'ovins et la maintien des qualités des espèces de blé.

Dans cette période, se fait remarquer Ion Ionescu de la Brad (1818—1891), illustre agronome de renom international, qui a formulé des idées d'avantgarde sur les facteurs qui induisent la transformation des races d'animaux. Selon lui, l'expression de chaque caractère dépend de deux catégories de facteurs : externes (le milieu) et internes (héréditaires). En vue d'améliorer les bovins, il recommandait l'amélioration des conditions de milieu et surtout le croisement avec les races d'import.

Le philosophe Vasile Conta (1845—1882), l'auteur de la théorie de l'ondulation universelle, a eu des contributions de valeur sur le problème de l'origine de la vie, de l'origine des espèces de l'adaptation des êtres vivants etc. Conta considérait l'hérédité une simple liaison de continuité entre deux vies individuelles successives.

En 1891, le médecin vétérinaire Vucol Augustin soutient sa thèse de licence „Un cas d'hérédité tératologique observé chez les animaux domestiques (la syndactylie chez les Suidées)” pour laquelle il utilise une bibliographie impressionnante. À cette occasion, il réanalyse le problème des porcs au sabot syndactyle, anomalie qu'il considère comme étant transmissible héréditairement tout aussi comme les caractères normales. Il apprécie que les individus aberrants proviennent aussi des croisements entre eux mêmes ainsi qu'avec les individus normales. Outre cela, dans le cas de certaines populations, en dépit de la pression de la sélection artificielle, les suidées syndactyles tendent se multiplier de plus en plus. C'est pourquoi, soutient l'auteur, si on assure la reproduction seulement entre les individus affectées, on pourrait obtenir une race à part.

Une contribution importante au développement de la génétique a apporté C. Sandu-Aldea (1874—1927) par des ouvrages de grande précision scientifique concernant la sélection méthodique des céréales ; l'amélioration des plantes agricoles, les problèmes de génétique etc., ainsi que par des traductions des auteurs étrangers. L'ouvrage sur l'amélioration des plantes agricoles, publié en 1915, représente le premier traité de génétique appliquée en Roumanie, ayant un plan bien conçu et un large spectre de faits analysés (variabilité individuelle, hérédité,

sélection, mutations etc.). Les notions de génétique sont clairement définies, sans confusions ou dilemmes. Par exemple, en ce qui concerne l'hérédité, l'auteur affirme qu'elle représente un processus de transmission des traits de la génération parentale vers la génération filiale. Selon lui, l'amplitude de la variabilité est déterminée aussi par la nature de l'espèce que par les conditions écologiques dans lesquelles celle-ci se trouve. L'activité de C. Sandu-Aldea présente une importance particulière en ce qui concerne l'adaptation de la terminologie génétique à l'esprit de la langue roumaine.

Sur le terrain fertile des disputes scientifiques a commencé l'activité de Dimitrie Voinov (1867—1951), collègue avec Antipa, Leon et Racoviță. Il a été un passionné de la recherche de la cellule et des tissus, conscient que l'étude de l'unité structurelle et fonctionnelle de tout le monde vivant va contribuer au déchiffrement des mécanismes de la vie même. L'étude des chromosomes l'a mené aux découvertes prioritaires sur le plan mondial. Ainsi, par des recherches effectuées sur *Gryllotalpa vulgaris*, il a établi l'existence du phénomène d'anéuploidie (1912), quoique le dictionnaire de Rieger et al. attribue à un autre cette découverte. C'est toujours lui qui a établi en 1916 le fait que les chondriosomes peuvent se reproduire indépendamment de la division cellulaire.

PRIMA CONTRIBUȚIE DE PREZENTARE ICONOGRAFICĂ A LUI ION IONESCUL DE LA BRAD

de ION MĂZĂREANU, CORNEL HENEGAR și MINODORA URSACHI

Deși recunoscut ca o personalitate marcantă pe tărîmul științei agricole, economiei agrare și monografiei, Ion Ionescu de la Brad (1818—1892), remarcabil patriot și luptător pentru drepturile țărănimii, a rămas totuși, peste timpuri, immortalizat în puține lucrări plastice, figura luminoasă a marelui agronom apărînd în și mai puține imagini fotografice. De-abia după ce clepsidra timpului a risipit peste două decenii de la săvîrșirea lui din viață, s-a izbutit modelarea primului bust, acestuia urmîndu-i mai multe în anii socialismului.

Din dorința de a deschide o fereastră spre lumină și a-l readuce pe Ion Ionescu de la Brad printre noi, așa cum a fost, vom încerca o primă sinteză a iconografiei sale, uzînd de imaginile fotografice și lucrările plastice existente în patrimoniul național.

1. Imagini fotografice.

Figura lui Ion Ionescu de la Brad a rămas posterității în trei ipostaze și anume: prima, din tinerețe, probabil din perioada frămîntată a revoluției de la 1848¹, a doua la vîrsta maturității depline și a treia la vîrsta senectuții.

Prima ipostază (fig. 1/1) ne înfățișează un bărbat tînăr (în 1848 avea 30 de ani), maturizat parcă înainte de vreme, privirea lui exprimînd o hotărîre și o dîrzenie, care nu pot însemna altceva decît reperele distinctive ale unui optimism viguros, ce dezvăluie un suflet nobil și o tărie de caracter ieșită din comun. Și cum putea să fie altfel un bărbat care a acționat cu atîta dăruire și abnegație în problema emancipării și improprietăririi țaranilor. Dragostea de viață, setea neostoită de cunoaștere și dorința de luptă ni le mărturisesc ochii săi vii și iscoditori, care focalizează întreaga imagine, armonizată și echilibrată totodată de fruntea înaltă, încununată de un păr bogat. Această imagine are valoare de efigie și reprezintă un simbol al germenului răsărit în sufletul unui mare bărbat al neamului, care va crește, se va dezvolta și va rodi atîtea fapte demne de un adevărat erou.

Considerăm că publicația care a redat pentru prima dată această imagine a fost revista bilunară „Viața agricolă”, care i-a dedicat numă-

1 Conf. A. Vasiliu, prin adnotările aduse la ediția *I Ion Ionescu de la Brad*, Ed. Agrosilvică, București, 1967, p. 46. Manuscris în păstrare la I. Măzăreanu.

rul 17—18 din 1—15 septembrie 1928², cu prilejul dezvelirii bustului înălțat la Școala de Agricultură Horia-Roman (azi Liceul Agro-industrial „Ion Ionescu de la Brad”—Horia) și a obeliscului de la mormintul de la Brad, comuna Negri, județul Bacău. Aici, la Brad, unde Ion Ionescu a muncit și a trăit ultima parte a vieții (1870—1891), cu această ocazie a fost un adevărat pelerinaj: „E strîns popor din toate satele din împrejurimi, cari i-au cunoscut dragostea lui nețărmurită pentru săteni. Îmbrăcați în haine de sărbătoare, sătenii urcă dealul Stîncii...”³. Și, atunci, li s-a distribuit același chip din tinerețe a lui Ion Ionescu de la Brad, pe care țărani l-au păstrat peste ani, ca pe un simbol prețios. Chiar și acum se mai pot găsi astfel de foi volante, una din ele fiind semnalată în anul 1985 la pensionarul Ghiță Murgoci din comuna Negri, care a participat personal la acel moment sărbătoresc.

Începînd cu anul 1928, această imagine fotografică a lui Ion Ionescu apare tot mai frecvent în diferite publicații (cărți, broșuri, referințe în dicționare și enciclopedii etc.). Academicianul Amilcar Vasiliu, în monografia lui I. Ionescu, îi redă și portretul din tinerețe⁴. Pentru această primă imagine, în literatură se întîlnesc diferite variante de încadrare a chipului lui Ion Ionescu: oval, oval-lung etc., toate provenite de la același original (Biblioteca Academiei R.S.R., F₂, Cutia 15).

Din păcate, în actele de circulație ale vremii, nu sînt redată nici un fel de detalii fizionomice ale lui I. Ionescu, detalii care nu sînt consemnate nici măcar într-un bilet al Agiei orașului Iași⁵, și care ar fi trebuit, în mod normal, să le conțină. Aceasta, fie că ele au fost completate cu ocazia altor călătorii pe care le-a efectuat Ion Ionescu în străinătate, fie a faptului că era o persoană cunoscută pentru funcționarii acelor timpuri.

Din tinerețe se mai cunoaște o imagine fotografică, asemănătoare cu cea precedentă, dar mai ștearsă și mai neexpresivă (fig. 1/2). Originalul se găsește tot la Biblioteca Academiei R.S.R.

A doua ipostază (fig. 1/3) ne dezvăluie un bărbat în plină maturitate, întreaga imagine iradiind forță și lumină; o forță conștientă de valoarea ei, întrucît trăsăturile inspiră un echilibru interior desăvîrșit, aproape copleșitor; o lumină interiorizată, blîndă, dar și fierbinte în același timp, ochii fiind la fel de vii și de pătrunzători, arzători chiar, ochi care caută să prefigureze viitorul. Cuta care apare între sprîncene este cel mai clar indiciu al unei hotărîri neabătute, ce se poate naște numai sub o frunte largă, adăpostind primordiile unor prefaceri necontenite.

În subsolul acestei imagini, „Ion Ionescu de la Bradu” își caligrafiază semnătura, gest de accepțiune totală și de recunoaștere că imaginea

² *Viața Agricolă*, revistă bilunară a Societății agronomilor din România, anul XIX, 1—15 sept. 1928, nr. 17—18, Tiparul Oltenia, București, coperta exterioară și cea interioară.

³ G. I. Savin, *O mare serbare plugărească*, în *op. cit.*, p. 532.

⁴ A. Vasiliu, *op. cit.*, fig. 7, p. 46.

⁵ Arhivele Statului, filiala Iași, fondul Secretariatului de Stat al Moldovei, dosar 1392, vol. I, f. 88.

fotografică reflectă cu fidelitate sufletul și chipul celui care își așează sigiliul autografic. Această imagine a fost redată în foarte multe publicații: numai în anul 1968, cu ocazia aniversării a 150 de ani de la nașterea sa, fiind multiplicată în volumul al doilea al operelor reeditate⁶ și în **Probleme agricole** ⁷.

A treia ipostază (fig. 1.4) este aceea a unui bărbat pe care timpul nu a reușit să-l supună, dar a reușit să-i împodobească fruntea cu flori albe de cireș, împletindu-i cunună de glorie. Cuta dintre sprincene este mai adincă, fruntea înaltă și mai senină, privirea cu limpeziri de ape adinci — la Ion Ionescu de la Brad senectutea a fost o virtute. Doar rictusul buzelor lasă impresia că acest mare bărbat este gata să ia viața în piept de la început, îndemnându-ne parcă să nu uităm niciodată că o operă de grandoare la care el, primul, s-a încumetat, trebuie continuată și desăvârșită cu orice preț. Și, pentru aceasta, nici un preț nu este prea mare. Acesta este testamentul pe care Ion Ionescu îl lasă posterității, alegîndu-și în acest scop și un legatar testamentar: „Spre aducere aminte am dat aceasta lui Ion Codrescu eu I. Ionescu de la Bradu“.

Imaginea aceasta fotografică cu dedicație a apărut atît în monografia⁸ din 1967, cît și în volumul întii din 1968⁹. Precizăm că Ion Codrescu (1833—1903) s-a născut la Birlad, a făcut studiile la Academia Mihăileană din Iași și apoi la Paris, fiind deputat liberal¹⁰.

O imagine asemănătoare, dar fără autograf, s-a publicat în anul 1903, însoțind un articol¹¹ din „Almanahul învățătorilor și învățătoarelor din România“, pe care o considerăm a fi fost prima redare spre marele public a chipului lui Ion Ionescu de la Brad.

Atît după a doua, cît și după a treia ipostază în care a fost imortalizat Ion Ionescu s-au executat numeroase reproduceri de dimensiuni mari (cu și fără semnătură sau dedicație), pentru a fi încadrate în rame și a constitui tablouri în expoziții, vitrine sau birouri.

La faptul că de la Ion Ionescu de la Brad au rămas puține fotografii, a contribuit cu siguranță și modestia care îl caracteriza, căci deși a călătorit sau a locuit temporar în multe orașe mari ale Europei, preocupările sale nu i-au lăsat timp să se gîndească la a-și immortaliza chipul. La aceasta a condus poate și situația lui civilă (a fost căsătorit numai cîteva luni în anul 1857), necunoscîndu-se pînă acum nici o imagine fotografică împreună cu fratele său Nicolae, cu fiul acestuia Eugen sau cu alte rude și prieteni. Este hazardat însă să presupunem că Ion Ionescu de la Brad a fost un solitar.

6 Ion Ionescu de la Brad, *Opere agricole*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., 1968, coperta interioară.

7 *Probleme agricole*, nr. 6, 1968, foaie suplimentară după cuprins.

8 A. Vasiliu, *op. cit.*, coperta interioară.

9 Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, vol. I, 1968, coperta interioară.

10 I. B. Bobescu, *Cuvîntare pentru comemorarea lui I. Codrescu*, în *Anuarul Ateneului Român*, IX, 1933, p. 24—28.

11 * * * *Ion Ionescu de la Brad*, în *Almanahul învățătorilor și învățătoarelor din România*, Focșani, 1903, p. 82—83.

2. Imagini grafice sau picturale.

Pînă în prezent nu s-au semnalat asemenea reprezentări ale lui Ion Ionescu. Considerăm un fapt inedit descoperirea în anul 1985, la Institutul de Cercetare și Producție a Cartofului din Brașov a unui tablou original, executat în tuș negru, care îl înfățișează pe Ion Ionescu la prima tinerețe (fig. 2). Apreciem că opera, semnalată acum, reprezintă o valoare de patrimoniu deosebită, autorul — deși necunoscut — dovedindu-se un talent remarcabil și un fin observator, reușind să pună în valoare și să dea expresie principalelor trăsături de caracter ale celui care mai tirziu va deveni un nume de rezonanță și care astăzi constituie un punct de referință.

Imaginea zugrăvită în tablou desfată privirea, cel plăsmuit cu mîgălă fiind asemeni lui David sculptat de Michelangelo. Aceeași candoare adolescentină și aceeași forță viguroasă și echilibrată, aceleași latențe care se cer exploatare și aceeași dorință fremătătoare de acțiune, Ion Ionescu de la Brad pîrînd a fi fratele geamăn a lui David. Deși distanța de trei secole care îi desparte în timp dezmințe această supoziție, rădăcinile comune de latinitate și asemănare izbitoare întăresc totuși certitudinea unui grad apropiat de rudenie.

În vederea intrării în circuitul național a acestei opere grafice se va depune * cîte o fotocopie la principalele biblioteci din țară : B.A.R., B.C.S., A.S.A.S. și Institutul Agronomic — București, Biblioteca universitară și Institutul Agronomic — Iași.

3. Sculptură.

Desigur, munca fără preget a lui Ion Ionescu de la Brad, atît în domeniul profesional, cît și pe tărîm social, i-a adus stima și recunoștința adîncă a posterității. Figura luminoasă a acestui precursor al științei agricole românești era menită să rămînă mereu vie și prezentă în conștiința urmașilor. Și Ion Ionescu a devenit nemuritor, chipul lui dăltuit în piatră sau turnat în bronz înmormîntîndu-l pentru eternitate.

Deși nu s-a mai păstrat, considerăm că prima încercare de a-l perpetua în acest fel a fost aceea de pe lespede de la mormîntul din satul Brad, necunoscîndu-se autorul și anul execuției. Dar, în anul 1928 se menționa că „De pe vechia lespede de piatră, apa ploilor luase o parte din poșghița pe care era chipul lui Ion Ionescu de la Brad”¹². Această piatră funerară a fost înlocuită de obeliscul ridicat și inaugurat la Brad, în anul 1928.

Inițiativa executării primului bust lui Ion Ionescu au avut-o un grup de agronomi, așa cum relatează în cuvîntul său D. Nazarie, fost director al Școlii de Agricultură Horia—Roman : „De aceea gîndul nostru, al profesorilor și elevilor acestei școli, cu recunoștința se îndreaptă către acei camarazi, care — acum 17 ani — au avut gîndul de a destina bustul lui Ion Ionescu de la Brad aici, pe plaiurile pe care s-a născut acum 110 ani și pe care a trăit și a muncit”¹³.

Bustul a fost executat de Constantin Bălăceanu în anul 1913 (decila doi ani după inițierea acțiunii), așa cum o atestă inscripția de pe umă-

*) De I. Măzăreanu, posesorul actual al tabloului.

rul drept al sculpturii : „Const. Bălăcescu, fecit 1913“. Artistul s-a format în Italia și împreună cu George Vasilescu a lucrat la monumentul de la Tulcea, reprezentându-l pe Mircea cel Bătrîn, la cel al lui Tudor Vladimirescu de la Tg. Jiu și la monumentul lui Filip Martin din București (colțul Gării de Nord cu Calea Griviței) ¹⁴.

Lucrarea (fig. 3/1) ni-l prezintă pe Ion Ionescu în apogeul maturității, artistul dovedindu-se deosebit de subtil și reușind cu strălucire să îmbine într-un tot armonios și sublim trăsăturile morale și votive care l-au definit în viață pe cel comemorat : noblețe de creator inspirat, căldură sufletească, modestia și simplitatea lui firească, aerul interiorizat și adinc meditativ, voința și tenacitatea care i se deslușesc atât de bine în priviri. Costumul, studiat atent după documente de epocă, este veridic, dînd o notă de austeritate întregii compoziții. Prin acest bust „... chipul lui Ion Ionescu de la Brad privește semet“ ¹⁵ în „... mijlocul plaiurilor peste care ochii lui de vultur au privit și unde voința lui dîrză a înfăptuit cea dintîi școală de agricultură“ ¹⁶ (școala particulară de agricultură de la Brad, prima din fostul județ Roman — n.ns.). Compoziția relevă „... un cap de legionar roman, cu trăsături energice și hotărîte, cu privirea dreaptă și dîrză, trădează o tenacitate prin care omul comemorat s-a ilustrat în toate faptele unei vieți de muncă grea și de sacrificiul continuu“ ¹⁷.

Dar anii primului război mondial și dezinteresul oficialităților au făcut ca această operă de artă să fie dată pradă uitării și abandonului, învelită într-o mușama, pînă în anul 1928. Pentru readucerea ei în actualitate și punerea ei în valoare a pledat și A. Vasiliu ¹⁸, care scria în acest sens : „Seriile de elevi de la școala unde e ridicat bustul... vin și pleacă — terminînd studiile nedumeriți de ceea ce o fi ascunzînd mușama, cu funcție de giulgiu“. Iar Ilie Isvoranu, fost profesor la această școală a notat : „Așa l-am văzut eu în 1926 (1 aprilie — n. ns.), așa a stat și i în 1927 și tot așa, adică acoperit, a rămas pînă în luna iulie 1928“ ¹⁹.

Pe placa de marmoră sînt săpate cuvintele rostite de Ion Ionescu de la Brad, în calitate de deputat al Colegiului al IV-lea de Roman, la 1878 : „Și noi cîți am mai rămas ne vom duce, cum se zice închinîndu-ne cu cîntecul, ca codrii cu freamătul ; iară D-v cei tineri care mai rămîneți, și care sinteți datori să cîntînați lupta pe calea progresului și a civilizațiunii pentru dezvoltarea și mărirea poporului român, bine-

12 G. I. Savin, *op. cit.*, p. 532.

13 D. Nazarie, *Cuvîntarea D-lui Director al Școlii Medii de Agricultură de la Roman*, în *Viața agricolă*, nr. 17—18, 1928, p. 524.

14 G. Oprescu, *Sculptura românească*, Ediția a II-a revăzută, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 75.

15 G. I. Savin, *op. cit.*, p. 527.

16 *Ibidem*, p. 525.

17 H. Soroceanu, *Inaugurarea bustului lui Ion Ionescu de la Brad*. Dimineața, 11 iulie 1928.

18 A. Vasiliu, *Ion Ionescu de la Brad așteaptă*. „Universul“, nr. 104, 7 mai 1928.

19 Ilie Isvoranu, *Dezvelirea monumentului lui Ion Ionescu de la Brad*. Manuscris la S.C.A. Secuieni.

voiŃi a mĂ asculta Ńi a lua ĩn primire ideile de dreptate Ńi de frĂtietate ale generaŃiunii ce se duce, ca sĂ ŃtiŃi ceea ce s-a fĂcut Ńi ceea ce a mai rĂmas a se face.“ Pe soclul bustului, sub placa de marmurĂ, se aflĂ un basorelief reprezentĳnd una din Ńedintele furtunoase ale Comisiei proprietĂŃii, din august 1848. Scena a fost creatĂ Ńi turnatĂ ĩn bronz de Spi (ridon) Georgescu ĩn anul 1924, ceea ce conduce la concluzia cĂ ĩn acelaŃi an sau ĩn anul urmĂtor s-a terminat construcŃia ansamblului. Dar, au trebuit sĂ treacĂ trei ani pĳnĂ la traducerea ĩn fapt a ideii iniŃiale — ĩnĂlŃarea spre luminĂ a primului bust al lui Ion Ionescu de la Brad.

De la acest moment sĂrbĂtoresc au trecut patru decenii, pentru ca, ĩn anii socialismului, oamenii de artĂ, profesioniŃti sau amatori, sĂ se aplece din nou asupra figurii celebrului agronom, dedicĳndu-i noi opere sculpturale. Astfel, ĩn anul 1968 — la aniversarea a 150 de ani de la naŃterea sa — chipul lui Ion Ionescu de la Brad a fost dĂltuit ĩn travertin, de cĂtre sculptorul Petre Pinca (din BacĂu), fost elev la Cluj la clasa prof. Ladea. Monumentul a fost ĩnĂlŃat ĩn parcul municipiului Roman (oraŃul ĩn care a vĂzut lumina zĳlei I. Ionescu) Ńi s-a dezvelit la 17 ĳulie 1968. ĩn aceastĂ operĂ sculpturalĂ, Ion Ionescu este reprezentat „cu cartea ĩntr-o minĂ“, aŃa cum l-a caracterizat B.P. HaŃdeu : „CĂrunŃit cu plugul ĩntr-o minĂ Ńi cu cartea ĩn cealaltĂ“²⁰. DeŃi creatorul a apelat la simplificarea formelor, el a reuŃit sĂ dea ĩntregii opere valoare de simbol Ńi sĂ-i asigure un caracter monumental (fig. 3/2).

ĩn acelaŃi an, 1968, avea sĂ fie dezvelit Ńi la Institutul Agronomic „Ion Ionescu de la Brad“ din IaŃi un bust al primului profesor de curs superior agricol, ce Ńi-a ĩmprumutat numele acestui aŃezĂmint de ŃtiinŃĂ agricolĂ romĂneascĂ. Figura statuarĂ desluŃeŃte plenitudinea gĳndirii creatoare, vitalizatĂ de o tensiune interioarĂ Ńi spiritualizatĂ de o adĳncĂ meditaŃie Ńi reculegere, privirile scrutĂtoare pornind sĂ strĂbatĂ zĂrl nebĂnuite de cunoaŃtere Ńi de adevăr (fig. 3/3). Prima fotografie a acestui bust a fost redatĂ ĩn anul 1971²¹.

ĩn cadrul expoziŃiei deschise la Academia R.S.R. (24 ĳunie 1968) a fost prezentat un bust a lui Ion Ionescu de la Brad, care ulterior a fost instalat la fosta Casa Agronomului din BucureŃti. Bustul (fig. 3/4) degajĂ un dinamism ponderat, ce asociazĂ Ńi combinĂ ĩn mod armonios formele cu trĂsĂturile interioare, sugerĳnd a puternicĂ forŃĂ emoŃionalĂ.

Tot ĩn anul 1968, membrul corespondent al Academiei R.S.R. prof. dr. doc. V. GheŃie, de la Facultatea de MedicĳnĂ VeterinarĂ din BucureŃti, a creat un bust²² a lui Ion Ionescu, multiplicat ĩn opt exemplare, prin grija Academiei R.S.R. Aceste opere, executate fie ĩn ciment special, fie ĩn gips, s-au dat la diferite instituŃii, bustul aflĳndu-se expus acum la :

20 B. P. HaŃdeu, *Agricultura Ńi manufactura*, ĩn *EconomiŃti romĂni*, Traian, I, 1869, nr. 79.

21 * * * *ĩn memoriam Ion Ionescu de la Brad 1818—1891*, Ed. Academiei R.S.R., BucureŃti, 1971.

22 Aurel HarŃian, *Ion Ionescu de la Brad — UrmaŃii ĳi cĳnesc memoria*. ĩn *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea a 150 de ani de la naŃtere*, BacĂu, 1968, p. 418 Ńi 419.

la poalele Stincii (locul unde a locuit și a creat Ion Ionescu), lângă punctul muzeistic, pentru ca ambianța exteriorului să-i confere măreție, integrându-l în peisajul rural. Numai în felul acesta opera se va oferi privitorilor din toate unghiurile și se va putea asocia personalității din trecut o imagine concretă, impunătoare, solemnă.

*
* * *

Iată, deci, că modesta noastră sinteză a permis semnalarea, pentru iconografia lui Ion Ionescu de la Brad, a patru imagini fotografice, a unui desen în tuș negru și a opt busturi.

Fie ca împlinirea a 100 de ani de la trecerea în neființă a lui Ion Ionescu, ce se va comemora în anul 1991, să constituie un prilej care să determine crearea cel puțin a unei lucrări artistice, pentru a veni în întâmpinarea evenimentului și să le întregască pe cele deja existente.

LA PREMIERE CONTRIBUTION DE PRÉSENTATION DE L'ICONOGRAPHIE DE ION IONESCU DE LA BRAD

Résumé

C'est la première fois qu'on a présenté des photos (fig. 1), qui immortalise Ion Ionescu de la Brad (1818—1891), fondateur de l'agriculture roumaine. En même temps on présente comme inédit un tableau encre de Chine noire (fig. 2). Les huit bustes dédiés à Ion Ionescu de la Brad ont été inauguré a partir de 1928 (fig. 3/1) le dernier se trouvant dans la maison-musée du village Brad, département de Bacău (fig. 4/4).

Fig. 1. Fotografii ale lui Ion Ionescu de la Brad: 1—2. la tinerețe ; 3. la maturitate ; 4. la senectute.

Fig. 1. Photos de Ion Ionescu de la Brad : 1—2 de la jeunesse ; 3. à la maturité ; 4. à la vieillesse.

Fig. 2. Tablou executat în tuș negru.
Fig. 2. Tableau exécuté en encre de Chine noire.

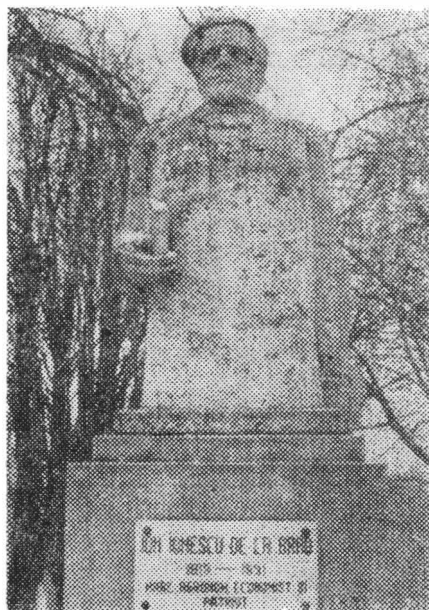

Fig. 3. Busturi dedicate lui Ion Ionescu de la Brad care se găsesc la : 1. Liceul Agroindustrial Horia—Roman ; 2. în parcul din Roman ; 3. Institutul Agro-nomic Iași ; 4. Casa agronomului București.

Fig. 3. Bustes dédiés à Ion Ionescu de la Brad qui se trouvent : 1. au Lycée agricole nomique de Iassy ; 4. à la Maison d'agronome de Bucarest.
de Horia—Roman ; 2. dans le jardin public de Roman ; 3. à l'Institut Agro-

Fig. 4. Opere de sculptură care îl prezintă pe Ion Ionescu de la Brad : 1. Stațiunea de Cercetări Agricole Secuieni, județul Neamț ; 2. Cîmpia Libertății de la Blaj ; 3. Stațiunea de Cercetări Agricole Lovrin, județul Timiș ; 4. Punctul muzeistic din satul Brad, comuna Negri, județul Bacău.

Fig. 4. Ouvrages de sculpture qui présentent Ion Ionescu de la Brad : 1. à la Station des Recherches Scientifiques de Secuieni, département de Neamț ; 2. sur le Champ de la Liberté de Blaj ; 3. à la Station des Recherches Agronomiques de Lovrin, département de Timiș ; 4. dans la maison-musée de Brad, commune Negri, département de Bacău.

UNELE CARACTERISTICI ALE DEPOZITELOR TERIGENE DIN STAȚIUNEA ARHEOLOGICĂ PODURI-DEALUL GHINDARU, JUD. BACĂU

de GHEORGHE LUPAȘCU, ION DONISĂ, DAN MONAH

Stațiunea arheologică Poduri-Dealul Ghindaru¹ este situată din punct de vedere geografic în Depresiunea subcarpatică Tazlău, pe valea Tazlăului Sărat, la circa 3 km distanță de orașul Moinești. Ea este amplasată pe podul terasei de 30 m, în dreptul satului Rusăești, com. Poduri, fiind înconjurată și delimitată, în același timp, de fruntea terasei la N și NE și de vâlcea piriului Bisericii la sud. Această vâlcea s-a adâncit cu circa 20 m la contactul dintre podul terasei de 30 m și versantul deluvial sudic al Dealului Făgădău (500 m alt.).

La ieșirea din zona montană, în aval de localitatea Moinești, valea Tazlăului Sărat se lărgeste mult, situație datorată în mare parte schimbării faciesului petrografic. În dreptul localității Poduri valea Tazlăului Sărat are lățimea de 2,5—3 km și se caracterizează prin dezvoltarea maximă a luncii și a terasei de 30 m, atît în stînga cit și pe dreapta riului. Lunca Tazlăului Sărat are lățimea de 1,5—2 km, fiind formată din albia minoră despletită și relativ meandrată a riului și din treapta de luncă de 3—4 m, foarte rar inundabilă în prezent.

Treapta de 3—4 m este constituită la partea superioară, pe o grosime de 0,5—1 m, din depozite nisipoase și nisipo-lutoase, care repauzează pe depozitele grosiere din pietrișuri, cu grosimi de 5—6 m. La nivelul acestei trepte sînt prezente aluviuni recente și soluri aluviale care sînt introduse în prezent în circuitul agricol. Unele observații ne determină să presupunem folosirea unor porțiuni din terasa de luncă în eneolitic². Zona de luncă este dominată de fruntea terasei de 30 m.

Terasa de 30 m altitudine relativă este, dealtfel, cea mai înaltă din acest sector de vale și are dezvoltarea maximă pe dreapta riului, între

¹ Dan Monah et al., *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale*, XIV, 1980, p. 86 și urm.; idem, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CA*, V, 1982, p. 9 și urm.; idem, *Cercetările arheologice de la Poduri—Dealul Ghindaru*, în *CA*, VI, 1983, p. 3 și urm.

² În dreptul porțiunii de terasă numită „Siliște—Prohozești” unde se află o altă stațiune din faza Cucuteni B (cf. D. Monah et al., *op. cit.*, în *Materiale*, XIV, 1980, p. 99; D. Popovici și G. Trohani, *Șantierul arheologic Poduri—Prohozești, „Siliște”, jud. Bacău*, în *CA*, VII, 1984, p. 65 și urm.) au fost descoperite, pe terasa de luncă, urmele unei construcții cucuteniene. Probabil această treaptă era uneori utilizată pentru construcții și poate pentru agricultură.

Moinești și Poduri, pe o lungime de circa 3 km și o lățime medie de 3—400 m. Podul terasei, în zona menționată, este quasiorizontal cu excepția tell-ului de pe Dealul Ghindaru. Grosimea depozitelor de terasă (fig. 1) este de aproximativ 10 m, din care 4,5—5 m la partea inferioară sînt constituite din pietrișuri. Depozitul de deasupra are textura luto-nisipoasă (în jur de 20% argilă) pe o grosime de 4,5—5 m. Pe podul terasei s-a format învelișul solului reprezentat prin timpul cenușiu argiloiluvial cu următoarea morfologie: Amc-Amc/B-Bt-Cca-C. Solul are o grosime de 2,10 m și prezintă diferențieri texturale pe profil. Fruntea terasei este abruptă, depășind uneori 45° și este afectată de procese geomorfologice actuale reprezentate prin ravenări și surpări.

Pe podul terasei de 30 m, spre satul Rusăești, este prezentă o înălțare a reliefului cu o pantă lină spre fruntea NE a terasei, detașată înspre SE și de vilceaua pîriului Bisericii. Această ridicătură (movilă), de formă aproximativ triunghiulară cu laturile rotunjite (fig. 2), este rezultatul acumulării în timp îndelungat a depozitelor de origine antropică și este interpretată din punct de vedere arheologic ca fiind un tell, caracterizat printr-o dezvoltare atît în suprafață (ocupînd 1,2 ha) cît și în înălțime (circa 4,4 m)³.

Depozitele antropice groase de 4,40 m repauzează pe vechiul pod al terasei, respectiv pe depozitele luto-nisipoase. Imediat sub depunerea antropică, pe o grosime de 90 cm, este prezent un orizont distinct constituit dintr-un sol relict. În cadrul profilului de sol se disting orizonturile A/B, B/A, B(A), Bv și Cca. Solul este decarbonat pînă la adîncimea de 60 cm, iar în orizontul Cca nu se constată o acumulare a carbonaților. față de depozitul luto-nisipos de terasă (8,5%). Cantitatea de materie organică este în jur de 2% în orizontul A, coborînd brusc, pe profil, pînă la 0,5—0,7%. În orizontul B procentul de argilă (22—23%) este mai mare cu 2—3% față de depozitul de terasă (20%), fapt care atestă un început de diferențiere texturală a solului înainte de a fi folosit ca așezare umană. Considerăm că acest sol relict se încadrează la tranziția dintre un brun mezobazic spre brun luvic, format în Atlantic⁴. Pentru a atinge acest stadiu de evoluție pedogenetică, considerăm că este util să menționăm faptul că podul terasei, în zona așezării, nu mai era influențat de regimul hidrologic al Tazlăului Sărat, respectiv era ieșit de sub influența inundațiilor cu cel puțin cîteva milenii în urmă. Proprietățile edafice ale acestui sol erau favorabile luării în cultură, caracterizîndu-se printr-o productivitate naturală bună pentru cereale.

3 Deoarece descoperirea în Moldova a unei stațiuni de tip tell este oarecum ieșită din comun și poate suscita discuții recomandăm consultarea următoarelor lucrări: S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 19 (pentru Vlădeni, jud. Iași); pentru Poduri — Dealul Ghindaru cf. supra 1; D. Monah, Șt. Cucos, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 43 și 131, nr. 794; A. G. Sherratt, *The Eneolithic Period in Bulgaria*, Ed. A. G. Poulter, Part I, Nottingham, 1983, p. 188—198.

4 Datele radiocarbon obținute pentru nivelul arheologic Precucuteni II-tîrziu (5820±50 B.P.) care suprapune solul relict cît și cele pentru nivelul Precucuteni III-clasic (5880±150 și 5780±50 B.P.) confirmă această interpretare.

În cadrul depozitelor antropice sînt prezente stratificări texturale date, în principal, de nivelurile de locuire. Aceste niveluri sînt constituite din vestigiile locuințelor arse, resturi de cărbuni, oase și fragmente ceramice. Vestigiile locuințelor însumate au, în zona profilului pedologic, în jur de 80 cm grosime. Din punct de vedere textural nivelurile de locuințe sînt constituite din fragmente de luturi arse cu matrice nisipoasă. Cantitatea de carbonați este în general mică (2%) sau sînt spălați pe o adîncime de circa 20 cm (locuința Precucuteni II tîrziu). Aceasta demonstrează că după întreruperea locuirii, în urma incendierii satului, ruinele au rămas la zi o perioadă mai îndelungată (cîteva decenii), timp în care carbonații au fost spălați⁵. Aceștia s-au acumulat în concentrații mai mari la adîncimi de 30—40 cm.

Celelalte depozite antropice groase de 3,6 m sînt constituite din depozite nisipo-lutoase, luto-nisipoase și chiar nisipoase în care sînt diseminate resturi de cărbuni, oase și fragmente ceramice ca rezultat al activității umane. Din punct de vedere textural se remarcă diferențieri clare față de depozitele de terasă, în principal, la fracțiunile nisipuri grosiere, praf I și argilă.

Fracțiunile de nisip grosier au valori între 5—10%, cea de praf I (0,02—0,01 mm) între 20—30%, iar cea de argilă între 4—20%. Deci fracțiunile nisipoase grosiere și praf I sînt în general în procent mai mare decît în depozitele de terasă, iar fracțiunea argiloasă este mai mică. Nisipul fin (0,2—0,02 mm) are în general aceleași valori în depozitele antropice ca și în cele de terasă. Această diferențiere texturală între depozitele *in situ* din terasă și cele alohtone din *tell*, argumentează faptul că ultimele au fost prelucrate antropogen (procentul mai mic de argilă), iar proveniența lor este din luturile de terasă (aceeași valoare a procentului de nisip fin).

Carbonații de Ca au valori pînă la 12—14%, dar prezintă variații apreciabile din punct de vedere cantitativ, demonstrînd prezența unor perioade în care ei au putut fi levigați parțial pe verticală. Acolo unde din punct de vedere arheologic depunerea a fost considerată nivelare, sub platformele locuințelor, cantitatea de carbonați este maximă.

Cantitatea de materie organică este în general cuprinsă între 1,5—2% și se caracterizează prin uniformitate pe verticală cu excepția nivelului Precucuteni III — clasic. Aici cantitatea mai mică de materie organică ar putea fi explicată prin distanțele mai mici dintre locuințe și prin incendiul violent care a distrus așezarea.

La partea superioară a *tell*-ului s-a format un sol actual de tip cernoziom, caracterizat prin acumulare de materie organică (2,3%) și spălarea carbonaților pînă la adîncimea de 70 cm.

Concluzii

Din punct de vedere genetic pe Dealul Ghindaru sînt prezente două depozite terigene distincte : depozite de terasă și depozite antropice.

⁵ Observația este deosebit de importantă din punct de vedere arheologic. Ne propunem să efectuăm noi profile pedologice pentru a observa dacă fenomenul apare și în alte niveluri arheologice.

Grosimea depozitelor antropice și situarea lor pe un pod neted de terasă justifică interpretarea existenței unei stațiuni arheologice de tip tell.

Considerăm că materialul terigen din depozitele antropice provine din depozitele de terasă deschise la zi pe versantul stîng al vîlceleî pîriului Bisericii care prin prelucrare antropică și-a schimbat parțial structura texturală.

QUELQUES CARACTÉRISTIQUES DES GISSEMENTS TERRIGÈNES
DE LA STATION ARCHÉOLOGIQUE DE PODURI — DEALUL GHINDARU,
DÉP. DE BACĂU

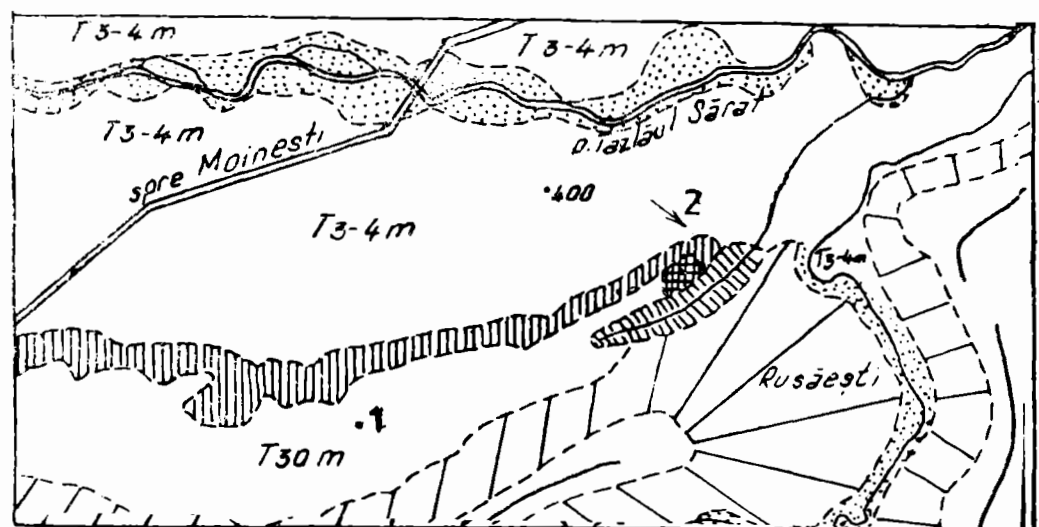
R é s u m é

La station archéologique de Poduri — Dealul Ghindaru est située dans la dépression subkarpatique de Tazlău, à une distance d'environ 3 km de la ville de Moinești. Elle est emplacede sur la terrasse de 30 m, près de la village de Rusăești. Dans la station et dans ses alentours, sur la terrasse 30 m, on a effectué des sondages pédologiques qui présentent, selon nous, une certaine pertinence archéologique. Les conclusions des analyses pédologiques sont les suivantes : de point de vue génétique sur Dealul Ghindaru il y a deux gisements terrigènes distinctes : a) gisements de terrasse et b) gisements anthropiques.

L'épaisseur des gisements anthropiques et leur situation sur un terrain lisse de terrasse justifie l'interprétation de l'existence d'une station archéologique de type tell.

Nous considérons que le matériel terrigène des gisements anthropiques provient des gisements de terrasse ouverts à jour sur le versant gauche du vallon du ruisseau de Biserica (de l'Église), qui, par intervention anthropique, ont changé partiellement leur structure texturale.

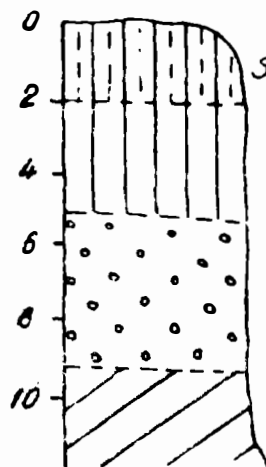
STAȚIUNEA ARHEOLOGICĂ PODURI - GEOMORFOLOGIE

Schița geomorfologică

	Albia minoră		Frente de terasă
	Treapta de 3-4m		Versanți deluviali
	Terasa de 30m		Culme interfluvială
	Vâlcea		Stațiunea arheologică

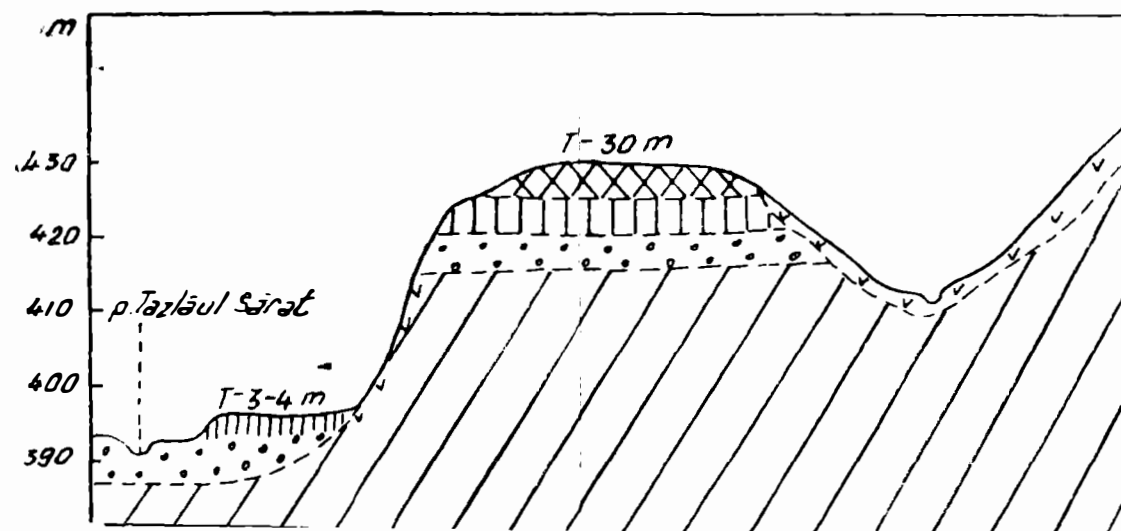
1.

Depozit lutos
de terasă

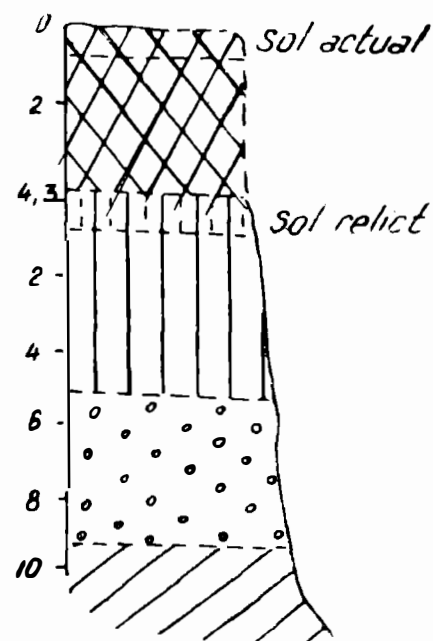
Depozit din
pietrisuri de

Roca în loc

Profil geomorfologic

	Pietrisuri de terasă		Depozite deluviale
	Luturi de terasă		Depozite helvețiene
	Depozite antropice
2.		

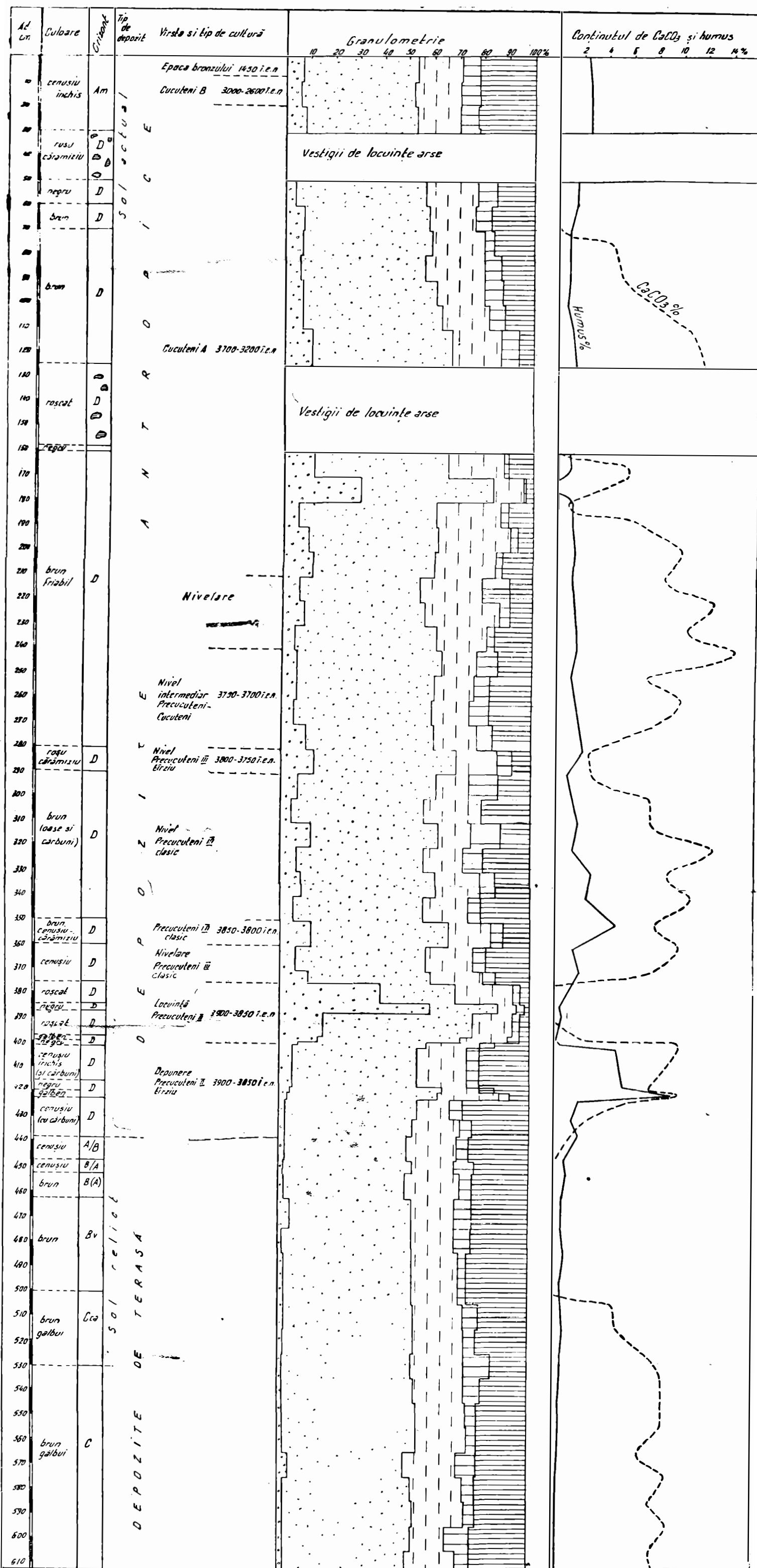
Depozite antropice

Depozit lutos
de terasă

Depozit de pietrisuri
de terasă

Roca în loc

VARIAȚIA ALCĂTUIRII GRANULOMETRICE, CaCO₃ ȘI MATERIEI ORGANICE (HUMUS) ÎN DEPOZITELE DIN STAȚIUNEA ARHEOLOGICĂ PODURI (JUD. BACĂU)

0.2-0.02 mm Nisip fin

0.02-0.01 Prof I

0.01-0.002 Prof II

< 0.002 Argilă

OBSERVAȚII ASUPRA COMPOZIȚIEI DEPOZITELOR DE CEREALE DIN AȘEZAREA PRECUCUTENI III DE LA PODURI— DEALUL GHINDARU

de FELICIA MONAH, ION BĂRA, DAN MONAH

În timpul săpăturilor din *tell*-ul eneolitic de pe Dealul Ghindaru au fost descoperite mai multe depozite de cereale carbonizate¹. Cele mai mari cantități au fost găsite în nivelul corespunzând fazei Precucuteni III — clasic². În patru locuințe (L₈, L₃₁, L₃₃ și L₄₄) au fost aflate 16 depozite, mai mari sau mai mici, cu boabe de cereale carbonizate. Au fost examinate și determinate peste 17000 de semințe carbonizate, rezultatele fiind publicate sau în curs de publicare³. Uneori, în cazul depozitelor foarte mari, au fost examinate doar eșantioane reprezentative, deoarece determinarea întregii cantități descoperite ar fi cerut prea mult timp și din punct de vedere statistic nu ar fi fost justificată.

La studierea cerealelor din așezarea Precucuteni III de pe Dealul Ghindaru a fost stabilită prezența, uneori în același depozit, a trei specii (cu subspecii și varietăți) aparținând genului *Triticum*⁴. De asemenea a fost determinată prezența a două specii din genul *Hordeum* și a mai multe semințe provenind de la buruieni⁵.

De la bun început am fost surprinși de numărul mare de specii, subspecii și varietăți⁶ întâlnite în depozitele de cereale din cele patru construcții precucuteniene de la Poduri. Chestiunea a fost discutată de noi

1 D. Monah, Șt. Cucuș, D. Popovici, S. Antonescu, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CA*, V, 1982, p. 20; D. Monah, Șt. Cucuș, D. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice de la Poduri — Dealul Ghindaru*, în *CA*, VI, 1983, p. 4 și urm.

2 *Ibidem*; M. Cârciuraru, F. Monah, *Raport preliminar privind semințele carbonizate de la Poduri — Dealul Ghindaru, județul Bacău*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 699 și urm.; idem, *Déterminations paléobotaniques pour les cultures Precucuteni et Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, p. 167 și urm.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

5 *Ibidem*.

6 În studiul nostru utilizăm cea mai recentă clasificare a genului *Triticum* — MacKey 1963 — apud N. Ceapoiu, *Sistematica grîului (Triticum L.)*, în *Grîul* (sub redacția N. Ceapoiu), București, 1984, p. 53 (în continuare se va cita *Grîul-monografie*); cf. și N. Ceapoiu, *Citogenetica aplicată în ameliorarea grîului*, București, 1972. În tabelul 1 și în textul lucrării nu am redat întotdeauna denumirea științifică completă din necesitatea economisirii spațiului.

cu colegul Marin Cărciumaru dar, din diferite motive, nu am ajuns la conturarea unei ipoteze comune.

Considerăm că este util să precizăm că locuințele precucuteniene în care au fost descoperite depozitele de cereale se aflau în zona centrală a așezării unde, de obicei, se găsesc construcțiile de interes obștesc. Locuințele amintite au fost distruse, probabil, la aceeași dată de un incendiu violent. Deci există suficiente șanse ca toate semințele descoperite să facă parte dintr-o singură recoltă. Menționăm totuși unele îndoieli pe care le avem cu privire la depozitele din L₃₁ și L₄₄ care par să cuprindă și cereale adunate din întreaga așezare și chiar, poate, din alte așezări. Depozitele din locuințele menționate puteau avea un alt scop decât asigurarea consumului zilnic al eventualilor ocupanți. Astfel în L₃₁ au fost descoperite nu mai puțin de zece depozite de cereale, uneori fiind vorba de cantități destul de importante. Construcția pare să fi avut, printre altele, și rolul de a depozita cereale, acestea fiind adăpostite în lăzi de chirpici și în vase mari. L₄₄, prevăzută cu patru silozuri și un loc de rișnit⁷, pare de asemenea să fi avut un rol deosebit în așezare.

*

În numeroase stațiuni neo-eneolitice din Europa s-au constatat amestecuri de specii de grâu în depozitele descoperite. Numeroase depozite de cereale conțin o mare diversitate de specii și subspecii de grâu și orz, dar nici cazurile de eșantioane pure nu sînt foarte rare. Astfel la Grădiștea—Ulmilor—Vărăști în „nivel Gumelnița mijlocie”⁸ a fost descoperit un eșantion ce conținea doar semințe de *Hordeum vulgare*, în timp ce din nivelul Boian — Vidra provine un eșantion care conținea *Triticum* cf. *dicoccum* (24,9%)⁹, *T. cf. monococcum* (1,7%) și *Hordeum vulgare nudum* (73,4%)⁹.

Interesantă și demnă de menționat ni se pare descoperirea, într-un vas gumelnițean de la Măgura Cunești, a unui lot important de semințe de *Secale cereale*, eșantion pur¹⁰. O situație asemănătoare cu cea de la Poduri întîlnim în cunoscutul *tell* de la Ovčarovo (Bulgaria) unde dispunem de nu mai puțin 18 probe. În nivelul X al *tell*-ului, contemporan în linii mari cu nivelul Precucuteni III de la Poduri, au fost descoperite și determinate 17 eșantioane de semințe carbonizate. Dintre acestea două (nr. 6 și nr. 13) sînt pure; primul avînd în exclusivitate cariopse de *Hordeum vulgare* iar al doilea semințe de *Vicia ervilia*¹¹. Celelalte eșantioane conțin amestecuri de la mai multe specii de grâu și orz, ultima cereală fiind absentă doar în trei eșantioane (nr. 9, 12 și 13)¹². Aceași situație

⁷ D. Monah, Șt. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *op. cit.*, p. 4 și urm.

⁸ M. Cărciumaru, *Semințe carbonizate din colecțiile Muzeului județean Călărași, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași, 1985*, p. 105.

⁹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Z. Janușevič, *Nahodki kul'turih rastenij iz pozdneneoliticeskih sloevc. Ovčarovo*, în H. Todorova, *Ovčarovo*, Sofia, 1983, p. 106 și urm., tabelul 1.

¹² *Ibidem*, tabelul 1.

o întâlnim și la o probă provenită din nivelul VII unde constatăm un amestec în care predomină (98⁰/₀) *Hordeum vulgare*¹³. Compararea descoperirilor de la Poduri și Ovčarovo ni se pare indicată atât pentru faptul că așezările sînt contemporane¹⁴ cît și datorită poziției lor geografice asemănătoare¹⁵. Cercetătoarea sovietică Zoya Janușevič este de părere că la Ovčarovo se practicau atât semănături pure cît și semănături în amestec; diferite specii de grîu și orz și chiar amestecul cu mazăricea (*Vicia ervilia*)¹⁶. Autoarea determinărilor de la Ovčarovo vorbește de „prezența populațiilor amestecate în semănături și nu a îmburuienării, sau a amestecării grăunțelor în timpul treieratului și a depozitării”¹⁷. Totuși, botanista de la Chișinău nu este la fel de tranșantă spre sfîrșitul studiului, admitînd și posibilitatea ca eșantioanele cu un număr mai mare de specii de grîu să fie rezultatul amestecului la depozitare¹⁸. Din textul lucrării reiese, fără să fie exprimat foarte clar, că autoarea înclină mai mult spre prima ipoteză. În sprijinul acestei interpretări Z. Janușevič invocă faptul că în zona muntoasă din Crimeea și în Caucaz, în secolul XX, se practicau, de agricultorii locali, semănături în amestec: *Triticum monococcum* și *T. dicoccum*¹⁹. Pentru primele decenii ale secolului XX se citează și cîteva observații făcute în Crimeea și Franța cînd, în anii de secetă, *T. monococcum* ce însoțea semănăturile de *T. dicoccum* ajungea să devină dominant, înlăturînd uneori cultura principală²⁰. După părerea noastră rezistența speciei *T. monococcum* la secetă poate explica doar preferința locuitorilor de la Ovčarovo pentru aceasta dar nu și amestecul cu alte specii.

Amestecuri de grîu și orz au fost constatate și la recenta reexaminare a cerealelor din nivelul Cucuteni A de la Frumușica. În eșanționul 1 au fost determinate două specii de grîu și una de orz, iar în eșanționul 2 aceleași specii dar cu procentaje diferite.²¹

Reamintim că primele determinări pentru cerealele de la Frumușica au fost făcute de cunoscutul botanist Traian Săvulescu, la reexaminarea eșantioanelor au fost constatate unele erori asupra cărora nu vom insista²². Considerăm, însă, că nu este inutil să amintim și să discutăm cîteva dintre observațiile lui Traian Săvulescu. Acesta notează că amestecul *Triticum aestivum* ssp. *vulgare* și *T. compactum* era folosit frecvent de țaranii români. Același autor consideră că „Il est fort probable que les hommes qui ont vécu à l'époque à laquelle appartiennent les dépôts de Frumușica, cultivaient ces deux espèces mélangées, comme

13 Ibidem.

14 D. Monah, *La datation par C₁₄ du complexe culturel Cucuteni—Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni...* p. 67 și urm.

15 Z. Janușevič, op. cit., p. 106.

16 Ibidem, p. 113.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Ibidem, p. 114.

20 Ibidem, p. 115.

21 M. Cărciumaru, F. Monah, *Reconsiderări asupra determinărilor de semințe carbonizate de la Frumușica și Valea Lupului*, în *SCIVA*, 35, 1985, 4, p. 351 și urm.

22 Ibidem.

le font encore aujourd'hui les paysans, en beaucoup d'endroits, pour s'assurer une récolte, ou moins en partie. Les paysans appellent ce mélange de blé d'automne et de printemps „blé mobile”²³.

Într-adevăr asocierea subspeciilor *Triticum aestivum vulgare* și *compactum* este cunoscută în mai multe regiuni ale Europei, dar folosirea unui amestec format din specii de toamnă și primăvară este exclusă. Fără vernalizarea soiurilor de cereale de toamnă acestea nu pot fi însămînțate primăvara. Cît despre practicarea amestecurilor de subspecii de grîu „pentru a-și asigura o recoltă” acest lucru ar fi posibil doar în condițiile unor terenuri agricole limitate, aflate în proprietate individuală. În condițiile proprietății comunitare este mult mai potrivit, „pentru asigurarea unei recolte”, să fie semănate cîmpuri diferite cu speciile considerate cele mai bine adaptate condițiilor pedoclimatice locale.

Revenind, însă, la prezentarea determinărilor pentru cultura Cucuteni constatăm un surprinzător amestec de specii și subspecii de cereale în eșantionul descoperit în așezarea Cucuteni A de la Mărgineni-Cetățuia. Aici sînt prezentate nu mai puțin de 5 specii și subspecii de grîu și două de orz²⁴. Amestecuri asemănătoare au fost observate și în cele 6 eșantioane provenite din nivelul Cucuteni A₂ de la Izvoare — Piatra Neamț²⁵.

În eșantionul din așezarea Cucuteni A de la Preutești pe lingă grîu și orz apare și ovăzul, în timp ce într-un vas Cucuteni B de la Bălăneasa a fost găsit un amestec format din procente sensibil egale de *Triticum monococcum*, *T. cf. dicoccum*, *T. cf. spelta*, *T. aestivum*, *Hordeum vulgare nudum* și *Vicia* sp.²⁶ După părerea noastră compoziția eșantionului de la Bălăneasa nu poate reflecta situația reală a unui cîmp cultivat. Agrotehnic folosirea unui amestec atît de bizar este imposibilă chiar pentru populații cu un nivel de dezvoltare mult mai scăzut decît al purtătorilor culturii Cucuteni.

Pentru perioadele post eneolitice se constată frecvent amestecuri între diferite specii de grîu și orz la care se adaugă și seara. În perioada geto-dacică numeroase depozite de cereale, descoperite în diferite regiuni ale României, conțin amestecuri de grîu, orz și seară²⁷. Situația se repetă și în cazul unei locuințe din sec. VI e.n. de la Histria unde, de data aceasta, amestecul este format din grîu și seară²⁸.

23 C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946, p. 40-41, pagini redactate de T. Săvulescu.

24 Din punct de vedere sistematic situația de la Poduri se prezintă astfel: specii de grîu: *T. monococcum*, *T. dicoccum*, *T. aestivum*, subspecii: *T. aestivum* ssp. *spelta* și *T. aestivum* ssp. *compactum*; *Hordeum vulgare*, *H. distichum*; *H. distichum* var. *nudum* cf. M. Cărciumaru, F. Monah, *Déterminations paléobotaniques pour les cultures Precucuteni et Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni...*, p. 169—171.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

27 M. Cărciumaru, *Considerații paleobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor (III)*, în *Thraco-Dacia*, t. VI, 1-2, 1985, p. 182, și urm.

28 M. Cărciumaru, E. Ionescu, *Semințele de cereale și leguminoase din așezarea de la Histria (secolul al VI-lea e.n.)*, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 267 și urm.

Marin Cărciumaru a încercat de cîteva ori să găsească explicația amestecului grîului, orzului și secarei în depozitele din diferite epoci istorice. Opiniile sale oscilează în funcție de situația analizată, înclinînd uneori ca și Z. Janușevič să atribuie amestecurile unor înșămîntări intenționate, iar alteori amestecării cerealelor în timpul depozitării²⁹.

În încheiere vom mai cita doar un singur exemplu, de data aceasta din neolitic și epoca bronzului din Franța. Din stațiunea Fort-Harrouard au fost recoltate mai multe eșantioane de cereale carbonizate datate în neolitic și epoca bronzului. Și aici se întîlnesc eșantioane pure dar și amestecuri de specii. Astfel eșantioanele cu numerele 593 (bronz final II) și 194 (bronz mijlociu-bronz final I) conțin cîte un cocoloș de mei cu cîteva boabe de *Triticum dicoccum*. Autoarea determinărilor oscilează între ipoteza că boabele de grîu ar putea proveni de la recoltă de *T. dicoccum* cu care cîmpul de mei a fost înșămîntat în anul precedent, sau că boabele de grîu ar fi pătruns în bulgărele de mei în timpul depozitării³⁰. În alte eșantioane se întîlnesc amestecuri de *Triticum dicoccum*, *T. aestivum* + *T. aestivo-compactum* și *Hordeum vulgare*, interpretarea autoarei: „Dans le matériel de Fort-Harrouard, cela peut être significatif ou, au contraire, ne pas l'être du tout“³¹, nefiind concludentă.

În fața acestei situații ne-am propus să încercăm să găsim explicația compoziției depozitelor de cereale din așezarea Precucuteni III de la Poduri. Subliniem, de la bun început, că analiza și ipotezele formulate de noi se vor referi strict la situația de la Poduri și nu au pretenția de a oferi soluții care să fie generalizate.

*

Pe baza tabelului nr. 1 (vezi fig. 1) vom nota cîteva observații care ni se par importante. Semințele de buruieni sînt relativ puține, doar în două cazuri depășesc 20% (E_1 și E_8 din L_{31}), în alte două cazuri (E_1/L_{31} , S_4) sînt peste 10%, iar alte trei eșantioane au corpuri străine în proporție de sub 10%, în timp ce nouă probe nu cuprind semințe de buruieni. Depozitele de cereale de la Poduri sînt, din acest punct de vedere, foarte curate. Puritatea depozitelor considerăm că poate fi datorată recoltării cerealelor spic cu spic. Această practică a fost constatată, de cercetătorii sovietici, în așezările tripoliene³². Se pare că cea mai mare parte, poate chiar toate, triburile eneolitice din sud-estul Europei recoltau în acest mod cerealele³³.

29 Cf. *supra* 27-28.

30 Corrie Bakels, *Les grains carbonisés de Fort-Harrouard (Eure-et-Loire)*, în *Antiquités Nationales*, 14/15, 1982/1983, p. 62.

31 *Ibidem*.

32 Z. Janușevič, V.I. Markevič, *Especie de plantes cultivées des stations primitives au Sud-Ouest de l'URSS*, Moscova, 1971, p. 6 și urm.

33 Z. Janușevič, *op. cit.*, p. 114. Autoarea menționează descoperirea în așezările gumelnițene din Bulgaria a mai multe depozite cu spice de cereale carbonizate.

Din același tabel reiese că două eșantioane erau pure ; primul (E_3 din L_{31}) conținea semințe de *Triticum aestivum*, iar al doilea (E_9 din L_{31}) cariopse de *Hordeum vulgare*. Am fi tentați să presupunem, în cele două cazuri, că semințele erau rezervate pentru însămînțare, dar boabele de *T. aestivum* sînt foarte mici, cu dimensiuni sub valorile normale³⁴ și nu erau potrivite pentru însămînțat. O situație asemănătoare constatăm și în S_3 unde semințele de *T. dicoccum* și *T. monococcum*, de data aceasta în amestec cu *T. aestivum* sînt de asemenea extrem de mici³⁵.

Cele mai înalte procentaje și cea mai mare cantitate de semințe aparțin speciilor *T. aestivum* și *T. dicoccum*, în timp ce specia *T. monococcum*, cu toate că este prezentă în șapte eșantioane, are procentaje scăzute (vezi tabelul nr. 1).

Subspeciile *Triticum aestivum compactum* și *T. aestivum spelta* apar în puține depozite și în procentaje scăzute, iar convarietatea *durum* a lui *T. turgidum* este semnalată doar într-un depozit și asupra determinării planează unele incertitudini. Interesantă ni se pare prezența orzului care nu lipsește decît din trei depozite și variază de la procentaje insignifiante (E_2 din L_{31}) pînă la procentaje foarte ridicate (E_4 din L_{33} și S_1).

O situație deosebită a fost întîlnită în L_{31} unde grînele erau depozitate atît în lăzi de chirpici cît și în vase. Credem că nu este lipsit de importanță să notăm procentajele însumate ale speciilor din cele două tipuri de depozite. Astfel în lăzi *Triticum aestivum* este predominant (78,30%), nemaipărînd decît ssp. *compactum* (2,20%), iar *Hordeum vulgare nudum* atinge 18,8 procente³⁶. Însumarea procentajelor semințelor din vase denotă o compoziție eterogenă în care dominant este *T. dicoccum* (680%), în timp ce *T. aestivum* ajunge doar la 150%. Orzul apare aici în proporție sensibil egală cu cel din lăzi (20,80%)³⁷. Remarcăm că în vase semințele de buruieni sînt mai des întîlnite fără să atingă procentaje însemnate³⁸. Doar în silozul nr. 1 vom întîlni un număr mai important de semințe de buruieni³⁹.

În continuare vom consemna principalele caracteristici ale diferitelor specii de grîu descoperite în așezarea Precucuteni III de la Poduri. Compararea lor sperăm să ne ajute în formularea unor ipoteze.

Triticum monococcum L. ssp. *monococcum* (Alac cultivat — Einkorn) este documentat în șapte eșantioane de la Poduri, patru din L_{31} (E_{5-8}) și în trei eșantioane ($S_{1, 3-4}$) din L_{44} . În eșantioanele din L_{31} procentajele variază de la 0,6 la 5,3, iar în două eșantioane din L_{44} atinge valoarea insignifiantă de 0,10%, în timp ce în S_3 este majoritar ajungînd la 63,80% (vezi tabelul nr. 1). Este o specie puțin variabilă, rezistentă la temperaturi scăzute, secetă și arșită. Suportă bine solurile sărace de munte și clima aspră. Are atît forme de toamnă cît și de primăvară.

34 M. Cărciumaru, F. Monah, op. cit., în *Mem.Antiq.*, IX—XI (1977—1979), 1986, p. 700.

35 *Ibidem*, p. 706.

36 *Ibidem*, p. 703.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*, p. 703 și urm.

39 *Ibidem*, p. 705.

T. monococcum are bobul îmbrăcat, îndepărtarea glumelor și paleelor fiind destul de dificilă ⁴⁰.

Triticum dicoccum (*T. turgidum* L. Thell, ssp. *dicoccum* Schrank) este o specie de grâu cunoscută sub denumirea populară de tenchi cultivat (Cultivat de Emmer). *T. dicoccum* preferă solurile ușoare, sărace și clima caldă, lipsită de precipitații. Are rahisul fragil și bobul îmbrăcat care nu este eliberat de palee la treierat. Specia are atît varietăți de toamnă cît și de primăvară ⁴¹. Pare să fie una dintre speciile cele mai frecvent utilizate în așezarea precucuteniană de la Poduri, apărînd în 10 din cele 16 eșantioane. În cinci probe este majoritar (E_1/L_8 ; E_5-/L_{31} ; E_1/L_{31}), iar într-un alt eșantion, provenit din S_3 , ajunge la 25,20%. În celelalte probe procentajele sînt scăzute.

Triticum aestivum L. În cele mai multe eșantioane de la Poduri determinarea nu a putut fi făcută pînă la subspecie. Presupunem, însă, că este vorba de ssp. *vulgare* (așa numitul grâu comun), una dintre subspeciile de grâu cu cea mai mare răspîndire în preistorie. Datorită polimorfismului său genetic *T. aestivum* ssp. *vulgare* are o mare capacitate de adaptare, fiind cultivat cu bune rezultate în condiții ecologice foarte diferite ⁴². Este apreciat ca un grâu foarte bun pentru piine. Boabele sînt neîmbrăcate. La Poduri este specia cu cea mai mare frecvență și cele mai ridicate procentaje (vezi tabelul nr. 1). Una dintre probe (E_3/L_{31}) este pură. În țara noastră, cu ani în urmă, se semăna în amestec cu ssp. *compactum* ⁴³.

Triticum aestivum L. ssp. *compactum* (grâu pitic). Este o subspecie puțin pretențioasă care se dezvoltă bine pe solurile sărace, fiind rezistentă la secetă și boli. La Poduri apare în două probe ($E_{1,4}/L_{31}$) asociat cu grăul comun, iar în alte două eșantioane în amestec cu mai multe subspecii. Astfel în L_8 este asociat cu *T. dicoccum*, *T. aestivum* (probabil ssp. *vulgare*) și *T. cf. durum*. Luînd în considerație și determinările marcate de o anumită incertitudine *T. compactum* este de cele mai multe ori asociat cu grăul comun.

Triticum aestivum L. ssp. *spelta* (alac). Este o subspecie renumită pentru rezistența sa la ger, fiind cultivată, în special, în zone muntoase pînă la altitudini ridicate. Cele mai multe varietăți sînt de toamnă. Are avantajul că nu este păgubit de păsări din cauza glumelor și paleelor foarte tari ⁴⁴. Cumulat cu *T. cf. spelta* este prezent în procentaje scăzute în cinci eșantioane din locuințele 31 și 44.

Triticum turgidum ssp. *turgidum* contravarietatea *durum* (ghircă). O varietate de grâu cu boabe neîmbrăcate care se dezvoltă bine pe solurile bogate în humus dar preferă climatul de stepă, secetos, cu umiditate atmosferică scăzută. Nu este păgubit de păsări. A fost semnalat doar într-un eșantion din L_8 cu o cantitate nesemnificativă.

⁴⁰ *Flora R.S.R.*, XII, 1972, p. 627 ; *Griul* — monografie, p. 58.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Flora R.S.R.*, XII, București, 1972, p. 636.

⁴⁴ *Griul* — monografie, p. 68.

Din succinta prezentare a speciilor de grâu găsite la Poduri se desprind câteva observații. Cele două specii aflate pe primele locuri atât ca număr de prezențe în depozite cât și ca procentaje: *T. aestivum* și *T. dicoccum* se deosebesc prin unele caracteristici. Prima specie are bobul neîmbrăcat în timp ce tenchiul are bobul îmbrăcat. Din tabel observăm că în cazul amestecului celor două specii, de obicei, una este dominantă iar cealaltă apare în cantitate relativ mică. În general în depozitele cu *T. aestivum* speciile *T. dicoccum* și *T. monococcum* lipsesc (E_1-4) sau au procentaje reduse (S_2), care pot fi puse pe seama îmburuienirii sau depozitării. *T. dicoccum* este asociat în mai mare măsură cu *T. monococcum* o altă specie cu bobul îmbrăcat. În aceleași depozite se aflau cantități destul de importante de orz și uneori cantități mai mici de *T. aestivum*.

Explicația acestor asocieri constă, după părerea noastră, în faptul că grânelor cu bobul îmbrăcat sînt curățate cu dificultate de palee și glume. Pentru a înlesni îndepărtarea învelișului boabelor pentru consum se pare că se proceda la uscarea sau chiar prăjirea lor. Astfel, eliberarea boabelor se făcea cu ușurință. În plus prin prăjire ușoară se uscau bine boabele care apoi puteau fi păstrate în vase sau lăzi de chirpici fără să mucegăiască. Procedul se pare că era folosit și de gumelnițenii de la Ovčarovo⁴⁵. Modul în care se făcea uscarea (prăjirea) boabelor nu ne este cunoscut. La Poduri se pare că boabele erau, în cele mai multe cazuri⁴⁶, depozitate după separarea de înveliș.

*

În încheiere vom încerca să abordăm problema cerealelor de la Poduri dintr-un alt unghi de vedere. Este cunoscut faptul că între speciile aceluiaș gen există deosebiri ecologice, fiecare specie fiind adaptată anumitor condiții pedoclimatice. Din această cauză, nu ni se pare logic să fie cultivate, în acelaș perimetru, atât de multe specii și subspecii de grâu. În mod normal locuitorii precucutenieni de la Poduri ar fi trebuit să folosească una, maximum două specii de grâu, cele mai bine adaptate condițiilor pedoclimatice din zonă. Se știe însă și faptul că genul *Triticum* are o mare diversitate genetică și datorită plasticității sale fenotipice și genotipice are o mare adaptabilitate la condiții diverse de climă și sol⁴⁷, ceea ce a permis de altfel și răspîndirea sa pe un areal imens. Pentru cultivarea grâului deosebit de importante sînt caracteristicile solurilor, cele mai potrivite fiind cernoziomurile bogate în humus. În timp ce podzolurile și solurile podzolite sînt mai puțin favorabile⁴⁸.

⁴⁵ Z. Janușevič, *op. cit.*, p. 115.

⁴⁶ Doar în E_2/L_2 , se aflau și resturi de spiculețe de *T. dicoccum*, iar în E_3/L_3 , boabele erau lipite câte două în poziția din spiculeț (M. Cărciumaru, F. Moțah, *op. cit.*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 700—701) presupunîndu-se că erau cultivate în apropierea locuinței.

⁴⁷ Grîul — *monografie*, p. 18 și urm.

⁴⁸ *Ibidem*, *passim*.

*

Stațiunea arheologică Poduri — Dealul Ghindaru se află în depresiunea subcarpatică Tazlău la ieșirea riului Tazlăul Sărat din munți⁴⁹, pe terasa din dreapta riului⁵⁰. În zona stațiunii arheologice valea Tazlăului Sărat are o lărgime de aproximativ 3 km. Folosirea teraselor de pe stînga riului pentru agricultură, de către precucutenienii de pe Dealul Ghindaru, este puțin probabilă. Zona agricolă a așezării trebuie căutată pe o rază de maximum 5 km dar care, practic, se extindea în special spre vest de așezare, în timp ce spre sud și est distanța de exploatare se reducea la 2—3 km din cauza reliefului mai accidentat și a solului mai puțin fertil⁵¹.

În hiterlandul agricol exploatabil al așezării, care are o suprafață teoretică de circa 7800 ha, se pot deosebi două microzone: a) cu relief subcarpatic și b) lunca Tazlăului Sărat. Prima microzonă este caracterizată de înălțimi de 40—50 m cu puternice procese de pantă și areale frecvente de înmlăștiniri. Categoriile de soluri mai des întîlnite sînt cele silvestre podzolite și brun-cenușii, mai puțin favorabile pentru cultura grîului. Destul de frecvente sînt zonele cu alunecări, în special pe versanți, dar care par să se datoreze defrișărilor din ultimele decenii.

Cele mai potrivite soluri pentru cultura grîului și în general a cerealelor se găsesc în a doua microzonă în luncile și pe terasele inferioare ale Tazlăului Sărat și ale afluenților săi (Păltiniș și Valea Șoșii) sau ai pîriului Cernu. Aici au fost identificate soluri aluvionare în diferite stadii de humificare, precum și soluri aluvionale cernoziomice. În general solurile din probabila zonă agricolă a așezării precucuteniene sînt caracteristice dealurilor subcarpatice și zonei de munte și sînt mai puțin favorabile culturilor de grîu⁵².

Așa cum am arătat, comunitatea precucuteniană de la Poduri putea folosi terenuri cu o suprafață de aproximativ 7 800 ha. O bună parte dintre acestea erau, fără îndoială, împădurite. Terenurile aflate mai la îndemînă și care erau probabil cultivate sînt cele de pe terasa de luncă a Tazlăului Sărat⁵³, unde acum se obțin cele mai bune recolte de cereale ca și pe terasa înaltă de 27—32 m. Sectorul din apropierea ultimei terase, cu o lungime de peste 3 km și o lărgime de peste 4 km, are soluri profunde cu conținut bogat în humus, fiind potrivită pentru cul-

49 C. Brînduș, *Subcarpații Tazlăului*, București, 1971, p. 72 și urm.; M. Cărciumaru, F. Monah, *op. cit.*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 709.

50 Pentru amplasarea stațiunii vezi D. Monah et al., *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale*, XIV, 1980, p. 86.

51 Calculul teritoriului de exploatare al unei așezări cu economie agrară la M. Chisholm, *Rural Settlement and Land Use*, Londra, 1968, p. 45 și urm., apud Al. Bolomey, *Noi moduri de abordare a cercetării preistoriei*, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 624.

52 Datele asupra solurilor au fost obținute de la DRIFOT—Bacău.

53 Pedologul Gh. Lupașcu, care a efectuat analizele pedologice de la Poduri — Dealul Ghindaru, este de părere că în vremea comunității precucuteniene terasa de luncă a Tazlăului Sărat nu putea fi cultivată. Noi credem, dar va trebui să demonstrăm acest lucru, că unele porțiuni din terasa de luncă erau cultivate în mileniiile IV—III î.e.n.

tura cerealelor⁵⁴. Ambele microzone din apropierea aşezării favorizează bălțiri temporare care dăunează culturilor. Oricum condițiile pedoclimatice ale microzonelor discutate nu explică și nu justifică diversitatea speciilor de grâu descoperite aici.

*

Din punct de vedere agrobiologic semănarea mai multor specii în amestec nu este justificată. Una dintre specii, de obicei cea dominantă, prezintă în mod categoric avantaje sesizate de agricultor. În plus, cerințele ecologice ale diverselor specii fiind destul de diferite este normal ca, în timp, să ducă la eliminarea unora dintre ele sub acțiunea selecției artificiale înconștiente și a selecției naturale.

Revenind la tabelul nr. 1 cu frecvența speciilor *Triticum* și *Hordeum* vom observa câteva depozite ($E_{6, 8, 10}$ din L_{31}) care conțin cantități destul de importante de orz. Reflectă oare aceste depozite compoziția câmpurilor cultivate? Credem că nu, deoarece în alte cazuri ($E_{4, 9}$; $S_{1, 4}$) orzul are procentaje atât de ridicate încât poate fi, chiar după criteriile actuale, considerat pur. De fapt însămințarea unui amestec de grâu și orz nu este de loc recomandată. Orzul are o perioadă de vegetație cu 2—3 săptămâni mai scurtă decât grâul. În cazul semănării lor împreună niciuna dintre cele două cereale nu poate fi recoltată în condiții optime. Amestecarea celor două cereale se datorează probabil depozitării, pentru consum acest lucru nu avea importanță. Cît despre depozitele cu procente scăzute de grâu în orz se poate presupune că orzul a fost însămințat după grâu sau invers. Bineînțeles nu pot fi excluse, nici în aceste cazuri, amestecurile datorate depozitării. Supozițiile noastre sînt susținute de existența celor două depozite de grâu și orz cu puritate 100% (E_3 și E_9). În cazul însămințărilor în amestec intenționat existența acestor depozite nu ar putea fi explicată. Avem astfel dovada că agricultorii precutenieni de la Poduri știau să recunoască unele specii de grâu și de orz.

În sfîrșit va trebui să găsim explicația, de loc ușoară, a prezenței mai multor specii și subspecii de grâu. Am menționat că unele specii de grâu au bobul îmbrăcat în timp ce altele au bobul golaș, ele nefiind, în general, asociate în depozite. Un alt fapt ce trebuie remarcat, dintre cele trei specii de grâu *Triticum aestivum*, *T. dicoccum* și *T. monococcum*, pentru ultimele două se susține cultivarea lor în amestec. *T. dicoccum*, care are frecvență mai mare în depozitele de la Poduri și procentaje mai ridicate, este o specie care preferă clima caldă, săracă în precipitații, în timp ce *T. monococcum* se comportă bine la secetă, are o rezistență remarcabilă la temperaturi scăzute și se adaptează ușor solurilor sărace de munte. Ultima specie pare să fie mai potrivită pentru zona aflată la sud-vest de Dealul Ghindaru, spre regiunea muntoasă a Berzunților. Nu știm dacă cantitatea relativ importantă de *T. monococcum* (63,8%) din S_3 provine dintr-o zonă de munte. Schimbul sare-cereale nu poate fi exclus și a mai fost presupus pentru stațiunea de la Poduri⁵⁴.

54 Cf. D. Monah et al., op. cit., p. 99.

TABELUL 1

Nr. crt.	Specia	Locuință-depozit	L8				L31				L33				L44			
			E1	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10	E1	S1	S2	S3	S4
	Număr semințe	?	360	385	696	352	905	1200	447	907	244	?	55	1903	1957	1252	1901	
1	Triticum dicoccum	‰	80,1	—	—	—	—	93,8	63,5	88,3	9,5	—	—	83,6	0,2	2,5	25,2	0,7
2	T. monococcum	‰	—	—	—	—	—	3,5	5,0	5,3	0,6	—	—	—	0,1	—	63,8	0,1
3	T. aestivum	‰	7,5	89,1	97,1	100	3,8	2,4	0,1	0,2	58,6	—	—	—	0,1	91,5	0,7	5,2
4	T. compactum	‰	4,0	7,7	—	—	0,6	—	—	0,4	9,0	—	—	—	—	—	—	—
5	T. spelta	‰	—	—	—	—	—	—	—	2,6	—	—	—	—	—	—	—	—
6	T. cf. compactum	‰	—	—	2,6	—	—	—	0,4	—	—	—	—	—	—	0,5	—	0,7
7	T. cf. spelta	‰	—	—	—	—	—	—	2,8	—	—	—	—	—	0,2	1,5	2,7	—
8	T. cf. durum	‰	0,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	T. sp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77,7	10,9	—	—	—	—
10	Hordeum vulgare	‰	—	—	—	—	—	28,0	2,9	—	100	—	3,6	68,3	1,0	7,5	—	—
11	H. vulgare nudum	‰	—	—	—	—	95,6	—	—	—	19,7	—	—	—	30,6	3,2	—	92,2
12	H. sp.	‰	7,5	—	0,3	—	—	—	—	—	—	—	22,3	—	—	—	—	—
13	Rumex acetosella	‰	—	3,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,05	—	—	—
14	Rumex acetosa	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	0,9	—	—	—	—	—	—	—
15	Rumex crispus	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	1,4	—	—	—	—	—	—	—
16	Polygonum convolvulus	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	—	—	—
17	Polygonum cf. hydropiper	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,05	—	—	—
18	Polygonum sp.	‰	—	—	—	—	—	0,3	—	—	—	—	—	1,9	0,05	—	—	1,0
19	Vicia Cracca	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,07	—
20	Vicia sp.	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	—	—	—	—	—	—	—
21	Galium spurium	‰	—	—	—	—	—	—	—	—	1,4	—	—	—	—	—	—	—

Fig. 1. Compoziția depozitelor de cereale carbonizate de la Poduri — Dealul Ghindaru

Obținerea unei părți din cerealele pentru consumul comunității precucuteniene de la Poduri prin schimb cu sarea pare destul de plauzibilă.

Poate exagerăm încercând să găsim explicații pentru toate speciile și combinațiile de specii de grâu descoperite la Poduri, dar dorința noastră a fost să analizăm cât mai multe dintre ipotezele posibile, urmînd ca validarea lor să fie făcută de cercetările și descoperirile viitoare.

Procentajele scăzute de *Triticum compactum*, *T. spelta* și *T. cf. durum* pot avea o explicație mai complicată. Este acceptată teza că civilizația Precucuteni este rezultatul unui proces de sinteză, principalele ei componente fiind comunitățile Boian-Giulești — cu punct de plecare în Cîmpia Munteniei și comunitățile liniar-ceramice de origine central-europeană. Este posibil ca fiecare dintre comunitățile citate să fi cultivat anumite specii de grâu, iar faza Precucuteni III ar putea reprezenta încă un moment de căutare a speciei celei mai potrivite. Sperăm că ipoteza va fi verificată prin determinarea speciilor de grâu utilizate de comunitățile Boian și cele liniar-ceramice.

În încheiere ținem să subliniem concluzia la care am ajuns în urma analizei compoziției depozitelor de cereale precucuteniene de la Poduri. După părerea noastră cerealele din depozite sînt rezultatul recoltării mai multor ogoare, unele cereale provenind și din alte așezări. Cerealele, în special cele din L_{31} și L_{41} , erau probabil destinate consumului și nu constituiau rezerve pentru însămințat. Oricum, va trebui să așteptăm noi descoperiri în locuințele obișnuite ale așezării pentru verificarea ipotezelor formulate.

Cercetările arheobotanice, de la noi, sînt încă la început, astfel încît nu sîntem îngrijorați de faptul că nu am ajuns la concluzii mai clare. Sperăm că cercetările viitoare vor duce la o mai bună cunoaștere a plantelor cultivate în neo-eneolitic și a nivelului de dezvoltare agrotehnic.

OBSERVATIONS SUR LA COMPOSITION DES DÉPÔTS DE CÉRÉALES DE L'ÉTABLISSEMENT PRECUCUTENI III DE PODURI — DEALUL GHINDARU, DÉP. DE BACĂU

Résumé

Pendant les fouilles du tell énéolithique de Dealul Ghindaru on a découvert plusieurs dépôts de céréales carbonisées. Les quantités les plus grandes ont été trouvées au niveau Precucuteni III — classique. Dans quatre habitations il y avait 16 dépôts de céréales carbonisées. On a examiné et déterminé plus de 17.000 semences; les résultats sont publiés ou en train d'être publiés.

À la suite de l'étude sur les céréales de l'établissement Precucuteni III de Dealul Ghindaru, on a établi la présence, parfois dans le même dépôt, de trois espèces (avec sous-espèces et variétés) appartenant au genre *Triticum*. On a déterminé aussi la présence de deux espèces de genre *Hordeum* et de quelques semences de mauvaises herbes. Dès le début, il faut remarquer le grand nombre d'espèces, sous-espèces et variétés de blé et orge (voir le tableau no. 1) trouvées dans les dépôts de céréales de Poduri.

Les auteurs discutent la composition de certains dépôts de céréales datés au néo-énéolithique de l'Europe, mais aussi des époques plus récentes. On constate, parfois, des mixtures des espèces de blé et d'orge, mais aussi des échantillons purs. Puis, on présente la situation pédoclimatique de la zone agricole de l'établissement

de Dealul Ghindaru. À la suite d'une analyse complexe, les auteurs tirent la conclusion que, de point de vue agrobiologique, l'ensemencement de plusieurs espèces en mélange n'est pas justifié. Compte tenu du fait que les exigences écologiques de divers espèces sont assez différentes, il est tout à fait naturel que, dans le temps, certaines d'entre elles soient éliminées par l'action de la sélection naturelle et artificielle.

Quant aux dépôts qui contiennent des mixtures de blé et d'orge, les auteurs considèrent que ceux-ci ne reflètent pas la composition des champs cultivés. L'argument principal c'est les périodes de végétation différentes de deux céréales. Dans le cas de leur ensemencement simultané, aucune de deux espèces ne pouvait pas être récoltée dans des conditions optimales. Le mélange du blé avec l'orge est du, probablement, au dépôt. Quant aux pourcentages faibles de blé en orge (ou d'orge en blé), on peut supposer que l'orge a été ensencé après le blé. Nos suppositions sont soutenues par l'existence de deux dépôts de blé et d'orge avec une pureté de 100%. Dans le cas des ensemencements de type mélange intentionnel, l'existence de ces dépôts ne pouvait pas être expliquée.

On peut accepter la culture en mélange des espèces *Triticum dicoccum* et *T. monococcum*, toutes les deux étant des espèces au grain vêtu. Des ensemencements de ce type se pratiquaient aussi dans le XX-ème s. en Roumanie et dans d'autres pays (France, URSS).

La présence d'un grand nombre d'espèces, sous-espèces et variétés de blé dans l'établissement de Poduri peut être expliquée aussi par le troque du sel pour céréales. Tous les dépôts de céréales découverts dans l'établissement Precucuteni III de Poduri semblent être destinés pour la consommation et ils ne constituaient pas des réserves pour l'ensemencement.

(traduit par Marius ALEXIANU)

STUDIUL MATERIALULUI FAUNISTIC PROVENIT DIN AȘEZAREA DE LA IZVOARE — PIATRA NEAMȚ, ZONA B, APARTINÎND SEC. II-III E.N.

de SERGIU HAIMOVICI

I

Studii cu privire la paleofauna provenită din așezări ale dacilor liberi, de pe teritoriul Moldovei sînt deocamdată puține, cunoscîndu-se o lucrare privitoare la materialul osteologic de la Drăgești (jud. Vaslui) ¹ cit și date, deocamdată inedite, cu privire la fauna descoperită în urma săpăturilor executate de Gh. Bichir în așezările (Varnița și Siliște) de la Poiana Dulcești ².

Stațiunea de la Izvoare este binecunoscută arheologilor dat fiind faptul că aici a fost pus în evidență un bogat material precucutenian. Ea se află situată la circa 7—8 km spre est de Piatra Neamț pe o terasă de confluență a Bistriței cu afluentul său Cracăul, din punct de vedere geomorfologic făcînd parte din Subcarpații Moldovei, depresiunea Cracău-Bistrița, altitudinea absolută în jurul ei fiind de aproximativ 350 m ³. În apropiere nu există actualmente masive forestiere.

Săpăturile în așezarea dacilor liberi de la Izvoare au fost executate de arheologii V. Spinei și M. Alexianu care au avut amabilitatea de a-mi oferi pentru studiu materialul osteologic descoperit în anul 1984.

II

Resturile faunistice studiate nu sînt deloc abundente, ele fiind în cantitate de abia 327 fragmente osoase. Pentru un număr de 278 s-a putut stabili o diagnoză specifică, constatîndu-se totodată că toate aparțin mamiferelor. Tot aceluiași grup îi aparțin însă și cele 49 resturi care, fiind foarte fragmentare și nesemnificative morfologic, nu s-au pretat pentru a fi atribuite unei specii sau alteia și le-am considerat ca „nedeterminabile”. Avînd în vedere întregul material osteologic trebuie să remarcăm că, în totalitatea sa, el apare relativ puternic fragmentat, neexistînd

1 S. Haimovici, *Acta Moldaviae Meridionalis*, 3—4, 1981—82, p. 57—65.

2 Gh. Bichir a predat materialul faunistic lui S. Haimovici care l-a prelucrat, oferîndu-i un studiu preliminar din care Gh. Bichir a extras unele date pe care le-a publicat în lucrarea sa *Cultura carpică*, București, 1973, la p. 47.

3 I. Bojoi, I. Ichim, *Județul Neamț*, București, 1974.

aproape nici o piesă mai completă sau întreagă, excepție făcând doar unele astragale, calcaneu și falange, care, dată fiind caracteristica lor masivă, se păstrează mai bine și totodată asupra lor, întrucît nu sînt acoperite de mușchi, nu s-au executat operațiuni de tranșare care le-ar fi putut sfărîma; de asemenea materialul este reprezentat, mai ales la speciile ce prezintă mai multe resturi, prin toate porțiunile scheletului. Toate acestea arată clar că sîntem în fața unor deșeuri menajere, asupra cărora nu s-a făcut de către om, în mod deliberat, vreo selecțiune probabilă, caracteristicile acestor resturi de bucătărie ale locuitorilor așezării putînd astfel servi pentru stabilirea unor particularități ale vieții materiale ale dacilor liberi.

Materialul osos determinat aparține la cinci specii de mamifere domestice: taurinele (*Bos taurus*), porcinele (*Sus scrofa domesticus*), avinele (*Ovis aries*), calul (*Equus caballus*), ciinele (*Canis familiaris*), la care se mai adaugă și alte patru de mamifere sălbatice: cerbul (*Cervus elaphus*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), mistrețul (*Sus scrofa ferus*) și ursul (*Ursus arctos*), acestea însă cu resturi foarte puține.

a) Mamiferele domestice

Taurinele reprezintă specia cea mai abundant reprezentată, ei revenindu-i jumătate din întregul material determinat. Datorită acestui fapt au fost găsite resturi de la toate părțile scheletului, dar din păcate nici un rest mai semnificativ de craniu și nici oase lungi întregi. Totuși prelucrarea somatoscopică și biometrică ne evidențiază unele caracteristici care merită a fi menționate.

Tabelul nr. 1

MĂSURĂTORI EXECUTATE PE RESTURI DE BOS TAURUS (în mm)

Osul	Dimensiuni	Nr.	Variab.	Media
Corn	Circonf. la bază	3	162—200	179,00
	Diam. mare al bazei	3	54—70	61,00
	Diam. mic al bazei	3	42—56	48,00
Maxilar inferior	Lung. molari	1	84	—
	Lung. M3	3	32—36	33,33
Humerus	Lărg. epif. infer.	3	74—90	80,33
	Lărg. trocleii infer.	4	65—81	71,25
	Lărg. epif. super.	5	67—77	73,20
Radius	Lărg. supr. artic. super.	6	63—80	70,50
	Lărg. epif. infer.	1	69	—
	Lărg. epif. infer.	2	57; 63	—
Tibia	Lărg. supr. artic. infer.	2	52; 57	—
Calcaneu	Lung. maximă	3	117—140	126,33
Astragal	Lung. maximă	7	55—70	60,85
	Lărg. trocleii infer.	7	34—44	37,28
Metacarp	Lărg. epif. super.	1	(63)	—
Metatars	Lărg. epif. super.	3	48—52	51,00
	Lărg. epif. infer.	4	41—63	56,50

Din cele patru procese cornuale existente, toate aparținând cu cea mai mare probabilitate unor femele, trei au putut și măsurate. Ele se încadrează, ca medie, în dimensiunile așa-zisului tip *brachyceros*, dar unul dintre ele ajunge peste limita inferioară de variație a tipului *primigenius*, încât nu putem considera că coarnele vitelor de la Izvoare erau cu totul gracile (mai ales dacă avem în vedere că ele provin de la femele). Din parcurgerea măsurătorilor executate pe oasele extremităților, cât și din evaluarea somatoscopică a fragmentelor putem spune că, în general, taurinele erau de talie mică, cel mult mijlocie, așa cum am considerat și pentru așezarea de la Drăgești⁴. Totuși un humerus, cu lărgimea epifizei inferioare de 90 mm și chiar un radius, cu lărgimea suprafeței articulare superioare de 80 mm, nu mai pot aparține unor indivizi de talie mică și fac notă oarecum discordantă cu restul materialului. Ar reprezenta aceste fragmente resturile unor vite pe care le-am considera oarecum ca alogene, adică aduse de peste munți, din provincia Dacia, unde Roma introdusese taurine de talie mai mare⁵ (vite de un tip ameliorat), așa cum a făcut peste tot unde și-a întins stăpînirea? Supoziția trebuie verificată pe materialul osteologic provenit din alte așezări carpice subcarpatice, iar dacă ea s-ar adeveri, ar arăta clar influența multiplă a imperiului asupra dacilor de dincolo de granița provinciei.

Pe resturile de maxilare cu dinți se poate evidenția vârsta de sacrificare a taurinelor. Astfel, din 14 indivizi la care ea a putut fi destul de bine precizată se poate constata că doar doi sînt tineri, avînd în jur de un an, trei ar fi adulți, fiind sacrificați cam la doi ani, iar ceilalți ar întrece această vîrstă mergînd pînă la 7—8—9 ani, negăsindu-se indivizi cu dentiția foarte puternic erodată; deci sacrificarea cornutelor mari se făcea cu precădere după atingerea maturității în plin optim de exploatare economică.

Porcinele au resturi mult mai puține decît cornutele mari și, luînd în considerație și talia lor, este evident că ele se situează mult înapoia taurinelor. Materialul osteologic provenit de la porc apare foarte fragmentar încît s-au putut executa puține măsurători.

Tabelul nr. 2

MĂSURĂTORI EXECUTATE PE RESTURI DE *SUS SCROFA DOMESTICUS*
(în mm)

Categoria de oase	Dimensiuni	Valoarea
Maxilar inferior	Lung. simfizei	64 ; 70
	Lung. M3	31
Humerus	Lărg. epif. infer.	35 ; 36
	Lărg. trocleii infer.	28 ; 28
Radius	Lărg. epif. super.	31
Coxal	Diam. acetabular	31 ; 31
Tibia	Lărg. epif. infer.	26

⁴ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 60.

⁵ M. Șt. Udrescu, *Rev. MuzMon* 9—10, 1979, p. 104—108; idem 8, 1985, p. 66—71.

Pe baza datelor biometrice cît și din punct de vedere somatoscopic se poate constata existența unui porc de talie mică, cu caractere primitive, avînd botul alungit, iar dimorfismul sexual nu prea puternic pronunțat.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare, se poate constata că, din 8 indivizi pentru care aceasta a putut fi stabilită, abia doi au aproape un an, patru se apropie de doi ani, deci de maturitate, iar alți doi prezintă M_3 ușor erodat, ajungînd astfel să aibă în jur de trei ani ; din cei patru indivizi maturi, după canini, se constată că trei sînt de sex femel, iar unul este mascul. Este interesant că la această specie, crescută exclusiv ca furnizoare de carne și grăsime, sacrificarea se făcea cu precădere abia la maturitate sau chiar mai tîrziu ; faptul arată încă odată primitivitatea tipului crescut de locuitorii așezării, tip caracterizat printr-o creștere lentă, încît talia optimă pentru sacrificare se atingea la o vîrstă relativ înaintată și nu la cîteva luni sau un an, ca la rasele actuale ameliorate.

Ovinele sînt în număr mai mic decît porcinele, arătînd rolul scăzut jucat de cornutele mici în economia locuitorilor de la Izvoare. Deși nu am evidențiat resturi aparținînd caprinelor, este posibil ca și acestea să fi fost crescute în așezarea carpică, dar în raport de ovine numărul lor este cu totul infim.

S-au executat următoarele măsurători (în mm) pe oase fragmentare de *Ovis* : un omoplat cu lungimea capului articular de 33 ; un humerus cu lărgimea epifizei inferioare de 33 ; un coxal cu diametrul acetabular de 27, și un metacarp cu lărgimea epifizei superioare de 26 ; trei fragmente de tibie cu lărgimea epifizei inferioare de 27, 28 și 32 au diagnoza generică neprecizată. Este greu astfel, atît somatoscopic cît și biometric, să dăm o caracterizare a cornutelor mici, din cauza penuriei datelor.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare, fragmentele de maxilare cu dinți (după care se știe că nu se poate preciza diagnoza generică) apar mai bine reprezentate încît, avînd în vedere aceste resturi osoase, putem răspunde satisfăcător la întrebare. Există un exemplar de peste șase luni, alți doi indivizi cam de doi ani și încă trei cu o vîrstă de 3—4 ani ; așadar sacrificarea ovicaprinelor se executa cu precădere după ajungerea la maturitate, în plin optim de exploatare economică.

Calul prezintă resturi relativ puține, dar trebuie menționat că ele sînt tot atît de fragmentare ca ale celorlalte specii enumerate pînă acum, încît este aproape sigur că era folosit și în alimentație și dat fiind talia sa specifică mare, rolul său ca furnizor de carne nu era deloc neglijabil. S-au executat unele măsurători care, alături de caractere somatoscopice, dau unele precizări cu privire la calul populației carpice de la Izvoare.

Tabelul nr. 3

MĂSURĂTORI EXECUTATE PE RESTURI DE *EQUUS CABALLUS* (în mm)

Categoria de oase	Dimensiuni	Valoarea
Omoplat	Lung. supr. artic.	53
Humerus	Lărg. epif. infer.	(77)
	Lărg. trocleii infer.	72
	Lărg. epif. super.	73
Radius	Lărg. supr. artic. super.	68
	Lung. (înălț.) max.	53, 57

Categoria de oase	Dimensiuni	Valoarea	
Astragal	Lărg. maximă	55	58
	Lărg. fațetei artic. dist.	49	50
Falanga I	Lung. maximă	83	91
	Lărg. epif. super.	—	59
	Lărg. min. diaf.	31	36

Apare aproape cert faptul că existau cai de talie mai mare, în număr relativ mic, cât și mai mărunți, mai abundenți însă. Este deocamdată greu de precizat dacă sîntem în fața a două tipuri de cai, cei de elită și cei obișnuți, de duzină, așa cum am găsit la daco-geții din perioada La Tène⁶. Precizăm că la Drăgești existau cai a căror talie depășea 1,40 m⁷, dar pentru a fi siguri că pe actualul teritoriu al Moldovei carpii au moștenit tipurile de cai cunoscute pe acele meleaguri în La Tène, mai trebuie întreprinse cercetări și asupra faunei altor așezări carpice din sec. II—III e.n.

Cu privire la vîrsta de sacrificare, putem spune că pentru patru indivizi, după dentiția jugală, am găsit un exemplar de circa doi ani și alți trei cu dinții definitivi avînd diferite grade de eroziune, mergînd probabil de la 5—6 la vreo 15 ani, deci majoritatea erau sacrificați, abia în perioada de optimum de exploatare economică.

Ciinele, specie fără vreo importanță economică directă, este reprezentat în materialul nostru printr-un fragment de cubitus aparținînd unui individ matur; el pare a fi de talie relativ mică.

b) Mamiferele sălbatice

Cerbul este specia de mamifere sălbatice cea mai frecventă, ei aparținîndu-i patru resturi: un fragment mic de corn, un rest de radius cu epifiza inferioară deteriorată, avînd lărgimea de 65 mm, o falangă I cu lung. max. 59 mm și lărg. epif. super. 22 mm și o falangă II cu lung. max. de 43 mm și lărg. epif. super. de 21 mm. Prezența, pe lîngă așchia de corn, a unor oase ale membrilor (mai cu seamă fragmentul de radius) arată cu precizie că unul sau chiar ambii indivizi ai acestei specii au fost doborîți, adică vînați.

Căpriorul are un singur rest, un fragment de coxal, arătînd astfel că individul a fost precis doborît.

Mistrețul este reprezentat printr-un fragment de humerus cu lărgimea epifizei inferioare de 58 mm și cea a trocleii respective de 44 mm.

Ursul are un rest de cubitus, care provine de la un individ de talie foarte mare, probabil un mascul.

Menționăm că printre resturile de taurine s-a găsit și o falangă II, deteriorată, care are o lungime de aproximativ 56 mm (alte măsurători

6 S. Haimovici, *Symposia thracologica*, 4, 1986, p. 75.

7 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 62.

nu s-au putut executa); mărimea și masivitatea ei ridică problema dacă nu cumva aceasta provine de la un *Bos primigenius* (bourul), ridicând numărul speciilor sălbatice determinate la cinci.

III

Considerind frecvența speciilor de mamifere descoperite în așezarea carpică de la Izvoare (vezi tabelul nr. 4), particularitățile lor somatoscopice și biometrice, vîrsta de sacrificare, putem deduce care erau ocupațiile locuitorilor din așezare cît și alte caracteristici ale vieții materiale ale acestora. Speciile sălbatice pot aduce, prin cunoașterea ecologiei lor, date asupra mediului ambiant.

Se poate constata că o ocupație principală era reprezentată de creșterea animalelor.

Dintre acestea primul loc este ocupat de taurine ce erau folosite mai întîi în scopuri utilitare (probabil că, predominînd femelele, mai cu seamă ca producătoare de lapte) și abia în al doilea rînd ca furnizoare de carne.

Tabelul nr. 4

FRECVENȚA SPECIILOR (ÎN FRAGMENTE ȘI INDIVIZI PREZUMĂȚI)
REZULTATĂ ÎN URMA STUDIULUI MATERIALULUI OSOS PROVENIT
DIN AȘEZAREA DE LA IZVOARE

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	179	64,38	19	44,18
<i>Sus scrofa domesticus</i>	44	15,83	8	18,60
<i>Ovis aries</i> et <i>Capra hircus</i>	28	10,08	6	13,95
<i>Equus caballus</i>	19	6,84	4	9,30
<i>Canis familiaris</i>	1	0,36	1	2,33
<i>Cervus elaphus</i>	4	1,43	2	4,65
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,36	1	2,33
<i>Sus scrofa ferus</i>	1	0,36	1	2,33
<i>Ursus arctos</i>	1	0,36	1	2,33
Total	278		43	

Se remarcă faptul că necesitățile de proteine animale erau satisfăcute în cea mai mare parte prin sacrificarea taurinelor, adăugîndu-se totodată și laptele de vacă cît și derivatele acestuia furnizate tot de către aceeași specie.

Porcinele au o frecvență mult mai joasă concomitent cu o talie specifică mai mică decît aceea a taurinelor. Ponderea lor în acoperirea necesităților de hrană animală pentru populația umană din așezare era astfel cu mult mai mică decît aceea a cornutelor mari.

Cornutele mici folosite în scopuri utilitare (probabil pînă și laptele) deveneau în mod secundar după sacrificare și furnizoare de carne, dar rolul lor în această privință era cu totul secundar, dată fiind frecvența lor joasă și talia specifică mică.

Calul, animal de talie mare, servea cu precădere pentru scopuri utilitare, dar nu trebuie neglijat nici aportul său în acoperirea unei părți a proteinelor animale necesare populației umane, parte care pare să fi fost mai mare decât aceea adusă de către ovicaprine.

Remarcăm că taurinele, porcinele, probabil și ovinele erau reprezentate prin tipuri cu caracter primitiv, de talie, în general, joasă, cu eficiență economică scăzută.

Vînătoarea, deși putem spune că era o ocupație oarecum conturată, juca un rol cu totul infim în acoperirea necesităților de hrană animală a populației umane, ea fiind, avînd în vedere speciile sălbatice găsite, o vînătoare de tip alimentar.

Trebuie arătat că concluziile referitoare la ocupațiile locuitorilor din așezarea carpică de la Izvoare cît și la ponderea diverselor specii domestice în economia lor se conjugă aproape perfect cu cele găsite de noi în urma studiului paleofaunei atît din stațiunea de la Drăgești⁸ cît și în cele două așezări de la Poiana Dulcești⁹.

Speciile de mamifere sălbatice evidențiate, cu precădere ursul, dar și cerbul și mistrețul, fac parte din gruparea ecologică a animalelor de pădure, încît este bine să amintim și faptul că în jurul așezării carpice de la Izvoare se găseau în sec. II—III e.n., întinse masive forestiere.

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL FAUNIQUE PROVENU DE L'ÉTABLISSEMENT DE IZVOARE (PIATRA NEAMȚ) DATÉ PENDANT LES II—III SIÈCLES d. n. è.

R é s u m é

On étudie les restes paléofauniques appartenant à une station des daces libres. On a déterminé 278 restes osseux provenant de 9 espèces de mammifères. On fait une étude somatoscopique et biométrique (voir les tableaux 1—3) et on établit la fréquence de chaque espèce (tableau 4).

L'élevage était une occupation principale, ayant premièrement des buts utilitaires et secondairement les animaux domestiques étaient employés comme source de viande. Au point de vue de la fréquence, la première place est occupée par les taurins, suivis par les porcins, les ovins et le cheval. La chasse avait une importance économique insignifiante et un but alimentaire.

⁸ S. Haimovici, *op. cit.*

⁹ Vezi nota 2.

Fig. 1. *Bos taurus* — corn ;

Fig. 2. *Bos taurus* — fragment de humerus, la stînga individ de talie mică, la dreapta individ de talie mare.

Fig. 1. *Bos taurus* — corne.

Fig. 2. *Bos taurus* — humerus fragmentaires, à gauche individu de petite taille, à droite individu de grande taille.

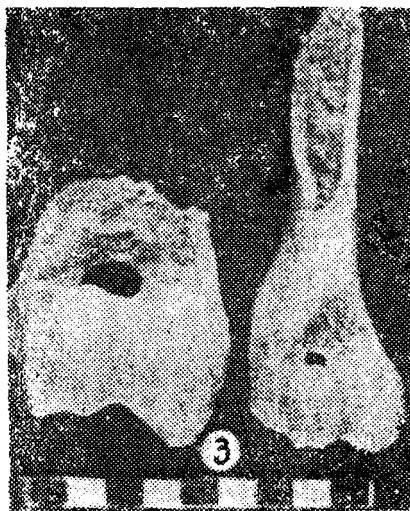

Fig. 3. *Sus scrofa* — humerusuri fragmentare, la stînga de mistreț, la dreapta de porc.

Fig. 4. *Cervus elaphus* — radius fragmentar.

Fig. 5. *Ursus arctos* — cubitus fragmentar.

Fig. 3. *Sus scrofa* — humerus, à gauche de sanglier, à droite de porc.

Fig. 4. *Cervus elaphus* — radius fragmentaire.

Fig. 5. *Ursus arctos* — cubitus fragmentaire.

STUDIUL MATERIALULUI PALEOFAUNISTIC DESCOPERIT ÎN AȘEZĂRILE DE LA MĂLEȘTI ȘI VĂRĂRIE (SAT BORNIȘ, COMUNA DRAGOMIREȘTI, JUD. NEAMȚ) DIN SEC. VI—IX E.N.,

de SERGIU HAIMOVICI

I

În ceea ce privește populația românească străveche, ce a locuit în zona precarpatică a Moldovei în a doua jumătate a mileniului I e.n., avem deocamdată destul de puține date, izvoarele scrise, în această privință, fiind extrem de deficitare. Săpăturile arheologice au început să pună în evidență caracteristicile social economice ale acesteia, trăsături care pot fi mai bine conturate și de studiile paleofaunistice. Iată de ce ne-am concentrat și noi atenția în prelucrarea materialului osteologic rezultat din săpături, care sperăm, va furniza și el unele date importante în această privință.

Cele două așezări menționate sînt situate, una lingă alta, în zona precarpatică a județului Neamț, în bazinul riului Valea Mare, afluent al Moldovei; în jur există dealuri de peste 300 m, în parte acoperite și astăzi de păduri de foioase.

Materialul osteologic provine din locuințe (bordeie) deci din complexe închise și într-o foarte mică măsură direct din șanțuri¹. Fragmentarea sa arată clar că el reprezintă resturile menajere ale populației respective. Întrucît am avut la dispoziție complexe închise am făcut determinările și am stabilit cantitatea de resturi și numărul de indivizi prezumați pentru fiecare specie, mai întii pentru fiecare locuință în parte, sumîndu-le abia apoi pe așezări. Nu credem că există particularități demne de luat în seamă pentru unul sau altul din complexele închise, ca și, în mare, nici deosebiri esențiale de la o așezare la alta, așa cum va apare de altfel și în tabelele de frecvență. De aceea noi vom considera materialul în totalitatea sa și acolo unde va fi cazul vom face unele referiri mai detaliate, care eventual vor putea fi semnificative pentru arheologi. Datele rezultate din studiul de față, le vom compara cu acelea pe care le avem la dispoziție din lucrări anterioare, referitoare la fauna din așezarea de la

¹ Săpăturile de la Mălești au fost executate de către Rodica Popovici, iar cele de la Vărărie de către Silvia Teodor, D. Teodor și Rodica Popovici. Datarea materialului a fost făcută de către arheologii ce au executat săpăturile. Mulțumim colegilor citați pentru faptul că ne-au încredințat pentru studiu resturile faunistice.

Izvoare—Bahna tot din sec. VI—IX, situată lângă riul Siret, la jumătatea distanței dintre orașele Roman și Bacău², cea de la Udești—Suceava din sec. VII e.n.,³ cea din sec. VII—VIII de la Lozna—Străteni, din NV județului Botoșani⁴ și studiul de sinteză privind fauna din așezări din sec. VIII—XII din sud-estul României⁵.

II

Materialul osos avut la dispoziție din cele două așezări nu este deloc abundent, dar credem că totuși destul, pentru ca rezultatele reieșite din studiul său să nu apară aleatorii.

Astfel la Mălești au fost determinate 166 fragmente, care ar aparține la 36 indivizi. După cum apare în tabelul I au fost evidențiate șase specii de animale domestice: găina domestică, taurinele, porcinele, ovicaprinele (oaia și capra) și calul cît și, cu un mare grad de probabilitate, o specie sălbatică și anume ursul.

Tabelul nr. 1

FRĂCȚIUNEA PE SPECII (ÎN FRAGMENTE ȘI INDIVIZI PREZUMAȚI)
A RESTURILOR GĂSITE ÎN AȘEZAREA DE LA MĂLEȘTI

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
Gallus domesticus	1	0,60	1	2,77
Bos taurus	82	49,40	12	33,34
Sus scrofa domest.	59	35,54	13	36,12
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	18	10,84	7	19,45
Equus caballus	5	3,02	2	5,55
Ursus arctos	1	0,60	1	2,77
Total	166		36	

La Vărărie, numărul de resturi este mai mic de doar 86 fragmente, ce ar aparține la 32 indivizi prezumați, speciile sînt însă mai numeroase și anume opt domestice, adică două specii de păsări — găina și gîsca domestică — și cele șase specii obișnuite de mamifere: taurinele, porcinele, ovicaprinele (oaia și capra), calul, cîinele, cît și două sălbatice: cerbul și căpriorul. (vezi tabelul II).

2 S. Haimovici, *Studiul materialului faunistic din așezările de la Cîrligi—Filipești (secolele II—V e.n.) și Izvoare—Bahna (secolele VI—IX e.n.), Carpica*, XVI, 1984, p. 95—99.

3 Idem, *Studiul paleofaunei din așezarea prefeudală de la Udești (județul Suceava), Suceava, Anuarul muzeului județean*, IX, 1982., p. 497—504.

4 Idem, *Studiul resturilor paleofaunistice din așezarea de la Lozna—Străteni, datînd din sec. VII—VIII e.n., Hierasus* (sub tipar).

5 Idem, *Studiul resturilor mamiferelor domestice, descoperite în așezările din secolele VIII—XII, situate în sud-estul României*, SCIVA, t. 35, 4, 1984, p. 311—319.

Tabelul nr. 2

FRECVENȚA PE SPECII (FRAGMENTE ȘI INDIVIZI PREZUMAȚI)
A RESTURILOR GĂSITE ÎN AȘEZAREA DE LA VĂRĂRIE

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	‰	nr. abs.	‰
<i>Gallus domesticus</i>	3	3,48	1	3,13
<i>Anser domesticus</i>	2	2,33	2	6,24
<i>Bos taurus</i>	32	37,20	9	28,12
<i>Sus scrofa domest.</i>	35	40,70	11	34,37
Ovicaprinae (<i>Ovis et Capra</i>)	8	9,30	5	15,62
<i>Equus caballus</i>	1	1,17	1	3,13
<i>Canis familiaris</i>	1	1,17	1	3,13
<i>Cervus elaphus</i>	3	3,48	1	3,13
<i>Capreolus capreolus</i>	1	1,17	1	3,13
Total	86		32	

Mamiferele sălbatice

Cervus elaphus. Cerbul reprezintă cervideul cel mai frecvent el fiind reprezentat prin trei resturi : un fragment din epifiza superioară a unui metacarp, un astragal (lungimea maximă = 54 mm, lărgimea troclei inferioare = 34 mm) și un rest cu epifiza inferioară a metatarsului (lărgimea maximă = 44 mm) toate aparținând probabil aceluiaș individ, cel puțin adult, poate femel, provenind din locuința 6 din așezarea de la Vărărie.

Capreolus capreolus, celălalt cervideu găsit de asemenea în locuința 6 din așezarea de la Vărărie are doar un singur rest, un corn aproape întreg, cu perlajul puternic, arătând astfel că provine de la un mascul matur, în plină vigoare. Piesa reprezintă însă un corn lepădat, adunat deci de către locuitorii stațiunii, indicind doar că în jurul acesteia se găseau câpriori.

Ursus arctos. Specia pare a fi reprezentată printr-un rest din treimea inferioară a unei diafize de humerus ; diagnoza rămâne însă cu totul imprecisă, dar dacă ea este exactă, fragmentarea atât de înaintată a resturilor acestei specii de carnivore nu trebuie să surprindă, întrucât se știe că ursul era folosit în alimentație.

Animale domestice

Păsările.

Păsările sînt reprezentate prin puține resturi provenind de la găina și gîsca domestică.

Gallus domesticus are în total puține piese, trei găsite în așezarea de la Vărărie (toate descoperite în locuința 5) și una provenind de la Mălești, din locuința 9, fiind reprezentată printr-un humerus întreg. Puținele măsurători mai semnificative (coracoid — lungimea maximă ==

54 mm și humerus — lungimea maximă = 65 mm), arată o găină gracilă, de talie mică, asemenea cu aceea găsită de noi la Udești și Lozna și care este de asemenea caracteristică în așezările feudale timpurii din Europa centrală.

Anser domesticus. Gîsca are două resturi, ambele găsite în locuințe din așezarea de la Vărărie: un fragment de tarsometatars are lărgimea epifizei inferioară de 22 mm. Specia este menționată acum, pentru prima oară, în stațiuni din a doua jumătate a mil. I e.n. de pe teritoriul țării noastre.

Mamiferele domestice

Materialul osteologic cel mai abundent aparține acestei grupări, arătînd de la început rolul preponderent jucat de ea în economia locuitorilor celor două așezări.

Bos taurus. Taurinele prezintă resturi în cantitate mare și cu toate că sînt întrecute de porcine, ca număr de indivizi și chiar prin fragmentele osoase, ocupă, dat fiind talia lor specifică, primul loc, în ambele așezări. Materialul foarte fragmentar, lipsa resturilor de coarne, ne face să nu putem da aproape nici o caracteristică morfologică a acestei specii; un mic fragment de craniu, păstrînd zona frontoparietală, găsit în locuința 16 din așezarea de la Mălești, ne evidențiază o linie intercornuală convexă, caracter atribuit tipului *brachyceros*, care de altfel a fost găsit și în celelalte stațiuni a căror faună a fost studiată de noi și care este caracteristic, în general, epocii feudalismului timpuriu din Europa centrală și estică⁶. Puținele măsurători ce s-au putut executa pe oasele membrilor pun în evidență un material relativ heterogen în ceea ce privește dimensiunile (astfel lărgimea opifizei inferioare la tibia este la trei exemplare de 55, 58 și 64 mm) fenomen de altfel caracteristic raselor primitive neameliorate dar, în mare, putem spune, că cornutele mari din așezările studiate erau relativ mărunte. Acest lucru apare evident dacă considerăm înălțimea la greabăn calculată după un metatars întreg (lungimea 212 mm, lărgimea epifizei superioare 45 mm, lărgimea epifizei inferioare 52 mm, lărgimea minimă a diafizei 24 mm), atribuie unei femele, înălțimea care este de 113,5 cm. O asemenea talie este aproape egală cu media găsită la noi în celelalte stațiuni din care am studiat paleofauna și în general cu situația evidențiată la aceea epocă în toată Europa.⁷

Considerînd mai ales apariția diversilor dinți jugali definitivi gradul lor de eroziune, dar și momentul închiderii discului de creștere la metafizele oaselor lungi se poate preciza vîrsta sacrificării exemplarelor de *Bos taurus*. Astfel din 19 exemplare pentru care s-a putut face acest lucru, 12 (63%) sînt adulte și mature adică peste 2 ani, dar dintre ele doar unul singur apare relativ bătrîn (cam 8—10 ani), cinci (26%) abia devin adulte — adică au în jur de 2 ani — și doar două (10,5%) sînt tinere, dar nu sub un an. Este clar deci că taurinele erau ținute mai cu

6 Vezi lucrările de la notele 1—5 și S. Bokonyi, *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*, Budapesta, 1974, p. 134—137.

7 A se considera lucrările de la nota 6.

seamă pentru scopuri utilitare (se pare că predominau femelele în cadrul cirezilor, deci mai degrabă pentru lapte decât pentru muncă), sacrificarea executându-se totuși în plin optim de exploatare economică, neașteptându-se îmbătrânirea pentru a se folosi carnea lor.

Sus acrofa domesticus. Porcinele se plasează pe locul al doilea având în vedere faptul că un taurin este, în medie, de trei sau patru ori mai voluminos decât un porc. Materialul atribuit speciei apare foarte fragmentar, dar se poate constata că porcinele erau reprezentate printr-un tip cu caracteristici primitive, cu botul prelung (simfiza mandibulei este la un exemplar mascul de 73 mm și la unul femel de 69 mm) cu dimorfismul sexual relativ șters, dar totuși de talie oarecum masivă, asemănător astfel cu porcii din celelalte stațiuni a căror faună a fost studiată de noi⁸, arătând deci că și în jurul așezărilor de la Mălești și Vârâre existau atunci condiții mediale foarte propice pentru creșterea porcinelor.

Considerând, după criteriile arătate mai sus la taurine, momentul sacrificării indivizilor, se poate constata că din 20 exemplare abia patru (20%) au dentiția jugală definitivă completă, deci trec de doi ani (dar nici unul nu depășește 3 ani) și 16 (80%) nu au atins încă această vîrstă; dintre aceștia 16, considerați ca nematuri, doar cinci au sub un an (doi dintre ei fiind purcei de lapte, sub 2—3 luni), ceilalți 11 avînd de acum vîrsta cînd se pot deja reproduce, fiind astfel adulți. Am arătat de mai multe ori motivația pentru care majoritatea porcilor sacrificați aveau în aceea epocă vîrsta peste unul sau chiar doi ani⁹, fenomen care acum pare cu totul ieșit din comun.

Ovicaprinae (Ovis și Capra). Cornutele mici au resturi mult mai puține decât taurinele și porcinele și luînd în considerație totodată talia lor, este clar că aveau o importanță economică mult mai mică decât celelalte două specii. Se știe că este greu, mai ales pe resturi osoase fragmentare, de a stabili o diagnoză diferențială între genurile *Ovis* și *Capra*. Se constată însă că în ambele așezări erau crescute atît ovine cît și caprine, fără a putea răspunde (dat fiind cantitatea mică de material osos pentru care s-a stabilit diagnoză diferențială) care dintre ele erau mai frecvente. În ceea ce privește *Ovis*, nu putem da nici o caracteristică morfologică și dimensională a ei, singurul rest care a putut fi măsurat este reprezentat prin epifiza superioară a unui metacarp, cu lărgimea de 27 mm, care, fiind, masiv, aparține cu probabilitate unui mascul (berbec). *Capra* are o situație mai fericită: s-a găsit un corn fragmentar de mascul (diametrul mare al bazei = 48 mm, diametrul mic = 29 mm, circumferința = 120 mm) care arată prezența tipului *prisca*, cît și un metatars (lungimea = 125 mm, lărgimea epifizei inferioare = 24 mm și lărgimea minimă a diafizei = 14 mm), probabil al unei femele, după care s-a putut calcula o înălțime la greabăn de 66,7 cm, deci o talie aproape înaltă.

⁸ Vezi lucrările de la notele 1—5.

⁹ A se considera mai ales lucrarea de la nota 5, p. 314.

Considerînd criteriile după care se stabilește vîrsta de sacrificare am putut constata pe nouă exemplare că doar două (22,22%) erau sub doi ani, deci nemature, celelalte șapte avînd dentiția jugală definitivă cu diverse grade de erodare (chiar pînă la vîrsta de 7 ani). Este astfel evident că cornutele mici erau ținute, mai mult încă decît taurinele, mai întii pentru scopuri utilitare (probabil lapte, lînă) și abia apoi deveneau furnizoare de carne, fiind sacrificate, cel puțin în parte, abia spre bătrînețe.

Equus caballus. Calul are în totalitate doar șase resturi, cinci fragmente de oase lungi din așezarea de la Mălești (printre care un metacarp întreg, găsit însă în șanțuri) și unul singur, un molar superior de lapte, la care s-a păstrat doar tăblia de uzură, arătînd că era pe cale de a cădea, sau deja era căzut, fiind împins de dintele definitiv, provenit de la Vărărie; dintele de lapte are protoconul foarte scurt iar smalțul nu este aproape deloc plisat. Metacarpul are lungimea maximă de 226 mm, lungimea laterală (K) de 219 mm, lărgimea minimă a diafizei 32 mm, prezentînd un indice de gracilitate de 14,16, care arată că extremitățile erau relativ subțiri. Pe baza acestui os se stabilește o înălțime la greabăn de 140,4 cm, o talie de acest ordin, peste 1,40 m, fiind pentru acea epocă socotită ca destul de înaltă. Calul respectiv era folosit evident la călărie, poate și pentru lupte, dar credem că și la cărat poveri sau tracțiune.

Resturile calului aparțin la circa trei indivizi. Dintre aceștia două exemplare au o vîrstă de cel mult 4 ani (la al treilea nu se poate stabili vîrsta, dar probabil că el era deja matur), deci perioada cînd se atinge maturitatea, dentiția jugală definitivă fiind completă. Considerăm astfel că cel puțin acești doi indivizi, dat fiind faptul că au fost sacrificați în plin optim de exploatare economică, au fost folosiți pentru scopuri alimentare (dealtfel fragmentarea resturilor osoase ale calului apare tot așa de înaintată ca la celelalte specii de mamifere amintite mai sus).

Canis familiaris. Ciinele, specie fără importanță economică directă, are doar un singur rest, un fragment de mandibulă, găsit în locuința 4 de la Vărărie. S-a putut măsura lungimea dinților jugali care este de aproximativ 68 mm; înmulțind această cifră cu coeficientul lui Dahr se ajunge la o lungime bazală a craniului calculată de 153 mm, arătînd că fragmentul osos provenea de la un exemplar de mărime mică spre mijlocie. Probabil că era un ciine de ținut în casă, nefolosit ca animal de pază sau tovarăș de vînătoare.

III

Considerînd speciile determinate, frecvența lor, caracteristicile exprimate somatoscopic și biometric, talia calculată și tipul raseologic, vîrsta de sacrificare etc., putem evidenția o serie de caractere socioeconomice ale populației din cele două așezări.

Apare evident faptul că creșterea animalelor reprezenta o ocupație de prim ordin pentru locuitorii din stațiunile de la Mălești și Vărărie.

Primul loc este deținut de către taurine, dat fiind atît frecvența lor înaltă dar și talia mare a acestei specii. Cornutele mari erau folosite cu

precădere pentru scopuri utilitare, dar prin sacrificare ele aveau ponderea cea mai înaltă în asigurarea cărnii necesare populației (de fapt trebuie luată în socoteală și contribuția adusă de laptele de vacă și a derivatelor ocestuia în acoperirea necesităților de proteine animale).

Porcinele — crescute doar cu scopul de a fi furnizoare de carne și grăsime — se situează evident pe locul secund (chiar dacă la Vărărie, ca și la Udești și Lozna întrec taurinele), căci așa cum am arătat-o de multe ori, trebuie considerată și talia specifică. Preponderența cornutelor mari în toate așezările din a doua jumătate a mil. I a căror faună a fost studiată de noi, are și o altă semnificație, una de natură etnologică, arătând prezența în aceste stațiuni a unei populații autohtone. Se știe că slavii erau un „popor crescător de porci”, fapt evidențiat bine de către cei ce au studiat paleofauna din așezările slave vechi¹⁰. Dar frecvența relativ înaltă a porcinelor are o altă semnificație : alături de prezența păsărilor domestice ele vin să contureze caracterul stabil al populației dintr-o așezare sau alta.

Ovicaprinele sînt în cantitate mult mai mică decît taurinele, ele fiind ținute evident pentru scopuri utilitare și doar apoi pentru a furniza carnea, care dat fiind talia lor, avea o pondere foarte mică în acoperirea necesităților de proteine animale (ca dealtfel și laptele dat de ele). Cornutele mici, printr-o componentă a lor, ovinele (de obicei cele mai frecvente) se pretează pentru a fi crescute de populații mobile, sau care cel puțin pendulează în zone diferite, după anotimp ; frecvența lor joasă, aduce încă un argument pentru caracterul stabil al locuitorilor din așezările de la Mălești și Vărărie.

Calul apare ca un element cu un caracter evident utilitar, dar putea fi folosit și în alimentație, noi aducînd argumente ce ar confirma această ipoteză ; dacă este așa, înseamnă că ponderea sa în furnizarea unei anumite cote de carne pentru locuitorii așezărilor era chiar mai mare decît aceea cu care contribuiau ovicaprinele (să nu uităm că un cal face cam cit 9—10 oi).

Păsările domestice aveau o importanță economică cu totul minoră, dată fiind și frecvența lor destul de joasă ; să nu uităm că pe lîngă carne ele furnizau și ouă.

Vînătoarea se executa probabil cu totul sporadic considerînd cantitatea infimă de fragmente osoase provenind de la mamiferele sălbatice, încît rolul ei economic apare aproape nul. Resturile ursului la Mălești (în măsura în care diagnoza este justă) nu trebuie să surprindă pentru stațiuni din zonă precarpatică, căci probabil în acea perioadă el se mai găsea în regiuni de mai joasă altitudine. Se pare că cerbul era încă atunci mai frecvent decît căpriorul, actualmente cel mai răspîndit cervid.

Cu toată diversitatea de specii puse în evidență, toate animalele domestice sînt reprezentate prin tipuri primitive, în general, de talie mică (în raport cu rasele actuale) neexistînd, poate cu excepția calului, o

10 Vezi lucrarea noastră de la nota 5, p. 313—314 și bibliografia adecvată a acelui articol.

preocupare pentru creșterea dirijată și ameliorarea raselor. De aceea și productivitatea lor era foarte scăzută și datorită acestui fapt economia locuitorilor din cele două așezări nu poate fi deloc înfloritoare, ci probabil destul de sărăcăcioasă.

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL PÂLÉOFAUNIQUE DÉCOUVERT DANS LES STATIONS DE MĂLEȘTI ET VĂRĂRIE (VILLAGE DE BORNIS, COMMUNE DE DRAGOMIREȘTI, DÉP. DE NEAMȚ) DE VIe—IXe SIÈCLES N.È.

R é s u m é

On a étudié les restes fauniques prévenus de deux stations situées dans la zone précarpatique de la Moldavie, dans le département de Neamț.

On a déterminé des espèces appartenant à deux groupes des animaux : les oiseaux et les mammifères. Leur fréquence se trouve dans le tableau I pour la station de Mălești et dans le tableau II pour celle de Vărărie. L'étude somatoscopique et biométrique met en évidence les caractéristiques des espèces ; on évalue aussi l'âge de sacrifice des individus. On peut constater que l'élevage était une occupation de premier ordre de la population des deux stations, les taurins et les porcins ayant la plus haute fréquence. La chasse s'exécutait probablement seulement sporadiquement.

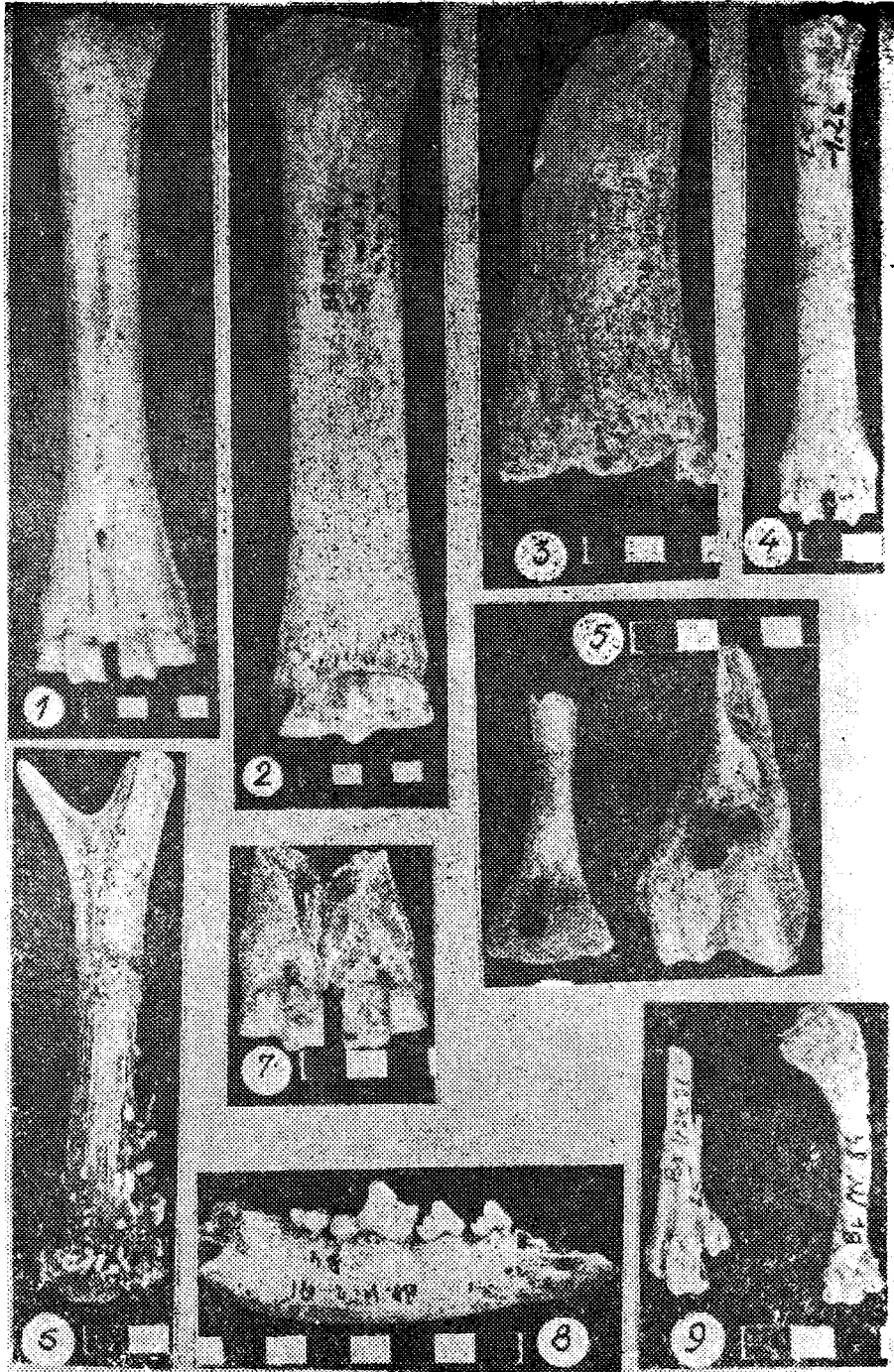

Fig. 1. 1. *Bos taurus*, metatars de femelă ; 2. *Equus caballus*, metacarpe ; 3. *Capra hircus*, corn de mascul de tip prisca ; 4. *Capra hircus*, metatars ; 5. *Sus scrofa domestica*, humerusuri fragmentare stînga de tînăr, dreapta de matur ; 6. *Capreolus capreolus*, corn lepădat ; 7. *Corvus elaphus*, metatars, epifiză inferioară ; 8. *Canis familiaris*, mandibulă fragmentară ; 9. Păsări domestice, stînga *Anser domesticus*, tarsometatars fragmentar, dreapta *Gallus domesticus*, humerus.

Fig. 1. 1. *Bos taurus*, métatarses d'une femelle ; 2. *Equus caballus*, métacarpe ; 3. *Capra hircus*, corne d'un mâle de type prisca ; 4. *Capra hircus*, métatars ; 5. *Sus scrofa domestica*, des humerus fragmentaires : à gauche de jeune, à droite de mature ; 6. *Capreolus capreolus*, bois de chute ; 7. *Cervus elaphus*, métatars, épiphyse inférieure ; 8. *Canis familiaris*, mandibule fragmentaire ; 9. Vollaile, à gauche *Anser domesticus*, tarsométatars fragmentaire, à droite *Gallus domesticus*, humérus.

RESTAURAREA UNEI STATUETE DE BRONZ

de MIRCEA RĂZVAN CIACĂRU

Muzeul de istorie din Piatra Neamț își îmbogățește anual patrimoniul cu obiecte provenite din cercetări sistematice, dar și din descoperiri întâmplătoare. Din ultima categorie se detașează, prin valoare artistică, o statueta din bronz găsită în 1979 în satul Tîrpești, județul Neamț. Piesa de la Tîrpești este antică, statuete asemănătoare nefiind cunoscute în România și pentru acest motiv, după o curățare sumară, a fost expusă în sala de tezaur a muzeului, stîrnind interesul specialiștilor, dar și al vizitatorilor.

Înaltă de 24 cm, statueta reprezintă un bărbat stînd pe genunchiul drept, cu brațele întinse înainte, cu o haină scurtă strînsă pe corp și avînd pe cap o căciuliță. Cerînd părerea arheologilor Dan Monah și Virgil Mihăilescu-Bîrliba, aceștia au opinat pentru datarea ei în epoca Hallstattului tîrziu aproximativ sec. VI—IV î.e.n. Personajul reprezentat poartă un costum de arcaș scit căci unele detalii ale îmbrăcămînții, tăietura bărbii și căciulița au analogii în reprezentările de artă scitică descoperite în sudul U.R.S.S.¹

Ne-au interesat datarea și, eventual, atelierele de confecționare în dorința de a cunoaște aliajul și tehnologia de fabricație pentru a stabili un flux optim de restaurare și conservare.

Neprezentînd o patină nobilă, am propus Comisiei de restaurare un tratament de curățare chimică combinată cu una mecanică, consolidare și peliculizare, ținînd seama și de tehnica „cire perdue” în care a fost confecționat obiectul, eliminînd procedeul electrochimic pe care îl socotim brutal pentru piese cu zone fragilizate (gamba stîngă, brațul drept). Analiza chimică a stratului de coroziune a relevat prezența carbonatului de cupru ce a produs plăgi pe suprafața statuetei, a unor zone de oxid cupros roșu sub formă de puncte și a clorurii cuprice instabilă. La microscop am observat infiltrații de oxid roșu de cupru peste care s-au depus carbonați bazici de cupru și a unor concentrații de clorură de cupru care își continuă acțiunea corozivă cînd înlînește condiții favorabile².

¹ L. S. Klocko, *Verhniy pleciiovij odiag skifiv*, în *Arheologija*, 1984, p. 47, fig. 1; 4.

² H. I. Plenderleith, *The Conservation of Antiquities and of Art*, London, Oxford Press, 1957 (1962), capitolul XI.

Radiografia ne-a prezentat porțiunile critice de degradare (zona pubiană era complet mineralizată), unele orificii obturate și câteva fisuri. Aceste observații au dus la concluzia că obiectul a fost confecționat prin metoda „à cire perdue”.^{3 4 5}

Procedeul de turnare în ceară pierdută presupune confecționarea modelului din lut peste care se toarnă un strat de ceară, pe care se finisează la rece toate detaliile piesei. Totul se acoperă apoi cu un strat de lut refractar, iar ansamblul este străbătut de tije subțiri de lemn care fixează nucleul și învelișul exterior. Se practică orificii de scurgere a cerii, iar bronzul, pe măsură ce este turnat, ia locul cerii care se topește. Orificiile lăsate de tije de fixare se astupă manual, apoi se îndepărtează bavurile, se racordează membrele și capul (dacă erau turnate separat), iar întregul se finisează prin polisare.

Operațiile de restaurare au început prin curățarea mecanică sub lupă a impurităților și a focarelor de oxizi activi — prăfoși — până s-a ajuns la metalul curat. Acest procedeu a durat mult timp, încât pentru ușurarea operațiilor am tratat, local, punctele de oxid de cupru cu o soluție de acid sulfuric în concentrație de 15%, iar noroiul format l-am îndepărtat cu tamponane mici de vată.

După aceste intervenții au apărut perforații în diferite zone ale statuetei (pe creștetul capului, pe pulpe, în genunchiul drept și în regiunea pubiană) și o crăpătură mare întinsă pe lungimea pulpei piciorului drept ce reprezintă un viciu de turnare.

Din interiorul obiectului am colectat un praf format din nisip fin și argilă provenite de la operația de turnare. Pe urmă, pentru degresare și îndepărtarea compușilor chimici instabili, am spălat piesa în băi de apă deionizată, fierbinți și reci, timp de câteva ore. Uscarea am efectuat-o cu alcool etilic și prin tamponare cu pinză de finet.

A doua categorie mare de lucrări a constat în tratarea statuetei în băi chimice de Complexon III, cu pH-ul bazic pentru aliaje de cupru, și soluție tampon.

În prima etapă am folosit soluția la temperatura de 50—60°C, într-un vas așezat pe vibratorul magnetic, pentru activarea efectului soluției asupra depunerilor corozive, iar la fiecare oră obiectul era periat sub jet de apă cu o perie din fibră de sticlă. Această operație a durat de două ori câte opt ore, temperatura scăzând treptat, până la circa 20°C.

A doua etapă — cu soluție proaspătă — a durat mai multe zile, timp în care temperatura era menținută la 30°C, iar perierile se succedau din două în două ore, folosindu-se perii fine de bronz.

3 I. Vercoutier, *Metalurgie (Egypte)*, în *Dictionnaire archéologique des techniques*, vol. II, Editions d'Accueil, Paris, 1964, p. 664.

4 M. Gramatopol, *Dacia Antiqua*, Editura Albatros, București, 1982, p. 177—179.

5 Sara Champion, *Dictionary of Terms and Techniques in Archaeology*, New York, Everest House, 1982, p. 26—27.

Pentru curățarea interiorului am folosit perii rotunde, **minuscule**, cu brațe mobile fixate pe un ax, iar acest ansamblu era **manevrat** — la turații variate — de M.T.S.

După consumarea acestor proceduri, statueta a fost imersată în alcool etilic și uscată la o sursă de radiații infraroșii. Consultarea noii radiografii — pentru interior — și la stereomicroscop — pentru exterior — a stabilit că fluxul tehnologic folosit pentru îndepărtarea focarelor și a produșilor de coroziune a fost bine ales și practicat.

Am obturat orificiile (lăsând liber unul singur) cu dopuri din cauciuc și am turnat în interiorul obiectului o soluție de benzotriazol în concentrație de 1% pentru 24 de ore (pentru stabilizare), iar după uscare am repetat procesul încă o dată, pentru asigurarea unui strat protector suficient de gros. Acest tratament separat al interiorului unor obiecte cu goluri a fost experimentat în laboratorul nostru pe piese mai mici dînd rezultate notabile. Apoi — destupînd orificiile — am expus statueta într-o incintă umedă în care se afla o soluție de clorură de natriu timp de 48 de ore după care, la o cercetare atentă, am constatat că piesa nu prezintă activări ale procesului de coroziune.

Pentru aplicarea peliculei finale de protecție am folosit camera de vid în care se afla un vas conținînd lac incolor Silvacrom, pentru metale, în concentrație de 25%. Odată încheiat procesul de conservare sus amintit, am trecut la consolidarea fisurilor și plombarea orificiilor (inestetice) rămase din timpul turnării obiectului. Pentru acest proces am folosit o rășină epoxidică de tip UHU-plus armată cu fișii din pinză de sticlă, în care am introdus, pentru colorare, praf fin de bronz. Surplusul rezultat din plombări l-am îndepărtat prin procedee mecanice obținînd, totodată, și retușurile necesare conferirii aspectului armonios al statuetei.

Menționăm faptul că acest obiect unic în țara noastră, a meritat eforturile depuse pentru restaurarea lui atît pentru îmbogățirea patrimoniului cultural național, cît și pentru aspectul artistic de o armonie deosebită. Pentru evitarea manevrării excesive a statuetei am confecționat copii științifice care pot fi utilizate și în diverse expoziții pe teme istorice de popularizare a preocupărilor locuitorilor din toate timpurile a acestor meleaguri.

LA RESTAURATION D'UNE STATUETTE EN BRONZE

Résumé

Parmi les objets entrés le dernier temps dans le patrimoine du Musée d'histoire de Piatra Neamț, il y a une statuette en bronze découverte par hasard sur le territoire du village de Tirpești, dép. de Neamț.

Représentant probablement un archer, cette pièce a des analogies dans les statuettes scythiques découvertes dans le sud de l'URSS et est datée approximativement dans les VI—IV s. av. n. è.

Compte tenu de l'état de conservation de la statuette, l'auteur de cet article a procédé à sa restauration. Après l'analyse chimique des corrosions et la radiographie qui a mis en évidence les portions détériorées, on a passé à la nettoyage mécanique des impuretés et des sources d'oxydes actifs, en utilisant aussi une source d'acide sulfurique (solution 15%). Après ces interventions qui ont mis en évidence quelques perforations dans des diverses zones de la statuette, on a lavé la pièce dans des bains d'eau déionisée. Le séchage a été fait dans l'alcool éthylique. Puis on a traité la pièce dans des bains de Complexon III avec le pH basique et solution—tampon. On a immergé la pièce en alcool éthylique qui a été séchée à une source de radiations infrarouges.

Après la deuxième radiographie, on a obturé les orifices avec des bouchons en caoutchouc et on a traité l'intérieur de la pièce. Puis on a appliqué une pellicule de protection avec Silvacrom pour métaux, dans une concentration de 25%.

Après l'achèvement du processus de conservation, on a consolidé les fissures et on a plombé les orifices inesthétiques dues à la fonte de l'objet avec une résine époxydique dans laquelle on a introduit, pour coloration, de la poudre fine de bronze.

Les retouches finales ont donné un aspect agréable à la pièce qui a été incluse dans l'exposition permanente du musée.

Fig. 1. Statueta înainte de restaurare.
Fig. 1. La statuette avant la restauration.

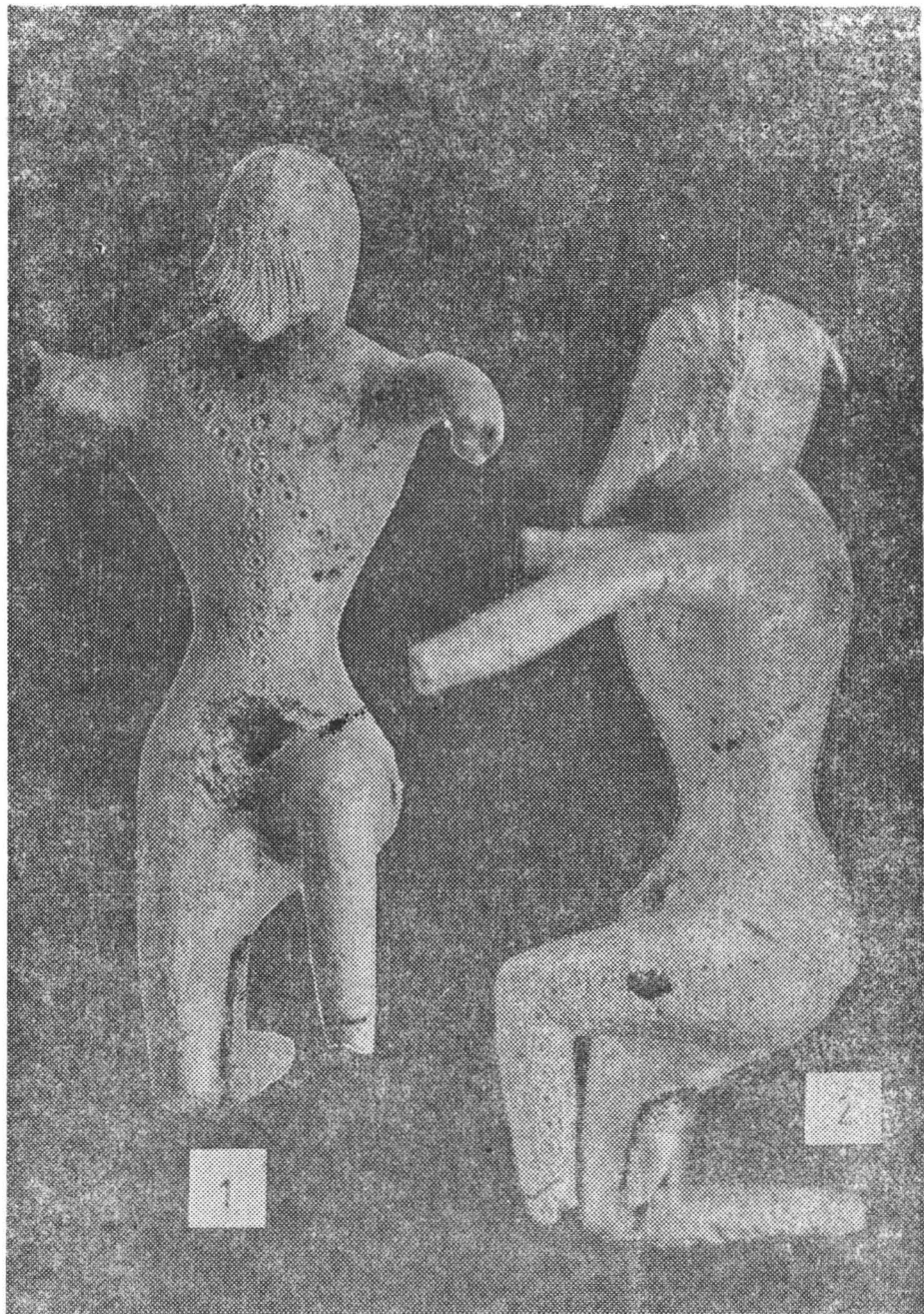

Fig. 2. Statueta după băile chimice de curățare : 1. vedere frontală ; 2. vedere laterală.

Fig. 2. La statuette après les bains chimiques de nettoyage : 1. vue frontale ; 2. vue latérale.

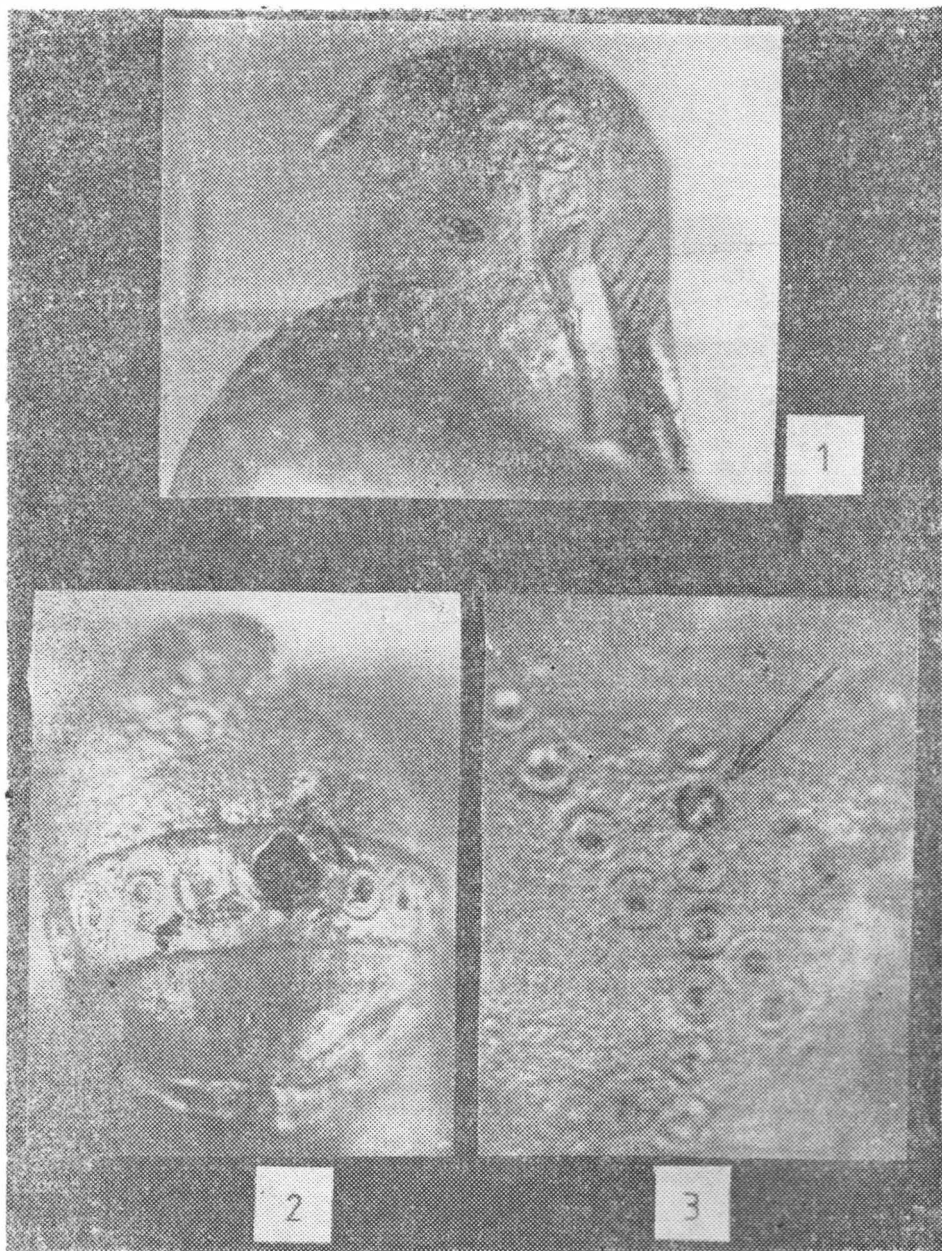

Fig. 3. Detalii ale statuetei după băile chimice : 1. vedere laterală a capului pe care se observă un orificiu provocat de agenții de coroziune ; 2. vedere de sus a capului pe care se observă un orificiu neobturat rămas de la turnare ; 3. orificiu obturat după turnare.

Fig. 3. Détails de la statuette après les bains chimiques : 1. vue latérale de la tête avec un orifice provoqué par les agents de corrosion ; 2. vue d'en haut de la tête avec un orifice nonobturé provenant de la fonte ; 3. orifice obturé après la fonte.

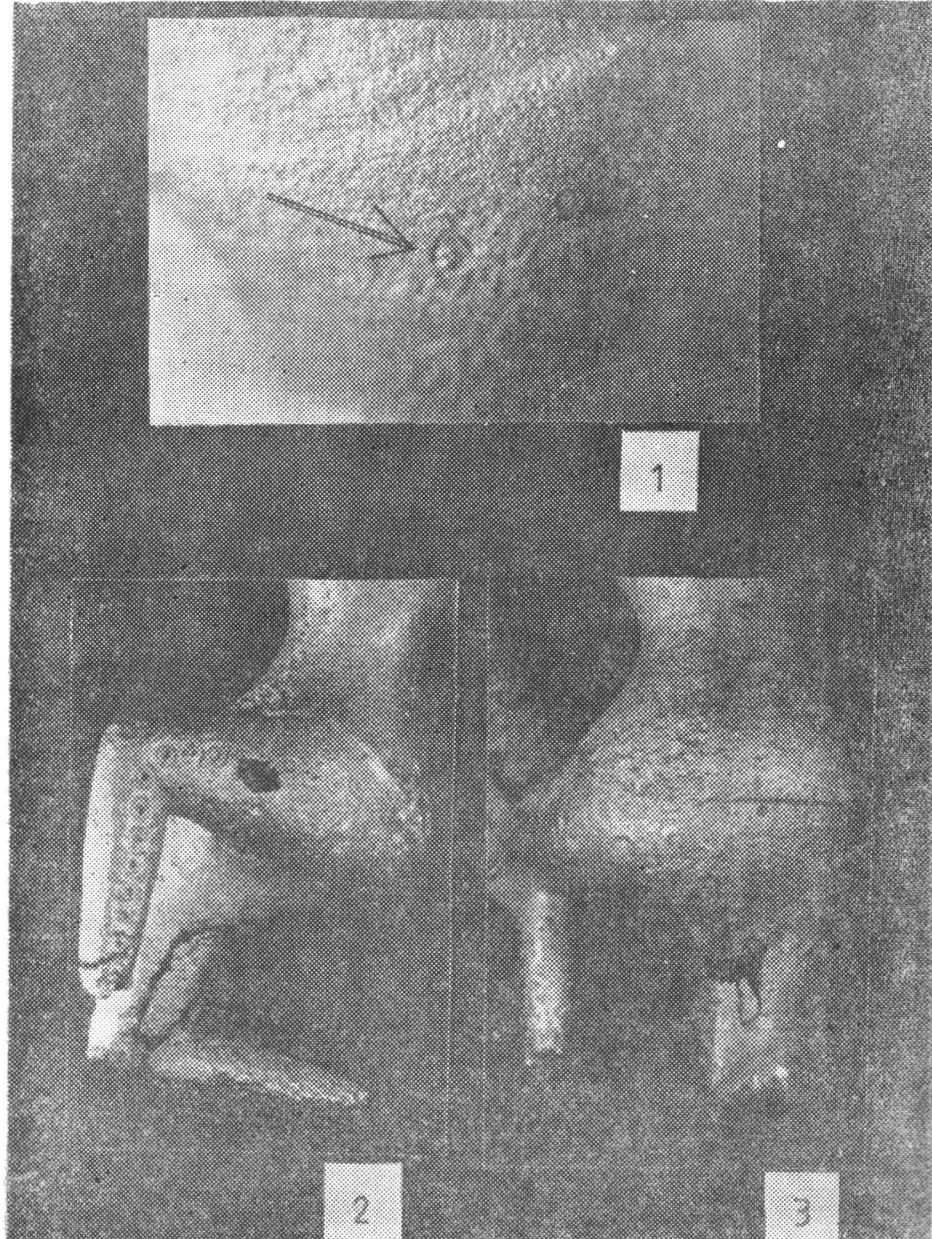

Fig. 4. Detalii ale statuetei după băile chimice : 1. orificiu ale șoldului stîng obturat după turnare ; 2. orificiu neobturat deformat de agenți corozivi și fisură care indică un viciu de turnare ; 3. vedere din spate a fisurii care indică un viciu de turnare.

Fig. 4. Détails de la statuette après les bains chimiques ; 1. orifice de la hanche gauche, obturé après la fonte ; 2. orifice nonobturé déformé par les agents de corrosion et fissure qui indique un vice de fonte ; 3. vue de la fissure qui indique un vice de fonte.

Fig. 5. Statueta după restaurare.
Fig. 5. La statuette après la restauration.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL NEAMȚ (1986)

de GHEORGHE DUMITROAIA

În baza planului unitar de cercetare arheologică și a urgențelor impuse de obiectivele de investiții în curs de realizare, în anul 1986 s-a desfășurat o activitate de investigare arheologică amplă, obținându-se noi date privitoare la trecutul acestor ținuturi, cât și valoroase materiale arheologice ce vor completa expozițiile permanente ale instituțiilor muzeale de profil.

Stațiunile cercetate în această campanie, prezentate mai jos în ordine alfabetică, se încadrează din punct de vedere cronologic într-un interval foarte larg, cuprins între neoliticul timpuriu și secolul al XVIII-lea al erei noastre.

1. *Borniș*, com. Dragomirești. Cercetările arheologice din 1986, desfășurate în continuare, au avut loc în punctul *Milești*, situat la circa 1,5 km nord-est de sat. Cu acest prilej au fost decopertate în întregime două locuințe și un cuptor în aer liber aparținând așezării din secolele VI—VIII e.n. și o locuință datînd din secolul al XVII-lea. Pe lângă complexele investigate, au mai fost depistate și alte urme de locuire corespunzătoare celor două niveluri arheologice menționate, care urmează a fi cercetate în campaniile viitoare.

Săpături conduse de Radica Popovici (Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași).

2. *Corni*, com. Bodești. În punctul *Strîmbi* situat în partea de sud a localității, a fost efectuat un sondaj arheologic ce a pus în lumină urmele unor construcții care, potrivit autorilor săpăturii, aparțin unei curți feudale din secolele XVI—XVIII.

Primul edificiu, pus în evidență de o fundație de piatră, avea planul dreptunghiular, cu patru încăperi dispuse de o parte și alta a unui culoar, și se datează în secolele XVII—XVIII. În partea sud-estică a acestuia a ieșit la iveală o altă temelie de piatră, cercetată parțial și datată în secolele XVI—XVII.

De pe suprafața ambelor construcții s-au recoltat unelte de fier, obiecte de ceramică și sticlă ș.a.

Sondajul arheologic a fost condus de Ioan Vatamanu (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

3. *Davideni*, com. Țibucani. În compania acestui an au fost reluate să-

păturile din punctul *La Izvoare-Spiești*, în scopul obținerii unor noi informații cu privire la depunerile arheologice corespunzătoare secolelor VI—VII e.n.

Au fost trasate trei secțiuni și o casetă, cu care ocazie au fost surprinse sporadice materiale datate la sfârșitul epocii bronzului — cultura Noua, Hallstatt-ul târziu și epoca geto-dacică (sec. III—II î.e.n.).

De importanță aparte sînt descoperirile ce aparțin așezării datate în epoca de formare a poporului român. Au fost dezvelite trei locuințe parțial adîncite în pămînt, cu urme ale parilor de susținere, recoltîndu-se o mare cantitate de material ceramic reprezentînd vase și fragmente ceramice de tip borcan lucrate la roată, din pastă de bună calitate și ornamentate cu motive incizate și vălurite. Potrivit conducătorilor șantierului, tipurile de vase lucrate la roată au analogii în teritoriul extra și intracarpatic. Deși au fost descoperite și elemente ceramice de factură străină, apartenența stațiunii de la Davideni la fondul cultural autohton este însă o dată subliniată, așezarea de la Izvoare-Spiești impunîndu-se ca un punct de referință pentru cunoașterea realităților etnoculturale de la est de Carpați din sec. V—VII e.n.

Responsabili de șantier Ioan Mitrea (Liceul „George Bacovia“ Bacău) și Marius Alexianu (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

4. *Ghelăiești*, com. Birgăoani. În campania anului 1986 s-a prelungit secțiunea mediană (SI) în partea de sus a dealului *Nedeia* în vederea delimitării locuirii eneolitice, fără a se ajunge în zona presupusului șanț de apărare. Prin săparea acestei secțiuni s-au degajat integral resturile locuinței 31/1983, surprinzîndu-se încă două locuințe, L_{40} și L_{41} , care fac parte din nivelul Cucuteni B₁.

Săpăturile întreprinse au dus la recoltarea unui însemnat și bine conservat material ceramic pictat, precum și la descoperirea unor unelte de piatră, os și lut ars. S-au făcut observații asupra sistemului de construcție a locuințelor și vetrelor, cît și a dispunerii lor în planul general al așezării.

Locuințele cercetate în această campanie fac parte din al doilea grup de construcții de pe dealul *Nedeia* și se aflau în jurul locuinței sanctuar în care s-au găsit două complexe de cult cu statuete antropomorfe (L_{33}).

Cercetări efectuate de Ștefan Cucuș (Muzeul de istorie Bacău).

5. *Homicieni*, com. Birgăoani. Sondajul arheologic efectuat în punctul *Bendeasca*, impus de găsirea întîmplătoare în urmă cu cîțiva ani a 38 de denari imperiali romani, a dat la iveală urmele unei așezări din secolele II—III e.n. specifică dacilor liberi, cît și un nivel datat în sec. VI—VIII e.n.

S-au trasat o secțiune și o casetă cu care prilej s-au descoperit resturile unui cuptor de piatră, urmele unei vetre, două gropi de provizii și o groapă rituală. Cu această ocazie a fost înregistrat un bogat inventar arheologic constituit din ceramică autohtonă și de import, unelte, obiecte de uz casnic și un important tezaur de monede imperiale romane format din 661 de denari. Aflați într-un vas de lut lucrat la roată, denarii păstrează în cea mai mare parte efigiile împăraților Vespasian, Traian și Hadrian.

Cercetare condusă de Elena Petrișor (Muzeul de istorie Piatra Neamț).
 6. *Lunca*, com. Vinători-Neamț. În campania 1986 au fost continuate cercetările din zona A a așezării din *Poiana Slatinii*, fiind trasată o nouă secțiune (S IV) paralelă cu S I și S II. S-au obținut cu acest prilej unele clarificări în ceea ce privește originea și succesiunea depunerilor principale datate în neoliticul timpuriu.

Prin epuizarea secțiunii IV și a unei case adiacente s-a schițat profilul transversal al zonei A, care este formată aproape în întregime din vestigii ale culturii Starčevo-Criș.

Alături de resturile de vetre, cenușă, cărbune și marea cantitate de ceramică ce datează din timpul acestei culturi, au fost surprinse și materiale care aparțin eneoliticului, civilizației carpice și feudalismului timpuriu, ultimele depuneri din acest punct datînd din secolul trecut.

Pe baza săpăturilor efectuate pînă în prezent în stațiunea arheologică de la *Lunca*, putem arăta că izvorul de apă sărată din *Poiana Slatinii* a fost folosit începînd cu prima cultură neolitică de la răsărit de Carpați și pînă în epoca modernă, materialele arheologice descoperite pînă acum aparținînd culturilor Starčevo-Criș, ceramicii liniare, Precucuteni, Cucuteni, perioadei de tranziție la epoca bronzului, epocii bronzului, primei vîrste a fierului (sec. V—IV î.e.n.), civilizației dacilor liberi (sec. II—III e.n.), feudalismului timpuriu (sec. X—XIII), feudalismului dezvoltat și secolului al XIX-lea.

Cercetări arheologice efectuate de Gheorghe Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

7. *Răucești*, com. Răucești. a) *Punctul Munteni*. În scopul obținerii a noi date privitoare la stațiunea cucuteniană de la sud de sat, au fost continuate săpăturile inițiate în 1978 în perimetrul depunerii principale. În urma trasării unor secțiuni și case s-au scos la lumină urmele unor complexe de locuire, vetre și gropi, recoltîndu-se o mare cantitate de ceramică, unelte de piatră, silix și os, plastică antropomorfă și zoomorfă ș.a. Datate cu precădere în fazele A și B ale culturii Cucuteni, materialele arheologice sînt asemănătoare descoperirilor din campaniile 1978—1979, prin varietatea și ineditul lor aducînd noi contribuții la cunoașterea celei mai de seamă culturi preistorice cu ceramică pictată de la noi din țară.

Demn de remarcat este descoperirea în acest an al unui nivel de locuire corespunzător culturii Noua.

Săpăturile arheologice au fost efectuate de Gheorghe Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

b). *Punctul Trofinești*. Săpăturile arheologice efectuate în stațiunea situată în sud-estul satului au avut caracter de salvare. Au fost trasate mai multe secțiuni și case de diferite dimensiuni surprinzîndu-se materiale arheologice care aparțin civilizației dacilor liberi, carpi (sec. II—III e.n.). Din cele două locuințe, din spațiul aflat între acestea și din cîteva gropi s-a recoltat un bogat și variat material arheologic cuprinzînd ceramică autohtonă (lucrată cu mina și la roată), ceramică de import (amfore romane fragmentare), unelte de piatră, os și fier. În cadrul secțiunii I s-a surprins și un nivel de locuire ce aparține culturii Noua.

Cercetări efectuate de Marius Alexianu (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

8. *Săvești*, com. Răucești. Stațiunea investigată se situează în partea nord-vestică a satului, în punctul *La izvoare*, și se înscrie în categoria așezărilor de tip sălaș, specifice culturii Noua. Resturile materiale din această perioadă sînt răspindite pe o suprafață de circa 2 ha, fiind deosebit de dense mai ales în cinci puncte de forma unor movile de 30—40 m diametru, mult aplatizate.

Avînd în componență rămășițe ale amenajărilor pentru locuit, resturi de vetre, cărbuni, ceramică, unelte de piatră, omoplați crestați, foarte multe pietre și oase, aceste depuneri au furnizat interesante date cu privire la purtătorii culturii Noua ce au locuit valea Moldovei la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului.

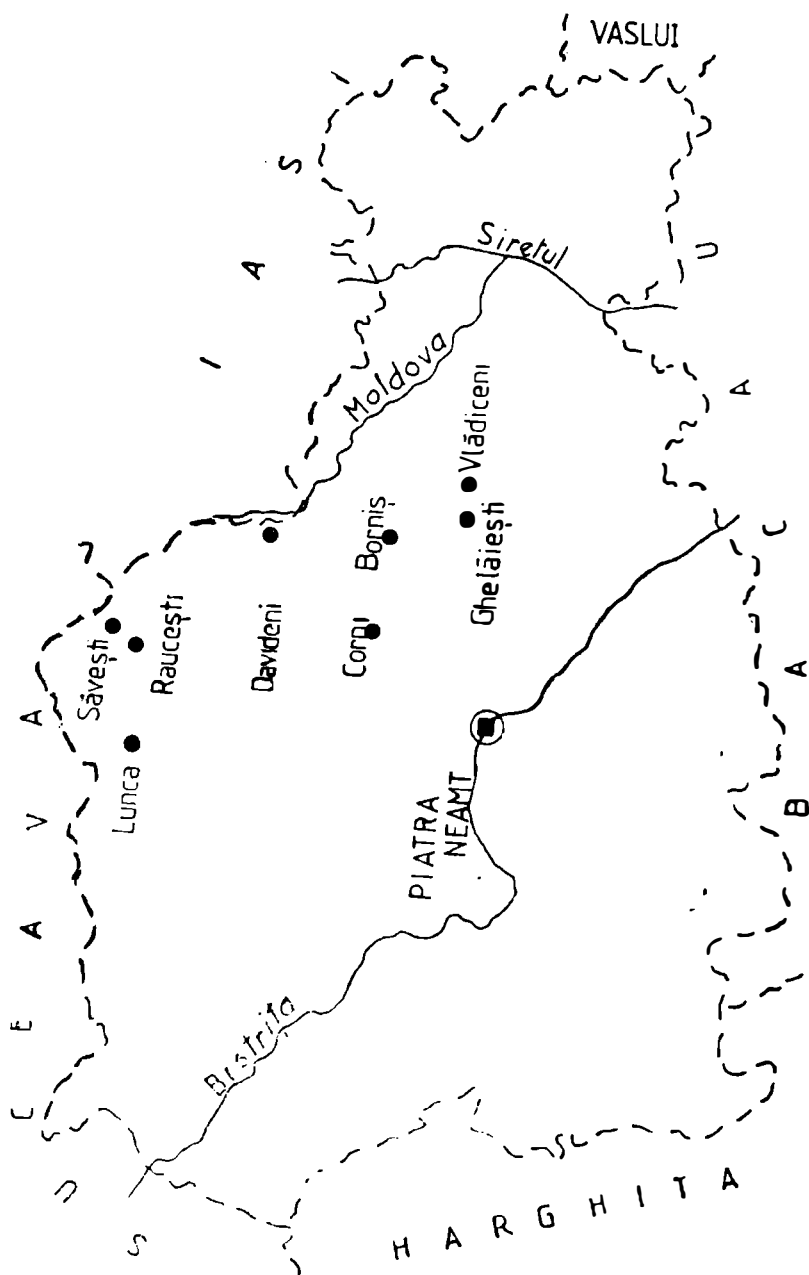
Săpături de salvare efectuate de Gheorghe Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

9. *Vlădiceni*, com. Birgăoani. Obiectivul principal al campaniei 1986 a fost extinderea perimetrului cercetat din așezarea dacilor liberi (sec. II—III e.n.) și investigarea zonei în care au fost descoperite în anul precedent materiale arheologice din sec. V—IV î.e.n.

Secțiunea trasată în punctul *Bitca*, paralelă cu cea din 1985, nu a oferit decît puține fragmente ceramice preistorice.

În punctul *La cînechiște* s-au trasat trei secțiuni și cîteva casete care au dus la descoperirea unei gropi și a unui bogat inventar ceramic, paleofaunistic și a multor obiecte de fier. Materialul ceramic cuprinde atît speciile autohtone-lucrate cu mîna și la roată, cît și importuri, remarcîndu-se numărul mare de fragmente de amfore romane. Între acestea un loc aparte îl ocupă fragmentele cu ștampile (englife, în relief și cu *tituli picti*).

Cercetări arheologice conduse de Marius Alexianu (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

Harta județului Neamț cu localitățile în care au avut loc cercetări arheologice în anul 1986.

AUREL BUZILĂ

(1924—1986)

O boală necrutătoare l-a răpit dintre noi, prea devreme, pe cunoscutul muzeograf-restaurator Aurel Buzilă. Îl știam preocupat de noi proiecte, aspira la realizarea unor lucrări de învergură și surprinzător, la 5 aprilie, la început de primăvară, Aurel Buzilă ne părăsește definitiv.

Era de loc din Șarul Dornei, fiind născut, la 6 martie 1924, într-o familie de gospodari bucovineni. Studiile și le-a început în satul natal, urmînd, apoi, cursurile gimnaziului din Vatra Dornei. Și-a continuat pregătirea în școlile normale de la Bistrița-Năsăud, Piatra Neamț și Cernăuți, obținînd diploma de învățător în 1943. În anul următor 1944 era elev la Școala de ofițeri de rezervă — infanterie de la Ineu, pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent. În fierbințile zile ale anului 1944 elevul și apoi tînărul sublocotenent a luptat împotriva trupelor hitleriste și horthyste din Ardealul de nord. Bărbăția cu care a luptat a fost recunoscută, fiindu-i acordat statutul de veteran de război și fiind decorat, în 1954, cu Medalia „Eliberarea de sub jugul fascist“.

După război și-a început cariera didactică, funcționînd ca învățător în Șarul Dornei și apoi transferîndu-se în județul Neamț. Aici a fost un timp directorul Școlii primare din Bodeștii de Jos, sat în care se află celebra stațiune cucuteniană Frumușica. Încă de aici s-a aprins scînteia pasiunii pentru antichități. Prin intermediul lui G. T. Kirileanu, în casa căruia a locuit mai mult timp, Aurel Buzilă l-a cunoscut pe Constantin Matasă. Arheologul pietrean descoperă în tînărul învățător un talentat desenator și un pasionat restaurator. Astfel începe colaborarea lor care va dura aproape două decenii. Din 1948, timp de peste trei decenii, Aurel Buzilă va fi legat de Muzeul de istorie din Piatra Neamț. Îl va însoți pe Constantin Matasă în cunoscutele lui cercetări periegetice, va participa la săpăturile de la Podei — Tg. Ocna, Lutărie — Piatra Neamț și Bitca Doamnei. Aurel Buzilă, căruia Constantin Matasă îi acorda deplina sa încredere, se va specializa ca muzeograf-restaurator. De la Constantin

Matasă se va „contamina“ pasionându-se pentru inegalabila ceramică cucuteniană, manifestând un constant interes pentru antichitățile daco-getice.

Hotărît să se dedice arheologiei Aurel Buzilă se înscrie la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, în specialitatea istorie veche și arheologie, pe care o absolvă în 1970, lucrarea sa de licență privind ceramica daco-getică de la Bîtca Doamnei fiind apreciată cu nota maximă.

A publicat lucrări despre ceramica daco-getică de la Bîtca Doamnei, dar pasiunea lui pentru restaurare a învins, determinându-l să se consacre acestui domeniu. Un domeniu nou considerat cenușăreasa vieții muzeale, pe care Aurel Buzilă l-a ridicat prin strădanie și talent. Auto-didact în această meserie, Aurel Buzilă a practicat-o cu talent și multă dăruire. Apreciat din ce în ce mai mult, considerat, pe drept cuvînt, un adevărat artist în restaurarea ceramicii cucuteniene, Aurel Buzilă a introdus noi metode de restaurare, bine fundamentate științific și a condus decenii întregi laboratorul de restaurare-conservare al muzeului din Piatra Neamț.

Ca o recunoaștere a înaltului său profesionalism a fost numit lector al Centrului de perfecționare a cadrelor de pe lângă Consiliul Culturii și Educației Socialiste, funcție pe care a onorat-o formînd mai multe generații de restauratori. Atent, metîculos, politicos și grijuliu a reușit să aprindă scînteia pasiunii în zeci de inimi tinere. A format un colectiv de excelenți restauratori la muzeul din Piatra Neamț și avea obiceiul să nu-și piardă din ochi discipolii.

Aurel Buzilă era o adevărată istorie vie a muzeului din Piatra Neamț, atașamentul său pentru instituția în care lucra fiind total. Prin dispariția lui Aurel Buzilă muzeul din Piatra Neamț, muzeografia românească, pierde un om minunat și un specialist de neegalat. Nu ne rămîne, însă, decît să regretăm dispariția sa prematură și să-i spunem tradiționalul :
SIT TIBI TĒRRA LEVIS !

Dan MONAH

LISTĂ SELECTIVĂ DE LUCRĂRI

- 1 *Despre ceramica daco-getică lucrată cu mina de la Bîtca Doamnei*, în *Mem-Antiq*, II, 1970, p. 237—250.
- 2 *Expoziția „Noi descoperiri arheologice în județul Neamț*, în *Mem-Antiq*, III, 1971, p. 561—570 (în colaborare).
- 3 *Două morminte din secolul al IV-lea e.n. de la Doina-Gîrov, județul Neamț*, în *Carpica*, 1972, p. 99—103 (în colaborare).

4 *Despre ceramica daco-getică lucrată cu roata de la Bitca Doamnei, Piatra Neamț, în MemAntiq, IV—V, 1972—1973, p. 93—113.*

5 *Restaurarea și conservarea unui vas neolitic Cucuteni A—B, în MemAntiq, IV—V, 1972—1973, p. 295—299.*

6 *Petrodava 2000. Tradiție și continuitate, Piatra Neamț, 1980, 143 p. (în colaborare).*

7 *Restaurarea și conservarea unui pistol cu cremene din colecția Muzeului județean de istorie Piatra Neamț, în MemAntiq, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 319—333.*

8 *Cum a fost restaurată și conservată „Hora de la Frumușica“, în MemAntiq, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 335—339.*

9 *Metode de conservare și restaurare în laboratorul Muzeului județean de istorie din Piatra Neamț, în MemAntiq, IX—XI (1977—1979), 1981, p. 719—739.*

10 *Din activitatea cultural-educativă a lui Constantin Matasă, în MemAntiq, XII—XIV (1980—1982), 1986, p. 283—288.*

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Tirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania**, B.A.R. — International Series, 107, Oxford, 1981, 187 p. și 245 + XV fig.

Importanța publicării monografiilor asupra stațiunilor arheologice nu credem că mai trebuie subliniată. Doar cu ajutorul lor se poate îmbogăți volumul de informații, ele constituind baza viitoarelor sinteze bine fundamentate științific. Fără îndoială nu orice săpătură poate fi tratată monografic; doar săpăturile mari, eventual exhaustive, trebuie publicate monografic. Din păcate literatura arheologică românească dispune încă de puține monografii de acest gen. Iată unul dintre motivele pentru care salutăm cu toată căldura, este drept și cu oarecare întârziere, apariția într-o limbă de largă circulație internațională a monografiei **Tirpești** în cunoscuta editură britanică B.A.R.

Cercetătoarea S. Marinescu-Bîlcu publică rezultatele investigațiilor sale eșalonate pe mai mulți ani asupra stațiunii în care au fost descoperite urme de locuire din nu mai puțin nouă perioade istorice. Trebuie să menționăm de la început că toate materialele arheologice sînt tratate cu aceeași atenție fără nici o discriminare. Descoperirile bastarne sînt analizate de către Mircea Babeș, cunoscut specialist al problemei, care semnează unul dintre capitolele cărții.

Structura lucrării este nesofisticată, dar credem că rețeta lucrărilor cu adevărat utile și clare constă tocmai în simplitate. După o scurtă introducere este descrisă așezarea și săpăturile, apoi în fiecare capitol sînt prezentate, în ordine stratigrafică și cronologică, descoperirile din nivelurile: liniar ceramic, Precucuteni, Cucuteni A, sporadicele resturi din fazele A—B și B ale culturii Cucuteni, cele din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, epoca bronzului și prima epocă a fierului, amintite materiale bastarne, daco-carpice și în sfîrșit cele din secolele VI—VII e.n. Fiecare capitol cuprinde pe lîngă descrierea materialelor și încadrarea lor culturală și cronologică, discuții mai mult sau mai puțin ample, precum și unele concluzii. Lucrarea se încheie, așa cum era și firesc, cu un capitol de concluzii asupra descoperirilor neo-eneolitice. În încheierea cărții este publicată o anexă privind paleofauna Precucuteni—Cucuteni A semnată de O. Necrasov și M. Știrbu. Ilustrația bogată și de bună calitate este deosebit de utilă cercetătorilor interesați de stațiunea de la Tirpești.

Nu ne vom opri, în recenzia noastră, decît asupra celor mai importante descoperiri, dar nu înainte de a menționa faptul că la Tîrpești a fost săpată o suprafață de 3200 m², porțiunea cercetată fiind de peste 10 000 m² (p. 5). Astfel stațiunea de la Ripa lui Bodai se înscrie între stațiunile preistorice cercetate pe scară largă, iar cu oarecare bunăvoință poate fi considerată chiar integral cercetată, alăturîndu-se, astfel, stațiunilor de la Hăbășești și Trușești.

Așezarea liniar ceramică de la Tîrpești este foarte mică, în suprafața cercetată fiind descoperit doar un bordei, nouă gropi și cîteva mici complexe in situ, mărturii ale unor modeste colibe. Materialul arheologic recoltat este, bineînțeles, puțin dar a fost studiat, de autoare, cu toată atenția, astfel complexul liniar ceramic de la Tîrpești constituie, în momentul de față, un punct de referință pentru studierea acestei culturi în România.

Menționăm și faptul că autoarea remarcă, pe baza ceramicii de la Tîrpești, un contact între purtătorii ceramicii liniare „cu o cultură care utilizează desenul în șah” (p. 11), observație cu implicații în legătură cu originea culturii Precucuteni. Deosebit de importante ni se par cele două date C₁₄, singurele din cîte știm pentru ceramica liniară din România. Este drept că am fi dorit mai multe amănunte asupra eşantioanelor analizate, precum și datele B.P. indicate de laborator. Cît despre observațiile și ipotezele formulate de autoare în legătură cu periodizarea internă a ceramicii liniare din România, precum și la un probabil contact cu triburile Starčevo-Criș, ni se par judicioase și plauzibile. Colega din București încadrează ceramica liniară de la Tîrpești într-o fază tîrzie (a III-a) a evoluției acestei culturi pe teritoriul țării noastre.

În nivelul Precucuteni au fost descoperite zece locuințe, un mic sat deoarece presupunem că au existat și așezări mai mari, dar, fără îndoială, datorită publicării lui cel mai important din aria românească a precucutenianului. Deosebit de interesantă ni se pare descoperirea micului șanț împrejmuitoare, pe care-l considerăm, ca și autoarea, ritual. Cît despre rapida lui dezafectare se vede că așezarea era în plină evoluție, mai tîrziu săpîndu-se un adevărat șanț de apărare.

Mărturisim, însă, că nu am înțeles la ce se referă autoarea atunci cînd vorbește de „revitalizări etnice din afară” (p. 24). Mai ciudat ni se pare faptul că S. Marinescu-Bîlcu încă mai crede în arderea intenționată a platformelor, dar observații concludente de la Malnaș și Poduri contrazic total această ipoteză. Trebuie însă să spunem că fraza este dubitativă : „În cazul arderii intenționate a podinei...” (p. 26).

Interesantă este descoperirea unei statuete înglobată în chirpicul unui cuptor. Cu toate că este un caz unic va trebui să urmărim cu atenție dacă nu este vorba de o practică rituală mai larg răspîndită. Importantă este și descoperirea așa numitului „depozit de statuete” și sîntem de acord că aceasta „stă sigur în legătură cu un loc de cult” (p. 27). Pe baza descoperirilor de la Sabatinovka II și Poduri am îndrăzni chiar să afirmăm că ne aflăm în fața rămășițelor unui sanctuar precucutenian.

Atent sînt examinate și statuetele precucuteniene, prilej pentru S. Marinescu-Bîlcu de a reitera ipoteza sa în legătură cu existența a două personaje „matroana” și „tinăra fată” (p. 40—41), ipoteză susținută și de noi observații și interpretări.

Din punct de vedere cronologic autoarea precizează că „locuirea precucuteniană de la Tîrpești a început la sfîrșitul fazei Precucuteni II, dăinuind de-a-lungul întregii faze Precucuteni III” (p. 43). Și pentru acest nivel există o dată radiocarbon — 3560 ± 90 b.c.

Publicarea amănunțită a descoperirilor din satul precucutenian de la Tîrpești constituie, fără tăgadă, o valoroasă contribuție la cunoașterea culturii Precucuteni. Avem, în sfîrșit, o primă așezare precucuteniană săpată și publicată integral.

Așezarea Cucuteni A de la Tîrpești, săpată aproape în întregime, este de dimensiuni modeste, dar, după părerea noastră, ne oferă imaginea fidelă a unui mic sat cucutenian. Remarcăm, în mod deosebit sugestivele reconstituiri ale așezărilor Precucuteni și Cucuteni A care completează în mod fericit informațiile oferite de text. Interesant ni se pare și faptul că micul sat cucutenian de la Rîpa lui Bodai a fost fortificat. Sistemul de apărare al așezării era, așa cum presupune autoarea, circular, porțiunile cu o bună apărare naturală fiind întărite, probabil, doar cu o palisadă sau un gard de lemn. De fapt și locuințele dispuse în cerc, avînd în mijloc o piață în care se afla o construcție izolată, puteau avea un oarecare rol în sistemul de apărare. Reținem faptul, mai puțin obișnuit, că una dintre locuințe (nr. 12), de dimensiuni mari (120 m^2), era compartimentată.

Așa cum era firesc ceramica este amplu prezentată, pe baza ei așezarea fiind datată în etapa Cucuteni A₁ 2. Dintre descoperirile ceramice ne-a atras atenția un capac decorat cu un început de tricromie și un „import” sudic. Nu lipsită de interes este menționarea unor fragmente de statuete modelate din chirpic. Acestea ar putea fi puse în legătură cu unele construcții de cult din chirpic de la Trușești și Mărgineni.

În legătură cu durata așezării Cucuteni A de la Tîrpești S. Marinescu-Bîlcu formulează ipoteza, avansată cu prudență, că aceasta și-ar avea începuturile în etapa Cucuteni A₁ (bazîndu-se pe absența ceramicii tricrome din unele locuințe) și ar fi sfîrșit „spre finele etapei A₂, dacă nu chiar la începutul etapei A₃”. Ipoteza va trebui să fie verificată prin comparație cu alte așezări care vor fi publicate, deoarece durata atribuită micii așezări de la Tîrpești ni se pare cam mare, probabil peste 200 de ani.

În stațiunea de la Tîrpești au fost descoperite și sporadice resturi din fazele Cucuteni A—B și B, precum și cîteva morminte post-cucuteniene. Insignifiante în aparență, ele sînt studiate cu toată atenția de colega din București și îi dau prilejul de a analiza critic o serie de ipoteze mai vechi.

În sfîrșit, în capitolul „Concluzii” autoarea revine doar asupra descoperirilor din nivelurile neo-eneolitice, analizînd amplu implicațiile lor asupra problematicii acestei perioade. Locuirea liniar ceramică este datată, așa cum am mai spus, în ultima fază (a III-a) a acestei culturi, fiind considerată „veriga de legătură care lipsea pînă la săpăturile de la Tîrpești, dintre cultura ceramicii liniare și prima fază a culturii Precucuteni” (p.

128). Autoarea precizează locul acestei faze în periodizarea culturii ceramicii liniare precum și contribuția ei la formarea culturii Precucuteni. S. Marinescu-Bîlcu reiterează tezele sale mai vechi privind originea culturii Precucuteni ca o sinteză a liniar ceramicului și a culturii Boian, faza Giulești.

O analiză completă este făcută asupra problemei etapei Cucuteni A₁, autoarea considerînd, pe bună dreptate, că doar cercetările viitoare vor putea elucida această chestiune. Totuși, autoarea datează, ce-i drept cu rezerve, așezarea de la Tîrpești în primele două etape Cucuteni A_{1,2}. În această privință S. Marinescu-Bîlcu este de părere și noi sîntem de acord că: „e total greșit să discutăm problemele unei culturi numai pe baza ceramicii, ignorînd toate celelalte manifestări materiale și spirituale“ (p. 147).

În ceea ce privește sincronismele analizate de autoare preferăm să nu le discutăm deoarece materiale din noile săpături de la Poduri și Izvoare, încă inedite, vor permite o mai bună cunoaștere a racordărilor cronologice. De fapt monografia Tîrpești prin noile date pe care le pune în circulație va relansa discuțiile asupra multor aspecte din neo-eneoliticul din Moldova și chiar din întreaga țară.

Trebuie să menționăm, ca un fapt pozitiv, că odată cu publicarea monografiei S. Marinescu-Bîlcu nu a considerat încheiată cercetarea asupra stațiunii de la Tîrpești. În colaborare cu M. Cărciumaru și A. Muraru S. Marinescu-Bîlcu a publicat un amplu și util studiu interdisciplinar asupra locurilor pre- și protoistorice de la Tîrpești (v. *Dacia*, NS, XXV, 1981, p. 7—33 ; *MemAntiq.*, IX—XI, 1985, p. 643—684).

Întocmită cu deosebită rigurozitate științifică, dovadă a unui înalt profesionalism, monografia Tîrpești se înscrie printre lucrările de referință pentru cunoașterea neo-eneoliticului din Moldova, constituind o realizare de prestigiu pentru școala arheologică românească. Nu putem decât să o felicităm pe colega S. Marinescu-Bîlcu pentru această carte care a fost distinsă și cu premiul „Vasile Pârvan“, recunoaștere a calităților ei.

Dan MONAH

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN SLOVAKIA, Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico, 19—24 October, 1981, Nitra, 1981, 203 p.

Lucrările celui de-al X-lea Congres internațional de științe preistorice și protoistorice desfășurate în capitala Mexicului în toamna anului 1981 au prilejuit specialiștilor de la Institutul de Arheologie al Academiei Slovace de Științe publicarea unui volum în care sînt sintetizate rezultatele cercetărilor arheologice din Slovacia, îndeosebi a celor efectuate în ultimii ani. Nu este pentru prima oară cînd arheologii din Cehoslovacia în-

timpină manifestări științifice de anvergură continentală sau mondială, prin publicații ce fac bilanțul realizărilor din domeniul lor de activitate, găsind prin aceasta un prilej cit se poate de adecvat ca respectivele realizări să fie larg popularizate în rîndul specialiștilor din numeroase țări ale lumii. Întreprinderile de acest gen trebuie reținute drept pozitive, chiar dacă în cazul avut de noi în vedere condițiile grafice ale lucrării sînt destul de modeste.

Prezentul volum, editat în limba engleză sub coordonarea prof. Bohuslav Chropovsky, avînd redacția principală asigurată de dr. Eva Kolníková, este deschis de un articol, ce rezumă în mod condensat principalele rezultate și perspectivele cercetărilor arheologice din teritoriul slovac, datorat lui B. Chropovsky (p. 5—9). Autorul apreciază că investigațiile arheologice nu beneficiază de tradiții îndelungate în Slovacia, primul institut arheologic fiind întemeiat aici în anul 1939, pentru ca, de-abia prin afilierea sa la Academia Slovacă de Științe, creată în 1953, activitatea pe tărîmul arheologiei să primească un puternic impuls. Nu numai bogăția ca atare a materialului descoperit prin săpături reprezintă un punct de interes, ci și faptul că, datorită poziției sale în centrul Europei, teritoriul în discuție a devenit o zonă de interferență a civilizațiilor de obîrșie diversă. În continuare, sînt enumerate sintetic principalele rezultate ale cercetărilor întreprinse, începînd cu acelea din obiective paleolitice și pînă la cele medievale, reliefîndu-se totodată caracterul lor interdisciplinar, conferit de utilizarea constantă a datelor numismaticii, paleobotanicii, paleoantropologiei, paleozoologiei și geofizicii.

În ceea ce privește epoca fierului, notăm aprecierea că impozantele fortificații hallstattiene din Slovacia, în afara influenței orașelor antice etrusce și illire, poartă pecetea contactului cu lumea scitică și, îndeosebi, cu cea tracică (p. 7). Totodată, se relevă următoarele : „Dovezile asupra prezenței dacilor în Slovacia reprezintă indubitabil o contribuție semnificativă în sfera problemelor istorice mai largi ale perioadei La Tène. Cercetările din Slovacia permit o viziune mai profundă asupra conținutului culturii materiale, a mijloacelor de producție, al teritoriului de răspîndire și al semnificației istorice a dacilor“ (p. 7).

După acest prim articol urmează în ordine cronologică nouă studii, datorate unor reputați cercetători, referitoare la stadiul cercetărilor pentru diferite epoci istorice. Textele sînt însoțite de hărți amănunțite a descoperirilor mai importante, de bibliografia selectivă a principalelor lucrări asupra perioadei investigate și de un material ilustrativ conținînd planuri de așezări și monumente, precum și desene după cîteva piese arheologice semnificative. Cele mai multe contribuții beneficiază și de tabele cronologice.

Seria studiilor este deschisă de cel dedicat paleoliticului și mezoliticului datorat lui Juraj Bárta și Ladislav Bánesz (p. 11—29). Relieful, în mare parte muntos, existența unor izvoare minerale și termale, ca și a altor fenomene geologice și geomorfologice, și-au pus amprenta asupra amplasării locuințelor omului paleolitic, a densității și duratei lor de utilizare. Datele referitoare la paleoliticul inferior sînt pînă în prezent

destul de sărace, devenind ceva mai consistente pentru paleoliticul mijlociu și îndeosebi pentru acela superior. Din această ultimă perioadă se remarcă concentrarea de așezări szeletiene din vestul Slovaciei, nelipsind însă nici dovezile de locuire aurignaciană, gravettiană și magdaleniană. Dintre așezările gravettiene, cea mai intens cercetată este cea de la Moravany nad Váhom, de unde provine o remarcabilă statueta sculptată din colț de mamut reprezentând o femeie — „Venus de la Moravany“ — care se inserează în așa-numitul tip Kostenki (p. 23). Cercetările din ultimii ani au furnizat date importante privind paleoliticul târziu și mezoliticul. Pentru paleoliticul târziu, de un deosebit interes sînt descoperirile foarte recente de tip swiderian de la Vel'ky Slavkov din munții Tatra.

Asupra stadiului cercetărilor referitoare la neolitic și eneolitic s-au oprit Juraj Pavúk și Stanislav Šiška (p. 31—59). Întrucît există deosebiri culturale evidente între vestul și estul Slovaciei, prezentarea culturilor din perioada în discuție s-a făcut pe criteriul acestor diferențieri teritoriale. În timp ce vestul Slovaciei făcea parte din sfera culturală a Dunării Mijlocii, partea sa de est aparținea sferei culturale din regiunea Tisei. În Slovacia Apuseană au evoluat cultura ceramicii liniare, grupul Zeliezovce, culturile Lengyel, Baden și cea a paharelor în formă de clopot (grupele Bošáca, Kosihy-Čaka și Kostolac) (p. 31—46). În aceeași perioadă, în Slovacia Răsăriteană a fost identificat aspectul estic al culturii ceramicii liniare, succedat de culturile Bükk, Tisa, Polgár (grupele Čičarovce, Csőszhalom-Oborin, Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr) și Baden și de grupul Nyírség-Zatin, grupul tumular est-slovac și de elemente ale culturii ceramicii snurate (p. 46—56).

Epoca bronzului a constituit obiectul interesului lui Václav Furmánek (p. 61—83). Cronologia relativă a descoperirilor slovace din epoca bronzului preia în linii generale periodizarea „clasică“ stabilită de Reinecke, completată ulterior de V. Miložčić, A. Točík, H. Müller-Karpe și alți specialiști. Ca și pentru perioada anterioară, se remarcă deosebirile însemnate între aspectele culturale din vestul Slovaciei și acelea din est. În această din urmă zonă sînt răspîndite, între altele, culturile Otomani, Suciu de Sus și Gáva, documentate și în anumite ținuturi ale Transilvaniei.

• Urmează prezentarea descoperirilor din perioada hallstrattiană datorată lui Peter Romsauer (p. 85—96). Stadiul cunoștințelor în acest domeniu este mult mai evoluat față de cel consemnat de J. Eisner în anul 1933, cînd a publicat o lucrare de sinteză ce privea și perioada în discuție. Acestei epoci îi sînt corespunzătoare schimbări structurale de ordin cultural, economic și social. În sudul Slovaciei evoluează în prima epocă a fierului grupul Vekerzug cu analogii în estul și sud-estul Europei. Cercetările mai vechi puneau obiectele provenind din aceste zone ale continentului în legătură cu expansiunea sciților. În schimb, potrivit unor opinii exprimate mai recent, asemenea piese s-ar datora tracilor, grupul Vekerzug — de altfel ca și Kuštanovice din vestul Slovaciei — fiind atribuit tracilor sau culturii nord-tracice (p. 92). Pătrunderea spre nord-vest a purtătorilor grupului Vekerzug ar fi avut loc spre mijlocul secolului al VI-lea î.e.n.

De cea de-a doua epocă a fierului se ocupă Karol Pieta (p. 97—112), care consideră că aspectul geografic și etnic al Slovaciei impune examinarea a două sfere de probleme importante : cercetarea așezărilor celtice din Cîmpia Dunării și din bazinul superior al Tisei și urmărirea evoluției ulterioare a așezărilor autohtone ce supraviețuiesc în zona muntoasă din nordul și centrul Slovaciei. Conviețuirea între elementele mai vechi de tradiție hallstattiană și cele mai noi de factură La Tène timpuriu au fost surprinse în cadrul necropolei birituale de la Bučany. În perioada La Tène târzie se întîlnesc mai multe așezări cu materiale mixte celto-dacice, ceramica La Tène produsă cu roata coexistînd cu ceramica dacică lucrată atît la roată cit și cu mîna, cu analogii apropiate în Pannonia, dar mai ales în România (p. 102 și 104). Perioada de maximă expansiune a dacilor spre nord-vest corespunde cu domnia regelui Burebista, care, potrivit izvoarelor literare, ar fi învins triburile celtice ale boilor și tauriscilor. În afară de așezări și necropole, de pe teritoriul Slovaciei provin mai multe tezaure monetare celtice și dacice, acestea din urmă întîlnindu-se îndeosebi în estul Slovaciei, în aceleași zone unde au fost semnalate și așezările celto-dacice (p. 108).

În continuare, Titus Kolnik consacră un studiu perioadei romane și marilor migrații (p. 113—131). Începutul perioadei romane în Slovacia corespunde cu expansiunea imperiului spre Europa Centrală, cu destrămarea structurilor economico-sociale ale celților și penetrația altor grupuri etnice, îndeosebi ale triburilor germanice ale quazilor, evenimente ce au avut loc aproximativ la limita dintre cele două ere. Sfîrșitul ei este marcat de căderea limesului roman de la Dunărea Mijlocie și avansarea altor triburi, în special a goților, hunilor și „probabil a slavilor“ în bazi-nul dunărean la sfîrșitul secolului al IV-lea (p. 113). Odată cu derularea acestor evenimente se face trecerea spre epoca marilor migrații, marcată, între altele, de deplasările ultimilor grupuri germanice, mai ales a longobarzilor, urmate de pătrunderea avarilor în Panohia în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

În perioadele menționate aspectul etnico-cultural al teritoriului slovac nu a fost unitar : cu excepția unei fișii de-a lungul Dunării, ocupată de romani, cîmpia fertilă și văile din sud-vestul Slovaciei au intrat în posesia quazilor ; în regiunile deluroase din Slovacia Centrală și Septentrională a supraviețuit cultura Púchov cu componență predominant celtică ; în estul Slovaciei, în special în partea sa de sud, cea mai roditoare de altfel, și-a continuat evoluția cultura dacică Lipița, succedată de cultura Przeworsk.

Dintre descoperirile de epocă romană, un interes particular prezintă acelea făcute în așezarea din secolele I—V de la Bratislava-Rusovce, corespunzînd cu orașul antic Gerulata, ce aparținea provinciei Pannonia. În cuprinsul centrului urban au fost dezvelite importante construcții arhitecturale cu caracter civil și de cult : forum-ul, templul lui Jupiter etc., la care se adaugă cîteva necropole de înhumatie și incineratie, basorelieful în piatră, inscripții etc. (p. 117). Urme ale activității constructive romane în domeniul strategic au mai fost depistate la Bratislava, Devin și alte localități. Săpăturile recente au furnizat elemente deosebit de interesante

privind coabitarea romano-germanică în sudul Slovaciei, perturbată de invazia hunilor și de alte mișcări de populații. Odată cu marile migrații, aspectul etnic cunoaște schimbări însemnate. Edificatoare în acest sens sînt, între altele, obiectivele ce se pot pune pe seama călăreților nomazi și componentele mongoloide sesizate prin analiza materialului antropologic descoperit cu ocazia cercetării unor necropole (p. 127).

Perioada anterioară statului Moraviei Mari face obiectul exegezei întreprinse de Zlata Čilinská (p. 133—149). În această epocă istorică a avut loc stabilirea primelor triburi slave pe teritoriul slovac, eveniment ce marchează de fapt începutul istoriei naționale a slovacilor. Ca și în alte zone, expansiunea slavilor în Slovacia s-a produs în mai multe etape și din direcții diferite. Unul din grupurile slave ajunse în Slovacia era originar, potrivit opiniei autoarei, din interfluviul format de Oder și Vistula, din aria de răspîndire a culturii Prezeworsk, iar un altul se consideră că s-a format în bazinul Nistrului, unde anterior evoluase cultura Cerniahov. Analogiile între ceramica grosolană modelată cu mîna descoperită în estul Slovaciei și aceea din regiunea Jitomir din Ucraina, precum și din România, ar pleda pentru acest punct de vedere. Pătrunderea slavilor din zona Nistrului spre vest ar fi avut loc pe valea Tisei spre sfîrșitul secolului al V-lea și în secolul al VI-lea (p. 134).

În secolul al VI-lea ajung în bazinul mijlociu al Dunării triburile avar, care antrenaseră în migrația lor spre vest și grupuri slave de anți. O parte a Slovaciei a fost încadrată politic în chaganatul avar, perioadă din care datează mai multe cimitire avar și avaro-slave, acestea din urmă conținînd atît morminte de înhumatie, cît și de incineratie, care oferă o dovadă a coexistenței în aceleași zone a ambelor populații. Distrugerea chaganatului sub loviturile francilor a dus la dispariția avarilor din istorie și la asimilarea treptată a rămășițelor lor în masa slavă.

Epoca statului Moraviei Mari în lumina cercetărilor arheologice este prezentată de Darina Bialeková (p. 151—167). S-a relevat că în special ultimul deceniu a fost deosebit de fructuos pentru cunoașterea acestei perioade, mai ales datorită săpăturilor de amploare efectuate la Nitra, Bratislava, Devin, Pobedim, Ducové și Prašník, importante centre politico-administrative, ecleziastice, meșteșugărești și comerciale. Cercetările întreprinse în necropole au surprins faptul că în această perioadă s-a făcut trecerea de la ritul incinerării spre cel al înhumării, odată cu adoptarea creștinismului. Totodată, dezvelirea unor construcții de cult și civile au oferit indicații asupra apariției relațiilor de tip feudal. În legătură cu sistemul de fortificație al centrelor politico-administrative, s'a ajuns la concluzia că aceasta se caracterizează printr-o tendință de uniformizare.

Seria studiilor dedicate diferitelor perioade istorice ale trecutului Slovaciei este încheiată de cel semnat de Alexander Ruttkay, care se ocupă de epoca posterioară statutului Moraviei Mari și de evul mediu (p. 169—190). Ignorată multă vreme în privința posibilităților de a furniza un material informativ substanțial, valențele arheologiei medievale au fost puse în valoare, ca și în alte țări, de-abia în ultimele decenii. Metodologia specială de investigare și colaborare interdisciplinară conferă acestei ramuri

de altă parte, celor dornici să-și completeze informațiile într-un anumit domeniu le stau la dispoziție consistente indicații bibliografice. În ansamblu, se poate aprecia că volumul prezentat constituie o reușită și utilă trecere în revistă a problemelor de fond ale arheologiei slovace începând cu paleoliticul și terminând cu evul mediu.

Victor SPINEI

N. M. VINOGRADOVA, Plemena Dnestrovsko-Prutskogo meždurečja v period rascveta Tripol'skoj kul'tury, Chișinău, 1983, 105 p

Natalia Vinogradova ne oferă o interesantă sinteză asupra așezărilor Tripolie B — Cucuteni A—B din teritoriul aflat între Nistru și Prut. Pe baza unui studiu amănunțit autoarea diferențiază trei aspecte regionale, numite de ea variante. Cercetătoarea leningrădeană arată o bună cunoaștere a bibliografiei românești consacrată fazei Cucuteni A—B, totuși, pe alocuri, mai ales în lista așezărilor se strecoară unele inexactități, iar datele radiocarbon folosite de autoare nu sînt nici complete și nici legate de problema studiată. Acestea par a fi menționate doar pentru a conferi o ținută modernă lucrării. De fapt studiile de referință ale prof. Vl. Dumitrescu asupra datelor C₁₄ din România ca și alte lucrări mai recente lipsesc din bibliografia cărții.

Trecind peste micile scăpări și inexactități lucrarea semnată de N. M. Vinogradova constituie o realizare care suplinește, parțial, absența unei sinteze asupra fazei Tripolie B- Cucuteni A—B.

Dan MONAH

ISTVAN VÖRÖS, Lion remains from the Late Neolithic and Copper Age of the Carpathian Basin, Folia Archaeologica, XXXIV, 1983, p. 53—49.

Arheozoologul I. Vörös publică un interesant studiu asupra resturilor osteologice, provenind de la macrofelide, descoperite în așezările neolitice și eneolitice din bazinul Carpaților. Subiectul poate părea exotic doar celor temători și comozi care transpun **tale-qual**e condițiile mediului **ambiant** actual în neo-eneolitic.

Cu mulți ani în urmă cînd s-a sugerat că unele dintre animalele pictate pe ceramica Cucuteni-Tripolie ar putea reprezenta macrofelide, ipoteza a fost considerată ca o extravagantă. Se pare însă că s-a întrevăzut realitate iar studiul lui I. V. ar trebui să determine noi cercetări în această direcție. Prezența macrofelidelor, dispărute acum, în fauna neo-eneolitică din sud-estul Europei ridică numeroase probleme legate de clima, ca și de mitologia perioadei amintite. Am semnalat articolul lui I. V. cu dorința ca el să nu fie ignorat așa cum s-a întîmplat cu studiile mai vechi ale lui Gordon Childe și V. I. Bibikova.

Dan MONAH

a disciplinei arheologice un anumit specific, reliefat și de faptul că rezultatele ei trebuie permanent puse de acord cu informațiile izvoarelor scrise.

Cercetările din ultimii ani au dus la emendarea teoriilor ce atribuiau pătrunderii maghiarilor un caracter mult mai distructiv decât l-a avut în realitate. Ele au făcut dovada că populația slavă din Slovacia n-a fost complet exterminată și că revenit de-abia prin colonizările inițiate de statul arpadian în secolul al XIII-lea. Monumentele culturii Bijelo Brdo oferă elemente edificatoare pentru problema coexistenței dintre localnici și maghiari. Anumite obiecte găsite în necropole de tip Bijelo Brdo conservă tradițiile giuvaergiei locale dunărene, în timp ce altele amintesc din punct de vedere tehnologic și artistic de piesele de origine răsăriteană; la acestea se adaugă și obiectele ce poartă pecetea influenței culturii Kottlach din sudul Austriei și nordul Iugoslaviei (p. 176). Cu toată pătrunderea triburilor maghiare, tradițiile culturale ale statului Moraviei Mari s-au menținut mai multă vreme, facilitate și de faptul că procesul de incorporare a Slovaciei la regatul arpadian s-a încheiat practic în a doua jumătate a secolului al XI-lea, iar a extremității de nord-est a acestei regiuni tocmai în prima jumătate a secolului următor (p. 176).

În domeniul arheologiei medievale o atenție particulară s-a acordat cercetării așezărilor rurale, imbinându-se investigațiile pe microregiuni. cu acelea pe macroregiuni. Problema satelor dispărute a stat, de asemenea, în atenția arheologilor slovaci. Pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea numărul așezărilor cunoscute în Slovacia era de aproape 3000, iar pentru secolul al XV-lea aproximativ de 2800 (p. 180). În ceea ce privește diferitele tipuri de locuințe din sate, s-a încercat să se stabilească în ce măsură pe baza lor se poate face departajarea de ordin etnic al celor care le-au folosit, în sensul de a diferenția pe slavii localnici de unguri. Concomitent cu cercetarea așezărilor rurale au existat preocupări intense pentru studiul reședințelor feudale, a arhitecturii urbane laice și eclesiastice, a fortificațiilor medievale etc.

În afară de studiile enumerate, volumul mai conține un articol cu scurte considerații relativ la rezultatele obținute în domeniile auxiliare arheologiei, atît în sfera științelor naturii cît și a celor tehnice, redactat de Cyril Ambros, Eva Hajnalová, Jülius Jakob și Ján Tirpák (p. 191—198). Cooperarea interdisciplinară a fost facilitată de reprezentarea în cadrul Institutului de Arheologie al Academiei Slovace de științe a specialiștilor în domeniul antropologiei, zoologiei, botanicii, geofizicii și fizicii nucleare.

Volumul este încheiat de o listă a publicațiilor Institutului de Arheologie al Academiei Slovace de Științe, de la reorganizarea sa din anul 1953 pînă astăzi (p. 199—203).

Redactate de specialiști de prestigiu, studiile reunite în volum oferă un bilanț sintetic al realizărilor mai importante ale arheologilor din Slovacia pentru diferite perioade istorice. Tabelele cronologice, ca și adiacente, facilitează înțelegerea evoluției în timp și spațiu a diferitelor aspecte culturale manifestate pe teritoriul slovac de-a lungul timpului. Pe

LINDA ELLIS, **The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society**, B.A.R., International Series, 217, Oxford, 1984, 221 p., 27 hărți + 76 fig. în text.

Strălucitele civilizații neo-eneolitice de pe teritoriul României atrag din ce în ce mai mult atenția specialiștilor din străinătate. Acest fapt nu poate decât să ne bucure deoarece este o confirmare a bunelor rezultate obținute de școala arheologică românească.

L. Ellis, specialistă formată la prestigioasele universități americane — UCLA și Harvard —, și-a ales ca obiect al investigațiilor sale, în urmă cu mulți ani, pirotehnologia ceramicii cucuteniene. Beneficiind de repetate și uneori îndelungi stagii de documentare în România, autoarea a avut posibilitatea să cunoască cele mai noi descoperiri, în acest domeniu, din România. Ca dovadă a seriozității și profesionalismului său menționăm că L. Ellis a învățat limba română avînd, astfel, posibilitatea de a citi în original literatura de specialitate și de a purta discuții amănunțite cu arheologii români. Faptul nu este lipsit de semnificație deoarece foarte rar specialiștii străini procedează astfel. Colega americană a avut posibilitatea de a cunoaște direct realitățile arheologice din România, de a examina materiale arheologice și chiar de a participa la săpături. Eforturile sale pentru o documentare cît mai completă în domeniu sînt evidente în cartea pe care o publică.

Trebuie să spunem de la început că L. E. are o pregătire specială în științe aplicate în arheologie, efectuînd chiar ea o serie de analize, unele deosebit de sofisticate. Specializarea sa explică atît tema tezei de doctorat cît și titlul cărții pe care o recenzăm.

O surpriză plăcută și chiar emoționantă este faptul că cercetătoarea americană și-a dedicat lucrarea centenarului descoperirii așezării de la Cucuteni.

Lucrarea este precedată de trei note cuprinzînd, prima, mulțumirile autoarei față de specialiștii români și americani care au sprijinit-o la realizarea monografiei, a doua privind sursele ilustrației și ultima, utilă pentru cititorul de limbă engleză, asupra transliterărilor folosite.

Cartea Lindei Ellis este structurată în patru capitole : *I. Introducere. Tehnologie și societate ; II. Originea și dezvoltarea neoliticului tirziu — culturile calcolitice din nord-vestul Mării Negre ; III. Procesul de manufacturare ; IV. Concluzii. Rolul tehnologiei în evoluția socio-economică.* La sfîrșitul cărții este plasată o bibliografie cuprinzînd 148 de lucrări, dintre care 66 titluri sînt semnate de cercetători români. Aici sînt indicate atît lucrări strict arheologice cît și cele din cadrul altor științe care i-au permis autoarei să-și alcătuiască lucrarea.

La o primă vedere, evident superficială, planul lucrării pare a nu fi unitar și a nu fi în totală concordanță cu titlul. Dar, examinîndu-l cu atenție, fără prejudecată, și plasîndu-ne pe poziția cititorului de limbă engleză, chiar specialist, căruia civilizația Cucuteni-Tripolie nu-i este foarte familiară, trebuie să recunoaștem că sumarul cărții este judicios alcătuit, permițînd autoarei să transmită celor interesați cunoștințele nece-

sare înțelegerii complexului proces socio-economic petrecut în cadrul a ceea ce autoarea numește „Complex Society“.

Pînă de puțină vreme literatura arheologică de limbă engleză nu dispunea, cu excepția unor largi sinteze în care-i erau rezervate sumare subcapitole, de nici o lucrare consacrată culturii Cucuteni-Tripolie. Începutul a fost făcut cu excelenta monografie *Țirpești* datorată cercetătoarei S. Marinescu-Bilcu (publicată în aceeași editură B.A.R. International Series 107, Oxford, 1981), urmată apoi de cartea Lindei Ellis.

Primul capitol al cărții precizează, din punct de vedere teoretic, modul în care autoarea înțelege să interpreteze datele oferite de analiza tehnologiei, precum și a rolului acesteia în transformarea societăților arhaice.

Formată într-o facultate de antropologie și influențată de curentul „Noii arheologii“, autoarea își bazează interpretările pe lucrările teoretice ale lui V. G. Childe, Leslie White și C. Renfrew, abordînd problema tehnologiei din unghiuri mai puțin obișnuite pentru arheologul român.

În capitolul următor L. E. prezintă originea și evoluția neoliticului tîrziu și a eneoliticului din nord-vestul Mării Negre. Un foarte succint subcapitol prezintă istoricul cercetărilor din România și Ucraina. În continuare autoarea prezintă cultura Precucuteni pe care o numește „perioada Precucuteni“. Fără să spună în mod explicit, autoarea consideră că între populația precucuteniană și cea cucuteniană există o continuitate indiscutabilă, fără să conteste faptul că din punct de vedere arheologic este vorba de două culturi diferite. Aceasta este și opinia noastră pe care am susținut-o relativ recent (*Revue Roumaine* 9'1984). Linda Ellis prezintă apoi periodizarea și cronologia relativă și absolută a culturii Precucuteni-Tripolie A, precum și datele necesare asupra economiei, originii și influențelor exercitate sau suferite de această cultură. Fără să intre prea mult în detalii, autoarea oferă cititorului de limbă engleză o schiță corectă și utilă a perioadei Precucuteni.

A doua parte a capitolului este rezervată culturii Cucuteni (*The Cucuteni sequence*), termenul *secvență* nu este o invenție a autoarei fiind pus în circulație de mai mult timp de A. Nițu. Și în această parte a capitolului se păstrează aceeași schemă judicioasă de abordare a problematicii, fiind prezentate periodizarea, tipologia ceramicii, datarea absolută, așezările, locuințele, economia, contactele culturale și schimbările tehnologice.

După părerea noastră subcapitolul asupra tipologiei ceramicii Cucuteni și Tripolie ar fi trebuit să fie unificat, dar acest lucru nu poate fi cerut Lindei Ellis, rămînînd să fie făcut de specialiști aflați în contact direct și permanent cu materialele arheologice. În notele aferente capitolului autoarea explică și detaliază o serie de termeni și criteriile utilizate de autorii români și sovietici pentru periodizarea culturii Cucuteni-Tripolie.

Cele două capitole introductive sînt urmate de capitolul (III) „Procesul de manufacturare“ care constituie nucleul lucrării și care totodată reprezintă partea de cercetare originală a autoarei. Nu este întîmplător faptul că acest capitol însumează 90 de pagini (p. 80—170). Aici, L. E. discută, datorită pregătirii sale interdisciplinare, cu competență geologia materiilor prime folosite la manufacturarea ceramicii. Accentul este pus

pe problema oxizilor de fier, carbonatului de calciu/magnesium și pe oxizii de mangan folosiți la prepararea culorilor utilizate la pictarea ceramicii cucuteniene. Prezentînd zăcămintele din care puteau fi procurate materiile prime pentru vopsele, L. E. semnaleză o problemă deosebit de importantă : circulația materiilor prime în întreaga arie Cucuteni-Tripolie. Coportarea pigmentilor minerali și a sării ar putea explica remarcabila unitate culturală din spațiul amintit. Problema merită să fie aprofundată și pusă în legătură cu ipoteza prof. Vl. Dumitrescu privind existența, în cultura Cucuteni-Tripolie, a unor olari itenerați (**Arta culturii Cucuteni**, București, 1979, p. 14).

Observații deosebit de interesante sînt formulate în secțiunea B a capitolului ce se referă la procesul de fabricare a ceramicii. Interpretările autoarei sînt susținute de numeroase buletine de analize petrografice făcute, de L. E., pe numeroase eşantioane provenind din stațiunile Poduri, Văleni, Tg. Berești, Ghelăiești și Tg. Ocna-Podei.

În ceea ce privește modelarea vaselor cucuteniene L. E. demonstrează că o mare parte dintre ele au fost alcătuite prin suprapunerea unor colăcei de lut. Independent de cercetările și concluziile autoarei această metodă a fost intuită și utilizată de artizanul Pavel Gögö la modelarea unor replici cucuteniene de o fidelitate remarcabilă.

Cu mulți ani în urmă Șt. Cucoș interpretase corect cîteva piese ceramice, descoperite la Ghelăiești, ce documentau existența unor sisteme rotative folosite la finisarea vaselor. Piesele și ipoteza au fost menționate într-o comunicare susținută, în 1981, împreună cu noi. În același an, independent de descoperirile de la Ghelăiești, V. I. Markevici formulase ipoteza unor sitseme rotative pentru modelarea ceramicii. Aducînd probe indirecte, obținute pe baza examinării secțiunilor petrografice a unor fragmente ceramice de la Podei — Tg. Ocna și Ghelăiești, L. E. susține existența mai sus menționatei sisteme rotative, precursori ai roții olariului. Amuzant este faptul că metoda era folosită de mai mulți ani de artizanul Pavel Gögö, lucru pe care nu l-am aflat decît în 1984. Oricum descoperirca are implicații deosebite nu numai în ceea ce privește tehnologia ceramicii. Unele aspecte ale acestei descoperiri sînt abordate de L. E. în ultimul capitol al lucrării, dar ne rezervăm dreptul, pentru altă dată, de a le discuta și noi.

Tehnica pictării ceramicii cucuteniene este examinată de autoare cu toată atenția, ea a reușit să aducă, prin sofisticate analize (X — ray fluorescence și X — ray diffraction), noi date în acest domeniu.

O atenție deosebită este acordată procesului de ardere a ceramicii și implicit problemei cuptoarelor de olărie. Reținem observația asupra folosirii greșite, în literatură, a termenului „cuptor cu reverberație”. Cu toate eforturile autoarei care a strîns și discutat practic toate datele accesibile despre cuptoarele de ars oale din neo-eneoliticul românesc, precum și pe cele din aria Tripolie, încheierile sale nu pot fi considerate definitive, dar din ele se desprind interesante direcții de investigație. Rămîne ca arheologii care fac săpături în așezările Cucuteni-Tripolie să completeze, prin noi descoperiri, informațiile încă lacunare asupra cuptoarelor de ars ceramică.

În sfârșit ultimul capitol cuprinde concluziile autoarei asupra rolului tehnologiei în evoluția socio-economică. După o scurtă recapitulare a discuțiilor din capitolele precedente, L.E. abordează problema evoluției socio-economice și a paleodemografiei Cucuteni-Tripolie. Datele incomplete asupra numărului de așezări și implicit asupra densității populației Cucuteni-Tripolie, pe care le deținea autoarea, nu împieteză asupra interpretărilor pe care le sugerează. Interesantă ni se pare relația trasată între tehnologie și dezvoltarea socio-economică. Autoarea fiind obligată să se refere în special la pirotehnologie nu putea reda întreaga dimensiune a acestui complex proces. Vor fi necesare noi studii amănunțite asupra uneltelor și tehnicilor agrare care, sîntem siguri, vor sprijini și amplifica unele dintre ipotezele autoarei.

Linda Ellis încearcă, pe baza lucrărilor lui E. R. Service și C. Renfrew, să interpreteze datele cunoscute, din păcate destul de puține, privind organizarea socială a triburilor Cucuteni-Tripolie. În cea mai mare parte sîntem de acord cu ipotezele sugerate, cu prudență, de autoare. Va trebui, însă, să avem răbdare să fie acumulate mai multe informații mai ales în ceea ce privește problema „marilor așezări“, dar și în alte domenii. Asupra caracterului „pre-statal“ sau „Proto-orășenesc“ al societății și respectiv al așezărilor Cucuteni-Tripolie rămîne să ne pronunțăm atunci cînd lucrurile vor fi mai clare. De fapt autoarea nu afirmă că societatea cucuteniană ar fi atins stadiul de organizare pre-statal, ea discută doar unele aspecte și sugerează unele direcții de cercetare.

Deoarece se pune și problema unor aprecieri de valoare, fiind vorba de prima carte scrisă de un cercetător din afara ariei Cucuteni-Tripolie, ținem să menționăm următoarele: capitolul III constituie un studiu original, bazat pe numeroase și temeinice analize care elucidează numeroase aspecte ale tehnologiei ceramicii Precucuteni-Cucuteni, iar capitolul IV, într-o abordare istorico-antropologică, ridică probleme interesante și uneori sugerează direcții noi de cercetare. Primele două capitole sînt, fără îndoială, necesare și utile în economia cărții. Nu trebuie uitat cititorul căruia i se adresează lucrarea.

Ca în orice carte sînt, fără îndoială, unele imperfecțiuni, unele neîmpliniri, dar nu ne-am propus să le evidențiem cu orice preț deoarece o astfel de metodă nu își are rostul. După părerea noastră L.E. realizează o lucrare onestă, utilă în special cititorului de limbă engleză dar reușește să aducă și o contribuție care nu poate fi neglijată în cercetarea tehnologiei ceramicii. Îi adresăm colegei sincerele noastre felicitări pentru reușita sa și îi urăm să-și continue cercetările asupra lumii cucuteniene. Sperăm că această carte, cu realizările și imperfecțiunile sale, să trezească interesul cititorilor de limbă engleză pentru fascinanta civilizație Cucuteni-Tripolie.

Dan MONAH

BARBARA DEPPERT-LIPPITZ, Griechischer Goldschmuck, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985, 322 p., 225 fig. în text și 32 în afara textului.

Autoarea, cunoscută specialistă în arheologia clasică, realizează o remarcabilă monografie asupra podoabelor de aur din lumea grecească.

THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW, vol. 62, 1984, nr. 3
(p. 321—480) și 4 (p. 481—640).

Potrivit unor norme încetățenite de mai mulți ani, revista editată de Asociația de cercetări umaniste moderne a Școlii de studii slavone și est-europene de pe lângă Universitatea din Londra — este divizată în următoarele secțiuni: literatură, istorie, documente, recenzii, note bibliografice și lista publicațiilor primite.

Din domeniul literaturii semnalăm contribuțiile semnate de R. B. Pynsent și Andrew Barrat din nr. 3, de Helene Goscilo-Kostin și Stewart Paton (p. 496—510) din nr. 4.

Compartimentul dedicat istoriei cuprinde câteva studii prezentind interes pentru istoria medievală, modernă și contemporană românească și cea a țărilor din jur. În rindurile de mai jos vom face succinte referiri asupra conținutului lor.

Cercetătorul John Lind de la Universitatea din Odense abordează o temă de largă audiență istoriografică: „Tratatele ruso-bizantine și structura urbană timpurie din Rusia“ (p. 362-370). Luind ca punct de referință orașul Pereiaslavl din Rusia kieviană, menționat în tratatele din secolul al X-lea transcrise în vechiul letopiseț rusesc, dar absent din izvoarele contemporane grecești și nordice, autorul explică situația prin posibile interpolări ulterioare în textul original al tratatelor — suspectate, de altfel, și de alți specialiști — îndemnând în final la circumspecție în utilizarea lor drept surse de primă mână.

În articolul intitulat „Pentru o înțelegere a ideilor politice din *Vremennik*-ul lui Ivan Timofeiev“ (p. 371-399) profesorul Daniel Rowland de la Universitatea din Kentucky descifrează într-un text episodic, fragmentar, efortul lui Timofeiev de a surprinde cauzele și sensul evenimentelor de la începutul secolului al XVII-lea, dintr-o epocă în care Rusia era confruntată cu acute frământări interne.

Divizat în cele două numere, care fac obiectul prezentării de față studiul semnat de Stevan K. Pavlowitch de la Universitatea din Southampton — „Momčilo Ninčić și politica europeană a guvernului iugoslav în exil, 1941—1943“ (p. 400-428 și 531-551) — încearcă o redimensionare și reevaluare a politicii externe iugoslave promovată de Ninčić în calitate de ministru de externe. Autorul urmărește demersul demnitarului iugoslav în favoarea cooperării balcanice, bazate pe securitate colectivă precum și pe acțiuni coordonate în domeniul diplomatic, cultural, economic și militar în perimetrul uniunii balcanice. Tehocrat prin formație, Ninčić avea intuiția cursului istoriei, militând pentru formarea de pacte regionale, intenții ce vor fi însă placate de evenimente.

Un consistent studiu — „Genovezi, tătari și români la gurile Dunării în secolul al XIV-lea“ (p. 511-530) — dedicat unor probleme ce s-au bucurat de mult interes, atât în perioada interbelică cât și în cea post-belică, îi datorăm lui Dennis Deletant, lector de limbă și literatură română al Universității londoneze, care urmărește etapele de ascensiune și de decădere a porturilor și cetăților din zona gurilor Dunării de la înființarea și atestarea documentară și pînă la căderea lor în stăpînirea ot-

mană. Dominate pe rînd de bizantini, genovezi, mongoli și bulgari, intrate apoi în orbita politică a Moldovei și Țării Românești, Chilia, Vicina, Cetatea Albă și Licostomo au deținut un rol deosebit de important din punct de vedere comercial și militar, aflîndu-se în centrul intereselor și disputelor puterilor din zonă și din spațiul învecinat (Polonia, Ungaria). De remarcat obiectivitatea autorului în analiza evenimentelor istorice, ca și consistentele sale cunoștințe bibliografice, care vădese o aplecare atentă spre izvoarele medievale și spre literatura de specialitate mai veche și mai recentă. După cum era și firesc, contribuțiilor românești, începînd cu cele purtînd semnătura lui Gheorghe Brătianu și terminînd cu acelea publicate de Octavian Iliescu și Șerban Papacostea, li se rezervă în cadrul aparatului critic un spațiu prioritar.

La rubrica de documente sînt incluse lucrările „Lewis Namier și guvernul polonez în exil, 1939—1940” de J. Coutovidis (p. 421—428) și „Demersul britanic din 3 și 4 decembrie 1912 : „H. A. Gwynne despre Marea Britanie, Rusia și primul război balcanic” de K. M. Wilson (p. 552-559).

Foarte bogată și diversă este rubrica recenziilor și notelor bibliografice, care cuprinde prezentări de lucrări din domeniul lingvisticii, pedagogiei, literaturii, istoriei, sociologiei etc. referitoare la Europa Răsăriteană și de Sud-Est. Menționăm, între altele, recenzia elogioasă a volumului lui Dennis Deletant „Limba română colocvială”, apărut în 1983 în editura londoneză Routledge and Kegan Paul. Recenzentul — Eric Tappe — observă judicioasa dozare a materialului lingvistic, reliefaarea grafică a dificultăților specifice vorbitorului de limbă engleză, precum și autenticitatea limbii române folosite (p. 433). D. Deletant prezintă la rîndul său volumul „România între Est și Vest : eseuri istorice în memoria lui Constantin C. Giurescu”, apărut la New York în anul 1982 (p. 475).

Cele două numere ale revistei se încheie cu o listă a publicațiilor primite la redacție. Din cele peste o sută de titluri, unul singur provine din România și acela este, semnificativ, „Relațiile anglo-române după 1821”, editat în 1983 ca supliment (IV) al „Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Anca COLIBABA și Ștefan COLIBABA

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABBREVIATIONS

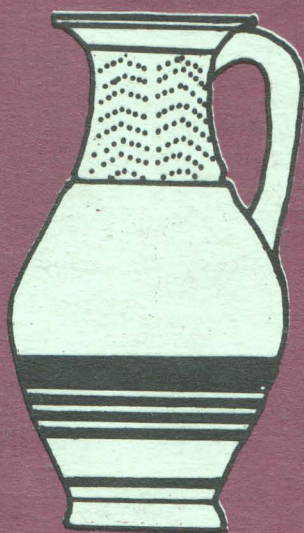
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, I—V, 1928—1948, Cluj.
Antiquites Nationales	— Antiquités Nationales, Musée des Antiquités Nationales, Saint — Germain-en-Laye.
Apulum	— Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
Arch. epigr. Mittl.	— Archäologische — epigraphische Mitteilungen.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Institutul de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași.
BerRGK	— Bericht der Romisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BSNR	— Buletinul Societății numismatice române, București.
CA	— Cercetări arheologice, Muzeul de istorie, București.
Carpica	— Carpica. Muzeul județean de istorie și artă, Bacău.
CI	— Cercetări istorice. Muzeul de istorie al Moldovei, Iași.
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Diadora	— Diadora. Zagreb.
Hierasus	— Hierasus. Muzeul județean Botoșani.
JNG	— Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
MIA	— Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova-Leningrad.
NC	— The Numismatic Chronicle, London.
PACT	— PACT. Journal of the European Study Group on Physical, Chemical, Mathematical and Biological Techniques Applied to Archaeology, Strasbourg.
ProcRIA	— Proceedings of the Royal Irish Academy, Dublin.
SA	— Sovetskaja Arheologija, Moskova.
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
SCS-Iași	— Studii și cercetări științifice, Iași.
Thraco Dacia	— Thraco Dacia. Institutul de tracologie, București.

Redactor : MARIUS ALEXIANU

Format 16,70 X 100 ; Coli tipo 20.
Apărut 1988

Tiparul executat sub c-da
5181-87 la ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ BACĂU •
Str. Mioriței nr. 27

80 Lit